МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Випуск 6–7

Видається з 2006 р.

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
2013

УДК 32
ББК 66.0
В53

Затверджено до друку
вченою радою Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (протокол № 12 від 27 грудня 2012 р.)

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ҐРЕЩУК (*голова ради)*; д-р філос. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК; д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО; д-р іст. наук, проф. М.В.КУГУТЯК; д-р юрид. наук, проф. В.В.ЛУЦЬ; д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК; д-р пед. наук, проф. Н.В.ЛИСЕНКО; д-р хім. наук, проф. Д.М.ФРЕЇК

Редакційна колегія: д-р політ. наук, проф. В.І.БУРДЯК, д-р філос. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК, д-р політ. наук, проф. В.А.ВОЙНАЛОВИЧ, д-р політ. наук, проф. В.М.ДЕНИСЕНКО, д-р філос. наук, проф. Д.І.ДЗВІНЧУК, д-р політ. наук, проф. І.Т.ЗВАРИЧ, д-р філос. наук, проф. Ф.М.КИРИЛЮК, д-р філос. наук, д-р богослов'я (теології), проф. С.Р.КИЯК, д-р політ. наук, проф. А.КОЕН, д-р політ. наук, проф. В.О.КОТИГОРЕНКО, д-р іст. наук, проф. М.В.КУГУТЯК, д-р філос. наук, проф. В.К.ЛАРІОНОВА, д-р політ. наук, проф. Ю.А.ЛЕВЕНЕЦЬ, д-р іст. наук, проф. В.В.МАРЧУК (*голова редколегії*), канд. політ. наук М.Б.МІЩУК (*відповідальний секретар*), д-р політ. наук, проф. І.С.МОНОЛАТІЙ, д-р політ. наук, проф. М.М.НАГОРНЯК, д-р політ. наук, проф. М.В.ПРИМУШ, д-р політ. наук С.СУЛОВСКІ, д-р політ. наук, проф. І.Є.ЦЕПЕНДА, д-р політ. наук, проф. Г.П.ЩЕДРОВА

Адреса редакційної колегії:
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Інститут історії і політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2011. Вип. 6–7. с.

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені актуальним проблемам теорії та історії політичної науки, політичним інститутам і процесам, геополітиці й міжнародним відносинам, а також доповіді та повідомлення учасників Міжнародної науково-практичної конференції "Досвід країн Центрально-Східної Європи у вступі до Європейського Союзу**:** реалії для України" (м. Івано-Франківськ, 25–26 жовтня 2012 р.).

Newsletter Precarpathian University. Political science. 2011. Issue 6–7. s.

This book contains scientific articles devoting with actual problems of the theory and history of political sciense, political institution and processes, geopolitics and international relations and also lecture and report of the International scientific and practice conference are represented in edition "The experience of Central and Eastern Europe joining the European Union: reality for Ukraine" (Ivano-Frankivsk, on October/ 25–26, 2012.).

© Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, 2013
© Видавництво Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника, 2013

УДК 353
ББК 66.3 (4Укр)

Наталія Абрамчук,
Олександра Сагайдак

ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ УКРАЇНИ

Виділено та проаналізовано основні напрями формування регіональної політики в Україні. Автор пропонує методичні принципи формування правового поля та механізми оптимізації відносин "центр-регіони" для подальшої інтеграції Української держави в ЄС.

Ключові слова: *регіон, регіональна політика, регіоналізація, регіональний розвиток, концепція, диспропорція, імплементація, консолідація.*

Євроінтеграціний вибір та довгостроковий курс Української держави на входження у загальноєвропейський цивілізаційний простір зумовлюють стратегію розвитку політичної системи, яка має враховувати демократичні норми та стандарти організації суспільного життя. Орієнтація на ЄС свідчить про прагнення України модернізувати всі галузі суспільного життя, наголосити на європейській ідентичності нашого суспільства, що має формуватися із всебічним урахуванням загальноприйнятих принципів. Тому набуття членства в Європейському Союзі має стати лише результатом трансформаційного процесу, але в жодному разі не є самоціллю.

На сьогоднішній день важливість реалізації ефективного регіонального управління виступає об'єктивною необхідністю як для розбудови держави в цілому, так і для оптимізації вертикалі влади. В умовах перехідного періоду формування держави, Україна повинна прагнути до розвитку сучасної регіональної політики, яка супроводжуватиметься процесами демократизації суспільного життя, децентралізацією державного управління, створенням належних міжрегіональних співвідношень, що сприятиме укріпленню економічних, культурних та політичних зв'язків між регіонами України та Європейським Союзом.

Звідси слідує, що держава має виробити нові стратегічні концепти, які б консолідували усі її регіони, а це орієнтація на надання місцевому самоврядуванню реального змісту і нового функціонального наповнення й, одночасно, на запровадження сильної централізованої регіональної політики, яка б базувалася на загальнодержавних пріоритетах [3, с.83]. Актуальність окреслених питань та їх практична значущість зумовили вибір теми дослідження.

Окремі аспекти регіональної політики, визначення проблем та стратегічних пріоритетів розвитку регіонів розглядаються у працях С.Білої, З.Варналія, О.Іванченка, В.Куйбіди, В.Ю.Керецмана, О.Ковриги, І.Лопушинського, В.Панової, А.Тищенка та інших. Закономірно, що дослідники приділяють увагу аналізу регіональної політики, але тільки в межах свого предмета дослідження.

Метою статті є визначення пріоритетів, завдань і обґрунтування напрямів удосконалення регіональної політики в Україні з урахуванням досвіду ЄС, окреслення стратегічних пріоритетів та особливостей нової регіональної політики.

З просуванням України шляхом модернізаційних перетворень важливим державним пріоритетом виступає стимулювання розвитку регіонів. Особлива увага зумовлена тим, що відсутність зваженої регіональної політики веде до дезінтеграції будь-якої країни, це в свою чергу є небезпечним чинником для держав з нетривалою історією демократичного розвитку [7, с.15].

Відповідно, вдосконалення відносин "центр-регіони" залежить від якості та швидкості здійснення реформ як у регіонах, так і у країні в цілому, насамперед, від інститу-

© Абрамчук Н., Сагайдак О., 2013

ційного та правого поля реалізації державної регіональної політики. В даному випадку доцільно опиратися на європейський досвід, який містить джерело ефективного функціонування і співпраці в рамках Європейського Союзу, яскравий приклад – регіональна політика, заснована на принципах пропорційності та субсидіарності [5, с.67].

Країни ЄС мають одну з кращих у світі моделей регіональної політики та активно використовують наукові розробки у практиці регіонального розвитку. Протягом останніх 50-ти років у країнах Євросоюзу суттєво вдосконалено важелі щодо підтримки депресивних і стимулювання високорозвинених регіонів з метою підвищення їх конкурентоспроможності. Кожна держава європейської спільноти формує власну регіональну політику, виходячи із рівня соціально-економічного розвитку і національних пріоритетів, а на регіональному рівні – від потенціалу регіонів, територіальних відмінностей їх розвитку, особливостей регіональних проблем, ступеня децентралізації державного управління та рівня автономії регіонів. Характерним для регіональної політики ЄС є посилення місцевої ініціативи, надання переваг інвестиціям перед регіональними стимулами, зосередження уваги на капітальних вкладеннях і зайнятості [11, с.35].

Важливість врахування досвіду та принципів формування й реалізація державної регіональної політики європейських держав стане черговим кроком на шляху включення національної економіки в європейський економічний простір та інтеграції України у європейське співтовариство. Питання відповідної політики регіонального розвитку стає особливо актуальним у зв'язку з наближенням кордонів ЄС до України. За дослідженнями експертів, стан використання європейського досвіду з питань регіоналізму в Українській державі оцінюють як критичний, оскільки один з основних принципів європейського регіоналізму – принцип субсидарності – залишився за межами державної регіональної політики, а більшість регіонів залишаються дотаційними [13, с.39].

Навряд чи було б доцільно в даній ситуації, щоб Українська держава в черговий раз шукала принципово новий шлях. У той же час при оцінці можливостей використання закордонного досвіду й підготовці відповідних рекомендацій слід враховувати низку факторів. На першому місці стоїть фактор історичності, тобто будь-яка конкретно розглянута регіональна політика відповідає цілям і завданням певного етапу соціально-економічного розвитку. У зв'язку із цим неможливе автоматичне перенесення досвіду із країни, що належить до постіндустріального суспільства, у таку країну, як Україна, що вирішує завдання формування якісної нової демократії й цивілізованої системи ринкових відносин в умовах глибокої трансформації всієї територіальної виробничої структури, що склалась в принципово інших суспільних і соціально-економічних координатах [6].

Досвід країн ЄС демонструє можливість чіткого, однак в деякій обмежувального формулювання змісту регіональної політики, в додаток до ефективної концентрації зусиль окремих пріоритетних завдань на конкретний період. Європейська практика свідчить про необхідність чіткого визначення об'єкту регіональної політики на основі врахування специфіки адміністративно-територіального утворення, історичних особливостей розвитку і поточних завдань економічної діяльності. Слід відзначити, що в країнах – членах ЄС виділення основних об'єктів територіального регулювання далеко не завжди співпадає із загальноприйнятими адміністративно-територіальними одиницями. Для повнішого розуміння сутності проблеми доцільно виділити *декілька зрізів* можливого *змісту регіональної політики*. При цьому необхідно враховувати два важливі моменти: виділення того або іншого зрізу повинне припускати наявність адекватної інституційно-законодавчої і економічної бази для формування і реалізації відповідної регіональної політики; в умовах "центризму", що склався в Україні, принципово важливо знайти вихід з жорстких координат "центр-регіони", яке можливо розширивши кількість об'єктів регіональної політики [10, с.10].

Як зазначають дослідники, в Україні нічого подібного сьогодні немає. По-перше, відсутня законодавча база, що визначає правила узгодження регіональної, соціальної, макроекономічної і інших видів державних політик. По-друге, немає управлінських структур, у ведення яких входило б комплексне вирішення регіональних проблем на центральному рівні. По-третє, основний метод забезпечення комплексного розвитку територій – регіональні цільові програми – не може вирішити проблему у зв'язку з відсутністю необхідних фінансових і матеріальних ресурсів [6].

Складність та невизначеність ситуації у галузі регіональної політики України посилюють суперечності державотворчих тенденцій, які відбуваються у політичній сфері Української держави. Центральна влада прагне уніфікувати регіональну політику, коли одні й ті ж прийоми, методи та знаряддя врядування застосовують до всіх без винятку територій без будь-якого врахування їхніх самобутніх характеристик. Тобто різноманітність регіонів України слід сприймати як об'єктивну даність, до якої необхідно пристосовувати регіональну політику держави, а не намагатися адміністративними засобами уніфікувати основні параметри розвитку територій, домагатися їхньої всебічної гомогенності. Зауважимо, що відмінності між окремими регіонами держави зовсім не створюють загрози для її єдності та територіальної цілісності у європейських країнах, які сповідують принцип *єдність у багатоманітності* [13, с.41].

Раціонально визначена та коректно реалізована регіональна політика здатна зберігати та значно посилювати єдність держави, навіть, за наявності серйозних відмінностей та суперечностей між окремими її регіонами та територіальними групами населення. Саме в цьому і полягає головна політична мета регіоналізації, децентралізації влади та всебічного розширення прав територіальних громад і повноважень регіональних органів [9, с.87].

Новий статус регіону, в європейському розумінні, визначає необхідність формування стратегічних методів управління, спрямованих на реалізацію завдань розвитку регіону. Відзначено, що управління регіоном на сучасному етапі розвитку суспільства вимагає розробки концепції і технологій, що базуються на сприйнятті регіону як складної системи і враховують існуючий методологічний базис. Тільки у цьому випадку збільшення самостійності регіонів приведе до підвищення їх життєздатності як відкритих систем. Слід враховувати, що регіон – це простір, в якому зустрічаються інтереси загальнодержавні та території. Надання права регіонам управляти своїми справами дозволить державі ефективно реагувати на потреби і пріоритети людей та перетворить процес розвитку регіону на більш стійкий та динамічний. Таким чином, децентралізація забезпечує кожному громадянину можливість участі у вирішенні проблем своєї території, що обумовлює підвищення добробуту населення регіону, ефективності розвитку його економіки. Як приклад, у країнах Європи органи управління, що були обрані населенням, не тільки не призвели до розладу системи влади, а й поліпшили надання послуг населенню, вивільнили високий потенціал [12, с.40].

Основою регіональної політики України за нинішніх економічних обставин і бюджетних обмежень має бути поєднання окремих принципів і стандартів ЄС із виробленням власних сценаріїв розвитку. Однак українською проблемою залишається не вирішення основних методологічних питань, без відповіді на які неможливе формування та визначення державної регіональної політики на концептуальному рівні. Тому спираючись на провідний досвід країн Західної та Східної Європи, слід кристалізувати ті принципи, які мають стати визначальними при формуванні та проведенні регіональної політики в Україні.

Регіональна політика повинна мати надійну законодавчу основу. Оскільки неминучим є вибір району, для якого виділяються ресурси, важливо, щоб такий вибір здійснювався відповідно до чинного законодавства. Тобто інституційно-правове забезпе-

чення державної регіональної політики в Україні потребує прийняття єдиного, базового закону з питань унормування засад державної регіональної політики "Про засади державної регіональної політики". Робота над законопроектом вже велася, відповідальним виконавцем виступало Міністерство регіональної політики та будівництва України, проте наприкінці 2008 р. проект було відхилено [5, с.48]. Отож, "білі плями" вітчизняного законодавства в цій сфері не дають можливості сформулювати загальні "правила гри" для зацікавлених сторін, а відповідно, територіальний розвиток держави відбувається спонтанно, безсистемно, нераціонально.

Слід врахувати, що проведення регіональної політики повинно бути довгостроковим, оскільки вона вимагає стратегічного бачення цілей, які необхідно досягти. Відповідно, одним із важливих напрямів регіональної політики є розроблення стратегій розвитку окремих областей, міст і районів, базових територіальних громад. Впровадження в життя положень стратегії розвитку регіону забезпечує послідовність у виконанні окремих заходів, раціональне залучення інтелектуальних ресурсів, збільшення відповідальності органів влади, адресність у використанні коштів, зростання інвестиційної привабливості регіону [1].

Унітарний характер державного устрою України свідчить на користь побудови інституціональної структури управління територіальним розвитком "згори". Гіпотетичне міністерство з питань регіонального розвитку мало б займатися розробленням регіональної політики, акумулюванням необхідних коштів на її проведення, координацією та контролем роботи профільних управлінь облдержадміністрацій, які б відповідали за реалізацію політики на місцях [1]. Очевидно, що регіональна політика вимагає скоординованого політичного підходу. Природа регіональних проблем вимагає участі в їхньому вирішенні декількох національних міністерств і відомств, різних організацій регіонального рівня, а також приватного сектора економіки.

З вищезгаданим безпосередньо пов'язана проблематика "централізації децентралізації". У принципі, саме від цього багато в чому і залежить реальний зміст регіональної політики. Як відомо, в ЄС офіційно проголошена установка на децентралізацію в усіх його країнах-членах, що знаходяться принципово в інших в порівнянні з Україною умовах розвитку. Проте принцип децентралізації не реалізується автоматично. Сьогодні розходження даних за ступенем централізації державних бюджетів достатньо широкий, і, як показує практика, реалізація принципу децентралізації має довгостроковий характер і певну етапність [6].

Відділ стратегій управління регіональним розвитком відзначає, що для успішного інституційного забезпечення державної регіональної політики доцільно створити дієвий спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань регіональної політики; а також Національну раду з питань регіональної політики та Раду регіонального розвитку; визначити механізми взаємодії асоціацій з органами державної влади в процесі розробки та впровадження державної регіональної політики; започаткувати діяльність таких фінансових інститутів як Національного (Українського фонду регіонального розвитку) та регіональних фондів [2]. Окрім центральних і місцевих органів влади важливо залучати різноманітні незалежні громадські та напівдержавні організації (агенції регіонального розвитку (АРР), центри з підтримки малого бізнесу, бізнес-інкубатори, та ін.) .

Важливим аспектом при розробці регіональної політики виступає зворотній зв'язок. Отож результати політики мають доводитися до відома широких кіл громадськості. Якщо не прийняти такий підхід, доцільність дій, що вживаються, майже неминуче буде ставитися під сумнів і навіть дискредитуватися, а сама регіональна політики втратить широку підтримку, яка є необхідною передумовою її успіху [13, с.43].

Залежність регіональних органів влади від центру особливо посилює централізований розподіл фінансових ресурсів, які спрямовують на розвиток окремих територій України; фінансова несамостійність породжує і всі інші види залежності регіонів від владного центру. Адже для запровадження у життя власних програм регіонального розвитку територіальні громади та владні органи повинні самостійно розпоряджатися фінансовими ресурсами, маючи стабільні джерела їхнього надходження [8].

У Державній стратегії регіонального розвитку України особлива увага має бути звернена на стимулювання розвитку найбільш перспективних регіонів, що формують конкурентоспроможну структуру господарства, сприяють зростанню продуктивності праці, підвищенню ефективності суспільного виробництва країни. Одночасно держава має гарантувати громадянам незалежно від місця їх проживання мінімальні соціальні стандарти. З цією метою регіональна політика України має бути зорієнтована на відродження та економічне зростання проблемних регіонів, зокрема завдяки стимулюванню міжрегіонального співробітництва.

В Україні доцільно створити інтегральну система моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів, що дало б можливість здійснювати типізацію регіонів та їх ранжування за характером і важливістю проблем. До створення цієї системи слід залучити центральні та регіональні органи влади. Необхідно визначити критерії і розробити показники, в яких мають бути відбиті найбільш суттєві явища, що відбуваються в регіонах. Потребує також докорінної перебудови вітчизняна система статистичного забезпечення державної регіональної політики. На сьогодні в державі надзвичайно низький статистичний супровід регіонального розвитку і, практично, відсутня загальноохоплююча статистична інформація на субрегіональному рівні. Таким чином, потребує активної розбудови система державної статистики відповідно до положень нормативних документів Євросоюзу щодо статистичного обліку, застосування уніфікованої статистичної методології ЄС. Слід розробити стандарти "Номенклатури територіальних одиниць для статистичних цілей" (або єдиної системи класифікації NUTS – Nomenclature of Territorial Units for Statistical Purposes) на основі стандартів Євросоюзу та з урахуванням національної специфіки районування територій [4, с.32].

Структурні диспропорції, характерні для областей України через різні природно-ресурсні умови територіального розміщення, упродовж значного проміжку часу визначатимуть сутність першочергових заходів вітчизняної регіональної політики, оскільки наявність проблеми підсилює вимога Конституції України забезпечити збалансований розвиток регіонів [1].

Отож, Україна, як одна з найбільших за своєю територією і населенням держав Європи, не може бути ефективно керована на засадах централізму. Ефективне державне управління має залишати більше простору політичній динаміці на місцях і в регіонах. Цим пояснюється важлива мета реформи регіонального управління, в якому треба створити політично дієздатні, забезпечені владними повноваженнями і демократично легітимовані регіональні і місцеві органи влади; а також передбачити відповідні форми співпраці і контролю між всіма рівнями організації управління в державі.

У нових умовах розвитку України наріжним каменем регіональної політики нашої держави повинні стати стратегія партнерства, внутрішньої та зовнішньої інтеграції, перехід до політики відповідальної регіоналізації. Така політика має передбачати не лише розширення функцій і делегування з центру повноважень у сфері регулювання розвитку регіонів, але й відповідальність місцевих органів влади перед населенням, один перед одним та спільну відповідальність за соціально-економічний розвиток країни, особливо в період виходу зі світової фінансово-економічної кризи [10, с. 10].

При цьому, при перерозподілі національного доходу, пріоритетним повинно бути стимулювання внутрішньої ініціативи, ефективне використання потенціалу регіонів.

Адже завдяки збільшенню місцевої і регіональної ініціативи щодо використання власного потенціалу регіони мають можливість досягти найбільш раціональної структури та спеціалізації господарства. Оскільки, повноцінна демократія неможлива і нездійсненна без інтегрування людини у владні відносини. Тому важливим кроком нашої держави має бути реформування системи адміністративно-територіального устрою країни для визначення оптимальної територіальної основи регіонального та місцевого самоврядування. Цю реформу мають проводити за умови дотримання європейського принципу компліментарності.

Слід підсумувати, що можливість приєднання України та її регіонів до загальноєвропейського процесу регіоналізації вимагає застосування механізмів регіонального розвитку, за змістом подібних тим, що використовуються у країнах Європи. Перш за все це стосується впровадження механізмів децентралізації та програмно-цільового підходу. Основна їх особливість полягає у тому, що вони організують участь і об'єднують зусилля різних ланок управління у регіональному розвитку. Відтак, регіональна політика України в умовах інтеграційних процесів повинна, у першу чергу, базуватись на принципах законності, збалансованості регіональних та державних інтересів, розмежування відповідальності та повноважень між державними та регіональними органами влади. При поетапному поглибленні співпраці України з Європейським Союзом у питаннях інтеграції важливе значення має поступове перенесення інтеграційного процесу із центральних органів виконавчої влади на регіони, до органів місцевого самоврядування, територіальних громад.

1. Бабаєв В.М. Сучасні політичні практики країн Європи: досвід для формування регіональної політики в Україні / В. М. Бабаєв // Державне будівництво [Електронний ресурс]. – 2006. – № 1. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2006-1/doc/5/01.pdf.
2. Біла С. О. Перспективи залучення інвестиційних ресурсів структурних фондів ЄС в Україну (регіональний вимір) [Електронний ресурс] / С. О. Біла // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект, 2010. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tom2/361.pdf
3. Варналій З. С. Регіональна політика України: нові умови, нові вимоги / З. С. Варналій // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2. – С. 83–89.
4. Держава та регіони: від патерналізму до партнерства: аналіт. доповідь / С. О. Біла, О. В. Шевченко, В. І. Жук [та ін.] ; за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2010. – 64 с.
5. Державна регіональна політика Україна: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 820 с.
6. Іванченко О. В. Адаптація європейського досвіду формування державної регіональної політики / О. В. Іванченко // Державне будівництво [Електронний ресурс]. – 2008. – № 2. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2008-2/doc/2/21.pdf.
7. Керецман В. Проблеми формування регіональної політики та регіонального управління в Україні / Василь Керецман // Регіональні студії : наук. зб. – Ужгород : Ліра, 2001. – Вип. № 1. – С. 9–17.
8. Коврига О. С. Особливості інституційних процесів в Україні на регіональному рівні / О. С. Коврига // Державне будівництво [Державне будівництво]. – 2008. – № 2. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2008-2/doc/2/22.pdf.
9. Козак Т. М. Європейська інтеграція та проблеми регіонів: Навчальний посібник / Т. Козак. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 236 с.
10. Лопушинський І. П. Формування та реалізація регіональної політики України в контексті євроінтеграційних процесів / І. П. Лопушинський // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2008. – № 3. – С. 7–12.
11. Панова В. Поєднання загальноєвропейського національного і регіонального в політиці регіонального розвитку держав-членів ЄС. Досвід для України / В. Панова // Журнал "Схід". – 2008. – № 1 (92). – С. 32–38.
12. Тищенко А. Реформування регіонального управління – важливий чинник стабільності української державності / А. Тищенко // Вісник державної служби України. – 2005. – № 3. – С. 39–46.

13. Україна і Європейський Союз: шляхи та напрями зближення і співпраці : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (14–15 вересня 2006 р.) : у 2 ч. / за наук. ред. проф. Я. Й. Малика. – Львів : ЛРІДУНАДУ, 2008. – Ч. 1. – 376 с.

Выделены и проанализированы основные направления формирования региональной политики в Украине. Автор предлагает методические принципы формирования правового поля и механизмы оптимизации отношений "центр-регионы" для дальнейшей интеграции Украинского государства в ЕС.

Ключевые слова: *регион, региональная политика, регионализация, региональное развитие, концепция, диспропорция, имплементация, консолидация.*

Basic directions of forming of regional policy of Ukraine are selected and analyzed. The author suggests methodical principles of the legal framework and mechanisms for optimizing relationships "center-regions" for the further integration of the Ukrainian state in the EU.

Key words: *region, regional policy, regionalization, regional development, concept, disparity, implementation, consolidation.*

УДК 32:304.4 (477)
ББК 66.011.3

Олена Березовська-Чміль

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН В УКРАЇНІ

Проаналізовано концептуальні підходи до дослідження соціально-політичних змін. Визначено особливості та наслідки соціальних перетворень в Україні.

Ключові слова: *трансформація, соціальні зміни, політична система, соціальна стратифікація, соціальні групи.*

На сучасному етапі Україна стоїть на шляху політичних та економічних трансформаційних процесів, важливою передумовою яких є соціальні перетворення. В даному контексті актуалізується проблема системної соціально-політичної взаємодії, що зумовлює власне соціально-політичний розвиток та зміни.

Метою даного дослідження є аналіз концептуальних підходів до вивчення соціально-політичних змін, а також їх особливостей в українському соціумі.

Теоретичною базою дослідження проблеми соціально-політичних змін є праці відомих зарубіжних вчених: М.Вебера, Е.Дюркгейма, О.Конта, Г.Спенсера, Т.Парсонса, А.Тойнбі, П.Сорокіна. Ними окреслено такі основні фактори змін, як науковий прогрес, посилення соціальної диференціації, раціоналізація економіки та управління, збільшення соціальних потреб, генералізація цінностей тощо.

Зокрема О.Конт основну увагу приділяв аналізу соціальної динаміки та соціальної статики. Ідеї динамізму соціальних та політичних процесів сповідував і Г.Спенсер, який сформулював ключові положення еволюціонізму. Значну увагу аналізу динаміки суспільного розвитку приділяв К.Маркс, створивши теорію суспільної формації, у межах якої виокремив етапи послідовного суспільного розвитку [7].

На зміну пануючим у західній науці структурно-функціоналістським ідеям стабільності й непорушності існуючого порядку прийшли критичні ідеї (Г.Беккер, У.Мур, Н.Смелзер та ін.) про необхідність фундаментальних соціальних-політичних змін. Якщо у функціоналізмі такі зміни ототожнювалися з адаптацією, то його опонентами вони розглядались як реформістська перебудова.

Поняття "соціальні-політичні зміни" у вітчизняній політичній думці вживалось рідко. Звичнішим було поняття "соціально-політичний розвиток", яке характеризує лише певний вид соціально-політичних змін, спрямований на вдосконалення, ускладнення. Поширеним також було поняття "прогрес", що виражає ціннісну характеристику,

© Березовська-Чміль О., 2013

зміни в бажаному напрямі. Проте в сучасній науці віддають перевагу нейтральному поняттю "соціально-політичні зміни", яке не має в собі оціночного компонента і охоплює широке коло різноманітних суспільно-політичних змін безвідносно до їх спрямованості.

Таким чином, можемо трактувати поняття "соціально-політичні зміни" як процес виникнення нових явищ, структур, характеристик у політичній та соціальній системах під час їх взаємодії.

Дослідження глобальних структурних змін крізь знаходимо в працях Р.Арона, С.Ліпсета, С.Хантінгтона. Вони тісно пов'язують будь-які соціально-політичні зміни з процесом модернізації.

З позиції транзитивного підходу соціально-політичні зміни розглядали такі вчені, як А.Мельвіль та К.Росс [7].

Основним положенням у концепції соціально-політичних змін є те, що відмінності повинні стосуватися різних часових моментів і станів однієї і тієї ж системи, одного і того ж об'єкта. Зміни являють собою відмінності між тим, якою була система в минулому, і тим, що стало з нею через певний період часу.

Одна з найбільш ранніх теорій змін – еволюціоністська теорія базується на тому, що суспільство розвивається по висхідній лінії від нижчих форм до вищих. Цей рух постійний і необоротний. Всі суспільства, всі держави проходять шлях від менш розвиненого стану до розвиненого за єдиним заздалегідь встановленим зразком. Сутність еволюційних змін полягає в ускладненні суспільства, посиленні його диференціації, відмиранні "непристосованих" соціальних акторів, інститутів, виживанні та процвітанні "пристосованих". Класичний еволюціонізм розглядає зміни як строго лінійні висхідні, що розвиваються за єдиним сценарієм.

На противагу еволюціоністській сформувалась теорія неоеволюціонізму. Якщо класичний еволюціонізм виходить з того, що всі суспільства проходять один і той же шлях розвитку від нижчих форм до вищих, то представники неоеволюціонізму вважають, що кожна культура, кожне суспільство, поряд із загальними тенденціями, мають свою логіку еволюційного розвитку. Основна увага спрямовується не на послідовність необхідних стадій, а на причинний механізм змін. При аналізі змін неоеволюціоністи намагаються уникати оцінок і аналогій з прогресом. Основні погляди формуються у вигляді гіпотез і припущень, а не у вигляді тверджень. Еволюційні процеси протікають не рівномірно по висхідній прямій лінії, а стрибкоподібно. Еволюційні зміни носять багатолінійний характер історичного процесу. На кожному новому етапі суспільного розвитку провідною може стати одна з ліній, що грали другорядну роль на попередній стадії [6, с. 114].

Поширеною також є теорія циклічних змін, згідно якої циклічні процеси бувають замкнутими, коли кожний повний цикл повертає систему в початкове (тотожне первісному) становище. Зміни бувають спіралеподібними, коли повторення певних етапів відбувається на якісно іншому рівні (більш високому або більш низькому). Таким чином, будь-яка соціально-політична система у своєму розвитку переживає ряд послідовних стадій: зародження, розвиток, занепад, руйнування. Фази розвитку системи, як правило, мають різну інтенсивність і тимчасову протяжність, прискорені процеси змін на одній фазі можуть змінюватися тривалим застоєм на інший. Жодне суспільство не є кращим або більш сучасним. Соціально-політичні зміни – це не тільки результат природного процесу розвитку соціальної та політичної систем, а й результат діяльності політичних та соціальних акторів.

Існує безліч думок з приводу того, які фактори є причинами змін. Зокрема, О.Конт вважав, що вирішальним фактором еволюційних змін є прогрес у наукових знаннях [7]. Е.Дюркгейм виділяє поділ праці та соціальну диференціацію [6]. Г.Спенсер

бачив причини змін суспільства в його ускладненні та посиленні диференціації [4]. На думку, П.Сорокіна, основною причиною таких змін є "збільшення придушених базових інстинктів більшості населення, а також неможливість навіть мінімального їх задоволення" [3, с.272].

А.Тойнбі вважає, що зародження, розвиток і занепад соціально-політичних систем відбувається в результаті взаємодії таких основних чинників, як вплив навколишнього природного і соціального середовища ("виклик") та здатність і можливість суспільства знаходити адекватні відповіді на кожен черговий виклик [5].

Т.Парсонс виділяє такі основні механізми еволюційних змін: диференціація, пов'язана з ускладненням будови суспільства; підвищення адаптивної здатності суспільства, пов'язане з розвитком виробництва; збільшення обсягу членства в суспільстві і ускладнення соціальних структур; генералізація цінностей, сутність якої полягає в тому, що в складних соціальних системах для забезпечення соціальної стабільності потрібно, щоб цінності отримували більш узагальнене вираження [2, с.44].

Радикальні соціально-політичні зміни в суспільстві, на думку І.Валлерстайна, як правило, відбуваються завдяки вторгненню ззовні. Проте в деяких випадках причинами таких змін можуть стати і внутрішні процеси, що відбуваються в самому суспільстві. При цьому одні процеси породжують інші [1, с.16].

Варто згадати також індустріально-технологічні теорії соціально-політичних змін. До цієї групи відносять теорії "стадії економічного росту" (І.Ростоу), "єдиного індустріального суспільства" (Р.Арон), "постіндустріального суспільства" (Г.Белл, З.Бжезинський, А.Турен), "кінця ідеологічної ери" (Д.Белл, М.Ліпсет) [7].

Американський дослідник Дж.Хоманс розглядає соціально-політичні зміни крізь призму системи обмінів, зумовлених засобами врівноваження винагород і затрат. Стверджуючи, що суб´єкти взаємодіють на підставі свого колишнього досвіду, виділяє чотири принципи взаємодії: 1) чим вище винагороджується певний тип поведінки, тим частіше він повторюватиметься; 2) якщо винагорода залежить від якихось умов, актор намагається відтворити їх; 3) якщо винагорода велика, актор здатен витратити більше зусиль для її отримання; 4) коли потреби актора близькі до насичення, він докладатиме менше зусиль для їх задоволення. За цими критеріями, на думку Хоманса, можна аналізувати навіть складні види взаємодії: відносини влади, переговорний процес, лідерство тощо [7].

Інший американець Р.Парк обґрунтував чотири основні види соціально-політичної взаємодії: змагання, пристосування, конфлікт та асиміляцію. Суспільство, на його думку, є найважливішим елементом соціально-політичної взаємодії, що сприяє руйнуванню або зміцненню соціальних зв´язків. Тут необхідно зауважити, що наявні соціальні зв'язки та задоволення пов'язаних з ними інтересів часто мають безпосередній вплив на політичну діяльність і є рушійною силою соціально-політичних змін. Яскравим прикладом даного явища є політична ситуація в нашій державі, зумовлена антагоністичними протиріччями фінансово-олігархічних структур та переділом сфер впливу.

Можемо погодитись з твердженням значної кількості експертів про те, що соціально-політичні зміни в Україні є структурно і функціонально адекватними політичній гегемонії адміністративно-монополістичного капіталу, заснованої на функціональному авторитарному підпорядкуванні йому певних соціальних груп і перерозподілу матеріальних ресурсів на його користь, що зумовлює низьку соціально-політичну ефективність української політичної системи.

Отже, соціально-політичні зміни є необхідною умовою демократичного розвитку, закладають основи політичної трансформації, яка є ключовим поняттям для перехідних суспільств, до яких, на наш погляд, все ще належить Україна. Відтак окреслена проб-

лема залишає ряд напрямів для подальших наукових розвідок, пов'язаних із динамікою соціально-політичних змін і трансформаційних процесів.

1. Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? / И. Валлерстайн // Социс. – 1997. – № 1. – С. 8–21.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 805 с.
3. Данилов А. Переходное общество: проблемы системной трансформации / А. Данилов. – Минск, 1997. – 431 с.
4. Закон "О выборах народных депутатов Украины" от 25 марта 2004 года. №1665-IV.
5. Заславская Т. Трансформация социальной структуры Российского общества / Т. Заславская // "Путь в XXI век (стратегические проблемы и перспективы российской экономики)" // http://rusref.nm.ru/ indexpubvol8.htm. – 2006. – 14 мая.
6. Катаєв С. Принципи концептуалізації поняття "трансформація суспільства" / С. Катаєв // Нова парадигма. – Запоріжжя, 2003. – Вип. 29. – С. 143–147.
7. Кирдина С. Социальные изменения / С. Кирдина // Социологическая энциклопедия. – 2003. – Т. 2. – 481 с.
8. Конт О. Дух позитивной философии / О. Конт. – С. Пб., 2001. – 162 с.
9. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
10. Плотинский Ю. Теоретические и эмпирические модели социальных процессов / Ю. Плотинский. – М. : Логос, 1998. – 280 с.
11. Руткевич М. Общество как система. Социологические очерки / М. Руткевич. – С. Пб. : Алетейя, 2001. – 444 с.
12. Сорокин П. Система социологии / П. Сорокин. – М. : Наука, 1993. – Т. 1. – 447 с.
13. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
14. Спенсер Г. Основание социологии / Г. Спенсер. – С. Пб., 1982.
15. Тойнби А. Постижение истории / А. Тойнби. – М., 1997. – 849 с.
16. Фесенко В. Отечественная политическая элита в контексте проекта "Украина" / В. Фесенко // http://www.dialogs. org.ua/project_ua_full.php?m_id=34. – 2003. – 26 ноября.
17. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
18. Яковец Ю. В. История цивилизаций. / Ю. Яковец. – М. : Владос, 1997. – 351 с.
19. Saint-Simon A. La Physiologic sociale. O'euvres choisies / Saint-Simon A. – P., 1965.

Проанализированы теоретические подходы к исследованию социально-политических изменений. Определены особенности и последствия социальных преобразований в Украине.

Ключевые слова: *трансформация, социальные изменения, политическая система, социальная стратификация, социальные группы.*

The article analyzes the conceptual approaches to the study of social and political changes. The features and effects of social change in Ukraine it was determined.

Keywords: *transformation, social change, political system, social stratification, social groups.*

УДК 32.019.5
ББК 66.011.1

Олег Боднарчук

ВПЛИВ КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ЗМІ

У публікації досліджено вплив комунікативних технологій на формування політичного дискурсу ЗМІ України, проаналізовано процес утворення національної системи мас-медіа, що почався зі здобуттям незалежності України. Значна увага приділяється появі медіаполітичної системи України.

Ключові слова: *політичний дискурс ЗМІ, інформаційне суспільство, комунікативні технології, мас-медіа, медіаполітична система.*

Актуальність дослідження впливу комунікативних технологій на формування політичного дискурсу ЗМІ (Засоби масової інформації) у нашій країні обумовлена, з одного боку, посттоталітарними трансформаціями політичного та медіа-простору Укра-

© Боднарчук О., 2013

їни, а з іншого – процесами становлення глобального інформаційного суспільства у світовому масштабі.

Національна система ЗМІ відіграє вирішальну роль у процесах розбудови держави, становленні демократичної політичної системи, в утвердженні її місця у світовому інформаційному просторі. Політичний дискурс засобів масової інформації у нашій країні стає універсальним за своїм характером, бо вирішує в українському політизованому суспільстві завдання створення, передачі й обміну політичною інформацією, структурує соціальний та культурний простір. Розвиток політичного дискурсу засобів масової інформації призводить не лише до впливу політики й політиків на ЗМІ, а й спричиняє зворотний процес медіатизації політики, коли реальна політика переводиться у символічний простір, який формується ЗМІ.

ЗМІ формують уявлення про політичний простір в контексті візуальної культурної сфери, домінування мас-медійних дискурсів у житті суспільства в цілому та окремої людини. Як зазначає український дослідник С. Онуфрів, "в організації та функціонуванні світового інформаційного дискурсу… політична чи економічна подія тільки тоді має для нас значення, коли про неї розповідають ЗМІ…" [3, с.12]

Метою даної статті є розкриття взаємного впливу комунікативних технологій та політичного дискурсу ЗМІ. З огляду на мету необхідно вирішити такі завдання: дослідити процес становлення та розвитку політичного дискурсу ЗМІ в нашій країні, проаналізувати теоретичні підходи до визначення ролі та місця мас-медіа у політиці, визначити характеристики сучасного політичного дискурсу засобів масової інформації в Україні.

Особливості та відмінності політичного дискурсу ЗМІ у посткомуністичному та демократичному суспільствах ставали об'єктом досліджень українських науковців Є.Бистрицького, О.Білого, В.Вовк, С.Макєєва, С.Онуфріва, Г.Почепцова, К.Сержима, М.Свіріна, Д.Яковлева та ін.

Процес утворення національної системи засобів масової інформації, що почався після здобуття незалежності України, супроводжувався переходом державних ЗМІ у нові форми власності: приватну та комунальну. Процес роздержавлення засобів масової інформації мав свої позитивні й негативні наслідки. Поступово утворилось конкурентне середовище національних, мультирегіональних та регіональних ЗМІ, що, безумовно, сприяло альтернативності та плюральності інформування громадян про політичні події. Але процес утворення системи суспільних засобів масової інформації залишився на рівні декларацій різних політичних парламентських сил, а потужна, з технічної точки зору, система державної телерадіокомпанії практично уникнула реформування. Можна стверджувати, що з часом, десь наприкінці 90-х років хх століття в нашій країні утворилась авторитарна модель відносин між владою та представниками засобів масової інформації. Так, С. Онуфрів виокремлює такі ознаки цієї моделі : 1) не дивлячись на велику загальну кількість найменувань, провідні ЗМІ суспільно-політичного спрямування належать державі, або знаходяться під впливом невеликої кількості фінансово-промислових груп, які є залежними від влади; 2) влада продовжує використовувати протекціоністські заходи щодо підтримки власних або лояльних до неї ЗМІ; 3) держава здійснює адміністративний тиск та пряме втручання у діяльність засобів масової інформації; 4) більшість ЗМІ заангажовані, не надають повної та об'єктивної інформації про політиків та значущі політичні події, не забезпечують комунікаційного діалогу між населенням та владою, а є інструментом маргіналізації та управління масами в руках можновладців; 5) такі функції як кореляція, артикуляція, соціалізація, критики та контролю, що визначають демократичний характер ЗМІ, спотворені на користь функціям обслуговування, реклами та розважання; 6) наявна нерівність можливостей доступу до інформації між різними групами населення. [3, с.14]

Серед заходів, які варто здійснити задля зміни ситуації та утворення умов для формування демократичної моделі взаємодії політичної та медіа-систем, яка відповідає потребам і політичній культурі суспільства і має сприяти його консолідації та демократизації, можна виділити наступні: "1) запровадити у життя демократичні механізми регуляції та саморегуляції мас-медіа; 2) завершити роздержавлення ЗМІ шляхом створення громадського телебачення та радіомовлення, забезпечити суспільну підтримку вільної незалежної преси; 3) здійснити демонополізацію мас-медіа, засобів їх доставки, трансляції та технічного забезпечення; 4) сприяти прискореному розвитку мережі Інтернет" [2, с.114]

Формування політичного дискурсу ЗМІ, його становлення і розвиток у нашій країні обумовлено, з одного боку, вимогами політичного простору, тиском владних інституцій та економічних груп і кланів, а з іншого – суспільними функціями, які виконують засобів масової інформації. І зокрема, функція впливу на масову аудиторію, або цільову групу. ЗМІ здатні інтерпретувати, трансформувати та представляти політичні події та факти таким чином, щоб нав'язати власне бачення аудиторії. У нашій країні цю функцію не завжди виконують безпосередньо журналісти, автори статей у пресі та сюжетів на телебаченні, а в якості замовника можуть виступати власники, редактори чи політичні гравці. І тут потрібно враховувати, що найбільший вплив має інформація, справжня мета поширення якої прихована від аудиторії та не усвідомлюється нею.

Інша функція, яку виконують засобів масової інформації у суспільстві є та, яка є продовженням і доповненням попередньої функції ЗМІ, – функція посередника, медіатора між владою та суспільством.

Експансія друкованих та електронних ЗМІ до них посилила інтерес як з боку громадян, так і з боку влади. Сьогодні важко уявити собі політичного діяча, який би не намагався якомога активніше та повніше використати можливості ЗМІ. Це, у свою чергу, обумовлює розвиток технологій, які використовуються для інформаційного супроводу політичних кампаній. Серед них останнім часом набули особливої популярності комунікативні технології – PR, пропаганда та реклама, що довели свою ефективність у сприянні діалогу влади та суспільства у демократичних країнах. На жаль, у нашій країні, разом із позитивним розвитком комунікативних технологій, знаходить місце і намагання їх використання з метою маніпуляції громадською думкою, компрометації опонентів, ведення інформаційної війни.

Наявне бажання з боку представників журналістського цеху та вимоги громадськості до втілення демократичних норм та професійних і етичних стандартів у діяльності засобів масової інформації, використання комунікативних технологій у політичному дискурсі ЗМІ у нашій країні обумовлює потребу у порівняльному аналізі їхнього функціонування в тоталітарному, посттоталітарному та демократичному суспільствах. У дослідженнях відзначаються безумовні позитиви та здобутки українських ЗМІ порівняно із радянською моделлю діяльності ЗМІ. Можна стверджувати, що саме ЗМІ на першому етапі становлення української держави, в постколоніальній та посттоталітарній політичній системі спричинили кардинальні зміни у громадській думці. Саме таку роль виконували засоби масової інформації в Україні в період відновлення української державності кінця 80-х – початку 90-х років XX ст. Сьогодні, в період суспільної трансформації, українські мас-медіа повинні виступати за консолідацію суспільства і відстоювати засади загальнолюдських та національних цінностей, політичного плюралізму й інтересів держави. Натомість нині представники правлячої еліти з допомогою ЗМІ формують потрібну картину політичного життя, яку пересічні громадяни сприймають не як чиюсь точку зору, а як набір фактів, як істину.

Критичний аналіз дискурсивних практик сучасних ЗМІ неминуче породжує запитання: чи можливий альтернативний дискурс і, відповідно, альтернативні організаційні структури, здатні його конструювати.

Не можна сказати, що існуючі дослідження не усвідомлюють проблем, пов'язаних з впровадженням у ЗМІ альтернативного дискурсу. Так, Р.Фаулер, критикуючи існуючі журналістські практики, визнає, що, якщо журналіст спробує вийти за межі домінантного дискурсу та сконструює іншу дискурсивну практику, читачі її просто не приймуть: новий стиль буде відкинутий як такий, "що не відповідає темі", а аргументи визнані непереконливими. Більш того, він розуміє, що від співробітників, орієнтованих на отримання прибутку приватних ЗМІ і не слід чекати таких рішучих, зухвалих і високо усвідомлених кроків [5, с.46]. На відміну від Р. Фаулер, інші дослідники виходять з того, що для появи альтернативного дискурсу необхідні альтернативні ЗМІ, не пов'язані ні з державою, ні з ринком і які б мали горизонтальну структуру, що в свою чергу дозволяє забезпечити активну участь в діяльності медіа членів аудиторії [5, с.47].

Провал усіх спроб створити альтернативні засоби комунікації, з точки зору теоретиків дискурсу свідчить лише про те, що владний блок успішно веде позиційну війну, перешкоджаючи підриву своєї ідеологічної гегемонії. Звичайно, українським ЗМІ ще тільки належить пройти цей шлях боротьби за альтернативність домінуючому дискурсу потужної демократичної системи. Можна стверджувати, що перед тим, як боротись із цим владним дискурсом, доведеться ще його утворити, для чого необхідно відмовитись від авторитарного та колоніального дискурсу.

Сучасний політичний дискурс засобів масової інформації України зазнає помітних змін. Перехід України від однієї політичної системи до іншої призвів до появи чисельної кількості інновацій, особливо в політичному дискурсі – як влади, так і ЗМІ. Адже саме в політичному дискурсі зафіксовані та щоденно відображаються політичні ідеї та владні відносини.

На думку С.Онуфріва, особливого значення та актуальності в Україні набувають дослідження політичного дискурсу українських засобів масової інформації з точки зору постколоніальних студій, та визначення, у цьому контексті, умов функціонування політичного дискурсу у тоталітарному та постоталітарному суспільстві [3, с.14]. Так, очевидно, що необхідно не лише відмовитись від авторитарних правил гри на ринку ЗМІ, але й сформувати нові, демократичні правила, які мають сприяти зростанню постколоніальної свідомості. У постколоніальних стадіях виділяються три типи колоніалізму, такі як політичний, економічний, культурний. Політичний колоніалізм передбачав заходи політичного тиску на колонізованих – не допустити появи сепаратистських настроїв. Економічне поневолення виявилося системою заходів економічного визиску колоній – привласненні і використанні для економічного зміцнення імперії природних ресурсів колонії. Найглибше проникав у свідомість – відтак найбільше її руйнував і знеособлював колонізованих – культурний колоніалізм. Внаслідок політичної, економічної й культурної залежності колонізований не може проектувати свої негативні якості назовні, відповідно змушений обернути їх проти самого себе. Як наслідок, колонізовані втрачають впевненість в собі, поступово засвоюють систему цінностей колонізаторів, починають зневажати себе. І врешті-решт стають зневаженою меншістю на своїй власній землі. Це явище характерне не лише для колоніальних суспільств Африки, Південно-Східної Азії, Південної й Північної Америки, а й для країн пострадянського простору і насамперед України. Аналізуючи друковані видання в нашій країні, С.Онуфрів звертає увагу на "розмаїття політичних дискурсів в українському інформаційному просторі… породжені різними ідеологемами, їх метадискурсами та риторикою: модифікованого імперського – "Комсомольская правда в Украине", "Известия в Украине", "Аргументы и факты в Украине", а також російські новоімперські ЗМІ, їхні українські репрезен-

танти, на кшталт “Бульвару”, які можна кваліфікувати як колонізаторські” [3, с.15]. При цьому одночасно, у політичному та медійному просторах нашої країні присутні постколоніальні елементи, які знаходять своє вираження на сторінках таких видань як “Критика”, “Дзеркало тижня”, ряд регіональних видань тощо, тобто ті видання, “які виробили продуктивний засіб заперечення природності імперії, тобто зображують її патологічною, гротескною” [3, с.15].

Наголошуючи, що у політичному та культурному дискурсах існує два типа протистояння колонізованих колоніалізмові – антиколоніальний та постколоніальний, С.Онуфрів зазначає, що в Україні “антиколоніальний дискурс призвів до відновлення історичної правди, дав поштовх національному, духовному і релігійному відродженню держави. Протест проти тоталітарного режиму, який виявився в антиколоніальному дискурсі, був першим кроком до незалежності нашої держави, а відповідно, появи постколоніального дискурсу… В Україні зараз наявні усі три типи дискурсу: колоніальний зменшується, а постколоніальний нарощується повільно. Досить активним є все ще антиколоніальний…” [3, с.15].

Важко не погодитись з тим, що становлення демократичного політичного дискурсу ЗМІ в Україні, відмова від авторитарної спадщини не можливі без вивчення природи авторитарного радянського політичного дискурсу та його співставлення із сучасним українським політичним дискурсом. Так, “тоталітарна журналістика як інструмент політики правлячої партії не могла адекватно відображати дійсний перебіг подій, а послідовно і наполегливо “переконувала” власний народ у правильності обраного комуністичного шляху. У тоталітарній журналістиці були втрачені такі якості як правдивість, чесність, гуманізм... Посттоталітарний статус українського політичного дискурсу підтверджує ще один рудимент авторитарної, тоталітарної журналістики – велика кількість державних засобів масової інформації в Україні, що свідчить про безпосередній політичний, економічний вплив (чи радше тиск!) державної влади на мас-медіа” [4, с.19].

Перешкодами для розвитку українських ЗМІ виступають політична та ідеологічна неструктурованість суспільства, регіональна відмінність, брак інформації. Але ЗМІ повинні насамперед здійснювати ще одну важливу в умовах демократії функцію – бути вартовим суспільних інтересів, контролювати діяльність різних гілок влади, ставлячи з допомогою громадськості актуальні питання державного будівництва, стежачи за їх виконанням, тобто беручи активну участь в управлінні політичними процесами. Інакше ЗМІ, як це було за тоталітарного режиму, стануть лише знаряддям впровадження політики правлячої верхівки.

До проблем, що заважають демократичному розвитку ЗМІ в України, можна віднести також їх економічну залежність, низьку цехову солідарність журналістів, недостатній розвиток друкованих ЗМІ (завдання преси – не лише інформувати, а й аналізувати), розгляд політичних питань у форматі телевізійних шоу, відсутність ефективної державної політики в інформаційній сфері тощо. Особливо небезпечним для політичного дискурсу ЗМІ у нашій країні є пряма залежність їх політичної позиції від фінансово-економічних груп, що зменшує рівень довіри аудиторії до ЗМІ, які вже не сприймаються в якості об’єктивного джерела формування громадської думки [8, с.10].

Особливість сучасного політичного становища України, і, відповідно, політичного дискурсу засобів масової інформації полягає у тому, що наша держава перебуває як у постколоніальній, так і посттоталітарній стадії і, відповідально, існує два види політичного дискурсу ЗМІ України – постколоніальний та посттоталітарний. Колоніальний дискурс поглинув або ліквідував інші українські дискурси, колонізована культура була ізольована від зовнішнього світу й не мала можливості діалогу з іншими культурами.

Визвольний антиколоніальний дискурс призвів до відновлення історичної правди, дав поштовх національному, духовному і релігійному відродженню України. Роль журналістики на цьому етапі була вирішальною. Метою цього дискурсу ЗМІ була незалежність України.

В українських мас-медіа інформативно-комунікативний код політичного дискурсу є іманентним, суперечливим, оскільки тут у постійному протистоянні перебувають приватний та громадський інтереси. Саме тому сучасний політичний дискурс ЗМІ України послуговується особливою риторикою, специфічними дискурсивними практиками. Мовно-стилеві прийоми риторичного коду є домінантою українського політичного дискурсу, сучасних засобів масової інформації. Риторичний дискурс українських ЗМІ є неоднорідним, має свої ідеологічні відмінності, певну гаму відтінків – від чесних і благородних задумів до відвертого обману та маніпуляцій.

Політичний дискурс засобів масової інформації України – це своєрідне типологічно, семантично та структурно складне явище в світовому інформаційному просторі. Він є каталізатором та індикатором суспільних процесів та віддзеркалює стан суспільної свідомості перехідного суспільства, і ця перехідність, амбівалентність (старе / нове) пронизує і його структуру, і семантику, ідеологію та риторику [3, с.16].

Визначаючи політичний дискурс українських ЗМІ, як автономний і синтетичний чинник внутрішньої і зовнішньої політики, регулятор і координатор політичних процесів у державі і водночас їх віддзеркалення, С.Онуфрів наводить такі основні характеристики політичного дискурсу засобів масової інформації в Україні: інтерпретаційність, оскільки він відображає і цінності медіа-видань і інтереси тих, хто їх утримує; неподолану і досі залежність від радянської політичної спадщини, де на публіку подавали заздалегідь опрацьовані ідеї та ідеологеми, а сама політична воля здійснювалася в "коридорах" влади; постколоніалізм та посттоталітаризм (на відміну від Росії, яка переживає лише посттоталітарний період). "Посттоталітарний статус позначений 70-літнім виживанням України у… тоталітарній системі, а постколоніальний характер позначений становищем України як колонії Російської імперії у з кінця XVII – до початку XX ст."; в Україні, українській свідомості та її віддзеркаленні в ЗМІ зараз наявні три типи дискурсу – колоніальний зменшується, а постколоніальний нарощується повільно. Все ще досить активним є антиколоніальний, бо Росія продовжує вести щодо України імперську політику; відсутність інформаційного кордону у політичному дискурсі ЗМІ, який зазнає іноземної інформаційної експансії; відверта або прихована заангажованість ЗМІ від органів державної влади або олігархічних кланів, через що їм бракує об'єктивності та самостійності [3, с.17].

Як зазначає Д.Яковлев, "у порівнянні із радянською системою пропаганди нова українська система ЗМІ відрізняється різноманітністю точок зору, в основі якої – конфлікт інтересів власників чи співзасновників засобів масової інформації, проте "публічної сфери", сфери громадянського діалогу, в якій суспільство могло би визначити своє майбутнє через відкрите і раціональне обговорення різних проблем, як не було, так і немає" [7, с.145].

У цьому випадку ЗМІ виступають транслятором дискурсу влади, а політичний дискурс ЗМІ – репрезентацією дискурсу влади та її політики, а не окремим феноменом суспільного життя. Так, на думку О.Гриценко "саме в цій клановості і полягає принципова відмінність українського інформаційного простору від західних демократичних суспільств, де газети і телеканали залежать перш за все від споживачів інформації, які платять за неї адекватну ціну і самою своєю чисельністю визначають рекламну привабливість ЗМК (Засобів масової комунікації)" [1, с.6]. Це не дозволяє виконувати їм притаманну роль у становленні демократичних інституцій, громадянського суспільства. Внаслідок цього в Україні,як зазначає О.Гриценко спостерігаються труднощі у перетво-

ренні ЗМК на якісно новий соціально-політичний інститут, який має не тільки інформувати читацьку аудиторію, а й консолідувати суспільство. Адже саме мас-медіа забезпечують у сучасному суспільстві комунікацію між політичними елітами та аудиторією, роблять інформацію про діяльність державних органів управління прозоро-публічною, створюючи можливість для комунікації між всіма учасниками політичного життя суспільства, а також сприяючи інтеграції різних верств населення [1, с.6]

Аналізуючи кількісні параметри діяльності ЗМІ в Україні, О.Гриценко відзначає скорочення протягом останнього десятиріччя тиражів видань, викликане великими витратами, пов'язаними з виробництвом газет. Крім того, комерціалізація та приватизація відчутно торкнулися телебачення і радіомовлення на рівні як центральних, так і регіональних ЗМК. Протягом 90-х років після розпаду СРСР на території незалежних країн, що утворилися, у тому числі, в Україні, виник новий тип ЗМІ – мас-медіа перехідного суспільства. Цей тип засобів масової комунікації суттєво відрізняється і від традиційних західних мас-медіа, і від ЗМІ радянського типу. Вперше в своїй історії в 1988–1992 роки вони виступили проти державної системи, відігравши вирішальну роль у розпаді СРСР і проведенні глибоких реформ у всіх сферах суспільства. Проте характер процесів, які відбувалися в пострадянських ЗМІ, зокрема в Україні, був суперечливим і неоднозначним – фактом сучасного життя стала неконтрольована монополізація і комерціалізація ЗМІ; зросла залежність журналістів не тільки від медіаолігархів, але й від владних структур (особливо на регіональному і місцевому рівнях) [1, с.7–8].

На думку Ю.Хлистун, аналіз сучасного українського політичного дискурсу в динаміці його розвитку за роки незалежності України свідчить, що, якщо на початку 1990–х років перевага надавалася емоційній аргументації, то з часом українські політики почали звертатись і до інших її типів, а саме "логічної, котра передбачає звертання до вже існуючих цінностей адресата; діалектичної, що відображає зміни ціннісних переваг, тобто переструктурування ціннісної ієрархії адресата; породжувальної, що стимулює оновлення системи цінностей, тобто заміну у свідомості адресата старих елементів-категорій новими" [6, с.5]. Для політичного дискурсу українських ЗМІ, у якому знаходить своє вербальне втілення політичний дискурс, характерно: "1) формування нової стилістичної норми; 2) постійне й динамічне оновлення політичного словника; яскрава метафоризація та контрастність політичної мови; 3) широке використання розмовно-зниженої лексики; 4) деспеціалізація термінів і водночас тенденція до їх стандартизації; 5) активізація запозичень (особливо – з англійської мови); 6) змістова невизначеність, неоднозначність, спричинена як семантичними, так і прагматичними чинниками; 7) езотеричність політичного мовлення" [6, с.5].

Основою медіаполітичної системи, яку ситуативно утворили великі медіа-холдинги, стала інтегрована комунікаційна модель, що включає рекламу, пропаганду та паблік рилейшнз. Вони створюють своєрідне "силове поле" суспільства, де і політичні структури, і вказана модель володіють певними атрибутами громадської влади. Звідси не лише функціональна, але й дисфункціональна їх роль як таких, що активно спрощують та стереотипізують образи політичного світу у громадській думці та сприйняття політики із боку масової аудиторії у цілому.

Таким чином, посилення ролі та впливовості сфери ЗМІ в українському суспільстві, суттєві корективи в системі відносин засобів масової інформації, держави і громадян, з одного боку, і подальше входження України у світовий інформаційний простір та активізація зовнішніх впливів – з іншого, визначають низку проблем, що стосуються, зокрема, питань ефективності державного управління цією сферою, узгодження позицій і повноважень у ній державного, приватного та суспільного секторів, безпеки національного інформаційного простору.

Аналіз історії розвитку державної політики у сфері ЗМІ на території України дозволяє вести мову про формування певних національних традицій у відносинах між суспільством, державою та засобами масової інформації. Практично протягом усіх історичних періодів ЗМІ були, передусім, інструментом влади, вони не вважалися самостійним гравцем політики, були підзвітні і підконтрольні владі.

Отже, властивий сучасному українському інформаційному просторові демократизм виявляється не лише у вільному вираженні поглядів, а й у дискурсивному акумулюванні громадського інтелекту, зорієнтованості ЗМК та їхньої аудиторії на розвиток політичних ідей, що обговорюються. Навіть наявність декількох комунікативних центрів у такій системі веде не до плюралізму, а до плюральності з надмірною ставкою на ідеологічне спонукання та тяжіння до монопольного інформування суспільства.

Інша ситуація характерна для демократичних країн, в яких плюралізм не вичерпується позиціями владних інституцій та лідерів, а політичний дискурс ЗМІ виконує важливі функції забезпечення свободи слова, незалежного спостереження за діями влади, та виступає джерелом об'єктивної, неупередженої інформації.

1. Гриценко О. М. Мас-медіа в процесах демократичних трансформацій українського суспільства (політико-культурологічний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : 23.00.03 / О. М. Гриценко; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Ін-т журналістики. – К., 2003. – 31 с.
2. Марчук Н. До проблеми політичної консолідації і збереження національної ідентичності українського інформаційного простору / Н. В. Марчук // Аксіологічні аспекти трансформації сучасного українського суспільства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (28–29 квітня 2007, Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ, 2007. – С. 113–115.
3. Онуфрів С. Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.08 / С. Т. Онуфрів ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
4. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) : автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра філол. наук : 10.01.08 / К. С. Серажим ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Ін-т журналістики. – К., 2003. – 32 с.
5. Трахтенберг А. Д. Дискурсивный анализ массовой коммуникации и парадоксы левого сознания / А. Д. Трахтенберг // Политические исследования. – 2006. – № 4. – С. 44–52.
6. Хлистун Г. Ю. Етика засобів масової інформації в сучасних політичних процессах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.03 / Г. Ю. Хлистун ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
7. Яковлев Д. В. Комунікативні чинники формування демократичної політики / Д. В. Яковлев // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2007. – Вип. 9. – С. 167–175.
8. Яковлев Д. В. Роль засобів масової інформації в конструюванні політичної реальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / Д. В. Яковлев. – Одеса, 2003. – 16 с.

В публикации исследовано влияния коммуникативных технологий на формирование политического дискурса СМИ Украины, проанализировано процесс возникновения системы СМИ, который начался со времен независимости Украины. Также важная роль отводится медиаполитической системе Украины.

Ключевые слова: *политический дискурс, СМИ, информационное общество, коммуникативные технологии, мас-медиа, медиаполитическая система.*

The effect of the publication of communicative technologies the formation of political discourse in the media of Ukraine, analyzed the formation of the national media that began with independence Ukraine. Also much emphasis on appearance mediapolitychnoyi of Ukraine.

Key words: *political discourse of the media, information society, communication technology, media, mediapolitychna system.*

УДК 324:342.8
ББК Ф01

Микола Бучин

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ВИБОРІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

В статті розкрито суть демократичних принципів виборів. Проаналізовано правові аспекти демократичних виборів у зарубіжному законодавстві та на основі порівняння визначено рівень відповідності чинного виборчого законодавства України світовим стандартам.

Ключові слова: *вибори, демократія, демократичні принципи виборів, виборче законодавство.*

Після здобуття незалежності Україна задекларувала намір розбудови демократичного суспільства. Однією з невід'ємних ознак демократичного політичного режиму є інститут виборів, які повинні відбуватися з дотриманням відповідних правових норм – демократичних принципів. Чергові парламентські вибори, які відбудуться в нашій державі 28 жовтня 2012 р., будуть своєрідним лакмусовим папірцем, який засвідчить намір влади діяти (чи, навпаки, не діяти) в демократичному правовому полі.

Однією з важливим умов реалізації демократичних принципів виборів є закріплення останніх в нормах чинного законодавства. Брак законотворчого досвіду та часта зміна виборчого законодавства роблять очевидною потребу звернення до досвіду зарубіжних країн у сфері правового регулювання виборчих відносин. Це зумовлює актуальність дослідження, оскільки використання законотворчих традицій демократичних країн у сфері виборів дасть змогу виявити прогалини вітчизняного чинного виборчого законодавства, сприятиме його вдосконаленню, а, відтак, відіграватиме вагому роль в побудові демократії в нашій країні.

Проблемами міжнародних демократичних принципів (стандартів) виборів займалися такі українські науковці як А.Романюк, М.Ставнійчук, С.Серьогіна, Є.Радченко та ін. Проте дослідження цих науковців часто носять загальний характер, поза їхньою увагою залишаються проблеми відповідності чинного українського законодавства у сфері виборчих відносин міжнародним стандартам.

Мета публікації – проаналізувати міжнародні нормативно-правові акти щодо реалізації демократичних принципів виборів та визначити рівень відповідності чинного виборчого законодавства України міжнародним стандартам.

Під демократичними принципами виборів, як на нашу думку, слід розуміти умови, на основі яких здійснюється виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори носять демократичний характер, а їхній результат виражає реальне волевиявлення громадян.

Демократичні принципи виборів можна поділити на три групи:

1. Базові – принципи, які стосуються участі громадян у виборчому процесі, носять універсальний характер, є загальновизнаними у всьому світі і без дотримання яких вибори як демократичний інститут втрачають будь-який зміст. До базових принципів відносять: *принцип вільних виборів, принцип рівних виборів, принцип загальних виборів, принцип прямих виборів, принцип таємного голосування*.

2. Додаткові – принципи, які стосуються участі у виборчому процесі кандидатів, політичних партій та блоків. Додаткові принципи виборів не носять універсального характеру і по різному розкриваються під час виборчих кампаній у різних країнах. Додаткові принципи виборів включають: *принцип загального пасивного виборчого права, принцип свободи агітації та принцип рівності суб'єктів виборчого процесу*.

3. Процесуальні – принципи, які характеризують особливості протікання самого виборчого процесу. До процесуальних демократичних принципів виборів належать: *принцип гласних виборів, принцип відповідальності за порушення виборчого законодавства, принцип адміністрування виборів спеціальними органами*.

© Бучин М., 2013

Біля витоків міжнародних демократичних принципів виборів стоїть прийняття Загальної декларації прав людини, яка була проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р. Документ проголошував право кожної людини на участь в управлінні своєю державою як безпосередньо, так і через вільно обраних представників. Воля народу має бути основою влади уряду, що виявляється у періодичних виборах, які не є сфальсифікованими. Декларація передбачає проведення самих виборів із дотримання принципів загальних і рівних виборів. Разом з тим правовий акт не абсолютизує таємниці голосування, передбачаючи можливість заміни таємного голосування громадян іншими рівнозначними формами за умови збереження свободи голосування. Важливим аспектом Декларації було надання людям всіх прав і свобод (в тому числі і виборчих) незалежно від раси, кольору шкіри, мови, статі, релігії, переконань, національного, соціального, майнового чи іншого становища, а також – без розрізнення правового статусу самої держави, до якої належить людина [3].

Положення Загальної декларації прав людини були уточненні та конкретизовані у Міжнародному пакті про громадські і політичні права, ухваленому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. Стаття 25 Документу передбачає можливість кожному громадянину без будь-якої дискримінації мати права і можливість: брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; голосувати і бути обраними на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців; допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби [7].

Однак вказана стаття Міжнародного пакту про громадські і політичні права, як на нашу думку, має доволі абстрактний характер. Тому слід звернути увагу на роз'яснення, яке дає Комітет ООН з прав людини у Загальному коментарі статті 25 Міжнародного пакту про громадські і політичні права.

Коментар, трактуючи Міжнародний пакт про громадські і політичні права як документ, який визнає і захищає право кожного громадянина брати участь у веденні державних справ, голосувати і бути обраним, вимагає від держав ефективного забезпечення цих політичних прав. Це досягається завдяки проведенню виборів через певні проміжки часу, які не можуть бути необґрунтовано тривалими. Тільки періодичність дозволяє забезпечити звітність обраних представників, а також гарантувати те, що обрана державна влада є результатом виключно вільного волевиявлення громадян.

Важливе місце в Коментарі відводиться принципу вільних виборів: "Особа, наділена правом брати участь у голосуванні, повинна мати можливість вільно здійснити свій вибір і голосувати за будь-якого кандидата, за чи проти будь якої пропозиції, винесеної на референдум чи плебісцит, вона повинна бути вільна підтримувати чи бути у опозиції до уряду, не зазнаючи утиску, який би міг спотворити свободу вільного вибору громадян. Виборці повинні мати змогу вільно формувати свою думку, вони повинні бути вільними від насильства, утисків чи маніпуляційних втручань у будь-якій формі прояву" [4]. Більше того, документ передбачає можливість обмеження фінансування виборчих кампаній, якщо це дозволяє гарантувати право вільного вибору громадян, яке може бути підірване непропорційним фінансовим забезпеченням виборчих кампаній кандидатів.

Як ми бачимо, норма в Коментарі, що стосується принципу вільних виборів, не розкриває конкретних процедур, які б забезпечували вільне волевиявлення громадян. Разом з тим в міжнародному нормативно-правовому акті міститься вимога до держав щодо забезпечення необхідних умов для реалізації принципу вільних виборів. Усвідомлюючи той факт, що важливою складовою вільного волевиявлення є можливість для виборця зробити свідомий вибір, Коментар зобов'язує держави вживати заходи для до-

лання таких перешкод у здійсненні виборчого права, як неграмотність виборців, бідність, мовні перешкоди, обмеженість пересування через фізичні вади. Для національних меншин інформація і матеріали про вибори повинні бути написані доступними для них мовами. Стосовно неграмотних виборців мають застосовуватись такі засоби, як фотографії та символи, що дозволять їм отримувати повнішу інформацію перед голосуванням. Держава повинна гарантувати свободу слова, зборів та асоціацій як необхідну передумову вільного формування електоратом своєї виборчої позиції [4].

Важливою умовою реалізації вільних виборів є принцип таємного голосування. Тому Коментар зобов'язує держави вживати заходів для реалізації таємниці виборів. У випадку, коли національне законодавство передбачає голосування поза межами виборчої дільниці, така процедура голосування теж має бути таємною. Сам же принцип таємного голосування розглядається як захищеність виборців від будь-яких проявів тиску чи примусу щодо надання інформації про те, як вони проголосували чи будуть голосувати, а також захищеність від будь-якого незаконного втручання у процес голосування. Що ж стосується допомоги виборцям, які з певних причин самостійно не можуть здійснити акт голосування, то вона повинна надаватися незалежними особами та інституціями [4].

Чи не найбільш деталізованим в Коментарі є принцип загальних виборів. Документ допускає можливість обмеження пасивного виборчого права, а активне виборче право пов'язує з набуттям повноліття. Також необґрунтованими називаються обмеження виборчих прав громадян через фізичні вади, освіту чи майно. Це ж стосується і членства у політичних партіях.

Крім вікового цензу, документ допускає існування цензу дієздатності (обмеження виборчих прав душевнохворих) та морального цензу (обмеження виборчих прав засуджених). Проте Коментар наголошує на тому, що у випадку існування морального цензу тривалість позбавлення виборчих прав повинна бути пропорційна до тривалості засудження. Це положення, на нашу думку, є дещо абстрактним і не сприяє його однозначному трактуванню та застосуванню на практиці. Однозначною є заборона на позбавлення виборчих прав осіб, які знаходяться під слідством [4].

Держава повинна вжити всіх необхідних заходів для реалізації принципу загальних виборів. Це стосується реєстрації виборців, коли така процедура передбачена національним законодавством. Кожна держава повинна сприяти полегшенню цієї процедури і не встановлювати жодних перешкод для реєстрації виборців. У випадку, коли реєстрація здійснюється за постійним місцем проживання, державі слід забезпечити реалізацію виборчих прав громадян без постійного місця проживання. Крім того, Коментар передбачає правову відповідальність за насильницьке втручання у реєстрацію виборців.

В Коментарі встановлюється принцип загального пасивного виборчого права. Документ наголошує на тому, що будь-яка людина не може зазнавати жодних утисків чи дискримінації стосовно свого балотування на виборну посаду. Заборонено обмеження пасивного виборчого права такими необґрунтованими вимогами як місце проживання, освіта, походження чи політичне переконання. Разом з тим, припустимим щодо пасивного виборчого права є віковий ценз, який, однак, повинен бути виправданий об'єктивними і обґрунтованими критеріями. У випадку несумісності виборних посад з іншими посадами (судді, держслужбовці і військовослужбовці вищого рангу та ін.), заходи для уникнення конфлікту інтересів в такому разі не повинні порушувати виборчі права громадян, а причини для звільнення з виборних посад повинні бути чітко зафіксовані у законодавстві і базуватися на об'єктивних та доцільних критеріях. Не можуть бути умовою позбавлення виборчих прав політичні переконання [4].

Крім того, Коментар забороняє обмежувати пасивне виборче право приналежністю до будь-якої політичної партії. У випадку, коли національне законодавство передбачає необхідність збору підписів для балотування на виборах, такий захід не повинен обмежувати право бути обраним. Значна увага в Коментарі приділяється дотриманню принципу рівних виборів. Зокрема, забороняється різниця між громадянами у реалізації виборчих прав у залежності від раси, статі, мови, кольору шкіри та ін. Одночасно документ обумовлює недопустимість диференціації виборчих прав громадян у залежності від способу набуття громадянства за народженням чи в результаті натуралізації [4].

В Коментарі декларується принцип «одна особа – один голос", а також вказується на те, що голос однієї особи повинен бути рівним з голосом інших людей. Розмежування виборчих округів та метод розподілу голосів не повинні спотворювати розподіл виборців чи дискримінувати ту чи іншу групу та не повинні необґрунтовано виключати чи обмежувати право громадян вільно обирати їх представників [4]. Як ми бачимо, норма про принципи формування виборчих округів та метод розподілу голосів об'єктивно мають доволі загальний характер і не містять конкретних пропозицій щодо застосування на практиці.

Ще одне положення, яке містить Загальний Коментар статті 25 Міжнародного пакту про громадські і політичні права, стосується необхідності створення незалежної виборчої комісії, яка б спостерігала за ходом виборчого процесу і була гарантом чесності і незалежності виборів. Можна погодитися з представниками Комітету виборців України, які вважають недоліками цього положення те, що: "… Комітет ООН не визначає суб'єктів формування такої виборчої комісії, гарантії її незалежності, повноваження, правову основу діяльності" [1, с. 26].

Коментар передбачає необхідність забезпечення вільного обміну інформацією між громадянами, кандидатами та обраними представниками як умову забезпечення реалізації виборчих прав громадян. Під вільним обміном інформацією розуміється свобода ЗМІ від політичної цензури, а також можливість вільно брати участь в політичній діяльності як безпосередньо, так і через різноманітні організації; свобода проведення мітингів, демонстрацій та маніфестацій, право критикувати і бути в опозиції до інститутів влади; право брати участь у виборчих кампаніях і поширювати політичні ідеї та ін. [4].

Проаналізоване дозволяє зробити висновок про те, що Коментар значну увагу приділяє майже всім базовим демократичним принципам виборів (принципам вільних, рівних, загальних виборів при таємному голосуванні). В той же час додаткові демократичні принципи виборів, за винятком окремих випадків, залишилися поза увагою цього міжнародного нормативно-правового акту. Ряд положень документу все ж мають загальний характер і не передбачають конкретних процедурних норм щодо реалізації демократичних принципів виборів. Разом з тим, окресливши основні універсального характеру принципи виборів, Коментар є дуже важливим джерелом міжнародного виборчого права.

Важливим джерелом міжнародного виборчого права є Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ, який був прийнятий 29 червня 1990 р. Документ зобов'язує уряди країн-учасниць проводити вільні вибори з розумною періодичністю, при дотриманні таємного голосування або застосуванні рівноцінної процедури вільного голосування (на відміну від більшості міжнародних нормативно-правових актів, Копенгагенський документ не абсолютизує принципу таємного голосування). Процедура підрахунку голосів і повідомлення про неї повинні бути чесними, а офіційні результати – опубліковані.

Документ проголошує загальне і рівне виборче право для дорослого населення. Всі держави зобов'язані поважати право громадян добиватись політичних чи держав-

них посад як безпосередньо, так і в якості представників політичних партій чи організацій без будь-якої дискримінації. Крім того, повинна існувати можливість для окремих громадян чи суспільних груп створювати в умовах повної свободи свої політичні партії чи інші політичні організації. Завдання держав – надавати таким політичним партіям чи організаціям необхідні юридичні гарантії, які б дозволяли їм змагатись за владу на основі рівності перед законом і органами влади [2].

Крім повторення вже раніше сформульованих положень міжнародного виборчого права, Копенгагенський документ містить і ряд принципово нових норм і характеристик виборчого процесу. Так, в Документі наявна вимога про те, щоб всі мандати принаймні в одній палаті парламенту були об'єктом вільного змагання кандидатів в ході всенародних виборів. Це означає, що у випадку існування однопалатного парламенту в країні, він мусить формуватись шляхом виборів. У випадку функціонування в державі двопалатного парламенту, хоча б одна палата повинна формуватись через вибори.

Копенгагенський документ регулює проведення виборчих кампаній, які повинні відбуватись в атмосфері свободи і гласності. Забороняються адміністративні дії, насильство чи залякування, метою яких є утримування політичних партій та кандидатів від вільної репрезентації своїх поглядів і оцінок, які виборцям утруднювали б знайомство з ними і обговорювати їх чи голосувати вільно, без страху бути покараними [2]. Документ містить вимогу до держав не встановлювати будь-яких бар'єрів для безперешкодного доступу до ЗМІ всіх, хто бажає взяти участь у виборчому процесі. Держави повинні гарантувати, що обрані кандидати належним чином вступлять на посаду і зможуть там залишатись до закінчення встановленого законом строку.

Крім того, в Копенгагенському документі вперше в історії міжнародного виборчого права проголошується необхідність присутності як національних, так й іноземних спостерігачів, що підвищує рівень авторитетності виборчого процесу для держав, в яких він проходить. Тому держави повинні запрошувати спостерігачів з інших країн чи приватних установ і організацій, які виявлять бажання здійснювати спостереження за виборами. Більше того, спостереження не повинно обмежуватися виборами загальнонаціонального рівня, а здійснюватись і стосовно місцевих виборів. У свою чергу, міжнародні спостерігачі повинні взяти на себе зобов'язання не втручатися в хід виборчого процесу [2]. Хоча Копенгагенський документ не деталізує принципів проведення спостереження, не визначає статус самих спостерігачів та ін., його положення стало кроком вперед у забезпеченні принципу гласних виборів.

Розглядаючи чинний Закон, що регламентує проведення парламентських виборів, варто відзначити, що він в своїй основі відповідає міжнародним демократичним стандартам. Тому ми вважаємо за доцільне звернути увагу лише на спірні моменти законодавства, а також на нововведення, характерні для даних виборів.

В першу чергу хочеться відзначити позитивні зміни, які сприяють демократизації українського виборчого законодавства. Сюди варто віднести, зокрема, норми, спрямовані на зростання рівня гласності виборів (оприлюднення важливої інформації щодо виборів на офіційному сайті ЦВК; зростання вимог щодо агітаційної продукції, соціологічних опитувань та ін.) [5].

Позитивним нововведенням, доцільність якого вже давно засвідчила українська виборча практика, стала норма, що зобов'язує керівний склад виборчих комісій пройти відповідне навчання [5]. Це суттєво повинно вплинути на рівень професіоналізму виборчих комісій, а отже – надати виборчому процесу більш організованого та більш демократичного характеру.

Однак приходиться констатувати, що чинне парламентське виборче законодавство не позбавлено і певних спірних (чи навіть негативних) моментів. До основних з них можна віднести:

1. Зміну виборчої системи з пропорційної на змішану. Такий крок, з одного боку, видається доцільним, оскільки практика функціонування пропорційної виборчої системи засвідчила такі суттєві системні недоліки, як: відрив депутатів від електорату; потрапляння до парламенту непрофесійних осіб; залежність депутатів від партійного керівництва; незначні можливості щодо оновлення парламенту; обмеження пасивного виборчого права тощо. З іншого боку мажоритарна складова змішаної виборчої системи дає можливість для ефективного використання владою адміністративного ресурсу і потенційно сприяє фальсифікації виборів. Тому приходиться відзначати політичну складову при прийнятті рішення про запровадження змішаної виборчої системи.

2. Збільшення виборчого порогу з 3% до 5%. Хоч таке збільшення прохідного бар'єру для політичних партій знаходиться в допустимих рамках з позиції міжнародних стандартів, на нашу думку, воно зменшує пропорційність представництва та не сприяє реалізації інтересів значних верств населення.

3. Ліквідацію виборчих блоків як суб'єктів виборчого процесу. Такий захід, на нашу думку, є теж політичним моментом, адже він сприяє розчиненню дрібних партій, їх поглинанню великими. Крім того, зменшується як рівень представництва певних суспільних груп, так і звужуються межі реалізації пасивного виборчого права.

4. Відміну відкріпних посвідчень. Логіка законодавця в даному випадку є зрозуміла, зважаючи на закладені при використанні відкріпних посвідчень потенційні можливості для фальсифікацій. Однак ліквідація інституту відкріпних посвідчень суттєво звужує можливість реалізації права голосу для громадян. Тому видається більш доцільним створення дієвих механізмів нейтралізації можливих фальсифікацій при використанні відкріпних посвідчень, ніж проста ліквідація останніх.

5. Відміну графи «проти всіх" у виборчому бюлетені. І хоч таке рішення суттєво не впливає на кінцеві результати волевиявлення громадян, воно суперечить альтернативності виборів.

Підсумовуючи, варто зазначити, що хоч чинне виборче законодавство, яке регулює проведення парламентських виборів в Україні в цілому відповідає міжнародним демократичним нормам, існує ряд спірних питань. Тому лише виборча практика дасть остаточну відповідь на питання про доцільність чи недоцільність подальших змін та вдосконалення українського виборчого законодавства. Це становитиме перспективи подальших досліджень у сфері виборчих відносин.

1. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / [Г. Антонова, А. Біденко, П. Бурковський] ; за заг. ред. Є. В. Радченка. – К. : Факт, 2003. – 258 с.
2. Документ Копенгагенского совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ от 29 июня 1990 г. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page =1&nreg=994_082.
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. – Режим доступу : http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015.
4. Загальний коментар статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. – Режим доступу : http://www.eli.org.ua/legalization/2/2368.
5. Закон України «Про вибори народних депутатів України" від 17 листопада 2011 р. – Режим доступу : http:// zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/4061-17.
6. Машіка В.Т. Основні новели Закону України «Про вибори народних депутатів України" / В. Т. Машіка. – Режим доступу :
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg= 995_043.
8. Серьогіна С. Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України / С. Серьогіна // Вісник Центральної виборчої комісії. – № 1(7). – 2007. – С. 38–44.
9. Ставнійчук М. І. До сучасного розуміння принципів виборчого права / М. І. Ставнійчук // Держава і право. – Вип. 12. – 2001. – С. 111–117.

В статье раскрыта суть демократических принципов выборов. Проанализированы правовые аспекты демократических выборов в зарубежном законодательстве и на основе сравнения определен

уровень соответствия действующего избирательного законодательства Украины мировым стандартам.

Ключевые слова: *выборы, демократия, демократические принципы выборов, избирательное законодательство.*

Essence of democratic principles of elections is exposed in the article. The legal aspects of democratic elections are analysed in a foreign legislation and on the basis of comparison the level of accordance of current electoral legislation of Ukraine to the world standards is certain.

Keywords: *elections, democracy, democratic principles of elections, electoral legislation.*

УДК 32:001.891.3
ББК 6607

Сергій Вонсович

ДЕСКРИПЦІЯ ЗАСАД ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНЗИТОЛОГІЇ

У статті визначено та проаналізовано періоди, що пов'язані із соціально-політичними перетвореннями, які входять у сферу дослідження політичної транзитології; окреслено зв'язок між теорією модернізації і політичним транзитом; систематизовано інструментарій політичної транзитології та зроблено спробу етимологічного визначення поняття транзиту.

Ключові слова*: модернізація, транзитологія, перехід, політична система.*

Соціально – політичні зміни, які відбуваються у світі, у тому числі і в Україні, привертають увагу вчених щодо дослідження переходу політичних режимів із одного якісного стану в інший.

Однак, у політологічній науці немає єдиної теорії, що пояснювала б закономірності становлення та переходу до демократії. Більше того, країни, котрі стали на шлях демократичного розвитку, володіючи різним потенціалом і готовністю до змін, намагаються розробити і застосувати різні моделі переходу.

Тому метою даної статті є аналіз проблем, що пов'язані із соціальними перетвореннями, які досліджує політична транзитологія.

Вітчизняна політична наука ще мало займалася дослідженням цієї проблеми. При підготовці даної роботи були використанні праці українських дослідників А.Колодій [5], Ф.Рудича [9], Н.Латигіної [6], Г.Шипунова [15], в яких осмислено етапи проходження в Україні посткомуністичного соціально-політичного процесу. Однак, відсутні комплексні дослідження транзитологічної парадигми у вивченні суспільно-політичних трансформацій. Вчені – політологи близького зарубіжжя, зокрема Росії, значно більше уваги приділяють цьому питанню. Варто виділити праці В.Гельмана [2], А.Мельвіля [7], А.Цыганкова [13], А.Дегтярьова [3], Б.Капустина [4].

Мета дослідження полягає у розкритті передумов переходу дослідження у руслі політичної транзитології.

Зокрема, перехід до демократії після закінчення Другої світової війни був зумовлений визначенням перспективи повоєнного світового розвитку. Критерії розвитку трактувалися в рамках концепції політичної модернізації, тобто осучаснення суспільства на засадах європейського лібералізму, раціоналізму і ринкової економіки.

Зауважимо, що політична модернізація є складовою частиною переходу від традиційного суспільства до сучасного. Тому у науковій літературі розгляд проблеми політичної модернізації проходить у контексті опису загальномодернізаційного процесу в цілому. Якщо ж об'єктом аналізу виступають процеси політичної модернізації, то їх аналіз здійснюється на фоні соціально-економічної модернізації країни.

Спочатку практичне значення теорії модернізації обмежувалося тими країнами, які відстали у своєму розвитку від більш передових держав. На думку російського політолога О.І.Соловйова, теорія модернізації є "сукупністю різноманітних схем і моделей

© Вонсович С., 2013

аналізу, які дозволяють описувати і розкривати динаміку подолання відсталості традиційних держав“ [8]. У такому потрактуванні модернізаційна теорія є науковою основою моделі “навздогінного розвитку”. Оскільки за зразок, еталонну модель розвитку при створенні цієї теорії бралися країни Заходу і передусім США, “навздогінна”, або “відображена” модернізація одночасно повинна бути і вестернізацією, тобто введення як зразку західного укладу суспільного життя.

На наш погляд, можливе і широке трактування даної теорії, яке дозволяє розширити її як історичні, так і геополітичні межі. Для прикладу, скористаємося визначенням явища модернізації стосовно не тільки щодо відсталих країн, але й тих країн, які знаходяться на певному етапі розвитку. Так, за В. Ачкасовим: “В теорії під модернізацією варто розуміти сукупність процесів індустріалізації, бюрократизації, секуляризації, урбанізації становлення системи загальної освіти, представницької політичної влади, прискорення просторової і соціальної мобільності і. т. д., які ведуть до формування ”сучасного відкритого суспільства” на противагу ” традиційному закритому ” [1, с.84].

Отже, мова йде про визначений історично-соціальний транзит, який проходив і проходить у різних країнах під час становлення індустріального суспільства західного типу. У цьому випадку модернізація носить спонтанний, соціальний характер.

Слід звернути увагу на те, що політична модернізація потрактовується як певні процеси, що відбуваються у політичній системі модернізаційного суспільства.

Так, у “Політичній енциклопедії” зазначається, що модернізація являє собою зміни політичної системи, які “…. характеризуються зростанням участі в політиці різних груп населення (через політичні партії і групи інтересів) і формування нових політичних інститутів, поділом влади, політичними виборами, багатопартійністю, місцевим самоврядуванням” [11, с.724].

Аналогічним чином Л.Сморгунов вважає політичну модернізацію “концепцією, що описує перехід від традиційних політичних систем до сучасних. Під останніми, як правило, варто розуміти демократичні ліберальні системи і режими” [12, с.185].

Отже, політичну модернізацію можна визначити як процес зміни у політичній сфері суспільства, що модернізується, внаслідок чого формується багатокомпонентна, різнофункціональна політична система сучасного суспільства.

Концепція політичної модернізації, що виникла у 1950-ті роки, стала основою політичної діяльності США і колишніх колоніальних держав, зокрема Великобританії і Франції, щодо удосконалення політичних систем у країнах Латинської Америки, або створення таких у країнах Азії та Африки, які звільнилися від колоніальної залежності. Стосовно країн Заходу, зазначена концепція відіграла роль теоретичної основи ретроспективного аналізу пройденого ними шляху становлення демократичних політичних інститутів і процедур, формування високої політичної культури і всіх інших структурних компонентів політичної системи.

З огляду на це, відповідно до теорії загальної модернізації, виокремлюються також і типи політичної модернізації. Однак, межа між ними проводиться розпливчато. Найбільш об’єднаний варіант типології політичної модернізації має два типи. Перший – оригінальна спонтанна модернізація, яка характерна для більшості західних країн, що пережили перехід до раціональних суспільних структур у результаті поступового довготривалого розвитку внутрішніх процесів. Другий тип – вторинна, відображена модернізація, яка характерна для країн, які з тих чи інших причин, відстали у своєму розвитку і зараз прагнуть за рахунок використання досвіду передових держав, соціокультурних контактів із центрами індустріальної і постіндустріальної цивілізації здійснити “осучаснення навздогін” [12, с.182].

Проте, як влучно наголошував американський дослідник С.Ліпсет, та нація матиме більше шансів стати демократичною, яка буде економічно успішною.

Однак, як показала практика економічного і політичного розвитку кінця 60-х початку 70-х років, низка країн, що демонстрували економічне зростання на базі розвитку ринкових відносин і нових технологій, вибрали не демократію, а авторитаризм. Типовою стала фрагментарна модернізація, яка простежується у неузгодженості розвитку економічної і політичної сфер. Це пов'язано з тим, що модернізація породжує цілий комплекс соціальних і політичних проблем. Надії на зовнішню фінансову допомогу не завжди бувають виправданими. Різке майнове розшарування, крах очікувань призводять до зростання політичної активності мас, мітингової стихії, що сприяє вибуху суспільної нестабільності. На думку С.Гантінгтона, вибираючи стабільність, політичні еліти роблять ставку на авторитаризм.

Згодом теорія модернізації зазнала суттєвих змін: по-перше, було визнано, що на розвиток країн істотно впливає культурний фактор, історичні традиції, які призводять до неоднакового сприйняття цінностей модернізації; по-друге, країни відрізняються різним обсягом ресурсів, необхідних для модернізації, що робить можливим багатоваріантність переходів до демократії.

У дослідженнях перспектив розвитку демократії позначилися два напрямки. Перший – акцентував увагу на своєрідності кожної країни і ставив питання про можливість типологічної різноманітності моделей демократії.

Якщо в західних теоріях в якості культурних передумов демократії виступає поширення цінностей індивідуалізму, замінюються колективістські і патріархальні типи мислення, то в східних демократіях, як визнають дослідники, західні цінності можуть межувати з колективізмом.

Другий напрямок аналізує теоретичні моделі переходу до демократії. За чого слушним є визначення етапів переходу до демократії.

Перший етап варто віднести до 50-х – 60-х рр., коли проблема політичного розвитку та змін, переходів і трансформацій починає особливо інтенсивно розроблятися. Це пов'язано із політичною активністю в країнах, що розвиваються, проблемами вибору політичного шляху розвитку цими країнами (комуністичного чи капіталістичного). Варто зазначити, що саме тоді з'явилися перші теорії "політичного розвитку" і "модернізації", "теорії політичних систем" і "теорії залежності". Вони стали основою для нових наукових напрямків – "порівняльної політології" і "порівняльної транзитології".

Методологічною основою цих наук стали концепції, розроблені М.Вебером, Ф.Тьоннісом, Т.Парсонсом та іншими. Вони виходили із дихотомічного поділу суспільств на традиційні, що зберігають персоналістичні відношення залежності і сучасні, що засновуються на раціональній організації і функціональній диференціації інститутів. Політичний розвиток сприймався як модернізація – перехід до сучасного суспільства, а модернізація прирівнювалася до вестернізації – рухові за заданим зразком.

Основою теорії модернізації стала робота У.Ростоу "Стадії економічного зростання: Некомуністичний Маніфест", у якій було виокремлено п'ять основних стадій розвитку:

– традиційне суспільство з примітивною технологією та перевагою землеробства і сімейно-кланових зв'язків;

– перехідне суспільство, що з'явилося як реакція відсталої Периферії на розвиток країн Центру;

– зростання, що пов'язане із індустріалізацією, урбанізацією і накопиченням;

– шлях до вдосконалення багатогалузевої структури економіки;

– суспільство масового споживання, де економічна структура зміщується у напряму сфери послуг і виробництва споживчих товарів широкого використання.

Згодом вченим було виокремлено і шосту стадію – "пошуку якості" соціального життя. На думку У.Ростоу, вищі фази досягнуті Північною Америкою, країнами Захід-

ної Європи, знаходяться у русі до п'ятої стадії; для усіх інших країн демократія є близькою або далекою перспективою.

Таким чином, модернізація в межах даного підходу визначалась як "вестернізація".

Другий етап розвитку політичної транзитології розпочинається у 70-ті роки (1970–1991 роки). До цього періоду стає зрозумілим, що процес демократизації не завжди призводить до утвердження сучасної демократії. Тому ряд дослідників пропонують використовувати поняття "демократичний транзит", що не вказує на обов'язковий перехід до демократії, а вказує на те, що демократизація являє собою процес із невизначеними результатами. У новій науці виділяється, власне, демократизація як процес появи демократичних інститутів і практика консолідації демократії як можливий підсумок демократизації, який вказує на перехід до сучасної демократії на основі укорінення демократичних інститутів, практик і цінностей.

Третій етап розвитку політичної транзитології розпочався 1991 року із виходом у світ книги американського дослідника С.Гантінгтона "Третя хвиля". У своїй книзі вчений зауважує, що перехідні процеси можна пояснити лише у контексті глобальних змін світових хвиль демократизації. Таких хвиль було три: 1. 1882–1926 рр.: постало 29 демократій, з них – 12 невдало. 2. 1942–1962 рр.: утворено 36 демократій, з них 6 – невдало. 3. 1975 – по теперішній час: 40 демократій, з них 6 – невдало.

Отже, серед політологів кінця XX сторіччя все більш актуальними стали теорії "транзитології". Вчені намагаються змоделювати процеси перехідного (транзитивного) періоду від недемократичних режимів до демократичних і виявити різноманітні фактори, що сприяють чи ускладнюють ці переходи. У рамках зазначеного напрямку виділяються декілька підходів: процедурний і структурний.

Процедурний підхід трактує перехід до демократії більш залежним від практичного вибору при застосуванні конкретних процедур і технологій під час перетворень, що розпочалися, ніж від соціально-економічних і культурних чинників. У рамках цього напрямку можна виокремити теорію раціонального вибору, згідно якої всі політичні процеси детерміновані діяльністю людей, що приймають рішення для отримання очікуваної вигоди. Відповідно перехідний період розглядається як боротьба між прихильниками і противниками змін, результат якої залежить від того, чи зуміють ці групи домовитися між собою і укласти "пакт" щодо вибору нових демократичних правил і процедур.

Структурний підхід аналізує цілий набір економічних, соціальних, політичних і культурних передумов. На відміну від ранніх теорій модернізації, значення цих чинників не абсолютизується. Як стверджує С.Гантінгтон, демократизація в різних країнах містить у своїй основі різну комбінацію чинників, яка призводить до встановлення різноманітних і відмінних між собою демократичних перебудов у різних країнах. Також існують схеми, що поєднують процедурний і структурний підходи. Вони, зокрема, запропоновані російським політологом А.Ю.Мельвілем.

Таким чином, нова галузь знань – політична транзитологія постала як відображення тих політичних процесів, які характеризують сучасне суспільство. Центральним поняттям для транзитології є поняття транзиту, що об'єднує всі форми транзитних процесів, будь-які за формою та змістом, переходи від недемократичного стану до іншого.

Незважаючи не те, що транзитологія ще молода галузь наукового знання, вона пройшла певні етапи у своєму розвитку, що особливо актуально з позиції політичної етимології. Так, у перекладі з англійської – "transition" означає перехідний період, рух суспільства від автократичних режимів до демократичних. За визначенням А.Мельвіля "транзитологія – субдисципліна порівняльної політології, яка вивчає закономірності

різноманітних і різновекторних політичних трансформацій сучасності і не ставить собі за мету загально прийнятої матриці демократизації ”[7, с.64–75].

Варто зазначити, що у західній транзитологічній традиції існують два виміри:

– перший вимір вивчає “перехідний період” і пов’язаний із поняттям “transition”;

– другий вимір вивчає моделі перехідного періоду, тобто саму трансформацію політичного режиму –“transformation”.

Окремі науковці (зокрема В.Гельман [2, с.16]) пропонують використовувати ці поняття як синоніми.

Предметом науки транзитології є різноманітні політичні процеси, які призводять до якісних змін політичного режиму, а об’єктами вивчення – політичні актори, інститути, правові механізми і норми, які регулюють відносини між ними. Отже, стає очевидним, що головним у підходах російських дослідників – транзитологів є спроби врахування неоднозначності розвитку країн у посткомуністичний період і відхід від телеологічної заданості транзитів.

Водночас існує декілька визначень терміну “транзит”. Якщо підійти до цього поняття із виключно етимологічних позицій, то транзитологічні дослідження аналізують політичні зміни перехідного характеру, що пов’язані із встановленням якісно нового стану політичної системи. Предметом дослідження для низки представників наукової спільноти стали процеси переходу від автократичних форм правління до демократичних.

У розумінні російського вченого А. Мельвіля, “транзит” – це “ поняття, яке об’єднує різноманітні за формою процеси переходу від одного політичного стану до іншого, в якості кінцевого пункту переходу зовсім необов’язково (і навіть рідко) виступає саме консолідована демократія”.

Отже, транзити не означають гарантованого переходу до демократії, а від так – її консолідації. У своєму визначенні дослідник обмовився, що: “не усі транзити завершуються переходом до демократичного режиму, який стає основою розвитку суспільства, а процес трансформації слід розуміти як перехід від одного якісного стану політичної і суспільної системи до іншого у широкому значенні ” [7, с.75].

Як вважає західний політолог Р.Саква, “ поняття транзиту як логічної фази у розвитку суспільства від відомого вихідного пункту до відомого кінцевого результату знаходиться у фундаментальних метанаративах сучасності, уявленні про лінійні та універсальні патерни розвитку до яких схильні усі суспільства” [10, с.70].

Іншими словами, світова політична реальність демонструє широкий спектр варіантів розвитку країн, включаючи будь-які переходи від одного недемократичного стану до іншого, створення “ мутантів і гібридів ” що свідчить про різновекторний і різночастотний розвиток країн, які знаходяться на шляху трансформації.

Звернемо увагу на те, що існують поняття, які неможливо однозначно перекласти з англійської мови, але вони влучно відтворюють особливості політичних феноменів у суспільствах системних інформацій. Саме до таких належить поняття “транзит” – калька з англійського слова transition, а не transitive – останній термін більше відноситься до логіки, який в ing – формі означає щось невизначене і те, що розвивається, що проходить між якими – не будь точками, від одної точки стану до іншої і може застигнути у зовсім іншій конфігурації поза цими точками, або перетворитися у автономну точку, тобто набути самостійної якості і створити новий тип соціальних і політичних відносин.

На думку М.Шаповаленко, приблизний слов’янський аналог транзиту – “переход”, “переход к демократии” і “перехід”; означені поняття досить заглиблені у політичному і соціологічному дискурсі, несуть у собі заданість і водночас – відбиток часу, девіантності і необхідності [14, с.110].

У літературі, яка стосується визначення самого поняття "транзит", наявний хаос, за чого багато авторів в одному і тому ж тексті можуть вживати це поняття у двох значеннях, про що свідчить контекст.

Термін "транзит" доцільно використовувати як перехід, коли мова йде про загальні процеси становлення інститутів мінімалістичної демократії, включаючи і консолідацію. У вузькому значенні даний термін варто вживати у значенні" первинний" або "процедурний".

На наш погляд, транзитологія – галузь політичної науки, яка має свою історію розвитку, оперує особливими для науки категоріями, включає свою методологію, яка дотична до інших предметних сфер – тимології, аксіології, порівняльної політології. Вона використовує метод порівняльного аналізу. І якщо на початку свого розвитку транзитологія прагнула побудувати універсальну модель переходу від недемократичного стану до демократичного, то згодом більшість транзитологів відмовляються від тимологічного напрямку дослідження. Більше уваги звертається на політичні системи; враховуються ціннісні, культурні, історичні особливості політичної системи.

Як бачимо, процес дослідження набуває багатостороннього характеру.

У даному контексті важливу роль відіграє зв'язок поняття транзиту із подібним до нього, але не тотожним терміном "транзитивність". Поняття – "транзитивність" є похідним від латинських понять – trans (через, за, з того боку), transitus (um) – прохід, проходження, transeo, transii, transpire (iv) – (переходити, проходити. Також зазначене поняття походить від таких англійських понять, як: transit – а) транзит б) проходження через щось; transitive – (перехідний), transitional (проміжний), transitory (минаючий) період. У контексті цього категорію "політичний транзит" будемо розглядати як характеристику стану перехідного суспільства, його основних підсистем (зокрема – політичної) з одного до іншого, до нового якісного стану.

Зазначимо, що такий стан переходу, його проходження не є однолінійним процесом, а може носити багатовекторний характер розвитку. Тобто, політичний транзит може охоплювати усі типи перехідних станів соціально-політичних систем з точки зору суттєвої зміни їхнього характеру: не тільки від авторитаризму до демократії, але й навпаки – у відповідності до національних, соціокультурних й політичних особливостей, цінностей, звісно, із урахуванням передових наукових світових досягнень.

1. Ачкасов В. А. Россия как разрушающееся традиционное общество / В. Ачкасов // Полис. – 2001. – № 3. – С. 83–92.
2. Гельман В. Трансформация в России: политический режим и демократическая оппозиция / В. Гельман. – М. : МОНФ, 1999. – 241 с.
3. Дегтярев А. А Основы политической теории / А. Дегтярев. – М. : Высшая школа, 1998. – 239 с.
4. Капустин Б. Г. Конец "транзитологии"? (О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия) / Б. Капустин // Полис. – 2001. – № 4. – С. 6–26.
5. Колодій А. Політична трансформація в Україні: інституції та люди / А. Колодій // Ефективність державного управління. Збірник наукових праць. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 12. – С. 205–211.
6. Латигіна Н. А. Демократія: реалії versus утопії : монографія / Н. Латигіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 400 с.
7. Мельвиль А. Ю. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты) / А. Мельвиль. – М. : МОНФ, 1999. – 108 с.
8. Пугачев В. П. Введение в политологию : учебн. для студ. вузов / В. Пугачев, А. И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 477 с.
9. Рудич Ф. Много ли власти нужно власти? Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы: монография / Ф. Рудич ; НАН Украины ; Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса. – К. : Наукова думка, 2009. – 303 с.
10. Саква Р. Режимная система и гражданское общество в России / Р. Саква // Полис. – 1997. – № 1. – С. 65.

11. Семигин Г. Ю. Модернизация политическая / Г. Семигин.// Политическая энциклопедия : в 2 т. – М., 1999. – Т. 1. – С. 724.
12. Сморгунов Л. В. Современная сравнительная політологія / Л. Сморгунов. – М. : РОССПЭН, 2002. – 472 с.
13. Цыганков А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика. / А. Цыганков. – М. : Интерпракс, 1995. – 296 с.
14. Шаповаленко М. Современные транзитологические концепции / М. Шаповаленко // Политическая наука: предмет и методологические основания : сб. материалов междунар. науч. конф., г. Харьков, май, 2001. – Х., 2001. – С. 107–123.
15. Шипунов Г. Особливості становлення транзитології як напряму політичної науки / Г. Шипунов // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2006. – Вип. 17. – С. 123–130.

В статье определены и проанализированы периоды, повязанные из социально- политическими преобразованиями, входящие в сферу исследования политической транзитологии; определена связь между теорией модернизации и политическим транзитом; систематизирован инструментарий политической транзитологии и сделана попытка этимологического определения понятия транзита.

Ключевые слова: *модернизация, транзитология, переход, политическая система.*

The article deals with the analysis of periods of social political transformations in the sphere of political transitology. The onnections between the theory of modernizations and political transition are established; the nomen clature of political transitology is systematized. The attempts of etymological definition of the notion "transit" have been made

Key words: *Modernization, transitology the transition, political system.*

УДК 323.2: 004.738.5 – 057.87
ББК 66.3 (4Укр)

Василь Кедик

КОГНІТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НОВИННОГО ВЕБ-САЙТУ ЯК ЧИННИК НЕФОРМАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Проаналізовано причини та особливості звернення молодіжної аудиторії до онлайн-медіа з метою отримання політичної інформації. Розкрито когнітивний потенціал новинного веб-ресурсу у процесі неформальної політичної освіти студентства на прикладі веб-сайтів "Українська правда" та "Кореспондент".

Ключові слова: *веб-сайт, політична інформація, онлайн-медіа, політична освіта, студентська молодь.*

Стратегічний розвиток суспільства тісно пов'язаний з набуттям молоддю політичних знань та орієнтацій, політичним вибором, формуванням моделей ставлення до політичної системи та місця у ній соціального суб'єкта. Складовою політичної соціалізації в сучасних українських реаліях є система демократичної громадянської освіти, спрямована на виховання громадянина, який цінує власні права, готовий захищати ідеали свободи, демократичні цінності, володіє відповідними практичними навичками. Громадяни демократичних суспільств мають засвоїти необхідний мінімум знань про ідеали і цінності, які складають основу демократичної політичної культури. Така культура включає розуміння значення прав людини, їх дотримання у повсякденній практиці, знання того, як влаштоване суспільство та його інститути, вміння брати участь у громадському житті, сприяти розв'язанню конфліктів, вступати в комунікацію, робити свідомий і відповідальний вибір, критично мислити тощо.

Поряд з наданням знань і формуванням умінь суспільно-політичної діяльності політична освіта має забезпечити формування певного морально-духовного стану людей – відчуття власної свободи і водночас відповідальності, віри у суспільні цінності. А.Карнаух пов'язує такий стан з поняттям "громадянськість" [4, с.83].

© Кедик В., 2013

Політична освіта відбувається на таких основних вікових етапах: дошкільне виховання та початкова освіта, шкільна освіта, вища і професійна освіта, освіта дорослих. На етапі вищого і професійного навчання важливого значення набуває здійснення політичної освіти за допомогою спеціальних освітніх курсів та самоосвіта завдяки мас-медіа [4, с.86].

В умовах українського суспільства, коли відбувається постійне протистояння різноманітних тактик політичного розвитку, наявний брак чітких суспільно-політичних орієнтирів, актуалізується роль ЗМІ як "четвертої влади". У процесі формування політичних цінностей, знань зростає роль електронних ЗМІ, особливо інтернет-медіа, як неформальної складової громадянської освіти. Звичайно ЗМІ не можуть забезпечити систематичне та глибоке засвоєння політичних знань, останнє виступає завданням першочергово освітніх установ, в яких мають викладатись відповідні навчальні курси. Та масмедіа супроводжують людину протягом всього життя, зокрема під час навчання у вузі, значною мірою впливають на сприйняття політичної інформації [13].

Актуальність даного дослідження зумовлена потребою проаналізувати потенціал інформаційно-аналітичного новинного веб-сайту у процесі набуття студентською молоддю знань про окремі політичні суб'єкти та публічні політичні інститути.

Аналіз наукових джерел засвідчує неабиякий інтерес вітчизняних науковців до проблематики політичної освіти студенства. Значно слабше розкрита роль мас-медіа у процесі набуття студентською молоддю політичних знань та орієнтацій. Практично відсутні ґрунтовні наукові дослідження впливу електронних ЗМІ, зокрема онлайн-ЗМІ, на процес політичної соціалізації студенства. Теоретичною основою дослідження виступають академічні напрацювання вітчизняних науковців В.Кафарського [1], О.Зернецької [2], А.Карнаух [4], Н.Левковської [6], О.Маліса [10], П.Олещука [11], Н.Пробийголови [12; 13] та О.Хоменок [15], а також іноземних медіа-теоретиків Д.Мак-Квейла [8], М.Мак-Люена [9] та Е.Ноель-Нойман [16].

Розвиток Інтернету значно розширив поле публічної сфери суспільства. Деякі науковці вважають, що процес масової інформатизації приніс із собою зміни, які, можливо, не менш важливі для трансформації публічності і становлення громадянського суспільства, ніж розвиток книгодрукарства та газетної індустрії [1; 9]. У зв'язку зі швидким проникненням інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя Інтернет починає посідати дедалі чільніше місце серед засобів оперативного отримання необхідної інформації і відігравати дедалі важливішу роль у формуванні політичних симпатій студентства.

Після винайдення друку переважав лінійний спосіб мислення, але з розвитком телебачення йому на зміну прийшло сприйняття через образи електронних засобів. Тому візуальні комунікації повинні співіснувати з вербальними, насамперед із письмовими. Інформація візуальна, а не вербальна, не дає можливості відрізнити одиничне і загальне. Натомість письмове повідомлення допомагає зрозуміти смисл, свідомо сприйняти його або відкинути. Серед студентів можна прослідкувати поділ на дві групи: тих, хто в основному дивиться телебачення, тобто отримує готові образи і готові уявлення про світ, без критичного відбору отриманої інформації; і тих, хто, користуючись комп'ютером, здатен відбирати й обробляти інформацію, критично її осмислювати. Проте багато студентів орієнтовані на пасивне отримання інформації, не надаючи при цьому значення джерелам інформації і тому можуть стати об'єктом маніпулювання. Серед завдань вищої освіти – навчити молоду людину самостійно відбирати й критично осмислювати інформацію. Проте цього, як вважають науковці, не завжди вдається досягнути [1, с.376–377].

Інститути соціалізації не тільки розрізнені, а й конкурентні, або й взагалі не пов'язані між собою утворення, які, до того ж, перебувають в нерівних умовах щодо по-

ширення впливу. Ще кілька десятиліть тому провідну роль в отриманні інформації відігравали кінотеатри, читання газет та журналів, перегляд телепередач. Сьогодні ж електронні ЗМІ контролюють значну частину дозвілля молодіжної аудиторії та виступають важливим інструментом формування соціальних настановлень та ціннісних орієнтацій [6, с.88–89].

В Україні тенденційно зростає молодіжний сегмент інтернет-аудиторії. За оцінками в країні від 30 до 40% населення має доступ до всесвітньої мережі. Згідно з даними соціологічного дослідження проведеного КМІС в лютому 2012 року, 63% українських користувачів Інтернету – люди молодші за 40 років, 55% користувачів – особи з вищою і незакінченою вищою освітою. Згідно з результатами дослідження, основною метою відвідування Інтернету для 35% опитаних є спілкування, для 31% – онлайн-медіа, 26% – завантаження даних, 8% – фінансові операції, 7% – ігри [7].

На думку Н.Пробийголови, в зв'язку з швидким проникненням інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя, Інтернет починає посідати дедалі більше місця в масиві засобів оперативного отримання необхідної інформації та відігравати дедалі помітнішу роль у формуванні політичних преференцій студентства. Електронні ЗМІ, що поширюються в українському сегменті Інтернету, сприяють відкритості суспільства, розповсюдженню різнобічної інформації, яку важко адміністративно регламентувати. Високий рівень володіння комп'ютерною технікою та інтерес до Інтернету стимулюють зростання ролі онлайн-медіа у процесі політичної соціалізації студентства. Молодь починає активніше використовувати Інтернет для отримання політичної інформації, а не тільки традиційним для даної вікової групи чином – розваг чи спілкування [13].

Ризики неформальної політичної освіти за допомогою онлайн-ресурсів варто пов'язувати з тим, що середовище Інтернету, в якому студентству досить легко знайти осіб зі схожими поглядами на соціально-економічний, гуманітарний, політичний розвиток держави не гарантує уникнення ізоляції, відмови від власних поглядів під впливом сформованої ЗМІ політичної кон'юнктури та відповідно – закручуванням "спіралі мовчання", виходячи з теорії Е.Ноель-Нойман [16]. Окрім того досі відсутні системні дослідження, в яких розкрита кореляція між інтернет-активністю та активізацією політичної позиції молодої людини поза глобальною інформаційною мережею.

Політичні онлайн-ресурси виступають новим способом політичної комунікації завдяки наступним особливостям: можливість розмістити будь-яку кількість матеріалів без часових і просторових обмежень; прямо звернутись до великої аудиторії реципієнтів інформації; низьку вартість доставки інформації без просторових обмежень; легке оновлення інформації [10, с.27]. Селективні можливості щодо добору політичної інформації надають онлайн-медіа. Для молодої людини сьогодні велике значення має здебільшого не сума знань, отриманих у навчальному закладі, а інформація почута по радіо, побачена по телебаченню, здобута з Інтернету. В результаті попередня більш або менш цілісна система знань і цінностей замінюється набором мінливих політичних установок, на які постійно впливають мас-медіа [1, с.378].

За деякими даними, рівень довіри до новин, які пропонують онлайн-медіа випереджає довіру до контенту друкованих ЗМІ. Так, інтернет-новинам довіряють 40% населення у всьому світі, інформації в газетах – 39%. Найбільшою популярністю онлайн-новини користуються у Великобританії – в цій країні їх випереджають тільки чутки, при цьому 38% британців довіряють телевізійним новинам і всього 23% – газетним повідомленням. Для складання рейтингу довіри різним ЗМІ було опитано більше 27,5 тис. людей у віці від 18 до 55 років із 16 країн світу: Австралії, Канади, Китаю, Німеччини, Фінляндії, Франції, Данії, Італії, Японії, Кореї, Голландії, Норвегії, Іспанії, Швеції, Великобританії і США. У результаті дослідження з'ясувалося також, що все

більше людей активно користуються Інтернетом, тоді як довіра до традиційних джерел інформації в деяких країнах знижується. Три чверті опитаних заявили, що хоча б раз за останній місяць зверталися до інтернет-новин [3]. Результати дослідження варто пов'язувати з тим, що Інтернет стає все більш доступним і швидким, а також свідчить про те, що люди все активніше звертаються за інформацією до інтернет-ЗМІ, які оперативно подають новини в режимі реального часу.

Д.Мак-Квейл виділяє змінні, які допомагають розмежувати нові і традиційні мас-медіа з погляду індивідуального користувача: рівень інтерактивності позначений реакцією користувача на повідомлення відправника; рівень суспільної присутності, тобто відчуття контакту з іншими членами суспільства, соціальними групами; рівень автономності – наскільки користувач може контролювати контент, наскільки незалежним від джерела інформації почувається користувач; рівень грайливості – використання розваг, задоволення від застосування технології; рівень приватності – позначає ступінь персональності та винятковості [8, с.130].

Провідні українські новинні веб-сайти слідкують за потребами користувачів, прагнуть до відповідповідності форм подачі інформаційного контенту запитам аудиторії. Конвергентні медіа зацікавлені у збільшенні рівня інтерактивності користувачів, оскільки ключовою умовою їх успіху виявляється не лише залучення та розширення кола нової аудиторії, а також утримання наявних користувачів, збільшенням кількості часу, проведеного користувачем на веб-сайті, кількості користувацьких кліків. Це в свою чергу прямо пов'язано з продажем реклами та виступає ключовою передумовою фінансової стійкості та незалежності медіа. Окрім того варто відзначити, що активні користувачі допомагають редакції краще зрозуміти потреби споживачів інформації, налаштувати контент відповідно до запитів аудиторії [15, с.532].

До одного з інструментів самостійної організації розміщення інформаційних повідомлень автономним користувачем варто віднести RSS – спеціальний формат, призначений для опису стрічок новин, анонсів статей, змін у блогах тощо. Інформація з різних джерел, подана у форматі RSS, може бути зібрана, опрацьована і подана користувачеві в зручному для нього вигляді спеціальними програмами [15, с.532]. Зазвичай за допомогою RSS подається короткий опис нової інформації, що з'явилася на сайті, і посилання на її повну версію. Інтернет-ресурс у форматі RSS називається RSS-каналом, RSS-стрічкою або RSS-фідом. Більшість сучасних браузерів та поштових клієнтів працюють з RSS-стрічками. Крім того, існують спеціалізовані програми (RSS-агрегатори), які збирають і опрацьовують інформацію RSS-каналів. Веб-сайт "Українська правда" пропонує користувачеві скористатись кількома варіантами організації надходження контенту за допомогою RSS. Передбачена можливість вибору однієї з чотирьох RSS-стрічок: загальна стрічка всіх матеріалів "УП", "Новини", "Тільки найважливіші новини", "Публікації" [14]. Сайт "Кореспондент" пропонує e-mail підписки на новини веб-ресурсу [5].

Важливе значення для ознайомлення з контентом вказані онлайн-медіа відводять корпоративним профілям в соціальних мережах "Facebook", "Вконтакті", "Twitter". Соціальні мережі як різновид нових медіа сьогодні виконують потужну інформаційну функцію, зокрема в молодіжному середовищі студіюючої молоді, зважаючи на значне зацікавлення студентською молоддю використанням веб-ресурсів даної категорії. Профілі медіа в соціальних мережах служать важливою запорукою для забезпечення зворотного зв'язку з аудиторією в режимі онлайн, наприклад, шляхом реагування на коментарі аудиторії з боку редактора чи журналістів під розміщеними постами, вони значно полегшують процес комунікації між виробником інформаційного продукту та аудиторією. Короткі заголовки дають можливість користувачу краще розібратися в інформаційному потоці, виокремити новинні чи аналітичні блоки, які його цікавлять,

спонукають подальший перехід користувача безпосередньо на веб-сайт для ознайомлення зі змістом обраного контенту. Посилання на профілі в соціальних мережах вказані онлайн-медіа практикують розміщувати на головній сторінці веб-сайту для привернення більшої користувацької уваги [5; 14].

Обидва веб-ресурси пропонують безкоштовне програмне забезпечення для доставки інформаційного контенту на різноманітні платформи: IPhone, Android, iPad тощо. Пристосування веб-сайту до цифрових приладів сьогодні вже є звичайною характеристикою для більшості українських популярних онлайн-медіа. Варто вирізнити також високий рівень мультимедійності проаналізованих веб-ресурсів. Популярним є використання текстового, графічного, фотографічного, аудіовізуального, анімаційного варіантів даних. Когнітивний потенціал "УП" та "Кореспондент" розкривається також завдяки опції коментування на сайтах, що уможливлює обмін думками користувачів з приводу певної новини чи публікації, інтерактивних опитувань, організації чат-конференцій та онлайн-конференцій. Останній інструмент особливо активно використовує сайт "Кореспондент", який регулярно запрошує для спілкування з користувачами популярних політиків, експертів, громадських діячів. Інтернет-користувачі мають можливість не тільки спостерігати за конференцією використовуючи ресурс прямої відеотрансляції на веб-сайті, але й брати активну участь в даних обговореннях, пропонуючи гостям ресурсу власні питання.

Важливе значення для формування сталої політичної позиції студентства має створення активного особистого інформаційного потоку. Поряд з індивідуальним форматуванням інформаційного контенту для користувацької зручності, про що вже згадувалось, виділяємо інші персоніфіковані можливості інтеракції з веб-ресурсом. Прикладом може бути громадянська журналістика. В рубриці "Я – Кореспондент" на сайті "Кореспондент" містяться детальні поради громадянським журналістам. Зареєстровані користувачі мають можливість завантажити на сайт авторські матеріали, фотографії тощо. Також наявна опція відеоблогінгу. Відеоблог – новий тип розвитку інтернет-щоденників, в якому записи користувачів створюються та публікуються не у вигляді тексту, а в формі відеороликів [5]. Технологія блогу спрямована на те, щоб поділитися власними думками з іншими користувачами мережі. Назва "блог" походить від скорочення англомовного терміна web-blog. Він перекладається українською як веб-журнал. Вперше даний термін використав американський інтернет-користувач П.Мергольц [2, с.13]. Зростання ролі блогів як комунікативного інструменту вимірюється збільшенням кількості читачів та дописувачів, активним процесом переведення інформації, опублікованої у блогах у інші комунікативні форми. Переваги використання блогів як засобу політичної комунікації можна згрупувати наступним чином: 1. блог – це індивідуальний, особистісний та неофіційний канал комунікації. Він дозволяє поширювати політичну позицію власника, виражати його думки з певної нагоди чи проблеми; 2. блог дозволяє організовувати інтерактивність у політичній комунікації, оскільки інформація може бути прокоментована інтернет-користувачами. 3. блог створює певне тло для реалізації політичного дискурсу, оскільки блогосфера функціонує за певними принципами та утворює своєрідний аналог "колективного розуму" для обговорення певних проблем. 4. блог виступає також засобом мобілізації чинних та рекрутування нових прихильників [11, с.110–111].

На веб-ресурсі "Українська правда" для зручності користувачів, блоги розподілені за тематичними розділами: "Політика", "Економіка", "Суспільство", "Культура", "Спорт", "Шоу-бізнес". Активними дописувачами власних блогів виступають політики, політологи, журналісти, громадські діячі, представники влади. Також передбачена можливість навігації з використанням критерію одиничних тем, найбільш інформаційно наповненими з яких станом на жовтень 2012 року виступали "Мовне питання",

"Свобода слова", "Євро-2012", "Справа проти Тимошенко", "Вибори-2012 в Україні" [14]. Веб-сайт "Кореспондент" надає можливість створити блог будь-якому зареєстрованому користувачу. Шляхом поділу блогів на дві великі групи "Лідери думок" та "Користувачі" забезпечена широка можливість для активно вираження політичних поглядів в інтернет-середовищі, пошуку однодумців серед пересічних відвідувачів ресурсу, що має важливе значення для артикуляції політичних поглядів та політичних орієнтацій широкою аудиторією веб-ресурсу, яка не має безпосереднього відношення до політики. Популярна блогосфера також у владних колах, насамперед як інструмент донесення офіційної позиції владних репрезентантів або персональної думки з визначеного кола питань. Персональні блоги на сайті "Кореспондент" мають Секретар РНБО Андрій Клюєв, Віце-прем'єр-міністр – Міністр соціальної політики Сергій Тігіпко, Міністр економічного розвитку і торгівлі України Петро Порошенко, Керівник Головного управління з гуманітарних та суспільно-політичних питань Адміністрації Президента Ганна Герман тощо [5]. Одиним з факторів активного освоєння блогів на веб-сайтах інтернет-медіа представниками влади виділяємо фактичну відсутність в офіційної влади ефективних онлайн-інструментів щодо інформування громадськості про владно-управлінську діяльність через невисоку популярність в середовищі УАнету (україномовного Інтернету) веб-сайтів органів державної влади та місцевого самоврядування, урядових інституцій, державних мас-медіа порівняно з приватними інтернет-медіа.

Таким чином, дедалі більший масив політичної інформації молоді люди одержують з електронних ЗМІ, зокрема, онлайн-ЗМІ, які справляють безпосередній вплив на процес політичної освіти молодого покоління українців. Сучасні онлайн-медіа на прикладі проаналізованого когнітивного потенціалу веб-сайтів "Українська правда" та "Кореспондент" виступають вагомим інформаційним ресурсом у ході неформальної політичної освіти молодіжної аудиторії українського сегменту мережі Інтернет, зокрема студентства, за умов зацікавлення студіюючою молоддю в отриманні політичної інформації, наявності відповідних технічних можливостей підключення до Інтернет. Разом з тим об'єктивність та соціальна відповідальність онлайн-медіа виступають передумовами формування політичної компетентності та демократичної громадянської культури в молодіжному середовищ користувачів Інтернет. Важливим механізмами для стимулювання інтересу студентської молоді до навігації на інтернет-медіа і відповідно зростання ролі інтернет-медіа в процесі політичної освіти є користувацька організація форми подачі інформаційного контенту, підписки на різноманітні сервіси веб-сайтів, безкоштовне програмне забезпечення для доставки інформаційного контенту на цифрові платформи, комбінування текстового, графічного, аудіовізуальної способів подачі суспільно-політичної інформації, профілі мас-медіа в соціальних мережах, ресурси громадянської журналістики та блоггінгу.

1. Громадянська культура студентської молоді : навч. посіб. / Кафарська О. Б, Припхан І. І., Стручкова-Гуменна Л. Б ; за ред. д. ю. н., проф. В. І. Кафарського. – Івано-Франківськ, 2010. – 479 с.
2. Зернецька О. Глобальна політична блогосфера – нова арена політичної комунікації / О. Зернецька // Політичний менеджмент. – 2009. – № 2. – С. 13–26.
3. Інтернет-новини обійшли за популярністю газети і ТБ: їм вірять 40% населення у всьому світі [Електроннний ресурс] // ТСН:[сайт]. – Режим доступу : http://tsn.ua/nauka_it/internet-novini-populyarnishi-za-telebachennya-i-gazeti.html.
4. Карнаух А. Громадянська освіта як засіб формування політичної культури молоді / А. Карнаух // Політичний менеджмент. – 2007. – № 6. – С. 82–88.
5. Кореспондент [Електроннний ресурс] // Кореспондент: [сайт]. – Режим доступу : **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**.
6. Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді / Н. Левковська // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 85–94.

7. Майже половина українців користується Інтернетом [Електроннний ресурс] // Тиждень.ua: [сайт]. – Режим доступу : http://tyzhden.ua/News/48023.
8. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Д. Мак-Квейл ; пер. з англ. – Львів, 2010. – 537 с.
9. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги / М.Мак-Люен ; пер. з англ. – К., 2011. – 464 с.
10. Маліс О. Політичний сайт як посередник між суб'єктами політики та суспільством: [Інтернет в політиці] / О. Маліс // Віче. – 2008. – № 20. – С. 27–28.
11. Олещук П. Ефективність інтернет-блогу як засобу політичної комунікації / П. Олещук // Політичний менеджмент. – 2010. – № 3. – С. 107–115.
12. Пробийголова Н. Політична освіта як складова політичної соціалізації молоді / Н. Пробийголова // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 128–137.
13. Пробийголова Н. Роль ЗМІ у процесі адаптації молодої людини в політичному просторі / Н. Пробийголова [Електроннний ресурс] // Віче: [сайт]. – Режим доступу : http://www.viche. info/journal/172/.
14. Українська правда [Електроннний ресурс] // Українська правда: [сайт]. – Режим доступу : http://www. pravda.com.ua/.
15. Хоменок О. Интерактивность пользователей нових медиа:возможности и угрозы / О. Хоменок // Світові стандарти сучасної журналістики: збірник наукових праць. – Черкаси, 2010. – С. 532–536.
16. E. Noelle-NeumannThe Spiral of Silence: Public Opinion–Our Social Skin [Electronic resourse] // Google books : [site]. – Mode of acces : http://books.google.com.ua/books?id=ECXwC4ldmRIC&printsec= frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

Проанализированы причины и особенности обращения молодежной аудитории к онлайн-медиа с целью получения политической информации. Раскрыто когнитивний потенциал новостного веб-ресурса в процессе неформального политического образования студенчества на примере веб-сайтов "Украинская правда" и "Корреспондент".

Ключевые слова: веб-сайт, политическая информация, онлайн-медиа, политическое образование, студенческая молодежь.

The article deals with the analysis of the reasons and peculiarities of the youth online-media usage for a political information obtaining.The cognitive potential of a news web-resource in the students informal political education process after an example of websites "Ukrainian Truth" and "Correspondent" is described.

Keywords: *website, political information, online-media, political education, students youth.*

УДК: 321. 011
ББК 66.3

Василь Климончук

ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті досліджується сутність свободи, її форми, зміст та процес інституалізації, зокрема політичних свобод. Стверджується, що людська свобода є єдиним універсальним індикатором визначення стану, рівня розвитку, а головне, ефективності функціонування всієї системи суспільно-політичних відносин, влади, дії політичних інститутів, різного рівня норм, законів, функціональної придатності політичної системи, громадянських основ буття. Засвідчено, що українському суспільству потрібно значно глибше і ширше розуміти ідеали свободи. Переосмислення всієї історії формування ідей свободи, демократії, рівних прав, приватної власності, справедливості і моральності має важливе значення для України.

Ключові слова: *політичні свободи, громадянські свободи, свобода волі, політичні цінності, демократія, приватна власність, справедливість, моральність.*

Актуальність теми. В сучасній Україні ідеї політичної свободи гостро актуалізуються у зв'язку з переходом суспільства від тоталітарного до демократичного, вільного, відкритого суспільства. Проблема входження суверенної України в співдружність високо розвинутих демократичних суспільств – це значною мірою проблема осягнення

© Климончук В., 2013

людьми феномена Свободи, причому осягнення на різних рівнях, в тому числі і на рівні здійснення державної стратегії реформування суспільства.

Метою і завданням дослідження є наукове обґрунтування політичної свободи, як базової суспільної цінності та інституційно-владного і соціокультурного механізмів її забезпечення в умовах демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічна база дослідження спирається на положення та висновки, щодо політичної свободи сформульовані у працях визначних мислителів XVII – XIX ст.: І.Бентама, Е.Берка, Т.Гоббса, Дж.Локка, Дж.С.Мілля, Ш.Монтеск'є, Ж.Ж.Руссо, сучасних зарубіжних і українських вчених: Р.Аррона, В.Бабкіна, В.Бурдяк, І.Берліна, К.Гаджієва, В.Денисенка, Р.Даля, Р.Дарендорфа, А.Колодій, Ф.Кирилюка, М.Кармазіної, І.Кресіної, Ф.Рудича, М.Михальченка, Е.Фромма, Ф.Хайєк, М.Поповича та ін.

Виклад основного матеріалу.

Двадцять років тому, за часів оксамитових революцій у Центрально-Східній Європі, нерозривний зв'язок демократичних свобод та економічного добробуту не викликав сумніву. Стрімке економічне зростання країн, де права людини, приватність, свобода слова та переконань аж ніяк не є цінностями, розхитує впевненість вільного світу у своїй правоті. Зараз перед світом постала загроза: ті, хто не погоджується віддати свободу за спокій, знову стають меншістю і вже не тішаться широкою пошаною та підтримкою. Якщо світова спільнота чогось і навчилась за це двадцятиліття, так це того, що утвердження свободи ніколи не буває остаточним, що свобода ніколи не буває убезпечена повністю. Соціальні мережі, утворені завдяки доступному Інтернету, безсилі, коли по інший бік бракує громадянського духу і панує апатія.

Можливо, захищати свободу у XXI ст. буде так само складно, як і у XX ст. Але втрата свободи в будь-якій країні розхитує фундамент, на якому людство, уособлене вільним світом, спирало свій стрімкий демократичний поступ протягом кількох останніх століть.

Сучасна політична історія української нації є невіддільною частиною тривалого та досить суперечливого процесу внутрішніх відносин різних соціальних структур та стосунків із сусідніми державами, серед яких є й ті, у складі яких були українські землі (Росія, Польща, Румунія). Звідси й особливості ментальних установок мешканців західного та східного регіонів. Наприклад, консерватизм, пов'язаний із підтримкою етнокультурних традицій і цінностей, більшою мірою властивий мешканцям західного регіону, а консерватизм, пов'язаний із "радянською ментальністю", більше виявляється в установках мешканців східного регіону. На сході проживає значна частина етнічних росіян та російськомовних українців. Вони є носіями російської ментальності, яка більш етатизована й авторитарніша (шануюча силу), ніж українська [9, с.359]. Найкраще фіксує відмінності в ментальності та ціннісно-світоглядних орієнтаціях регіональних спільнот той незаперечний факт, що політичні партії та їх керівна верхівка використовують у своїй ідеології та в пропаганді терміни, які сформувалися в період компартійного ідеологічного і владного тоталітаризму. "Тоталітарні режими цілеспрямовано руйнують будь-які спроби налагодження взаємодії громадян поза державним впливом, контролюють усі об'єднання та вихолощують приватну ініціативу, тримають громадян у страху, який паралізує їх самодіяльність. Права людини за тоталітаризму порушуються, а усі сфери суспільного і навіть особистого життя підпорядковуються державному контролю" [8, с.161].

Насправді, в Україні в останні двадцять років спостерігається повільний, суперечливий, але розвиток демократичних інститутів, відбувається їх удосконалення (звичайно, за взірцем європейських країн). Щодо поділу України на Захід і Схід, погоджу-

ємося з О.Майбородою, що відбувається "розмивання не ліній адміністративного поділу, а ліній соціально-психологічних, якими позначені відмінності в інтересах і потребах людей" [10, с.4].

У сучасній Україні навіть у сфері політичних прав і свобод людини, де справді зроблено стрибок на шляху перетворення людини з партійно-державного підданого, скаржника і прохача на громадянина, все-таки спостерігається невідповідність юридичних декларацій і практики. Конституційне право громадян на участь у справах держави, крім задіяності у виборах, головно зводиться до обмеженої інформаційно-консультативної участі. Набагато гірші справи із соціально-економічними правами (трудовими, житловими, на соціальне забезпечення, соціальні пільги, соціальне страхування тощо). Саме їх здебільшого порушують в Україні.

Розпад старої системи ще не означає наявності об'єктивних і суб'єктивних умов, достатніх для появи принципово нової системи. Демократія, пріоритет прав і свобод людини, навіть коли вони закріплені в чинній Конституції країни, не обов'язково є метою правлячих еліт і лідерів. Розрив між ідеальною моделлю демократії і реальною суспільно-економічною системою України є досить великим. Як справедливо зауважив Блер Рубл, побудова громадянського суспільства вимагає більшого, ніж змін у самому лише інституційному устрої. Демократичні перетворення не меншою мірою вимагають змін у глибоко укорінених звичках думати і діяти. Громадяни режимів, що демократизуються, повинні починати думати інакше про природу політичної гри та влади, переходити від жорсткої політики "хто кого" до політики, орієнтованої на компроміс і створення механізмів залучення населення до політики [1, с.259]. Очевидно, для радикальної трансформації потрібна відповідальна участь громадян у суспільно-політичному житті, іншими словами, розвиток громадянського суспільства.

Наведемо правове розуміння громадянського суспільства, яке запропонувала І.Кресіна: "Громадянське суспільство не є інституційним феноменом поряд із такими однопорядковими суспільними інститутами, як держава, партія, громадська організація. Це не утворення, яке в інституційному сенсі чимось відрізняється від суспільства як соціального феномена. Громадянське суспільство є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків як носіїв суверенітету, як джерела влади, як свідомих суб'єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, за майбутнє всього суспільства" [4, с.3].

Зауважимо, що у процесі трансформації Україна вирішувала питання розбудови національної держави. "Проблема становлення держави відсунула проблему становлення громадянського суспільства, забезпечення прав і свобод особистості. Вважалося, що позитивне розв'язання національних проблем не зашкодить розв'язанню соціальних проблем. Накопичення соціальних проблем, їх нерозв'язання привело до відчуження державної влади від народу, недовіри народу до держави, втрати нею соціального капіталу. Народ не може контролювати владу. А влада не зацікавлена в розбудові громадянського суспільства, оскільки це обмежує владні можливості" [11, с.221]. Тут ще варто наголосити на тому, що при надмірному захопленні "все більш впевненими трансформаційними змінами" сам феномен трансформації, який є всього лише інструментальною цінністю, перетворюється в універсальну цінність, якій підпорядковуються і людина, і її свобода, і право, і закон [2, с.217].

Критикуючи не досить виважені в контексті політичних свобод реформи, що розпочалися в Україні, часто не помічають найсуттєвішого. Українське суспільство після тривалого періоду існування в умовах компартійного тоталітаризму втратило зв'язок з історично сформованими демократичними традиціями, не мало політичного досвіду в розбудові новітніх інститутів свободи, слабко усвідомлювало відмінність і

суперечливість між державою і суспільством, партією і державою, суспільством і партією та не уявляло собі можливої нової владної ролі в незалежній українській державі. У старшого покоління була сформована глибока віра в партію і радянську державу, у політичну довершеність вождів, водночас воно не мало свого розуміння сутності демократії. Будучи досить відчутно стурбованими своїм майбутнім після проголошення державного суверенітету України, вони вперше випробували себе у виборах представників різних рівнів владних інститутів і не підозрювали, що їхнє волевиявлення може бути сфальшоване. Така ситуація виявилась істотним чинником для виникнення постійно наростаючого невдоволення наслідками виборів, що й вилилося на "помаранчевому майдані". Стала очевидною одна з домінантних тенденцій демократизації політичного життя в умовах інституалізованих свобод: антиурядові настрої політичного значення набувають тоді, коли вони, по-перше, зачіпають інтереси широких суспільних верств; по-друге, поєднуються з важливими політичними питаннями, які вирішують урядові структури і які не відповідають потребам та інтересам значної частини соціальних структур. У випадку ігнорування вимог людей щодо поліпшення рівня життя протестний потенціал наростатиме і дозріватиме, що призведе до ідіосинкразії, а згодом і до соціального конфлікту [6].

Активна політична позиція учасників мітингів – дрібних і середніх підприємців, вчителів, медичних працівників, лідерів профспілок, спородила ці соціальні групи у вимогах до уряду й законодавчої гілки влади. Слід зазначити, що вперше уряд і Верховна Рада делегували своїх представників до протестантів для переговорів і порозуміння. Ці політичні акції засвідчують те, що, з одного боку, формуються початкові ланки громадянського суспільства, з іншого – влада прагнула в легітимний спосіб подолати конфлікт інтересів протестуючих та владних інститутів, перейнялася вимогами і частково їх задовольнила. Отже, міжпрофесійна солідарність протестних рухів набула рівня громадянської справи і стала механізмом захисту своїх економічних і політичних свобод.

Той факт, що підприємці, бюджетники, лідери профспілок організувалися в протестний рух на захист своїх економічних інтересів без залучення політичних партій і блоків, є ознакою інституалізації громадянського суспільства і водночас свідченням функціонування конституційної норми про право громадян на публічні виступи проти влади, яка звужує економічні свободи. Згідно з концепцією А. Колодій, політична практика останніх подій засвідчила, що "демократія стає визнаною цінністю, виникає переконаність у тому, що демократичний спосіб розв'язання суспільних проблем є не тільки можливим, а й бажаним. З повсякденного життя соціуму свідомо витискаються крайнощі фанатизму, нетерпимості, брутального нищення усього, що не відповідає канону. Люди розуміють, що у головних своїх виявах демократія сприяє соціальній творчості, пошукові більш адекватних і прийнятних умов існування. Вона виступає як соціальний експеримент, як спосіб (почасти – ризикований, іноді – конче необхідний) запровадження суспільних інновацій" [8, с.32–33].

Світоглядна парадигма більшості українського суспільства, що в Україні влада перебуває в руках кланово-олігархічних груп, достатньо самоусвідомлена. Конфлікт між представниками конкуруючих кіл нових олігархічних груп є не національним чинником, а суто економічним. Тому зміна політичних сил у владі не супроводжується якісно новим її ставленням до нагальних потреб та інтересів народу, значна частина якого за рівнем добробуту є за межею бідності. Саме тому потрібні цілком нові політичні інститути свободи, які унеможливлювали б безперервне перебування в інститутах влади одних і тих самих представників кланово-олігархічних груп. Потрібні такі інституції, норми яких забезпечували б не лише делегування виборцями політичних прав державним урядовцям, але й забезпечили соціальну, політичну та юридичну відповідальність останніх перед виборцями та механізм відкликання. Згідно з виснов-

ками в М.Михальченка, "субстанційне ядро народу не схвалило ідеал напівкримінальних і кримінальних груп у пожаді приватного права на збагачення будь-якою ціною і на новий стиль поведінки "нових українців", які своє неправедним шляхом нажите багатство виставили перед очима громадськості у різних виявах – у занадто коштовних машинах, будівництві житла і дач, у розвагах тощо" [7, с.286].

Отже, важливою для розуміння сучасної української держави є думка Дж. Ньюмена: "Будучи результатом і наслідком діяльності людей, вона необхідна для добра людей і має два головні елементи: могутність (power) і свободу, бо без могутності не буде захисту, а без свободи не буде кого захищати" [3, с.248]. Те, що в сучасну добу ми іменуємо українським національним державотворенням, – це ще не завершена інституціональна система, яка б визначала напрям поглиблення і стабілізації демократії. У сучасній Україні означені інститути демократії набувають щораз більш партійно-корпоративного облудного вигляду. Вони змушені виконувати свої функції з тягарем корпоративно-партійних інтересів.

Україна глобалізується через інтеграцію в різні наднаціональні інститути та інші національні простори. Глобалізація та інтеграція є найсуттєвішими тенденціями подальшого розвитку України, її різних соціальних структур. Згідно з висновками І.Кресіної, "глобалізація робить світ не тільки більш цілісним, але й наповнює його новими суперечностями. Уніфікація політичних і правових інститутів супроводжується паралельним наростанням кількості нових структур, що зумовлено об'єктивною необхідністю регулювання якісно нових відносин, для яких раніше створені структури, принципи і завдання їх функціонування стали багато в чому неадекватними" [5, с.136–137].

Загалом у сучасній Україні, з огляду на внутрішні й геополітичні обставини, спостерігається тенденція гармонізації функціонування інститутів демократії, які забезпечують права і свободи людини і громадянина та різних соціальних верств, обмежують адміністративно-вольове втручання влади у різні сфери приватного і суспільного життя людини. Друга тенденція характеризується зміцненням зв'язків української держави, її політичних і громадських інститутів з подібними за функціональністю структурами інших країн. Третя тенденція в суспільно-політичному розвитку демократичних інститутів виявляється в тому, що в міру того, як Україна глобалізується та інтегрується у світову спільноту, відбувається інкорпорація юридичних, політичних, соціально-культурних та духовних цінностей, які розширюють і зміцнюють інститути політичних свобод.

1. Громадянська культура студентської молоді : навч. посіб. / [О. Б. Кафарська, І. І. Припхан, Л. Б. Стручкова-Гуменна] ; за ред. д. ю. н., проф. В. І. Кафарського. – Івано-Франківськ, 2010. – 478 с.
2. Денисенко В. М. Аксіологія динаміки політичних процесів / В. М. Денисенко, В. Й. Климончук. – Львів : Простір-М, 2005. – 245 с.
3. Консерватизм : Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2008. – 820 с.
4. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року / І. Кресіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 3–6.
5. Кресіна І. Українська держава в контексті сучасних цивілізаційних викликів / І. Кресіна // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. – К. ; Миколаїв, 2009. – Вип. 15. – С. 136–137.
6. Машовець М. На порозі соціального вибуху [Електронний ресурс] / Микола Машовець // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Соціальні комунікації : укр. наук. журн. – 2011. – № 1. – Режим доступу : http://www.social-science.com.ua.
7. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич : Відродження, 2004.
8. Основи демократії : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид., онов. і допов. – Львів : Астролябія, 2009. – 823 с.
9. Проблеми теорії ментальності / відпов. ред. М. В. Попович. – К. : Наук. думка, 2006. – 405 с.
10. Регіональні версії української національної ідеї : спільне і відмінне. – К., 2005. – 186 с.

11. Цимбрикевич Й. С. Класовий і загальнолюдський підходи до аналізу і оцінки суспільних явищ (до критики класової методології ленінізму) : монографія / Й. С. Цимбрикевич. – Івано-Франківськ : Вид. Супрун В. П., 2007. – 268 с.

В статье исследуется сущность свободы, ее формы, содержание и процесс институализации, в частности политических свобод. Утверждается, что человеческая свобода является единственным универсальным индикатором определения состояния, уровня развития, а главное, эффективности функционирования всей системы общественно-политических отношений, власти, действия политических институтов, различного уровня норм, законов, функциональной пригодности политической системы, гражданских основ бытия. Засвидетельствовано, что украинскому обществу нужно гораздо глубже и шире понимать идеалы свободы. Переосмысления всей истории формирования идей свободы, демократии, равных прав, частной собственности, справедливости и нравственности имеет важное значение для Украины.

Ключевые слова: *политические свободы, гражданские свободы, свобода воли, политические ценности, демократия, частная собственность, справедливость, нравственность.*

The article examines the essence of freedom, its form, content and process of institutionalization, including political freedoms. Argued that human freedom is the only indicator of a universal definition of state-level development, and most importantly, the efficiency of the whole system of social and political relations of power, of political institutions, different levels of norms, laws, functional suitability of the political system, civil foundations of existence. Been shown that Ukrainian society needs much deeper and broader understanding of the ideals of freedom. Rethinking the history of the formation of ideas of freedom, democracy, equal rights, private property, justice and morality is important for Ukraine.

Keywords: *political freedom, civil liberties, freedom of will, political values, democracy, private property, justice, morality.*

УДК32:005
ББК66.022(4Укр)

Іванна Ломака

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Стаття присвячена теорії політичної трансформації та модернізації як складовій частині загальної теорії соціальної модернізації, аналізу становлення України як демократичної і правової держави, концептуальному розгляду трансформаційних та модернізаційних процесів політичної системи України.

Ключові слова: *суспільство, демократія, модернізація, транзитологія, політична система, трансформація, політичний режим, політичний процес.*

Сучасний світ являє собою складну систему з багатьма взаємозалежними елементами, яка перебуває у стані нестійкої рівноваги. Глобалістська політика найрозвиненіших країн планети аж ніяк не пом'якшує напруженості у відносинах між державами та між різними верствами населення в середині країн. Глобалізація призвела до виникнення проблем якісно нового типу, так званих глобальних проблем сучасності, що відзначаються складністю, загрозливістю та гостротою. Тому нині особливої актуальності набуває проблема підтримання в суспільстві необхідного рівня соціальної інтеграції й стабільності, які б забезпечували взаємоузгодження процесів соціального співжиття та не гальмуючи назрілих змін усували загрозу руйнівних соціальних вибухів.

Теорія транзитології, як спеціальна теорія, інтенсивно почала розроблятися в 70-ті роки XX сторіччя, особливо у вигляді теорій "держави перехідного періоду" і "процесу переходу від капіталізму до соціалізму".

У першому випадку були більш активні західні вчені. У другому випадку – марксисти, що намагалися не лише обґрунтувати закономірність загальної трансформації світу від капіталізму до соціалізму, але й представити як новий зразок суспільного роз-

© Ломака І., 2013

витку перехід від родоплемінного устрою (в Африці), феодалізму (в Азії й Африці) до соціалізму, минаючи стадію капіталізму. У другому випадку навіть ігнорувалася класична марксистська теорія суспільно-економічних формацій або ж висувалася концепція такої собі "азіатської" суспільно-економічної формації, де перехід такого типу цілком допустимий і навіть закономірний. При цьому ігнорувалися й всі інші основні ідеї К.Маркса й Ф.Енгельса: про економічні передумови політичного перевороту, про роль робітничого класу (пролетаріату) як гегемона соціалістичної революції, про соціалістичну революцію, передусім, у технологічно розвинених країнах, тощо. Марксистська догма, надто в ленінсько-сталінському варіанті, підганялася під події: іде родоплемінна війна в Африці, де одне плем'я вирізує інше, – значить, це "націонал-революційний рух соціалістичної орієнтації", скинули радянські радники і їхні тимчасові союзники короля або змінили політичний режим, значить почалася соціалістична революція (Афганістан, Ангола, Лаос, Камбоджа, Ефіопія, Єгипет, Сирія, Гвінея, Бірма, Лівія, Алжир, Судан, Сомалі, Нікарагуа, Куба, Чилі, Індонезія тощо).

Однією з найґрунтовніших спроб розробки теорії "політичного транзиту" слід вважати модель відомого політолога Д.Растоу, який намагався доповнити, поліпшити теорію політичної модернізації, перебороти її недоліки за рахунок більш широкого її трактування, а не лишень розглядати її як теорію переходу від традиційного суспільства до сучасного. Він розмежовує "генетичний підхід" і "функціональний підхід" до політичної трансформації, наголошуючи на все більшій ролі змінних (нових і що розвиваються) факторів політичної динаміки: "Фактори, що забезпечують стійкість демократії, не обов'язково рівнозначні тим, які породили дану форму устрою політичної системи: при поясненні демократії необхідно проводити розмежування між її функціонуванням і генезисом" [2, с.5]. Іншими словами, треба розрізняти, які сили забезпечили перехід до демократії, а які використовують демократію як ефективний інструмент влади або як ширму для не зовсім демократичних режимів. Д.Растоу також розмежовує модель "генезису демократії" під впливом внутрішніх механізмів розвитку держави (більшість країн Західної Європи й США), "поштовху ззовні" (у Німеччині і Японії після Другої світової війни), у результаті імпорту емігрантів (Канада, Нова Зеландія, Австралія тощо).

У цілому ж прихильники "політичної транзитології" вирізняють дві головні передумови переходу до демократії: наявність відповідного рівня національної єдності та волі до демократичного переходу й реальна боротьба за демократію. На матеріалі порівняльного аналізу досвіду переходу до демократії двох відмінних країн – Швеції (1890–1920) і Туреччини (1940–1960 р.) Д.Растоу виділяє три основні фази перехідної динаміки: 1) підготовча фаза, що характеризується визріваючим конфліктом основних соціальних сил; 2) фаза прийняття рішень на основі вирішення конфлікту (мирним або революційним шляхом), коли виробляється політична формула "великого компромісу між основними акторами" і основних історичних правил демократичної гри; 3) фаза утвердження нових форм спілкування людей і нових демократичних інститутів [2, с.7]. Тобто, через досягнення національної єдності, соціальне протиборство й історичні компроміси до становлення інститутів демократичної держави й закріплення нових правил гри на загальнонаціональному рівні.

В 1980–1990-ті рр. ряд дослідників розробляють моделі демократичного переходу відповідно до нових історичних умов, коли стало, очевидно що соціалістична система перебуває в стані глибокої кризи й може розпочатися її трансформація швидкими темпами.

Дослідник А.Пржеворскі вважає, що перехід до демократії не суперечить марксизму й залежить від динаміки співвідношення соціальних сил. На першому етапі "лібералізації" відбувається зміна співвідношення сил між правлячими й опозиційними

угрупованнями, що випливає з посиленням тиску на правлячий режим "знизу" та розколом правлячого угруповання "нагорі". У цій ситуації може посилитися конфронтація правлячих сил і опозиції. Правлячий режим може вдаватись до репресій і піти на зміцнення авторитаризму, або ж на лібералізацію політичних відносин. Якщо здійснюється лібералізація на основі компромісу між помірною верствою правлячої еліти й опозицією, то можливе динамічне просування демократизації за рахунок посилення позицій реформаторів, а згодом і включення в процес конструювання демократичних інститутів і сил опозиції, що дістає усе могутнішу підтримку "знизу" [6, Ch. 2].

На близьких позиціях стоять відомі транзитологи Ф.Шміттер і Г.О'доннел, які проте більше наголошують на інституціональних аспектах політичних змін і механізмах включення громадян у систему нових політичних інститутів та нових політичних цінностей, де авторитарна влада окремих лідерів і груп бюрократів замінюється панування надперсональних процедур і конституційних норм.

Більш оригінальнішою виглядає концепція С.Хантінгтона, котрий вважає, що перехідні процеси усередині окремих країн відбуваються унаслідок глобальних політичних змін, світових "хвиль демократизації". Він твердить, що таких хвиль в XX сторіччі було три. Пік першої хвилі припадає на кінець Першої світової війни, коли зникло багато абсолютистських режимів і розпалися Австро-Угорська, Німецька, Російська й Османська імперії. Згодом відбулось повернення до авторитаризму (СРСР, Німеччина, Італія, Угорщина тощо). Невдовзі після Другої світової війни розпочалася друга "хвиля демократизації". Проте до 70-х років ця хвиля "відкочується", і число авторитарних режимів збільшується. У середині 70-х років настає третя "хвиля демократизації", що триває й у дев'яності роки. Під її впливом внутрішня демократизація прискорюється. Можливі три шляхи демократизації: 1) трансформація, при якій усе ще сильне правляче угруповання диктує опозиції умови пакту про демократизацію країни; 2) перегрупування, коли існує паритет сил між правлячим режимом і опозицією, внаслідок чого заміна урядів відбувається в результаті переговорів; 3) заміна правлячого режиму опозицією, що опирається на підтримку мас "знизу" [3, с.12].

Аналіз концепцій "політичного транзиту" у ряді випадків дає досить ефективні результати, коли використовується для дослідження європейських і північноамериканських країн або ж країн, близьких до європейської цивілізації (у Латинській Америці, Австралії, Новій Зеландії тощо). Стосовно більшості країн Африки й Азії він менш ефективний.

Окремі положення даних концепцій можна використати й стосовно України. Проте специфіка правлячого режиму й опозиційних груп в Україні робить більшість тез концепцій політичної транзитології не діючими. Україна вже не Схід, проте ще й не Захід.

Не можна сказати, що модернізація відсутня в Україні. Вона присутня, проте у вигляді віртуальної реальності. Тобто замість реальних реформ в сучасній Україні, особливо впродовж останніх років, ведуть самостійне життя міфи, віртуальні образи, які відіграють роль реальності, переживаються як повноцінна реальність. У світі віртуальної модернізації точаться дискусії про шляхи та методи реформування, приймаються закони й укази, програми й скореговані програми, однак реальність не змінюється, реформи залишаються міфом, демократія й правова держава виступають у вигляді мрії.

Україна, з одного боку, проголосила курс на політичну й економічну модернізацію реформістським шляхом, з іншого боку, фактично все обмежується позитивними "політичною стабільністю" і "економічною стабілізацією". Тут спостерігається явне протиріччя. Швидка модернізація не узгоджується з політичною й економічною ста-

більністю. Отже, слід чіткіше визначитись, що ж ставиться за мету – модернізація суспільства чи стабільність у такому стані, що досягнутий?

Із категорій "стійкість", "рівновага", "стабільність", "криза", "консолідація", "поляризація суспільства", "розкол суспільства", у яких описуються політичні процеси, нам треба вибрати ті, які б найбільше точно відбивали специфіку України в цей час. Очевидно, найчастіше в нас вживаються категорії "стійкість" і "стабільність", коли намагаються сформулювати теоретичні моделі політичних змін, тоді як опозицією до них відповідно виступають категорії "нестійкість" і "нестабільність". Всі чотири категорії широко застосовуються для дослідження політичної динаміки в рамках структурно-функціонального й системного підходів, трансформаційних теорій.

Передусім треба відповісти на запитання: "стійкі" політичні процеси в Україні чи ні? Відповідь однозначна: нестійкі, оскільки країна, на загальноприйняту думку, перебуває в перехідному стані.

Політичний процес є стійким, по-перше, коли в певний період має стійкі кількісно-якісні характеристики, а, по-друге, зберігається певний рівень підтримки цілісності й системної організованості держави, політичного режиму, системи керування. Ні перших, ні других умов не дотримано, оскільки в Україні лише недавно прийнята Конституція, багато систем суспільства ще не відповідають їй, оголошена адміністративна реформа на державному й регіональному рівнях, багато державних структур (Кабінет Міністрів, Секретаріат Президента, Прокуратура, суди, місцеве самоврядування тощо) функціонують без достатнього законодавчого забезпечення, існує перманентне протистояння виконавчої й законодавчої влади тощо.

Згідно з теорією трансформації й катастроф стійкість будь-якої динамічної соціальної системи обумовлена дією двох тенденцій, одна з яких відтворює й зберігає "старі" системні якості, а друга забезпечує пошук нового, прогресивного, аби адаптувати політичні структури до нових історичних умов [1, с.42]. При цьому динамічна стійкість політичної системи або процесу має відносний характер, оскільки політичне і економічне (зовнішнє середовище) змінюються. Тому йдеться скоріше про певний ідеальний тип, еталонну модель, що дає змогу підготуватися до подолання можливих криз і переходу до стійкого розвитку.

Стабільність же політичної системи й політичного процесу – стан стійкості, незмінності на певному відтинку часу, на певному етапі розвитку. Стабільність співвідносять із оперативними, тактичними параметрами політичної динаміки, а стійкість – зі стратегічними. Стабільність позитивна в певні періоди як результат тактичних угод між основними політичними силами, як баланс, рівновага сил. Після періоду стабільності може бути модернізаційний ривок до нової стратегічної стійкості або ж стагнація й дестабілізація, що призводять до нестійкості політичної системи.

Крайньою формою політичної нестійкості виступає системна криза політичного режиму або всієї держави. Якщо її не зупинити, то можливі революції, розпади старої політичної системи. Вирішення кризи необхідна умова переходу до стійкого розвитку. "Демократія стійка, – зазначає американський дослідник А.Пржеворскі, – коли інституціональна структура сприяє досягненню таких нормативно належних і політично очікуваних результатів, приміром, як запобігання самочинного насильства, забезпечення фізичної безпеки, рівності або справедливості, і при цьому політичні інститути, у свою чергу, адекватно переборювали кризи в тих випадках, коли подібні цілі не були ще повністю реалізовані" [7, p.107].

Політична модернізація в Україні можлива лише після подолання політичної кризи, коли політична еліта одержить підтримку "знизу" і "ззовні" на кардинальні політичні реформи. При цьому можливі дві моделі реформ і створення політичних систем. "Сакрально-колективістська" (мобілізаційна), пов'язана з персоніфікованим лідерством

харизматичної особистості або гегемонією масової партії. Такий шлях розвитку України після четвертих президентських виборів малоймовірний. "Секулярно-лібертаріанська" (плюралістична) модель, коли політична система модернізується на основі компромісу, угод основних політичних сил. Такий шлях для України більш ймовірний. Як зазначає Д.Аптер:'краща саме друга модель модернізації, що є перетворенням традиційної, мобілізаційно-автократичної системи в демократичну, "узгоджувальну" модель системи сучасного типу, де починають працювати інші політичні інститути й механізми – плюралістична партійна законодавча й виконавча влада. Складається нова структура політичної влади" [5, p.67.].

У цьому випадку в Україні може бути сформована політична система з такими характеристиками: 1) підсилиться й централізується державна влада на національному рівні; 2) регіони не одержать надмірних повноважень, що загрожують розколом країни, проте одержать достатні повноваження для реалізації демократичних принципів місцевого самоуправління. Тому тези про другу, "вищу" палату парламенту, де буде представлене керівництво регіонів (зокрема, призначуване "зверху"), в унітарній державі – не логічні й суперечать Конституції України; 3) буде підсилюватися спеціалізація політичних інститутів, їхня диференціація в системі "законодавча – виконавча влада"; 4) можливий ріст рівня участі народних мас у політичних процесах.

Сучасна Україна підпадає частково під характеристику країни, що модернізується, так і країни, що перебуває в стадії політичного переходу ("політичного транзиту"), хоча й досить специфічного. Складність модернізації України включає багато аспектів: криза комуністичної ідеології, криза легітимної підтримки комуністичного режиму (цінностей і норм), кардинальні зміни в економічному й політичному ладі, кардинальні зміни в організаційно-управлінських структурах (фактично створюється нова система керування), змінюються зовнішньополітичні відносини (розпадається СРСР із усіма наслідками), перебудовується повсякденне життя. Дана модернізація не укладається в поняття "революція", "контрреволюція". Вона більш стихійна, масштабніша, суперечливіша, кардинальніша, ніж політичний переворот, здійснений якоюсь партією або групою осіб (наприклад, військових), з метою захоплення влади, вона не укладається в поняття "прогрес", а надто за найближчими соціальними наслідками ("шокова терапія"), у ній непомітні "реформістські" або "революційні" сили й організації.

Звичайно, політична модернізація може здійснюватися досить автономно від економічних і соціальних умов, як і останні автономно від політичної модернізації (наприклад, сучасний Китай). Проте це означає, що будь-коли часткова модернізація може бути зупинена, адже багато що залежить від змін у правлячих елітах, від випадкового збігу обставин. Тоді цілеспрямовані модернізації переходять у фазу стихійних, спонтанних, з непередбачуваними наслідками.

Політична модернізація може мати цілісносистемний і внутрішньосистемний характер, тобто модернізується політична система в цілому або ж окремі елементи системи (наприклад, виконавча влада), еволюційний або катастрофний характер (у другому випадку модернізація після катастрофи діючої системи, наприклад, радянської). Будь-яка модернізація може бути верифікована на той чи інший критерій, що може бути якісним і кількісним, просторово-тимчасовим і ціннісним, класовим і прогресистським тощо.

У використанні такого роду типологій багато що залежить від вибору критеріїв відбору. Зокрема нині серед політологів популярні аксіологічні критерії позитивних, прогресивних або негативних, регресивних змін у політичному житті.

Модернізаційні зміни – це не безцільний і не нескінченний процес. У стратегічному плані він спрямований на встановлення стійкого й стабільного порядку, регулювання ходу політичної динаміки. Проте й нестабільність – це неодмінний і не завжди

негативний елемент політичного розвитку. Досить часто політична стабільність переростає у застій, стагнацію, і тоді виникає потреба в нестабільності як факторі переходу до ефективних змін, стимулі громадської згоди на здійснення якісних політичних змін. "Політична нестабільність у її соціальному змісті породжує та стимулює розвиток духу творчості й інновацій", – зазначає американський політолог Д.Аптер у праці "Політична зміна" [4, с.106].

У політичному житті еволюціоністська наукова парадигма, надто ідея прямого однолінійного розвитку – від простого до складного, працює неоднозначно, оскільки наступність щаблів політичного розвитку якщо й можна простежити в глобальному вимірі, то необхідно вносити виправлення плюралістичної парадигми про множинність політичних культур, у рамках кожної з яких досить специфічно вирішуються проблеми влади, політичної поведінки тощо. Що традиційно в Японії, може не одержати масової підтримки у Франції або Італії. Взаємодія традиційних і сучасних ціннісних змістів у політичних змінах нашого часу досить суперечлива.

Узагалі спрощений дихотомний підхід до сучасних модернізаційних проектів, як протистояння традицій і сучасності, коли традиції сприймаються як непродуктивна, відстала сила і які підлягають скасуванню, зламуванню, аби затвердити "сучасність", занадто примітивізований. У рамках такого підходу важко пояснити специфіку перехідних суспільств, притаманну кожному з них внутрішню динаміку, надто той факт, що багато традиційних суспільств легше модернізуються, а ніж суспільства з нестійкими історичними традиціями, із клановими режимами, з еклектичною культурою та способом життя. Саме в таких суспільствах модернізація може легко зруйнувати сформовані в суспільстві принципи й норми соціальності й призвести до кризи структурного влаштування, до дезінтеграції й хаосу. Тоді виникає проблема відродження існуючих моделей та принципів соціальності. Це видно на прикладі ряду країн Азії, Африки й Латинської Америки, де впроваджувані десятиліттями й навіть сторіччями європейські принципи й норми способу життя виявилися не життєвими. І де довелося здійснювати "модернізацію навпаки", відроджуючи звичні соціальні інститути й норми, аби забезпечити життєздатність суспільств.

Моделі модернізації багатовимірні, отже повинні враховувати різні сторони процесу зміни характеру суспільних відносин та соціальних структур. Реалізація ж цих моделей може породити нові суспільні протиріччя, підсилити старі. Наприклад, модернізаційні проекти в постсоціалістичних країнах породжують або ж підсилюють протиріччя між багатими й бідними, між містом і селом, між молоддю й людьми похилого віку, які сформувалися в умовах тоталітаризму. Тому сьогодні "у ціні" гнучкіші багатофакторні моделі модернізації, які враховують синтез традиційної специфіки розвитку, насамперед цивілізаційної й національної, із сучасними прогресивними зразками розвитку, що виявляється в більшій стійкості інституціональних та духовних структур, які характеризують суспільство, що модернізується. Сучасні моделі модернізації конструктивніші в оцінці взаємодії еволюційних і революційних факторів розвитку. У наш час умови для революційних змін і революційної діяльності виникають, однак взаємозалежність зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку на початку третього тисячоліття настільки міцна, що автономність революцій в окремих країнах ставиться під сумнів.

Коли ж поєднуються рухи протесту з назрілими глибокими структурними змінами, і революція таки відбувається, то в міжнародного співтовариства досить економічних, політичних і інформаційних засобів для нейтралізації антицивілізаційної спрямованості таких революцій. Звичайно, міжнародне співтовариство не може постійно застосовувати політичне насильство як універсальний інструмент нейтралізації або ж ліквідації антицивілізаційних наслідків сучасних революцій, тобто геноциду на релігійній та етнічній основах, масового політичного терору проти народу або заохочення

міжнародного тероризму тощо. Все ефективніше застосовуються моделі економічного й фінансового бойкоту проти так званих "революційних" режимів, що порушують права націй, народностей, груп віруючих, права особистості. Довели свою ефективність інформаційні технології боротьби з терористичними й тоталітарними режимами. Застосовуються й інші технології протидії таким режимам.

Тому розповсюдженішою тенденцією трансформації суспільств, що розходиться з революційною, є модернізаційна. Це не свідчить про те, що в сучасних капіталістичних, постсоціалістичних і соціалістичних країнах не виникають, не визрівають структурні зміни, конфлікти, насильство й антинародні режими, не консолідуються рухи протесту. Проте в більшості суспільств класичний образ революції надто відлякує громадян країни. Все частіше вибір робиться на користь політичної модернізації еволюційним шляхом.

1. Касти Дж. Большие системы: связность, сложность, катастрофы / Дж Касти. – М. : Мир, 1982. – 216 с.
2. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Политические исследования. – 1996. – № 5. – С. 5–11.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон // – М. : АСТ, 2003.
4. Apter D. Political Chande / D. Apter //– Englewood Cliffs, 1973. – 506 p.
5. Apter D. Politics of Modernization / D. Apter // – Chicago, 1965. – 387 p.
6. Przeworski A. Demokracy and Market: Political and Economics Reforms in Eastern Europe and Latin Amerika / A. Przeworski // – Cambridge, 1991. – 453 p.
7. Przeworski A. Sustainable Demokracy / A. Przeworski //– Cambridge, 1995. – 420 p.

Статья посвящена теории политической трансформации и модернизации как составной части общей теории социальной модернизации, анализа становления Украины как демократического и правового государства, концептуальном рассмотрения трансформационных и модернизационных процессов политической системы Украины.

Ключевые слова: *общество, демократия, модернизация, транзитологии, политическая система, трансформация, политический режим, политический процесс.*

Article is devoted to the theory of political transformation and modernization as part of the general theory of social modernization, analysis of Ukraine as a democratic and legal state, conceptual consideration of transformation and modernization processes of the political system of Ukraine.

Key words: *society, democracy, modernization, transitology, the political system, the transformation, the political regime, the political process.*

УДК 329.055.2:324(477)
ББК 66.3

Богдан Максимець

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ПАРТІЙ

Проведено аналіз основних методів дослідження електоральної діяльності українських національно-демократичних партій. Розглянуто гіпотезу щодо тенденцій участі правоцентристських партій у виборчих кампаніях початку XXI століття.

Ключові слова: *національно-демократичні партії, виборча кампанія, методи дослідження, гіпотеза.*

Наукове дослідження в галузі політології повинно базуватися на певній системі принципів, законів, категорій, методів, тобто методології. Тому метою даної статті є з'ясування методологічних аспектів дослідження електоральної діяльності українських національно-демократичних партій. Головними завданнями поставлено, по-перше, про-

© Максимець Б., 2013

вести аналіз основних методів дослідження виборчої діяльності партій правого центру в Україні, по-друге, розглянути гіпотезу щодо тенденцій участі партій національної демократії в електоральних кампаніях початку XXI століття.

В інтересах забезпечення результативного дослідження ролі національно-демократичних партій України у виборчих кампаніях XXI ст. важливо використовувати принципи, сформульовані на різних рівнях методології: на філософському, загальнонауковому, конкретнонауковому. Серед філософських варто назвати такі принципи: матеріалізму, розвитку, саморуху, відображення, суперечності, детермінізму, взаємодії, об'єктивності. До загальнонаукових принципів передусім належать системний, структурно-функціональний, моделювання, конкретно-історичного підходу, соціального підходу. В політології чільне місце посідають принципи об'єктивності, конкретно-історичного підходу, соціального підходу, які ми також кладемо в основу нашого дослідження. Так, принцип об'єктивності допоміг нам розглянути участь національно-демократичних партій у виборчих кампаніях початку XXI ст. як багатогранне й суперечливе явище. Принцип історизму дозволив вивчити предмет нашого дослідження в конкретноісторичних обставинах. Соціальний підхід мав важливе значення при розгляді виборчої діяльності національно-демократичних партій, аналізі їхніх програм, оцінки електоральної ефективності партій правого центру тощо.

При проведенні даного дослідження варто спиратися також на закони діалектики і закони політичної науки. Що стосується законів діалектики, то закон єдності та боротьби протилежностей дозволив проаналізувати особливості участі національно-демократичних партій України у виборчих кампаніях початку XXI ст. Закон переходу кількісних змін у якісні дав можливість визначити місце партій національно-демократичного спрямування в партійно-політичній системі України, встановити фактори, від яких залежить електоральна ефективність політичних партій. Закон заперечення заперечення допоміг з'ясувати результати участі партій української національної демократії у виборчих кампаніях.

Важливе значення мають закони політичної науки. Зокрема, варто зупинитися на соціологічних законах М.Дюверже щодо взаємодії виборчих і партійних систем. Згідно з першим законом мажоритарна система з голосуванням в один тур приводить до формування двопартійної системи, другим – становлення в тій чи іншій державі мажоритарної виборчої системи з голосуванням у два тури свідчить про те, що в ній утвердилась багатопартійна система, третім – пропорційна виборча система сприяє формуванню багатопартійної системи [18, с.591]. Враховували ми також концепцію "кокуса" М.Острогорського. Під "кокусом" мається на увазі первісна партійна ланка, яка забезпечує зв'язок партійного керівництва з масами. Бралося до уваги поняття партійної "машини" М.Вебера, під яким він розумів партійних чиновників, які й здійснюють реальне керівництво партією. Так само ми зважали на "залізний закон олігархії" Р.Міхельса, суть якого полягає в тому, що всяка політична партія в ході конкурентної боротьби тяжіє до професіоналізації своєї діяльності, що знижує рівень її внутрішньопартійної демократії і веде до встановлення олігархічних тенденцій [22, с.33]. Окрім того, ми спиралися на концепцію соціально-політичних розмежувань С. Ліпсета – С.Роккана, згідно з якою на ідеологічну й партійну диференціацію впливають соціально-групові конфлікти, що окреслюються через лінії розмежувань (кліважів), серед яких на першому місці стоїть кліваж центр–периферія, пов'язаний із захистом територіальної ідентичності [10, с.204–234]. Автор звертався до низки концепцій лівих–правих партій, зокрема, класифікації політичного спектра у вигляді "схеми підкови" за схильністю до екстремізму чи модератизму У. Бакеса [19, с.252]; розмежування політичних сил за ставленням до рівності та свободи Н.Боббіо [1]; політичної діаграми Д.Нолана, яка вибудовується на співвідношенні особистої та економічної свободи [23]. Вагоме

місце посідали також концепції всеосяжних партій О.Кірхгаймера, масово-бюрократичних та електорально-професійних партій А.Панеб'янко, істотних–неістотних (релевантних–нерелевантних) партій Дж.Сарторі, малих партій Д. ван ден Боома, П.Маіра.

Структурними елементами методології є поняття і категорії. Українська національна демократія, національно-демократичні (правоцентристські чи правого центру) партії, електоральна діяльність, виборча кампанія, структура виборчої кампанії, передвиборні проекти, електоральна ефективність політичної партії є основними поняттями й категоріями наукового дослідження.

Методологічну основу дослідження склали праці вітчизняних та зарубіжних вчених з питань виборчих кампаній, виборчих технологій, партології. Особливо важливими для нас стали методологічні підходи Н.Боббіо, М.Дністрянського, А.Колодій, А.Романюка, Дж.Сарторі, Ю.Шведи щодо виокремлення в партійно-політичному спектрі національно-демократичних партій. Для характеристики виборчих кампаній правоцентристських сил ми спиралися на методологічні підходи, сформульовані у працях В.Бортнікова, Є.Малкіна та Є.Сучкова, В.Полторака і О.Петрова, О.Хімченка, Ю.Шведи. Для аналізу результатів участі партій національної демократії у виборчих кампаніях початку XXI ст. ми використовували методологічні підходи, які випливають із праць Е.Афоніна, М.Дністрянського, А.Колодій, М.Панчука, А.Романюка, К.Черкащина.

Важливе значення для кожного політологічного дослідження має визначення методів, здатних забезпечити об'єктивність, достовірність, науковість одержаних результатів. В нашій роботі ми використовували універсальні філософські та загальнонаукові методи наукового пізнання.

Серед універсальних методів слід виокремити два – метод категоріального аналізу та метод системно-структурного аналізу. За допомогою першого ми виділили основні поняття й категорії дослідження, що змогло чітко окреслити його об'єкт та предмет. Цей метод дав змогу запропонувати авторське визначення поняття "національно-демократичні партії України", вдосконалити тлумачення електоральної діяльності політичної партії. Застосування методу системно-структурного аналізу дозволило розглянути проблему участі національно-демократичних партій України у виборчих кампаніях початку XXI ст. як сукупність певних складових (елементів), що мають між собою певні зв'язки (структуру), – президентські, парламентські, місцеві виборчі кампанії, – показати вплив підсумків участі партій правого центру в президентських виборах на їхній електоральний успіх у наступних парламентських й місцевих виборах.

Основними загальнонауковими методами, що були застосовані в науковій роботі, є методи опрацювання фактів, спостереження, статистичний, порівняльний або компаративістський, метод аналітичної та синтетичної критики джерел, інституційний, структурно-функціональний, історичний методи, ситуаційний аналіз, методи вторинної обробки соціологічної інформації.

Серед методів опрацювання фактів варто назвати методи індукції та дедукції, логічного аналізу і синтезу, систематизації та узагальнення, що слугували основним інструментом відбору фактичного матеріалу та сприяли досягненню поставленої мети.

Вагоме місце посідав метод спостереження, який дозволив безпосередньо відстежити факти. При цьому застосовувалося як включене так і невключене спостереження. У першому випадку автор безпосередньо брав участь у виборчих кампаніях національно-демократичних сил 2002, 2004, 2006, 2007 рр. У другому – він відстежував події і факти щодо участі націонал-демократів у виборах зі сторони, як це було під час президентської виборчої кампанії 2009–2010 рр. чи місцевих виборів–2010.

Статистичні методи дали можливість здійснити накопичення і систематизоване узагальнення емпіричних даних щодо електоральної діяльності правоцентристських партій. Зокрема, вони використовувалися при роботі з цифровими матеріалами, які

містяться в інформаційно-аналітично-довідкових виданнях Управління по зв'язках з місцевими органами влади і органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України, Центральної виборчої комісії України, а також на веб-сайтах ЦВК, Міністерства юстиції України, українських національно-демократичних партій.

Так, за допомогою статистичних методів було встановлено: число партій правого центру в Україні, кількість зареєстрованих у них структурних утворень на 2001, 2002, 2005, 2012 рр. та їхню чисельність за умови наявності відповідних даних; кількість народних депутатів України, обраних на парламентських виборах 2002, 2006, 2007 рр., депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад, міських, селищних, сільських голів, обраних на місцевих виборах 2002, 2006, 2010 рр., які були членами національно-демократичних партій. Також за результатами місцевих виборів–2010 статистичним методом встановлювалася кількість депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад, обраних в цілому за виборчими списками місцевих організацій партій правого центру в багатомандатних виборчих округах та за їхніми поданнями в одномандатних мажоритарних та одномандатних виборчих округах. Так само ми визначали кількість сільських, селищних, міських голів, обраних за поданнями місцевих організацій партій національної демократії. Слід зазначити, що автор вираховував кількість народних депутатів, депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад, міських, селищних сільських голів по кожній правоцентристській партії, а щодо результатів місцевих виборів – окремо по регіонах держави.

Широко застосовувався порівняльний або компаративістський метод. Він дозволив простежити динаміку зростання кількості зареєстрованих структурних утворень партій національно-демократичного спектра в 2001, 2005, 2012 рр. Компаративізм був використаний для порівняння результатів парламентських виборів 2002, 2006, 2007 рр., виборів до органів місцевого самоврядування 2002, 2006, 2010 рр. як в загальнонаціональному масштабі, так і регіональному зрізі. Це дозволило розвинути твердження, що результати участі партій національно-демократичного спрямування у виборчих кампаніях початку XXI ст. демонструють складання в Україні соціополітичного поділу на територіальній основі, який, значною мірою, зумовлений неоднаковим станом в різних регіонах держави української національної ідентичності, а також провести ранжування регіонів на підставі географії голосування за національно-демократичні сили в порядку зменшення показників. За допомогою цього методу було порівняно політичне представництво правоцентристських партій в Україні та країнах Європейського Союзу. Також ми порівняли кількість зареєстрованих місцевих організацій Народного Руху України напередодні виборів 2002 р. в окремих східних і південних регіонах з одного боку та західних й центральних – з іншого; відсоток голосів, поданих на парламентських виборах 2002, 2006, 2007 рр. за виборчі списки політичних сил, які найбільше представляли національну демократію, в усіх регіонах України; рівень активності окремих національно-демократичних партій під час місцевої виборчої кампанії–2010 на Заході, Півночі, Центрі, Сході, Півдні та в цілому по Україні. Нарешті, порівняльний метод дозволив нам проаналізувати як змінювалося виборче законодавство в Україні на початку XXI ст. в плані перетворення політичних партій в основних суб'єктів виборчих процесів, а отже, і виборчих кампаній.

Методи аналітичної та синтетичної критики джерел були основними при роботі зі статутами, програмами, заявами, зверненнями, агітаційними матеріалами правоцентристських сил, архівними документами. Зокрема, цей метод дозволив визначити партії, які в ідеологічному плані можна позиціонувати як національно-демократичні. Для цього ми відстежували наявність в партійних статутах і програмах положень, які б відображали ідеї захисту української мови, зміцнення української національної ідентичності, утвердження демократичного ладу, розвитку соціальної ринкової економіки,

входження України в євроатлантичні структури. Так само метод аналітичної і синтетичної критики джерел допоміг з'ясувати позиції національно-демократичних партій на президентських виборах 2009–2010 рр. перед першим і другим турами голосування. Цей метод використовувався і в роботі з агітаційними матеріалами, завдяки чому було визначено характерні риси фірмових стилів націонал-демократів під час різних виборів, встановлено особливості їх рекламних кампаній, а також виборчих технологій, які вони застосовували.

Вагоме місце посідав інституційний метод, оскільки об'єктом нашої наукової роботи є національно-демократичні партії, які ми досліджували як суб'єкти виборчих кампаній. Цей метод допоміг, зокрема, охарактеризувати шляхи виникнення, сучасний стан українських національно-демократичних партій, класифікувати їх на партії сильної та слабкої ідеологічної артикуляції, визначити періоди піднесення і кризи правоцентристських партій за роллю, яку вони відігравали в партійно-політичній системі незалежної України, проаналізувати основні складові їх електоральної діяльності в ході президентських, парламентських та місцевих виборчих кампаній початку XXI ст.

Сутність структурно-функціонального методу полягає в тому, що будь-яка цілісність складається із взаємопов'язаних елементів, умов і норм їх діяльності, які у своїй сукупності утворюють органічне ціле. За допомогою цього методу було розкрито структуру виборчої кампанії в цілому, пояснено сутність української національної демократії як синтезуючої ідеології, суспільно-політичного руху, партійно-політичного напряму, охарактеризовано основні складові електоральної діяльності правоцентристських партій в ході президентських виборів 2004 р., висвітлено особливості стратегії й тактики виборчих кампаній Ю.Костенка та В.Ющенка на президентських виборах 2009–2010 рр., які тоді найяскравіше представляли українську національну демократію, проаналізовано перебіг парламентських виборчих кампаній тих політичних сил, які були найбільшими виразниками національно-демократичної ідеології. Так, характеризуючи виборчу кампанію Українського народного блоку Костенка і Плюща 2007 р., ми розкрили, вдавшись до структурно-функціонального методу, тип його виборчої стратегії, основні заходи агітаційно-рекламного та організаційно-масового напрямів тактики виборчої кампанії.

Використання історичного методу дозволило простежити етапи становлення та розвитку партій національно-демократичного спрямування, охарактеризувати їхні виборчі кампанії у часі й просторі, висвітлити питання форматів участі правоцентристських партій в парламентських та місцевих виборчих кампаніях початку XXI ст.

Застосовувався також метод ситуаційного аналізу, який орієнтований на чітко обмежену в просторі і часі проблему в системному вигляді та визначає головні причини її виникнення. Він допоміг визначити, зокрема, причини зниження електоральної ефективності партій правого центру за результатами участі у виборчих кампаніях початку XXI ст., причини фактичної поразки націонал-демократів на президентських виборах 2009–2010 рр., розглянути питання перспектив створення єдиної національно-демократичної партії та спрогнозувати найближче майбутнє української національної демократії.

Метод вторинної обробки соціологічної інформації допоміг проаналізувати репрезентативні опитування соціологічних служб, в яких містяться дані щодо різних аспектів діяльності партій національно-демократичного спрямування. Зокрема, нами були оброблені соціологічні опитування, проведені соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова, які стосуються ставлення громадян України до різних ідеологічних течій (червень 2008), рейтингів різних політичних сил парламентських виборів 2006, 2007 рр. Також ми використали опрацьовані українським соціологом І.Бекешкіною результати опитування активістів Руху що-

до форматів участі партії в найближчих виборах, яке було проведене під час місцевих зборів у регіонах 2007 р.

При дослідженні проблеми наукової роботи автор висунув гіпотезу, що за результатами участі у виборчих кампаніях початку XXI ст. окреслилися тенденції до зменшення електоральної ефективності партій національно-демократичного спрямування не тільки в цілому по Україні, але й у базових для них областях – Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, та перетворення їх в малі неістотні партії. Для доведення цієї гіпотези нами опрацьовано значну емпіричну базу, яка складається з: результатів голосування громадян України на президентських виборах 2006, 2010 рр., парламентських виборах 2002, 2006, 2007 рр., місцевих виборах 2002, 2006, 2010 рр.; відомостей щодо кількості народних депутатів, які були членами українських національно-демократичних партій, обраних за підсумками парламентських виборів 2002, 2006, 2007 рр.; даних про число депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад, міських, селищних, сільських голів, які були членами партій правого центру, обраних на виборах органів місцевого самоврядування в 2002, 2006, 2010 рр.

В ході аналізу даної емпіричної бази ми встановили, що якщо на президентських виборах 2006 р. переміг В.Ющенко, якого саме і підтримали фактично всі партії національно-демократичного спектра, що на той час функціонували, то на президентських виборах 2009–2010 рр. кандидати на пост Президента України Ю.Костенко та В.Ющенко, які найбільше позиціонувалися з українською національною демократією, не спромоглися пройти навіть у другий тур, набравши відповідно 0,22 % і 5,45 % голосів виборців [8]. Щодо парламентських виборчих кампаній початку XXI ст., то в 2002 р. народними депутатами обрано 67 членів національно-демократичних партій, 2006 р. – 19, 2007 р. – 57 [4, с.267–271; 5, с.332–333; 14, с.240]. За підсумками місцевих виборів спостерігається така динаміка: депутатами Верховної Ради АР Крим, місцевих рад, які були членами національно-демократичних партій, 2002 р. обрано 3983, 2006 р. – 17465, 2010 р. – 5237 осіб [13, с.346–351; 11, с.5–13, 66–71; 3, с.573–583]; міськими, селищними, сільськими головами, які були членами правоцентристських партій, 2002 р. обрано 230 осіб, 2006 р. – 1017, 2010 р. – 508 [13, с.356–359; 11, с.95–99; 3, с.835–839]. Якщо простежити ці показники в межах Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей, то вони виглядають так: 2002 р. – 760 депутатів місцевих рад і 65 міських, селищних, сільських голів в Івано-Франківській, 905 та 40 у Львівській, 467 й 44 в Тернопільській областях [13]; 2006 р. – 2092 і 155 в Івано-Франківській, 2624 та 173 у Львівській, 2235 й 179 в Тернопільській областях [11]; 2010 р. – 784 і 90 в Івано-Франківській, 1240 та 124 у Львівській, 539 й 69 в Тернопільській областях [3].

Отже, вище викладене значною мірою підтверджує нашу гіпотезу. Причинами зниження електоральної ефективності національно-демократичних партій можна визначити наступні: невідповідність їх практичної діяльності власним статутним і програмним нормам; бюрократизація та олігархізація партійних структур, слабка внутрішньопартійна демократія; міжвиборчі застої, фрагментарний характер партійної роботи; брак популярних партійних лідерів; недостатнє фінансування; формальний підхід до розбудови низових партійних організацій, фіктивність членства; недостатня кількість ресурсів даних партій; непостійне проведення передвиборних проектів; неефективне застосування виборчих технологій; втрата власної електоральної суб'єктності в ході парламентських та й місцевих виборів, оскільки, окрім виборів органів місцевого самоврядування–2010, партії національно-демократичного спрямування йшли на вибори переважно у складі виборчих блоків політичних партій лідерського типу; невдалі спроби створити єдину потужну національно-демократичну партію; партійні розколи; дискредитація правоцентристських партій та окремих їх представників збоку політичних опонентів, особливо тими, які прагнуть заволодіти їхньою електоральною нішою;

кризовий стан української національної ідентичності; несформованість демократичної політичної культури в громадян України. Можна виснувати, що подальше зниження електоральної ефективності партій національно-демократичного спрямування перетворить їх в малі неістотні партії. Малі партії – це невеликі об'єднання, які слабо представлені у парламенті та не здатні відігравати значної ролі ні в уряді, ні в опозиції [18, с.301–303]. Це партії, що в силу організаційних, фінансових та інших умов не спроможні входити в політичну систему, щоб брати участь у прийнятті політичних рішень та виборах політичного керівництва [20, с.21]. Вони отримують на виборах від 1 до 15% голосів виборців, на відміну від ефемерних або мікропартій (до 1%) та великих (більше 15%) [21, с.43]. Неістотні партії – це партії з низьким рівнем репрезентативності, які не є важливими для функціонування партійної системи [18, с.250].

Отже, для розв'язання проблеми участі українських національно-демократичних партій у виборчих кампаніях початку XXI ст. ми спиралися на систему принципів, законів, категорій, методів, тобто, методологію. Для досягнення мети наукового дослідження ми використовували універсальні філософські – категоріального аналізу і системно-структурного аналізу, та загальнонаукові (конкретноемпіричні й загальнотеоретичні) методи – опрацювання фактів (індукції та дедукції, логічного аналізу і синтезу, систематизації та узагальнення), спостереження, статистичний, порівняльний, аналітичної та синтетичної критики джерел, інституційний, структурно-функціональний, історичний, ситуаційного аналізу, вторинної обробки соціологічної інформації.

При дослідженні проблеми наукової роботи автор висунув гіпотезу, що за результатами участі у виборчих кампаніях початку XXI ст. окреслилися тенденції до зменшення електоральної ефективності партій національно-демократичного спрямування не тільки в цілому по Україні, але й у базових для них областях – Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, та перетворення їх в малі неістотні партії. Опрацювання широкої емпіричної бази підтвердило, значною мірою, цю гіпотезу.

1. Боббио Н. Правые и левые [Електронний ресурс] / Н. Боббио. – Режим доступу : http://magazines. russ.ru/nz/2003/5/bobbio-pr.html.
2. Веб-відображення інформаційно-аналітичної системи "Вибори народних депутатів України" : Вибори до Верховної Ради 2002. Партії (блоки) на виборах. Партії та виборчі блоки партій у виборчому процесі. Місцеві організації партій : [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сервер : Центральна виборча комісія України. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/-WEBPROC0V.
3. Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів 31 жовтня 2010 року : Інформаційне видання. – К. : Фенікс, 2011. – 844 с.
4. Вибори до Верховної Ради України 2002 року : Інформаційно-довідкове видання / редкол. : М. М. Рябець (голова) [та ін.]. – К. : Центральна виборча комісія, 2002. – 676 с.
5. Вибори до Верховної Ради України 2006 року : Інформаційно-аналітичний збірник : у 2 кн. Кн. 1 / редкол. : Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. – К. : Атіка, 2006. – 624 с.
6. Вибори до Верховної Ради України 2006 року : Інформаційно-аналітичний збірник : у 2 кн. Кн. 2 / редкол. : Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. – К. : Атіка, 2006. – 328 с.
7. Вибори Президента України 2004 року. Електоральна статистика : Інформаційно-аналітичне видання / Редкол. : Я. В. Давидович, М. І. Ставнійчук, М. І. Мельник. – К. : ЦВК, 2005. – 608 с.
8. Вибори Президента України 2010 року : Інформаційно-аналітичне видання / редкол. В. М. Шаповал (голова) ; А. Й. Магера (заступник голови), Ж. І. Усенко-Чорна (заступник голови) [та ін.]. – К. : "Фенікс", 2010. – 904 с.
9. Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс] : Дата оновлення інформації 30.05.2012 р. / Офіційний сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу : http://www.minjust.gov.ua/parties.
10. Липсет С. Структуры размежеваний партийной системы / С. Липсет, С. Рокан // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 204–234.
11. Місцеві вибори–2006. – К. : Управління по зв'язках з місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України, 2006. – 143 с.
12. Місцеві вибори–2010. Пульс країни / Відп. редактори Когут А., Сідаш К. – К. : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. – 228 с.

13. Місцеві ради України: вибори – 2002 / Відповідальний редактор О. А. Нескромний ; Управління по зв'язках з місцевими органами влади і органами місцевого самоврядування Верховної Ради України. – К. : Парламентське видавництво, 2003. – 399 с.
14. Позачергові вибори народних депутатів України 2007 року : Інформаційно-довідкове видання – К. : Фенікс, 2008. – 704 с. : табл.
15. Політичні партії в Україні : Інформаційно-довідкове видання (друге доповн.) / Редкол. : Я. В. Давидович (голова ред. ком.), В. О. Завалевська, О. С. Вишневська [та ін.]. – К. : Атіка, 2005. – 440 с. : табл.
16. Політичні партії в Україні : Інформаційно-довідкове видання / Редкол. : М. М. Рябець (голова) [та ін.]. – К. : Центральна виборча комісія, 2001. – 360 с.
17. Політичні партії України : [Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/.
18. Шведа Ю. Р. Партії та вибори : енциклопедичний словник / Ю. Р. Шведа. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 750 с.
19. Backes U. Politischer Extremismus in demokratischen Verfassungsstaaten. Elemente einer normativen Rahmentheorie / U. Backes. – Opladen : Verlag für Sozialwissenschaften, 1989. – 385 s.
20. Boom van den Dirk. Politik diesseits der Macht? Zu Einflüß, Funktion und Stellung von Kleinparteien im politischen System der Bundesrepublik Deutschland / Dirk van den Boom. – Opladen : Leske + Budrich Verlag, 1999. – 355 S.
21. Mair P. The Electoral Universe of Small Parties in Postwar Western Europe / P. Mair // Small Parties in Western Europe. Comparative and National Perspectives. – London : Sage, 1991. – P. 42–70.
22. Michels R. Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens / R. Michels. – Leipzig : Werner Klinkhardt, 1911. – 401 s.
23. Nolan-Diagramm [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://de.wikipedia.org/wiki/Nolan-Diagramm.

Проведен анализ основных методов исследования электоральной деятельности украинских национально-демократических партий. Рассмотрено гипотезу относительно тенденций участия правоцентристских партий в избирательных кампаниях начала XXI века.

Ключевые слова: *национально-демократические партии, избирательная кампания, методы исследования, гипотеза.*

The analysis of basic methods of research of the electoral activities of ukrainian national-democratic parties is explored. The hypothesis about the trend of participation center-right parties in election campaigns beginning of the XXI century are studied.

Key words: *national-democratic parties, election campaign, research methods, hypothesis.*

УДК 32.019.51.654.19
ББК 66.011.1

Світлана Матвієнків, Тетяна Гавриш

РОЛЬ ЗМІ В РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті досліджується становлення інформаційної політики в сучасній Україні; наводиться трактування терміну "інформаційна політика" різними вченими; уточнюються суб'єкти інформаційної політики і важлива роль ЗМІ у її формуванні, взаємодії з державною владою і суспільством.

Ключові слова: *інформаційна політика, ЗМІ, маніпулювання, політика, влада, суспільство.*

Перехід України до нового типу економічного розвитку, громадянського суспільства і правової держави, політичний плюралізм породжують величезну суспільну потребу в інформації. Необхідність задоволення цієї потреби й обумовлює особливу роль ЗМІ у житті суспільства. При цьому повною мірою виявляються такі властивості ЗМІ, як масовість, періодичність, використання інформаційних ресурсів, що постійно поповнюються, створення первинної інформації, застосування сучасних інформаційних технологій і засобів телекомунікацій. ЗМІ є діючим каналом інформування суспільства щодо діяльності влади та його реакції на дії влади. Ці особливості роблять ЗМІ найважливішим соціальним інститутом, одним із складових інформаційного простору України.

© Матвієнків С., Гавриш Т., 2013

Деякі сучасні вчені-політологи вважають, що політика є особливою сферою життєдіяльності людей, пов'язаних із владними відносинами, з державою й державним устроєм, соціальними інститутами, функціонування і дія яких ведеться відповідно до законів, принципів і норм. Вона покликана гарантувати життєздатність громадян, різних співтовариств людей, реалізацію їхньої спільної волі, інтересів і потреб [18].

Спираючись на визнання "четвертої влади", або "інформаційної влади", як влади реальної, а також на наукове розуміння терміна "влада" (здатність і можливість визначально впливати на діяльність і поведінку людей за допомогою певних засобів: волі, авторитету, насильства тощо, влада – це також і політичне панування [6]), можна стверджувати, що інформаційна політика – це здатність і можливість суб'єктів політики впливати на свідомість, психіку людей, їхню поведінку і діяльність на користь держави і громадянського суспільства за допомогою інформації [1].

Розробкою питань щодо захисту та розвитку інформаційного простору займалися такі закордонні фахівці, як М.Кастельс, А.Моль, З.Бжезинський, Д.Томпсон, Ф.Вільямс та багато інших. З утвердженням незалежності Української держави цю проблематику досліджують і наші науковці. На особливу увагу в цій сфері заслуговують праці А.Москаленка, В.Шкляра, В.Здоровеги, І.Михайліна, В.Карпенка, Г.Кривошеї та О.Гриценко.

За визначенням В.Халіпова, інформаційна політика – це "система сучасних заходів, спрямованих на розвиток процесів формування, перетворення, зберігання, передачі й використання всіх видів інформації, ефективне розв'язання проблем створення, впровадження і використання засобів комп'ютерної і інформаційної техніки, засобів зв'язку і технічних носіїв запису, а також комплексного використання інформаційних систем в управлінській діяльності" [27].

Інформаційній політиці можна дати й інше визначення: це – особлива сфера життєдіяльності людей (політиків, учених-аналітиків, журналістів, слухачів, читачів тощо), пов'язана з відтворенням і поширенням інформації, яка задовольняє інтереси держави і громадянського суспільства та спрямована на забезпечення творчого, конструктивного діалогу між ними та їхніми представниками. У формуванні інформаційної політики важлива роль належить ЗМІ. Інформація, поширювана каналами ЗМІ, як вважають деякі зарубіжні автори, має вплив на населення за трьома напрямами: "дає їм можливість стежити за тим, що відбувається в світі", "розподіляє основні політичні питання за мірою важливості" та "формує політичні уподобання людей" [30]. Маючи широкий діапазон визначень інформаційної політики, дещо обґрунтованіше трактувати її як "інформаціологію ЗМІ", що розглядає, як ЗМІ формують "ідеологічні, політичні, економічні та інші погляди, думки, знання і оцінки, що впливають на побут, дозвілля, культуру, поведінку і на всі сфери життя людей" [28]. У ЗМІ "слово, як одна з форм інформації, набуло змісту могутнього засобу, за допомогою якого, впливаючи на свідомість, можна позитивно або негативно впливати на стан і здоров'я людей" [28].

Заслуговує уваги думка Є.Прохорова, котрий під "державною інформаційною політикою" розуміє "державну політику у сфері ЗМІ", тобто "закріплення вимог" "демократичного інформаційного порядку" у законодавчих актах і діяльності державних органів управління. [22].

Зважаючи на висновки вчених, можна стверджувати: в умовах тотальної інформатизації суспільства закономірно зростає роль науково обґрунтованої, адекватної запитам часу державної інформаційної політики, покликаної збалансовано задовольняти і захищати інформаційні інтереси держави, громадянського суспільства загалом і кожної особи окремо.

Варто також зазначити, що державна інформаційна політика – це сукупність основних напрямів і способів діяльності держави по одержанню, використанню, поши-

ренню та зберіганню інформації [12]. Як вважає З.Бжезинський, інформаційно-структурна складова є нині однією з трьох запорук могутності сучасної держави [4].

В інформаційному суспільстві політика та інформація – це взаємозалежні явища, що впливають одне на одне в процесі соціального управління. Тому засоби масової інформації (ЗМІ) є однією з найважливіших інституцій суспільства і суттєво впливають на реалізацію інформаційної політики держави. Дійсно, якість інформації та її доступність, сучасні інформаційні технології, що радикально збільшують обсяг і швидкість поширення інформації, викликають глибокі зміни в політиці конкретної держави [2].

Для забезпечення такої взаємодії, насамперед, необхідні постійна інформаційна взаємодія між владою і суспільством, створення відкритого інформаційного простору, без якого неможливе формування демократичного громадянського суспільства. ЗМІ створені для збирання, обробки та розповсюдження інформації. Вони утворюють складну систему інституцій, які мають змогу за допомогою технічного обладнання передавати інформацію. До ЗМІ належить преса, радіо, масові довідники та енциклопедії, телебачення, кіно-, звуко- і відеозаписи [29]. І тому, коли йдеться про інформаційний простір держави, то його межі ототожнюються з її кордонами, охоплюючи національну територію, акваторію і повітряний простір. Саме у цих сферах діють засоби інформації, які й інформують, тобто повідомляють, зображають, складають уявлення. На сьогоднішній день інформаційний простір набуває нових рис та важливішого значення у формуванні громадської думки, вихованні, нарешті, лояльності чи не підтримки діючого режиму. Звідси й випливає його величезне значення, особливо у суспільствах перехідного типу та невизначених горизонтів суспільного розвитку, до яких належить й Україна.

Роль ЗМІ, особливо телебачення та радіомовлення, в Україні сьогодні є дуже важливою. І тому на даний момент дуже важливим є зберегти національну, інтелектуальну, культурну та мовну самобутність. Усе це потребує роздумів про розвиток інформаційного суспільства в Україні, про розробку національної концепції та стратегії, про визначення потреб і можливостей щодо масового використання інформаційних технологій в українському суспільстві.

Концептуальні засади державної політики України в інформаційній сфері мають формуватися, виходячи з національних інтересів країни, збалансовуючи інтереси особистості, суспільства і держави. Результативним засобом регуляції відносин між владою та інформацією служить право, що стримує свавілля як однієї, так і іншої сторони, що передбачає наявність для них взаємних стимулів і обмежень. Практика свідчить, що юридичний спосіб регуляції такого роду відносин найбільш ефективний і прийнятний для більшості членів суспільства.

Право громадян на доступ до інформації закріплене Конституцією України, низкою міжнародних угод. Норми щодо свободи інформаційного обміну закріплені в Україні Законом “Про інформацію” Економічні взаємини між суб’єктами інформаційних відносин регулюються Законами України “Про власність”, “Про рекламу”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про інформаційні агентства”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” тощо. Інформаційне законодавство має регулювати суперечності між потребами суспільства, вільний обмін інформацією та окремими обмеженнями на її поширення. ЗМІ мають свої особливості впливу, а саме: непомітність, відносна безперешкодність, глобальність, швидкість, можливість робити об’єктом аналізу будь-яке явище, опосередкованість впливу на політичну поведінку, особливе маніпулювання, використання PR-технологій і звичайне маніпулювання. Політичний вплив ЗМІ розрахований безпосередньо на свідомість і почуття людей [29].

Усе частіше політичні сили застосовують політичне маніпулювання, яке засноване на брехні та фальсифікації. Політичне маніпулювання розуміється як приховане управління політичною свідомістю та поведінкою людей відповідно до власних політичних інтересів. Воно складається з багатьох спеціальних прийомів, методів, технологій. До них належать: брехня, неправда, замовчування, напівправда, вигадка, поширення політичних міфів, тенденційне коментування, формування потрібних стереотипів тощо. Останнім часом бурхливо розвивається спеціальний напрямок – імідж-мейкінг, який створює привабливий для виборців політичний імідж політика. Тому особливо важливим інструментом для проведення справедливих виборів, здійснення прозорої приватизації, активного залучення донедавна заляканих і пасивних громадян до побудови громадянського суспільства повинні стати вільні засоби масової інформації.

Важливою стороною у реалізації інформаційної політики у суспільстві є донесення засобами масової комунікації правдивої інформації та достовірних фактів громадянам. Адже існують моменти, коли проста людина-читач чи глядач опиняється у двозначній ситуації: з одного боку оприлюдненої у ЗМІ інформації про неприглядні вчинки політиків і чиновників більше ніж достатньо для їх відставки і судової відповідальності, з другого – критиковані політики і чиновники навпаки підвищують свій статус і посідають ще вищі посади. В результаті посилювалася зневіра людей до влади, віра у неефективність ЗМІ і навіть зневіра у власні сили, щоб щось змінити.

Низька соціальна мобільність населення, до якої, окрім іншого, причетні медіа, створила несприятливі умови для участі громадян у реформах та громадському житті, а значить і ідеальні можливості для зловживань та корупції з огляду на відсутність механізму громадського контролю, яким за нормальних умов покликана бути вільна преса. Українці схильні до корупції не більше, ніж німці, американці чи французи, але саме відсутність громадського контролю, який став неможливий без вільних медіа, перетворив Україну на одну з найкорумпованіших країн. Саме від наявності вільних медіа залежить те, наскільки успішно Україна зможе боротися з корупцією, здійснювати прозору приватизацію, проводити справедливі вибори, формувати громадянське суспільство та запроваджувати стандарти, які є ключем до європейських дверей.

Формування інституту вільних медіа, звичайно, дуже складне завдання в умовах економічної кризи та всіх вищевикладених обставин, які мають місце в Україні. Однак і в цій ситуації можна добитися успіхів за умов комплексного підходу до вирішення проблеми. Ці комплексні кроки повинні охоплювати питання податкової реформи для ЗМІ, змін законодавства, підготовки та перепідготовки журналістських кадрів. Для сучасної України проблема вільних ЗМІ – це питання номер один у справі інформаційної та й загалом національної безпеки.

Держава зобов’язана забезпечити використання свого інформаційного поля в інтересах саме держави та її громадян. Інтереси суспільства в інформаційній сфері полягають у забезпеченні інтересів особистості у цій сфері, закріпленні демократії, створенні правової соціальної держави, досягненні та підтриманні суспільної злагоди, духовного оновлення. Інтереси держави в інформаційній сфері полягають у створенні умов для динамічного розвитку національної інформаційної інфраструктури, забезпечення конституційних прав людини і громадянина щодо отримання й використання інформації, для підтримання конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності України, політичної, економічної, соціальної стабільності, гарантованого забезпечення законності й правопорядку, розвитку рівноправного та взаємовигідного міжнародного співробітництва, гарантії інформаційної безпеки. Вона має виходити з принципу безумовної правової рівності всіх суб’єктів інформаційних відносин незалежно від їхнього політичного, соціального та економічного статусу, грунтуватися на обов’язковому забезпеченні прав громадян, організацій на вільне створення, пошук, отри-

мання, накопичення, зберігання, перетворення, поширення інформації у будь-який законний спосіб.

ЗМІ є частиною сучасної дійсності з її протиріччями, конфліктами й політичною нестабільністю. Вплив ЗМІ модифікується впливом сім'ї, школи, суспільства та стану його демократизації. Суттєвим для інформаційної політики будь-якої держави є дотримання балансу інтересів особистості, суспільства і держави. Держава повинна забезпечувати відкритість та інформованість суспільства про діяльність її органів і суспільних інститутів в інформаційній сфері. Державна політика у сфері суспільних відносин повинна спрямовуватися на забезпечення права на достовірну, повну та своєчасну інформацію, свободу слова та інформаційної діяльності в національному інформаційному просторі України. У сфері інформаційної безпеки державна інформаційна політика має бути спрямована на: захист населення України від інформаційної продукції, яка загрожує його фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному здоров'ю (пропаганда жорстокості, насильства, порнографії, вплив на свідомість тощо); всебічне сприяння інформаційному забезпеченню правоохоронних відомств для виконання ними своїх функцій; охорону державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, а також здійснення державного контролю за режимом доступу до цієї інформації.

Політична наука вирізняє такі шляхи демократизації інформаційної (четвертої) влади: як вдосконалення законодавства, яке регулює діяльність ЗМІ, створення конкурентних засобів ЗМІ, обмеження контролю державних і приватних структур за їх діяльністю, комунікаційне виховання населення, поглиблення демократизації суспільства. В галузі державного управління правильна інформаційна політика відкриває можливості переходу до нової якості управління за рахунок забезпечення всіх суб'єктів системи управління своєчасною, повною і достовірною інформацією, поліпшити підготовку і прийняття рішень на всіх рівнях системи управління, зробити ефективним громадський контроль за діяльністю органів державної влади.

Забезпечення ефективної присутності України у світовому інформаційному просторі потребує таких дій з боку держави у міжнародній сфері: фінансова і правова підтримка створення і поширення україномовної інформаційної продукції, розповсюдження у світі вітчизняної культурно-мистецької та друкованої продукції; дотримання принципів Європейської конвенції прав людини, міжнародних документів у галузі міждержавного інформаційного співробітництва. Слід брати до уваги, що західні експерти й державно-політичні діячі, визнаючи позитивний характер окремих змін в інформаційному просторі України, продовжують висловлювати занепокоєння проблематикою власності ЗМІ, розмитістю громадянського суспільства як "контролюючої структури", відсутністю суспільного телебачення тощо.

Складова державної інформаційної політики – це система формування громадської свідомості. При цьому необхідно враховувати, що наявний в Україні рівень монополізації ЗМІ та їх ангажованість можливо потребує цілком нетрадиційних рішень. Дієвість інформаційної політики може бути набагато кращою, якщо держава обере стратегію активного учасника інформаційного ринку. Така політика вимагає налагодження виробництва та захисту власного інформаційного продукту, створення умов для просування його на ринку, розвиток методів підготовки споживачів до сприйняття інформації. Демократична держава повинна дотримуватися динамічного балансу між правом на свободу думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань, на вільне збирання, зберігання, використання, поширення інформації та необхідністю дотримуватися вимог національної безпеки. Такий баланс дозволить захистити інтереси держави, підтримувати моральну і духовну стабільність у суспільстві, сприяти реалізації права громадян на отримання всебічної та якісної інформації. Довгострокова стратегічна ціль державної інформаційної політики України (у розширеному варіанті) – це

формування відкритого інформаційного суспільства на основі розвитку єдиного інформаційного простору цілісної держави, його інтеграція у світовий інформаційний простір з урахуванням національних особливостей і інтересів при забезпеченні інформаційної безпеки на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях.

У соціальній сфері вона повинна забезпечити розробку і здійснення цивілізованих, демократичних форм і методів впливу на ЗМІ, формування і поширення духовних цінностей, що відповідають національним інтересам і культурно-історичним традиціям України. Державна інформаційна політика повинна реалізовуватися поетапно на основі використання організаційних, правових і економічних механізмів.

Підсумовуючи стан основних напрямів розвитку державної інформаційної політики на сучасному етапі, необхідно відзначити, що реалізація інформаційної політики держави повинна бути спрямована на наступне: зміцнення української держави на основі єдиного інформаційного простору країни; поглиблення процесів інформаційної та економічної інтеграції регіонів; створення сучасних мережених структур державного, регіонального, міського управління та побудову на їх базі нових ефективних механізмів взаємодії влади з інститутами громадянського суспільства, бізнесом і населенням; становлення і в подальшому домінування в економіці нових технологічних укладів, що базуються на масовому використанні перспективних інформаційних технологій, засобів обчислювальної техніки і телекомунікацій; провідної ролі інформаційно-комунікаційної інфраструктури в системі суспільного виробництва, в соціальній і культурній сферах; підвищення якості освіти, рівня науково-технічного і культурного розвитку за рахунок розширення можливостей інформаційного обміну на міжнародному, національному та регіональному рівні; підвищення ролі кваліфікації, як професіоналізму і здібностей до творчості найважливіших характеристик послуг праці, а також досягнення високого рівня мінімальної соціальної забезпеченості; створення ефективної системи забезпечення прав громадян і громадських інститутів на вільне отримання, розповсюдження і використання інформації як найважливішої умови демократичного розвитку; забезпечення високого рівня національної безпеки за рахунок запобігання терористичним і кримінальним загрозам в інформаційній сфері.

Перехід України до інформаційного суспільства, розвиток і домінування інформаційної сфери висувають на передній план необхідність розробки вдосконалення механізмів формування та реалізації державної інформаційної політики, що забезпечують втілення своєї соціальної спрямованості.

Отже, в умовах перехідного періоду, який характеризується неміцністю державних структур, недостатньо розвиненим інститутом громадянського суспільства, відсталим виробництвом і низьким рівнем життя значної частини населення, вести мову про повне взаєморозуміння владних органів і мас-медіа передчасно.

Водночас ЗМІ, відображаючи постійний, інколи напружений діалог між владою і суспільством, покликані пропагувати курс реформ, що проводяться. У свою чергу, влада, яка здійснює політичні й економічні реформи, аби мати додатковий кредит довіри суспільства, не може не використовувати "владу впливу" ЗМІ для пропаганди цілей і завдань курсу, який проводиться, роз'яснюючи послідовність першочергових і подальших кроків, пояснюючи причини невиконання планів і програм. Тож двоїсте становище преси в перехідний період змушує ЗМІ йти на компроміси. А для влади в цих умовах украй необхідно мати хороший контакт із ЗМІ, шукати нові ефективні форми взаємодії з ними.

1. Акайомова А. Теоретична ідентифікація терміна "інформаційна політика" (на прикладі Російської Федерації) : [Текст] / Анжеліка Акайомова // Віче. – 2011. – № 4. – С. 2–4.
2. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. – Харків : Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.

3. Баган О. ЗМІ і питання національної безпеки: геополітичний аспект / О. Баган // Визвольний шлях. – 2004. – Кн. 3. – С. 12–21.
4. Бжезинський З. Велика шахівниця / З. Бжезинський. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2000. – 236 с.
5. Бобик В. М. Засоби масової інформації посткомуністичної України / В.Бобик, О. І. Сидоренко. – К.,1996.
6. Большой энциклопедический словарь. – С. Пб., 2000. – С. 76.
7. Бондар Ю. Свобода слова: українська мірка / Ю. Бондар. – К. : Персонал, 2004. – 144 с.
8. Власенко Н. А. Україна на шляху до інформаційного суспільства: проблеми та здобутки / Н. А. Власенко, С. В. Зорько, М. В. Сиротич. – К., 1995. – 44 с.
9. Ганжуров Ю. Політична комунікація. Лоза і корінь діалогової моделі / Ю. Ганжуров // Віче. – 2004. – № 4. – С. 8–10.
10. Горбулін В. Сучасні інформаційні технології та системи (загальний стан, приклади розробок) / В. Горбулін та ін. // Стратегія. Перспектива. – 2000. – № 1–2.
11. Горьовий Л., Сивець М. Інформація і законотворчий процес / Л. Горьовий, М. Сивець // Віче. – 1996. – № 5.
12. Закон України "Про інформацію". – 1992. – № 48. – С. 650.
13. Зернецька О., PR – маніпуляційний вплив. Комунікативна теорія і практика /О. Зернецька, П. Зернецький // Політ. менеджмент. – 2003. – № 3. – С. 101–113.
14. Костенко Н. Мас-медіа у виборах / Н. Костенко // Політ. думка. – 1999. – № 17. – С. 100–120.
15. Кравченко В. Інформіційна політика. Розставимо акценти / В. Кравченко // Віче. – 1996. – № 8. – С. 31–45.
16. Литвиненко О. Інформаційна безпека – складова національного суверенітету / О. Литвиненко // Політика і час. – 1997. – № 4.
17. Литвиненко О. Інформація і безпека / О. Литвиненко // Нова політика. – 1998. – № 1. – С. 47–49.
18. Макнайр Б. Власть, выгода, коррупция и ложь / Б. Майкнар // Pro et contra. – 2000. – Т. 5.
19. Моисеев Н. Н. Информационное общество: возможности и реальность / Н. Моисеев // Полис. – 1993. – № 7.
20. Поздняков А. Информационная война за влияние в мире и политическая власть / А. Поздняков // Власть. – 1996. – № 10.
21. Почепцов Г. Теорія комунікації / Г. Почепцов. – К., 1996. – 175 с.
22. Прохоров Е. П. Введение в теорию журналистики / Е. Прохоров. – М., 2003. – С. 213.
23. Пугачев В. П. Информационная власть и демократия / В. Пугачев // Общественная наука и современность. –1999. – № 4.
24. Пугачев В. П. Информационный тоталитаризм как перспектива либеральной демократии в XXI веке / В. Пугачев // На рубеже веков. – 1997. – № 4.
25. СМИ и политика : учеб. пособ. / под ред. Л. Л. Реснянской. – М., 2007. – С. 44.
26. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. – М., 2001. – С. 434–441.
27. Халипов В. Ф. Власть. Основы кратологии / В. Халипов.– М., 1995. – 304 с.
28. Юзвишин И. И. Основы информациологии / И. И. Юзвишин – М., 2000.
29. Ярош О. Б. Загальна теорія політики : навч. посіб. для студ. спец. "Політологія" вищ. навч. закладів / О. Ярош. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – 240 с.
30. Norris P., Curtice J., Sanders D., Scammel M., Semetko H. On Message. Communikating the campaign / P. Norris. – London, 1999.

В статье исследуется формирование информационной политики в современной Украине; предлагается формулировка понятия "информационная политика" разными учеными; уточняются субъекты информационной политики и важная роль СМИ в ее формировании, взаимодействии с государственной властью и обществом.

Ключевые слова: *информационная политика, СМИ, манипулирование, политика, власть, общество.*

The process of information politics formation in contemporary Ukraine is analyzed in the article. The interpretations by the different scholars of " the informaton politics as the concept" are demonstrated. The number of actors of the information politics is made more exact as well as the importannce of role of the mas-media in its formation and interaction between the politics mentioned above and state power apparatus and society.

Key words: *Informational politics, mass-media, manipulation, politics, power, society.*

УДК 32-027.21 (477)
ББК Т3 (4 УКР) 63-5

Наталія Мінєнкова

СПЕЦИФІКА ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ СИСТЕМНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті подається детальний аналіз чинників, що детермінують успіх демократичного транзиту, визначено, чому в Україна цей процес не завершився і тоталітарні тенденції останнім часом знов стали домінуючими. Автор стверджує, що перехід від авторитаризму до демократії може відбуватися різними способами. Визначено дві групи чинників, що впливають на характер транзиту: структурні, а саме суспільно-економічні / культурні установки, пов'язані з оцінюванням попередніх умов, що сприяють (чи перешкоджають) розвитку демократичних традицій і норм; і процедурні, а саме процес ухвалення рішень прямими учасниками демократичних змін.

Ключові слова: *демократичний транзит, теорія неопатрімоніалізму, трансформація, Україна.*

За понад двадцять років незалежності Україна отримала статус посткомуністичної, перехідної держави, але ще дуже далеко знаходиться від “справжньої” демократії, і в інституційному, і у ціннісному вимірах. Пошук відповідей на питання чому Україні не вдається подолати перехідний стан, чому останнім часом знов посилюються авторитарні тенденції, на наш погляд, слід здійснювати у більш детальному аналізі чинників, що детермінують успіх демократичного транзиту.

Проблемі демократичного транзиту у сучасній зарубіжній і вітчизняній науці присвячено багато різноманітних наукових праць. Пріоритет у теоретичному аспекті безумовно належить зарубіжним авторам зокрема основи парадигми транзитології були закладені Д.Растоу, суттєвий внесок зробили С.Хантінгтон, А.Пшеворський, Г.О’Доннелл, Ф.Шміттер, Б.Мур, С.Ліпсет тощо. Теоретична та емпірична база проблематики була суттєва розширена завдяки дослідженням російських та українських вчених. Зокрема, А.Мельвіль, Г.Ділігенський, В.Пантін визначили специфіку демократичного транзиту Росії та країн пострадянського простору. Вітчизняний науковий доробок також відрізняється різноманітністю, хоча й зосереджений переважно на українському контексті. Серед вітчизняних авторів особливо слід виділити роботи А.Колодій, О.Романюка, Ю.Шведи, Г.Шипунова в яких обґрунтовується особливості переходу до демократії України. Аналіз існуючого наукового доробку показує відсутність єдності поглядів у науковців щодо специфіки демократичного транзиту в Україні, це підвищує актуальність і значимість цієї статті, головна мета якої – окреслити особливості демократичного транзиту в Україні за допомогою факторів, що детермінують процес переходу від недемократичного політичного устрою до демократії.

Дослідження демократичних транзитів зарубіжними та вітчизняними авторами, а також політичні практики свідчать, що перехід від авторитаризму до демократії відбувається по різному: не завжди має лінійний розвиток, а на характер переходу впливають різні чинники, об’єднані у дві групи.

Перша група – структурні чинники, це соціально-економічні, культурно-ціннісні передумови, що сприяють (чи перешкоджають) становленню й закріпленню демократичних інститутів і норм. На пріоритетності цих факторів для успіху демократичного транзиту вказували Б.Мур (соціальна структура суспільства), Г.Алмонд (громадянська політична культура), С.Ліпсет (економічні показники).

Друга група – процедурні чинники, тобто це процес взаємодії, прийняття рішень між безпосередніми учасниками демократичних змін громадянським суспільством та елітними групами. Важливість процедури взаємодії підкреслюють Д.Растоу, Ф.Шміттер, Г.О’Доннелл, С.Хантінгтон, виділяючи етапи в процесі демократизації країни.

Проаналізуємо більш детально чинники, що визначають специфіку демократичного транзиту в Україні. Аналіз розпочнемо з структурних детермінант.

© Мінєнкова Н., 2013

По-перше, слід зазначити, що "демократичний транзит" в Україні розпочинався коли в країні за сімдесят років була сформована одна з "найміцніших" форм тоталітарного політичного режиму посткомуністичного простору. Такий початок переходу означав, що системні перетворення повинні були мати потрійний характер: і в економічній, і у політичній, і у культурній сферах слід було проводити корінні зміни. На початку 90-х рр. минулого століття стан справ в економіці був дуже важким: головним и проблемами були успадкована структура республіканської економіки, що базувалася на принципі незавершеності, зокрема майже 80% усього виробництва в Україні представляло незакінчений технологічний цикл, а значить, залежало від імпорту комплектуючих виробів і сировини та розрив кооперативних та господарських зв'язків насамперед з суб'єктами колишнього єдиного союзного господарчого комплексу [3, с.487]. Що стосується політичної сфери то ситуація була ще гіршою сімдесятирічне панування радянської системи означало повну відсутність демократичних політичних інститутів: громадянського суспільства, багатопартійної системи, плюралістичних виборів, розподілу та взаємоконтролю між гилками державної влади, тощо. У культурній сфері тоталітарна спадщина давалася взнаки через домінування підданського типу політичної культури, пануванні у політичній свідомості українців принципів егалітаризму і етатизму, комплексу меншовартості, тощо.

По-друге, трансформація в Україні мала бінарний характер, а саме, соціально-політичні перетворення необхідно було здійснювати паралельно з національно-політичними – розбудовою національної суверенної держави. Останнє було дуже важкою справою, оскільки на початку транзиту Україна представляла собою за влучним висловленням С.Хантінгтона "розділену країну": частина держави належала до Західної (католицько-протестантської) цивілізації, інша до Східної (православної). І на початку 90-х рр. XX ст. в Україні не завершився процес національної консолідації, а національна єдність, хоч і була підтверджена референдумом 1991 р., в екстремальних умовах різноманітних криз була дуже крихкою. Відомий американський політолог Р. Дарендорф зазначав: "… як це не сумно: чим країна є однорідішою, тим вищий шанс вона має на успіх у процесі демократизації. Країнам із складним етнічним, або якимось ще складом населення доведеться, ймовірно, займатися найближчим часом не демократизацією, а проблемами територіальної цілісності і підтримання законності та порядку" [1, с.70]. Як показує досвід країн ЦСЄ в нових демократіях саме національні цінності відігравали ключову роль на початковому етапі змін. Оскільки прагнення незалежності й демократії мають спільну кінцеву мету – національне та політичне самовизначення.

По-третє, цивілізаційний розвиток України мав тривалу історію бездержавності та іноземного панування, внаслідок чого, українська нація сформувалася як нація з неповною соціальною структурою, як бездержавна нація, та як нація, що мала крихкі демократичні традиції суспільно-політичного життя. Все це заважало швидкому, лінійному переходу до демократії.

Не менш важливу роль у процесі демократичного транзиту в Україні відіграли й процедурні чинники.

По-перше, слід відзначити, що в Україні „перехід" розпочався без ротації еліти та люстраційної практики. На початку змін керівні позиції зайняли реформатори з кола старої партійної номенклатури на чолі з Л.Кравчуком. Саме радянська партійна номенклатура повинна була здійснити інституційну (політичну й економічну) революцію, що, по суті, і є транзит, вони цього не зробити. А намагалися надати економічним та політичним змінам такої форми, що найбільше відповідала їх корпоративним інтересам, не дбаючи ні про суспільне благо, ні тим більше про ідеологічні цінності, відповідно до яких мала відбуватися заміна одних суспільних інституцій іншими. Котреліта ж, виникла тільки за часів президентства Л.Кучми, була вона ідеологічно слабкою і не до кінця

згуртованою навколо ідеалів демократії. Сформована із представників національно-демократичних сил, при підтримці новонароджених прошарків (бізнесменів та білих комірців) контреліта прийшла до влади внаслідок помаранчевої революції, але також не змогла здійснити політичні, економічні, культурні реформи, внаслідок невдалих спроб реформування та внутрішніх конфліктів взагалі втратила владу. Поразка демократичної опозиції надала можливість отримати перемогу олігархічним силам, які по своїй суті далекі від ідеалів демократії, але прикриваючись популістською риторикою "покращення життя, проведення широких реформ…" під демократичними гаслами продовжують зміцнювати свої політичні й економічні позиції, мало дбаючи про національні інтереси країни. Щодо люстрації владної еліти, як важливого механізму системної трансформації, що забезпечує легітимність та авторитет "нової" влади у перехідний період в Україні вона не була проведена. Хоча у 2004–2005 рр. були спроби законодавчо оформити та провести люстрацію в нашій країні. Проте, відсутність суспільної згода та політичної волі еліт, на наш погляд, завадили провести люстрацію в Україні [2].

По-друге, під час процесу приватизації державного майна в Україні можна говорити про виникнення нового соціального прошарку – олігархії, який сьогодні вже не обмежується інтересами бізнесу, а активно втручається у політику, і діє за неопатримоніальними принципами: персоналізація влади, клієнталізм, домінування держави над суспільством, бюрократія, корупція, клановість.

По-третє, до конфлікту цінностей та інтересів (що притаманно всім транзитивним суспільствам) в Україні додається конфлікт політичної ідентифікації, спричинений незавершеністю процесу формування політичної нації.

По-четвертих, ментальність пересічних українців має риси недемократичної свідомості, що проявляється у відсутності компромісного, діалогове мислення, політичній самоідентифікації – пріоритетністю особистості політичного лідера, його емоційно-вольової характеристики перед політичною програмою та ідеологією, що він сповідує.

Таким чином, визначені структурні та процедурні чинники ускладнюють демократичний транзит, затримують процес створення економічно розвинутого і політично спроможного суспільства та суверенної нації в Україні. Разом з тим, українці – народ, який володіє величезним потенціалом міцності та непередбачуваності, що мало місце у 1991 році, коли виникла українська держава, у 2004–2005 рр. коли під час помаранчевою революції, всупереч прогнозам вдалося уникнути кровопролиття, саме тому успіх переходу до демократії в Україні, наш погляд, більшою мірою буде залежати від другої групи детермінант.

1. Дарендорф Р. Дорога к свободе. Демократизация и ее проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопросы философии**.** – 1990. – № 9. – С. 69–75.
2. Мінєнкова Н. Є. Люстрація як чинник системної трансформації в країнах посткомунізму: чому не вийшло в Україні? / Н. Є. Мінєнкова // Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 57 (2). – С. 552–556.
3. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 536 с.

В статье, подается детальный анализ факторов, которые детерминируют успех демократического транзита, определено, почему в Украине этот процесс не завершился и тоталитарные тенденции в последнее время опять стали доминирующими. Автор утверждает, что переход от авторитаризма к демократии может происходить разными способами. Выделено две группы факторов, которые влияют на характер транзита: структурные, а именно общественно-экономические / культурные установки, связанные с оцениванием предыдущих условий, которые оказывают содействие (или препятствуют) развитию демократических традиций и норм; и процедурные, а именно процесс принятия решений прямыми участниками демократических изменений.

Ключевые слова: *демократический транзит, теория неопатримониализма, трансформация, Украина.*

In the article, a detailed analysis of the factors that determinate success of democratic transition is necessary to establish why Ukraine is unable to overcome transition and why totalitarian tendencies have lately become so overspread. The author claims that transition from authoritarians to democracy can happen in different way. There are two groups of factors that influence the characters of transition: structural, namely the social-economic/cultural and value–related preconditions that promote (or hinder) the establishment and strengthening of democratic institutions and norms; and procedural, namely the decision-making process by direct participants of democratic changes.

Key words: *democracy transit, theory of neopatrimonial, transformation, Ukraine*.

УДК 32.019.51
ББК 477

Тетяна Нагорняк

ІМІДЖ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ – ВЕКТОР ПОЛІТИЧНОГО РЕФОРМУВАННЯ КРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЇЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БРЕНДИНГУ

Репутація ЗСУ разом з іміджем провідних українських міст, персон, туристичних і курортних зон та репутацією українського народу – надійна основа для зміцнення бренду "Україна" у контексті реформування політичної системи країни. Кожен другий громадянин сьогодні готовий захищати Україну, але в якісно нових умовах. Договірна армія і нові фінансові і технічні засади її розвитку – це популістське гасло політиків України. Сьогодні ми маємо слабкий міжнародний імідж України та її ВПК. Без будь-яких змін, Україна позбудеться суверенного статусу у світі, стане вразливою територією у центрі Європи.

Ключові слова: *політика, політична система.*

За умов зростання рівня техногенності світу та інформаційних війн, коли території стають товаром із власними характеристиками, інвестиційною привабливістю, сподіваннями та асоціативними образами в масовій свідомості, слід зауважити на тому, що імідж ЗСУ є складовою національного бренду, репутації України та вагомим елементом відчуття захищеності українців. Серед інших актуальних реформ, якісна трансформація ВПК України та іміджу ЗСУ в бік позитиву є нагальною проблемою, яка має вплинути на міжнародний імідж України та репутацію її державної влади.

Незважаючи на актуальність проблем безпеки України, дана тема є недостатньо розробленою. Проблемами безпосереднього реформування ВПК України займалися такі вчені як Ю.Вашкулат, К.Куміньський, С.Яковлєв [2], А.Марко [5], Петров И. [7]. Ними вперше було розглянуто військово-промисловий комплекс України у порівнянні із ВПК провідних Європейських держав. Питання ВПК і міжнародних відносин України стало актуальним після 2004 року, існує низка робіт як українських, так і зарубіжних авторів, зокрема О.Азшарова [1], К.Чупрін [10] і В.Кушерець [9]. Питанням системного аналізу реформування ВПК України за часів незалежності присвячені роботи В.Ф.Смолянюка [8].

Говорячи про стан актуалізації проблеми в практичній політиці та прикладній політології/соціології, слід визнати, що питання контрактної армії та реформування ЗС в Україні стали такими ж гострими питання маніпулювання масовою свідомістю у передвиборчому процесі, як і питання російської мови та єдиної помісної церкви. Тому, з точки зору емпірики, проблеми ЗСУ та ставлення до них громадян вивчаються постійно. Про це свідчать соціологічні опитування Research & Branding Group [3] та інституту Горшеніна [6]. Безліч проектів і цільових програм покращення зовнішнього іміджу України, через традиційне для нематеріальної сфери відсутність фінансування, фактично залишилися невиконаними.

Необхідність реформування ЗСУ і трансформації ставлення до ЗС українців залишається відкритим і актуальним питанням сучасності. Підставами, що його актуалізують, є результати соціологічних опитувань. Порівняно з 2008 роком, ставлення до

© Нагорняк Т., 2013

ЗСУ погіршилось на 10% через те, що українці (68,3%) вважають, що армія сьогодні не зможе захистити Україну у випадку загрози і додаткове й системне фінансування ЗСУ не вирішить проблему їх якості та легітимності (72,9%). Майже половина українців (47,9%) вважає головною проблемою сучасного становища ЗСУ у відсутності патриотизму в українській молоді. При чому 67,9% респондентів не засуджують прагнення молоді знайти шляхи отримання "жовтого квитка" чи "проходження військової служби" на кафедрі ВНЗу [6]. Не дивлячись на негативні результати соціологічних опитувань щодо становища ЗСУ, 76% мешканців України вважають себе патріотами, 72% гордяться тим, що проживають в Україні і кожний другий (52%) готовий захищати свою Батьківщину і родину [3].

Скорочення кількості армії та обіцянки про гідне фінансування контрактників з вуст провідних політиків не вирішить проблему [11]. Чекаючи справедливу і гідну владу, ми втрачаємо час. Слід ґрунтовним чином, силами академічних та вузькоспеціалізованих фахівців зміцнювати імідж ЗСУ. Покращення іміджу збройних сил України повинно стати вагомою складовою стратегії національного брендингу країни як документально, так і на практиці. Імідж ЗСУ повинен базуватися на чітких і позитивних образах, знаках і стереотипах про неї у масовій свідомості. Основними комплексними образами можуть стати наступні пари, де образ викликає емоцію:

- Образи візуалізованої ідентифікації військового України (символіка, форма, поведінка) = надійність;
- Сонорні образи ЗСУ (гімн України та профільні музичні композиції) = міцність та єдність країни;

Комунікаційні образи ЗСУ:

- Збройні сили України не просто наш захист і безпека, це – сила і фактор стабільності країни та її партнерства в світі;
- Офіційні документи – Концепції та Стратегії – це лише перелік завдань і планів, основне – це люди із бажанням і вмінням буди щасливими, успішними і вільними;
- Захищати Батьківщину – теж саме, що і захищати власну родину. Існують ті, хто має на це професійні навички, але кожний здатний стати під їх початок і зробити все, що зможе.
- Історія України – це історія визвольної боротьби, сили духа її воїнів і героїчність її синів. Сьогодні вона продовжується в онуках і нащадках українських героїв.

Отже, імідж ЗСУ разом з іміджем провідних українських міст, персон, туристичних і курортних зон та репутацією українського народу – надійна основа для зміцнення бренду "Україна" у контексті реформування політичної системи країни.

1. Азшарова О. А. Военно-промышленный комплекс и частный бизнес / О. А. Азшарова. – М. : Харвест. – 2006. – 318 с.
2. Вашкулат Ю. Український ВПК і Європа: порівняльний аналіз / Ю. Вашкулат, К. Куміньський, С. Яковлєв. – К. : Знання України, 2002. – 142 с.
3. 20-летие независимости Украины в оценках и мнениях украинцев // Режим доступа : http://www.rb.com.ua/rus/projects/omnibus/7778/.
4. Кузин В. П. Военно-Морской флот СССР 1945–1991 / В. П. Кузин, В. И. Никольский. – С. Пб. : Историческое Морское Общество, 1996. – 653 с.
5. Марко А. Объем финансирования Минобороны Украины в 2012 году позволит осуществить переход от бюджета "проедания" к бюджету развития / А. Марко // Арсенал. – 2012. – №4. – С. 13–14.
6. Отношение украинцев к армии / Режим доступа : /http://www.mediaport.ua/news/ukraine/78654/otnoshenie_ukraintsev_k_armii.
7. Петров И. Тихое угасание ВПК Украины / И. Петров. – Режим доступа : //http://www.vpk-news.ru/33-349/army/tihoe_ugasanie_vpk_ukraini.-21грудня 2011 р.
8. Смолянюк В. Ф. Військова могутність сучасної Української держави (політологічний аналіз) / В. Ф. Смолянюк. – Режим доступу : // http://catalog.bnrm.md/opac/bibliographic_view/502424.

9. Україна: уроки та перспективи ринкових реформ: За ред. Кушерця В. – К. : Знання України, 2000. – 342 с. ; Украина будет улучшать свой имидж с помощью стратегии позиционирования // РиаНовости від 24.03.2011. – Режим доступа : http://ua.rian.ru/culture_society/20110324/78689184.html.
10. Чуприн К. А. Вооруженные силы стран СНГ и Балтии / К. А. Чуприн. – Минск : Современная школа. – 2009. – 619 с.
11. Янукович заявил, что до конца 2012 армию нужно сократить // Режим доступа : http://ru.tsn.ua/ukrayina/yanukovich-zayavil-chto-do-konca-2012-armiyu-nuzhno-sokratit.html.

Статус военных в стране, отношение к ним граждан и ощущение защищённости людей – это половина успеха политической реформы в Украине. Каждый второй гражданин сегодня готов защищать Украину, но в качественно новых условиях. Договорная армия и новые финансовые и технические принципы – это популистский лозунг политиков. В реальности мы имеем слабый международный имидж Украины и ее ВПК. Без каких-либо изменений, Украина лишится своего суверенного статуса в мире, станет уязвимой территорией в центре Европы.

Ключевые слова: *политика, политическая система.*

The image of the military in the country, people's notion about their state protection – are the half of the success of political reforms in Ukraine. Each second is ready to defend Ukraine, but in a qualitatively new conditions. Contract army and new financial principles – are populist tagline of politicians. In fact – it is the faint international image of Ukraine and its MIC. Without any changes, Ukraine will forfeit its status in the world.

Keywords: *politics, political system.*

УДК 329.1:342.34(100)
ББК 67.400.1(0)

Юлія Нечипоренко

СПЕЦИФІКА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Розглядається номінальний конституціоналізм соціалістичних країн і специфічні конституційні положення в цьому контексті. Автор аналізує труднощі переходу до реального конституціоналізму для цих країн після проголошення їх незалежності. Зроблені висновки стосуються основних положень нових конституцій і трансформації конституційних систем постсоціалістичних країн.

Ключові слова: *конституціоналізм, конституція, демократизація політичної системи.*

Поняття конституціоналізм увійшло в науковий обіг на початку XX ст., відбиваючи духовний напрям часу. Однак і сьогодні у юридичній науці немає однозначного визначення згаданого поняття та єдиної концепції конституціоналізму [2, с.5]. Окрім того, дослідження переходу від номінального конституціоналізму до реального у постсоціалістичних країнах є актуальними, оскільки швидка зміна конституційного ладу в згаданих країнах не співпадала з соціальним та економічним рівнем населення, спричиняючи різного роду політичні та економічні кризи, які вплинули на демократизацію політичної системи в цілому.

Інститут конституціоналізму у своїх працях досліджують такі вітчизняні вчені як М.В.Савчин, А.Р.Крусян, В.М.Шаповал, В.С.Журавський, В.Ф.Погорілко, А.З.Георгіца. Питаннями порівняльного конституціоналізму займаються угорський правознавець А.Шайо та російський вчений А.М.Медушевський. На думку автора актуальними є роздуми німецького теоретика соціальної демократії Ф.Лассаля про реальну і писану конституції.

Український дослідник В.М.Шаповал визначає конституціоналізм як "доктринальне поняття, вживане як в юридичній науці, так і в суспільних науках у цілому" [1, с.386]. А.З.Георгіца трактує конституціоналізм "як зв'язаність державної влади правом, а конституція виступає формою основоположного узаконення правового характеру організації та функціонування влади в її відносинах із суб'єктами громадянського суспільства" [2, с.9]. Саме Основний Закон має захищати права і свободи громадян від

© Нечипоренко Ю., 2013

посягань з боку органів державної влади. Конституція ж у комуністичному уявленні мала створити модель суспільства майбутнього, а влада – втілити прописане у життя. Таким чином Основний Закон надавав необмежені повноваження комуністичній партії для розбудови світлого майбутнього. Все це формувало свідомість населення певного типу, яке очікувало позитивних змін та соціального захисту з боку держави, а не виступало повноправним партнером органів влади в управлінні державою.

Відомий угорський правознавець А.Шайо вважає, що конституція не передбачає яким стане майбутнє, а відображає попередній лад й існуючі в ньому страхи та визначає як слід користуватися владою на основі отриманого досвіду. Як відомо, у 1958 році Ш. де Голль під час прийняття французької конституції намагався уникнути парламентської кризи Четвертої республіки [7, с.12–13].

Український дослідник М.В.Савчин виділяє доктринальні та компаративні типи конституціоналізму. До першої групи належить ліберальний, ліберально-демократичний, соціальний, традиційний та перехідний конституціоналізм, до другої групи – американський, вестмінстерський, французький, германський, ісламський, латиноамериканський, далекосхідний й перехідний конституціоналізм. Постсоціалістичні країни тяжіють до соціал-демократичного конституціоналізму, а країни пострадянського простору займають проміжне місце між соціал-демократичним та традиційним конституціоналізмом [5, с.30].

В залежності від трансформації інституту конституціоналізму після розпаду Радянського Союзу країни поділяються на чотири групи:

1) Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія – сателіти Радянського Союзу, які досить швидко змогли відновити власні традиції демократії і провести реформування конституційних систем відповідно до засад класичного конституціоналізму;

2) більшість балканських країн – закладені міжетнічні конфлікти на рубежі XIX–XX століть та діяльність комуністичних урядів (хоча й до прорадянських урядів правління було авторитарне, а не демократичне) ускладнили формування класичного конституціоналізму і тому зараз конституційні системи країн мають незавершений характер з проявами корупції у владних інститутах;

3) країни Балтії – після виходу зі складу Радянського Союзу активно почали відновлювати власну державність на засадах класичного конституціоналізму, акцент робився на захист прав і свобод людини;

4) Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Молдова, Росія, а також Грузія та Україна – країни тяжіють до авторитарної традиції. Перешкоджають переходу конституціних систем до класичного конституціоналізму збережені традиції авторитарного правління. В Україні залишається невирішеною проблема корупції та справді незалежного та неупередженого суду [5, с.44–45].

Загальною рисою соціалістичних конституцій був їх номінальний характер, вони реально не діяли. Хоча певну еволюцію так званого номінального конституціоналізму у Східній Європі і можливо відстежити: це рух до більшого реалізму і визнанні провідної ролі комуністичної партії (конституції Чехословаччини, Угорщини, Польщі та ін.). Цей процес А.М.Медушевський визначає як "повзучий конституціоналізм", який розпочався після кризи легітимності радянської системи у 1968 р. На початку 1970-х років з'явились перші рекомендації по внесенню конституційних положень про керівну роль комуністичної партії [4, с.228–229]. Заперечувався принцип поділу влади, а всю повноту влади здійснював трудовий народ через представницькі органи – ради (об'єднували виконавчу і законодавчу гілки влади). Як наслідок наприкінці існування комуністичної системи лідер партії вже очолював державу, а державний та партійний апарати фактично об'єднувались.

Слід зазначити, що у перших соціалістичних конституціях не йшла мова про комуністичну партію, але вже в наступних проголошувалась її керівна роль й інститути державної влади всіх рівнів контролювались відповідним партійним органом. Конституціоналізм обмежувався і за рахунок підконтрольності всіх інститутів громадянського суспільства партії, державної та комунальної власності на засоби виробництва та ідеологізації держави та права [4, с.229–230].

Після розпаду Радянського Союзу соціалістичним країнам необхідно було обрати власний вектор розвитку і цілком природно, що ключові зміни почали відбуватися на законодавчому рівні.

Американський правознавець Сіган Бернард визначав прийняття конституції як одну з найважливіших політичних подій кожної країни, як момент, коли народ передає свої права іншому органу, який згодом здійснюватиме над ним контроль [6, с.13].

Зазвичай визначні конституції створюються: 1) щоб завершити соціальну революцію та заборонити подальші суспільно-політичні зміни, при цьому особливе місце займають важливі для переможців положення; 2) щоб попередити появу нової революції та відновити дореволюційний суспільний лад [7, с.25]. Наприклад, в Угорщині та Польщі у 1989 році вільні вибори відбулися внаслідок досягнутого компромісу між комуністами і опозицією. Відповідно і конституції містять положення, які регулюють випадки, визначені двома сторонами як небезпечні. Перш за все було внесено поправки про усунення положення про керівну роль комуністичної партії (на цей крок комуністи пішли внаслідок революційних подій для збереження хоча б часткової влади), а у деяких конституціях навіть заборонено одній партії мати всю державну владу [7, с.14].

Законодавець деталізує положення конституцій постсоціалістичних країн з метою створення механізму їх дотримання та запобігання авторитарному режимові. Оскільки інститути громадянського суспільства в згаданих країнах на початку 90-х років не виконували своїх функції, закони мали стати стримуючою силою для попередження узурпації влади [3, с.190–191].

Нові конституції країн Центрально-Східної Європи закріплювали парламентські або змішані форми правління, залишаючи за главою держави значні повноваження. Законодавець намагався уникнути появи авторитарного режиму на чолі з сильним президентом. Хоча роль політичного лідера для перехідних суспільств залишається визначальною, оскільки в умовах тотальних змін необхідно швидко приймати рішення і "ручне" управління країною є необхідністю (такими лідерами були Л.Валенса у Польщі, В.Гавел у Чехословаччині, Ф.Туджман у Хорватії та ін.). Висловлювались думки, що обмеження повноважень президента на законодавчому рівні негативно вплине на політичну ситуацію, але існувала й інша сторона – значні повноваження глави держави могли стати стимулом для появи нової диктатури. Кожна країна визначила власні межі політичного та правового поля при створенні нової конституції.

Аналіз трансформації конституційних систем постсоціалістичних країн дає змогу зробити наступні висновки:

1. Становлення реального, а не номінального конституціоналізму вимагає пошуку власної оптимальної моделі конституціоналізму, який може бути поєднанням декількох типів конституціоналізму.

2. Прийняттю національних конституцій передували спочатку зміни до конституцій "постсоціалістичного зразка". Політична практика показує, що для країн після тоталітарних та авторитарних режимів прийняття конституції пов'язане з намаганням попередити виникнення однопартійної системи та узурпації влади.

3. Незважаючи на декларацію демократичних цінностей та бажання жити за стандартами Заходу, суспільства постсоціалістичних країн носили відбиток авторитарних та тоталітарних режимів попереднього правління і модернізація конституційних систем

спричиняла політичні та економічні кризи. У країнах сталої демократії спочатку закладалися основи демократії та відбувався перехід до ринкової економіки, а вже потім приймалися конституції, а у постсоціалістичних країнах перераховані процеси відбувалися одночасно.

4. Нове конституційне право постсоціалістичних країн у сфері права власності закріплювало перехід до ринкової економіки, визначало поняття індивідуальної свободи та шляхи реалізації прав людини.

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка]. – К. : ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2007. – 992 с.
2. Георгіца А. З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики : [монографія] / Аурел Зиновійович Георгіца. – Чернівці : Рута, 1998. – 484 с.
3. Зеленько Г. І. Політична "матриця" громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України : [монографія] / Галина Іванівна Зеленько. – К. : Знання України, 2007. – 336 с.
4. Медушевский А. Н. Теория конституционных циклов / Андрей Николаевич Медушевский ; [Гос. ун-т, Высшая школа экономики]. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – 576 с.
5. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції / Михайло Васильович Савчин. – Ужгород : Поліграфцентр "Ліра", 2009. – 371 с.
6. Сіган Бернард Д. Створення конституції для народу чи республіки, які здобули свободу / Сіган Бернард Д. ; [пер. з англ. П. Малахова та С. Драчука]. – К. : Ін-т демократії ім. П. Орлика, 1993. – 126 с.
7. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / Андраш Шайо ; пер. с венг. – М. : Юристъ, 2001. – 292 с.

Рассматривается номинальный конституционализм социалистических стран и специфические конституционные положения в этом контексте. Автор анализирует трудности перехода к реальному конституционализму для этих стран после провозглашения их независимости. Сделанные выводы касаются основных положений новых конституций и трансформации конституционных систем постсоциалистических стран.

Ключевые слова: *конституционализм, конституция, демократизация политической системы.*

Nominal constitutionalism of socialist countries and specific constitutional provisions in this context are considered. The author analyses the difficulties of transition to the real constitutionalism for these countries after the declaration of their independence. Made conclusions concern main provisions of new constitutions and transformation of constitutional systems of post-socialist countries.

Key words: *constitutionalism, constitution, democratization of political system.*

УДК 322
ББК 66.3

Сергій Олійник

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА ЦЕРКВИ

Стаття присвячена вивченню ролі церкви в системі інститутів демократичної держави та громадянського суспільства. Автор досліджує вплив церкви на формування соціальних інститутів та побудови держави всезагального блага.

Ключові слова:*соціальна доктрина церкви, спільне благо, політична спільнота, демократична влада, громадянське суспільство, соціальна держава.*

Упродовж усієї історії людства Церква постійно виголошувала власне бачення суспільного життя. На сьогоднішній день назбиралося дуже багато матеріалів, які уособлюють основні етапи розвитку католицької думки в цій царині, саме тому Папська рада "Справедливість і мир" уклала та видала "Компендіум соціальної доктрини церкви", в якому зібрані всі нові матеріали та систематично представлені основи католицької соціальної доктрини. Дана збірка становить велику наукову цінність для політичних та соціальних наук, оскільки, дає змогу дослідити та проаналізувати роль церк-

© Олійник С., 2013

ви в процесі розвитку демократії та побудови "соціальних держав" в Європейській спільноті. Соціальне вчення католицької церкви — це сукупність ідейно-політичних, соціально-економічних та етичних концепцій, розроблених богословами і схвалених папою римським. Воно включає погляди на суспільство, державу, історію суспільства, революційні та національно-визвольні рухи, ставлення до науки і культури.

Вислів "соціальна доктрина" сягає своїми початками часів папи Пія XI і означає доктринальний корпус щодо суспільних питань. Першу соціальну енцикліку Rerum novarum папа Лев XIII проголосив у відповідь на перше велике соціальне питання. У ній досліджувалися умови праці найманих робітників, особливо тяжкі для працівників промисловості, які потерпали від жахливих злиднів [4, с.68].

Особливої уваги заслуговує енцикліка під назвою Quadragesimoanno яку папа Пій XI оприлюднив у 1929 році як відповідь на глибоку економічну кризу того часу. В ній підтверджує принцип, за яким заробітна плата має відповідати не лише потребам робітника, а і його родини. Держава у відносинах з приватним сектором повинна застосовувати принцип субсидіарності, котрий стане незмінною складовою соціальної доктрини. Енцикліка засуджує лібералізм, під яким мається на увазі необмежену конкуренцію економічних сил, але підтверджує цінність приватної власності, згадуючи її соціальну функцію. У суспільстві, яке потребувало перебудови, починаючи з економічних основ, і яке само стало суцільним "питанням", що вимагало вирішення.

Так була закладена основа для розуміння соціальної доктрини церкви, що дало змогу визначити позицію католицької церкви стосовно тоталітарних режимів та комуністичного ладу. Під час Другої світової війни головним завданням став захист життя людей.

На початку сімдесятих років XX ст. в атмосфері неспокою і великих ідеологічних конфліктів папа Павло VI звертається до соціального вчення папи Лева XIII й, оновлюючи його, видає до вісімдесятої річниці Rerum novarum апостольське послання Octogesimaadveniens. У ньому папа розмірковує над складними проблемами постіндустріального суспільства, наголошуючи на нездатності ідеологій дати відповіді на такі питання, як урбанізація, умови життя молоді, становище жінок, безробіття, дискримінація, еміграція, демографічний спад, вплив засобів соціальної комунікації, екологічні проблеми.

Через дев'яносто років після Rerum novarum папа Іван Павло II присвячує енцикліку Laboremexercens питанню праці як засадничому благу людської особи, основній складовій економічної діяльності і ключу до розв'язання соціального питання. Вищезгадані документи становлять основні етапи розвитку соціальної доктрини Церкви.

В основі соціального вчення Церкви лежать його незмінні принципи: принцип людської гідності, який становить підґрунтя всіх інших принципів та являє собою сутність соціальної доктрини Церкви, принцип спільного блага; принцип субсидіарності і принцип солідарності. Спираючись на власну традицію віри, Церква упродовж своєї історії мудро обмірковувала, ретельно розробляла і формулювала ці принципи послідовно відповідаючи на потреби часу і постійний розвиток суспільного життя.

Ці принципи мають універсальний і фундаментальний характер, адже стосуються життя суспільства в цілому: від близьких і безпосередніх відносин до тих, що базуються на політичних, економічних і правових засадах; від відносин між спільнотами і групами до відносин між народами і націями. Ці принципи незмінні в часі й універсальні за змістом, тому Церква вказує на них як на перші й основні орієнтири для розробки критеріїв розпізнавання і суспільної взаємодії в усіх сферах [4, с.109–110].

Принципи соціальної доктрини церкви мають глибоке моральне значення, оскільки стосуються найважливіших організаційних засад життя в суспільстві. Для того, щоб

їх повністю розуміти, необхідно діяти у згоді з цими принципами, прямувати шляхом розвитку, який вони вказують, до життя гідного людини. Етичні вимоги цих найвищих соціальних принципів стосуються особистої поведінки окремих людей як відповідальних дієвих осіб на будь-яких рівнях суспільного життя. Водночас вони стосуються суспільних інститутів, що представлені законами, звичаями і громадянськими структурами, бо здатні впливати й обумовлювати поведінку багатьох людей у довшій перспективі. Справді, ці принципи нагадують нам, що суспільство історично існує як взаємозв'язок між свободою своїх членів, які обирають, або шлях розбудови суспільства, або шлях його зубожіння.

Принцип спільного блага з яким мусить пов'язуватись кожен аспект суспільного життя аби набути повноти змісту, бере свої витоки з гідності, єдності та рівності всіх людей. У першому і загальноприйнятному значенні цього терміна спільне благо означає "благо яке не можна розділити, і є спільним для визначеної кількості людей чи спільнот (колективів)" [5, с.111].

Якщо суспільство на всіх рівнях прагне служити людині, його основна мета – спільне благо. Людина не може віднайти повноту в самій собі, абстрагуючись від того, що вона існує "з" іншими та "для" інших. Ця істина вимагає від людини не тільки співіснування з іншими на різних рівнях суспільного життя, а й невпинного пошуку – на практиці. Жодна форма суспільного життя – від родини, проміжних соціальних груп, асоціацій, економічних підприємств, міст, регіонів і держав до співтовариств народів і націй – не може уникнути питання про власне благо, яке визначає його сенс й істинну причину його власного існування [4, с.112] .

Відповідальність за прагнення до спільного блага покладається не лише на окремих осіб, а й на державу, оскільки спільне благо – це мета існування політичної влади. Держава повинна гарантувати згуртованість, єдність і організованість громадянського суспільства, виявом котрого вона є, щоб завдяки внескам усіх своїх громадян досягти спільного блага. Окрема людина, родина чи проміжні групи не можуть порізно сягнути повноти свого розвитку, який дозволить жити справжнім людським життям. Звідси виникає необхідність у політичних інститутах, завдання яких – забезпечити людей необхідними матеріальними, культурними, моральними і духовними благами. Мета суспільного життя – спільне благо, якого домагаються в конкретних історичних умовах.

Щоб забезпечити спільне благо, уряд кожної країни зобов'язаний справедливо гармонізувати інтереси різних частин суспільства. Найделікатніше завдання державної влади – правильно узгодити між собою окремі блага груп і людей. Необхідно пам'ятати, що в демократичній державі, де рішення звичайно повинні інтерпретувати спільне благо своєї держави, не лише прислухаючись до цієї більшості, ай виходячи зі справжнього блага всіх членів спільноти, включаючи тих, хто становить меншість.

Місце людської особи в політичні спільноті. Для Церкви людська особа – це основа і мета політичного життя. Наділена розумом, вона відповідає за власні рішення і здатна реалізовувати ті проекти, які надають сенс її життю як на особистому, так і на суспільному рівнях. Відкритість до нового та інших людей – характерна риса людини. Тільки у відносинах з новим та іншими вона може досягти цілковитої самореалізації. Це означає, що для людини, яка за своєю природою є соціальною і політичною істотою, "громадське життя – це не щось додаткове", а її суттєвий і невід'ємний вимір [4, с.238].

Політична спільнота походить від природи людської особи. Що зумовлює етико-релігійний порядок, який і має вирішальне значення в розв'язанні питань індивідуального і колективного життя, а також проблем цілих держав і їхніх взаємовідносин.

Людство повинно поступово відкривати цей порядок і сприяти його розвитку. Політична спільнота, феномен властивий людству, існує для того, щоб досягти мети, яка доступна тільки їй, – забезпечити цілісний розвиток кожного з її членів, покликаних

повсякчас співпрацювати задля спільного блага, реалізовуючи свою природу схильність до істини і добра.

Церква завжди вивчала різні концепції влади, прагнучи обґрунтувати і запропонувати модель, засновану на соціальній природі людини. Церква відстоює ту позицію, що політична влада мусить гарантувати впорядковане і чесне громадське життя. Вона не повинна узурпувати вільну діяльність окремих осіб і груп, а дисциплінувати і захищати їхню свободу на реалізацію спільного блага, поважаючи і захищаючи незалежність індивідуальних і соціальних суб'єктів. Політична влада – це інструмент координації й управління, за допомогою якого люди і проміжні групи прямують до такого порядку, де відносини, інститути і процедури слугують цілісному розвитку людини. Церква відстоює ту позицію, що політична влада в спільноті як такій, чи в установах, які представляють державу, завжди повинна здійснюватися в межах моралі і в динамічного спільного блага згідно з юридично закріпленим правопорядком.

Суб'єкт політичної влади – народ у своїй сукупності; він – носій верховної влади. Народ у різний спосіб делегує здійснення верховної влади тим, кого вільно обирає своїми представниками, але він зберігає за собою прерогативу утверджувати свій суверенітет, оцінюючи діяльність керівників і навіть змінюючи їх, якщо вони незадовільно виконують свої функції. Таке право існує в кожній державі і в кожному політичному устрої, та лише демократична форма правління, завдяки своїм процедурам контролю, дозволяє і гарантує його найповнішу реалізацію.

Влада повинна керуватися моральним законом. Уся її гідність походить з приналежності до сфери морального порядку. Зважаючи на її зв'язок з моральним порядком, який передує владі і слугує її основою, і на мету та людей, до яких вона звернена, владу не слід розглядати як силу, що можна визнати чи за критеріями виключно соціологічного чи історичного характеру.

Влада повинна визнавати, поважати й утверджувати основні людські і моральні цінності. Вони притаманні кожні людині і "постають з істини про людину і відображають та захищають її гідність: адже це цінності, які не може створити, змінити або знищити жодна людина, більшість чи держава". Вони не залежать від політичної кон'юнктури. Їх потрібно шанувати й утверджувати як складові об'єктивного морального закону, "природного права", і як нормативні орієнтири для цивільного права [4, с.245–246].

Енцикліка Centesimusannus містить чітке і докладне бачення демократії: "Церква цінує демократичний устрій настільки, наскільки він забезпечує громадянам право політичного вибору, гарантує їм можливість контролювати правителів і, в разі потреби, відстороняти їх мирним шляхом. Церква відстоює позицію, що справжня демократія можлива лише у правовій державі і на основі правильного розуміння сутності людської особи. Для цього потрібні умови, за яких індивідум міг би розвиватися, здобуваючи освіту і виховання у дусі істинних ідеалів, а суспільство ставало б "особистіснішим" завдяки створенню структур, де люди можуть співпрацювати і нести частину відповідальності" [4, с.250–251].

Справжня демократія – це не лише результат формального дотримання низки правил, а плід свідомого вибору цінностей, які лежать в основі демократичних процедур. Це такі цінності, як гідність кожної людської особи, дотримання прав людини, відданість спільному благу як меті і провідному критерію політичного життя. Якщо немає згоди цих цінностей, втрачається найглибший сенс демократії, а її стабільність опиняється під загрозою.

Соціальна доктрина Церкви вбачає одну з найбільших загроз сучасної демократії в етичному релятивізмі, який стверджує, що не існує жодного об'єктивного чи універсального критерію для побудови справедливої ієрархії цінностей. Якщо немає оста-

точної істини, яка керує політичною діяльністю, то влада легко маніпулюватиме ідеями і переконаннями у власних інтересах. Історія свідчить, що демократія без цінностей дуже швидко перетворюється у відкритий або прихований тоталітаризм. Демократія – це "система" і як така становить засіб, а не мету. "Моральний характер демократії не виникає сам по собі, а залежить від її узгодженості з моральним законом, якому вона мусить підпорядковуватись, як і будь-яка людська діяльність, – а отже, залежить від моральності цілей, до яких прямує, і засобів, якими послуговується" [4, с.251–252].

Церква визнає вагомість принципу поділу влади в державі : "Бажано, щоб противагою до однієї влади виступали інші з притаманними їм сферами відповідальності, що утримуватиме її в належних межах. Це і є принцип "правової держави", де найвища влада – закон, а не сваволя людей" [4, с.252].

У демократичній системі політична влада відповідальна перед людьми. Представницькі органи повинні ефективно контролюватися суспільством. Цей контроль може здійснюватися, перш за все, шляхом вільних виборів, які дозволяють суспільству обирати і змінювати своїх представників. Засадничий елемент демократичного представництва – це обов'язок обранців скласти звіт про здійснену роботу.

У власній сфері (створення законів, управління, розробка систем контролю) народні обранці зобов'язані займатися пошуком і здійсненням того, що сприятиме розвитку всього громадянського життя. Керманичі повинні звітувати перед народом, однак це зовсім не означає, що вони – лише пасивні виконавці волі виборців. Адже контроль, який здійснюють громадяни, не позбавляє свободи, що її мусять мати народні обранці, щоб виконувати свої повноваження відповідно до поставлених цілей. Останні не залежать виключно від приватних інтересів, а, більшою мірою, від функції інтеграції і посередництва задля забезпечення спільного блага, котре становить одну з основних і невід'ємних цілей політичної влади.

Завдання політичних партій – сприяти широкій участі громадській відповідальності і загальному доступу до неї. Партії покликані втілювати в життя прагнення громадянського суспільства, спрямовуючи їх до спільного блага і надаючи громадянам реальну можливість зробити власний внесок у формування політичних рішень. За своєю внутрішньою будовою партії мусять бути демократичними та здатними до політичного синтезу і планування.

Інструментом участі у політичному житті є також референдум; він становить форму прямого доступу до політичних рішень. Адже інститут представництва не виключає можливості безпосередньо звертатися до громадян, виносячи на референдум важливі для суспільного життя рішення.

Важко переоціни те місце, яке займає інформація в демократичні державі. Інформація – один з головних інструментів демократичної участі. Жодна участь неможлива, якщо немає розуміння ситуації, в якій опинилася політична спільнота, фактів і пропонованих варіантів рішень. У цій деліктній сфері суспільного життя необхідно забезпечити справжній плюралізм і гарантувати розмаїття форм та інструментів, необхідних засобам інформації і комунікації. Засоби соціальної комунікації слід використовувати для того, щоб будувати й укріплювати людську спільноту в її різних сферах: економічній, політичній, культурній, освітній і релігійній.

Політична спільнота утворюється, щоб служити громадянському суспільству, з якого вона походить. Громадянське суспільство – це сукупність взаємовідносин та культурних і асоціативних ресурсів, які відносно незалежні від політичної й економічної сфери.

Політична спільнота і громадянське суспільство, хоч і взаємопов'язані і взаємозалежні, не рівні в ієрархії цілей. Політична спільнота, по суті, служить громадянському суспільству, особам і групам, з яких воно складається. Тому громадянське суспільство

не можна вважати додатком чи змінною політичної спільноти. Навпаки, громадянське суспільство має провідне значення, оскільки саме в ньому політична спільнота виправдовує своє існування.

Держава повинна забезпечити належне правове поле для вільної участі суспільних суб'єктів у різних видах діяльності і бути готовою до необхідного втручання, дотримуючись принципу субсидіарності, щоб зорієнтувати на спільне благо взаємодію між вільними асоціаціями, які беруть участь у демократичному житті.

Застосування принципу субсидіарності. Політична спільнота відповідальна за побудову відносин з громадянським суспільством згідно із принципом субсидіарності. Дуже важливо, щоб розвиток демократичного життя починався із самих суспільних відносин. Різнобічна діяльність громадянського суспільства – насамперед волонтерських організацій і кооперативних об'єднань у приватно-соціальному секторі, який скорочено називається "третім сектором", аби відрізнити його від держави і ринку, – становить найвірніший шлях розвитку соціального виміру людської особи, яка знаходить у таких видах діяльності необхідний простір для цілковитого самовираження. Поступовий вихід соціальних ініціатив за межі державної сфери відкриває нові можливості для активної присутності і прямої дії громадян, перебираючи на себе функції держави. Це важливе явище часто здійснюється у неформальний спосіб і творить нові позитивні перспективи для реалізації прав людини, якісно збагачуючи демократичне життя.

Вище наведені думки доводять, що ідея унікальної цінності людини є основою та ядром соціальної доктрини християнства. Суспільний вимір християнської антропології полягає в її спрямованості на "людину, що опинилася в складній мережі стосунків сучасного світу" [7, с.16–17] й ґрунтується на розумінні людини як суб'єкта, осердя та мети суспільства.

Отож, головне коло питань християнського соціального вчення, природно, формується навколо проблем "людина-суспільство" на засадах духовності.

1. Еленский В. Модели церковно–государственных отношений США и Западной Европы и проблемы пост коммунистическихобществ / В. Еленский // Модели церковно–государственных отношений стран Западной Европы и США. – К. : Ин–т философии НАН Украины, 1996. – С. 4–11.
2. Коваль І. В. Взаємодія держави, суспільства та церкви: концептуалізація сучасних підходів / І. Коваль // Гілея : науковий вісник. – 2010. – № 39.
3. Койген Д. М. Государство и религия / Д. М. Койген // Записки Петроградского Религиозно-философского общества. – Пг., 1916. – Вып. IV. – С. 114–115.
4. Компендіум соціальної доктрини церкви / [заг. ред. Л. Коваленко, пер. О. Живиця]. – К. : Кайрос, 2008. – 537 с.
5. Политика. Толковый словарь. – М. : "ИНФРА-М", Издательство "Весь Мир". Д. Андерхилл, С. Барретт, П. Бернелл, П. Бернем, и др. Общая редакция: д. э. н. И. М. Осадчая. 2001.
6. Рябко І. В. Європейський досвід побудови системи відносин держави з релігійними організаціями / І. Рябко // Державне управління. – 2011. – № 3. – С. 64–68.
7. Соціальна доктрина церкви. Короткий огляд документів // Соціальна доктрина церкви (збірник статей). – Львів : Січадо, 1998. – С. 9–29.

Статья посвящена изучению роли церкви в системе институтов демократического государства и гражданского общества. Автор исследует влияние церкви на формирование социальных институтов и построения государства всеобщего блага.

Ключевые слова: *социальная доктрина церкви, общее благо, политическое сообщество, демократическая власть, гражданское общество, социальное государство.*

This article is devoted to the study of the role of the church in the institutions of a democratic state and civil society. The author explores the influence of the church on the formation of social institutions and building the welfare state.

Keywords: *social doctrine of the church, the commongood, the political community, democratic government, civil society, social state.*

УДК 32:316.722
ББК С 562.24 + С 562.21
Олег Онопко

МІЛІТАРНА ПОЛІТИЧНА МІФОЛОГІЯ І "ЄВРОПЕЙСЬКА АРМІЯ"

У статті досліджуються політичні міфи, породжені військовими конфліктами, зокрема війнами. Визначена природа міфологеми Війни і мілітарної міфології. Виявлена специфіка міфів українських збройних сил, відзначені основні етапи розвитку міфології "європейської армії".

Ключові слова: *політичний міф, мілітарна міфологія, війна, "європейська армія".*

Міфи, що створюються навколо образу війни, реальних або вигаданих збройних конфліктів, є невід'ємною складовою загальної політичної міфології, а в умовах все більшої інформатизації і глобалізації світу вони стають ефективною зброєю міжнародних і внутрішньодержавних політичних протистоянь.

Мілітарна міфологія є одним з найменш вивченних питань у вітчизняній політичній науці. Основну роль в її дослідженні відіграли російські автори: базовими у цьому плані є роботи С.Кара-Мурзи "Маніпуляції свідомістю" [2] та К.Цуладзе "Політична міфологія" [12], в яких політичні міфи постають як засоби ведення інформаційних війн. Істотне значення також відіграє робота О.Тараса "Методи і прийоми психологічної війни" [6], у якій також зберігається подібне розуміння проблеми. Серед українських дослідників до цього питання побіжно зверталися А.Ставицький [10] та Д.Мадрига [5], які розглядали проблему з філософських, та політико-теоретичних засад. На жаль, абсолютна більшість дослідників бачить політичні міфи лише як один з багатьох засобів інформаційної війни і не звертає увагу на них як на ідейну основу протистояння сторін, що ворогують.

Більшість явищ і процесів, ініційованих людьми, можна розглядати як певні проекти, які за терміном своєї дії поділяються на короткострокові і довгострокові. Останні з перебігом часу стають брендами, найбільш вдалими і тривалоіснуючими з яких є ті, що народжені ситуацією, зокрема політичною [7]. Війна є однією з політичних ситуацій: в певний період часу, в окресленому просторі відбувається зіткнення інтересів інституціоналізованих політичних акторів, що має форму військового протистояння між їх збройними силами. Саме війнами були створені такі загальновідомі бренди, як "Jeep", "Катюша", "Kubelwagen", "автомат Калашнікова", "В-52", "Червоний Хрест", "Hummer", "SMW Swiss Military Watch", тощо. Для ідейного супроводу політичних і економічних брендів активно використовується мілітарна міфологія. Вона здатна не тільки підтримувати окремі проекти, але й створювати альтернативну реальність війни, адже насправді нікому не відомо, якою дійсно є той чи інший військовий конфлікт.

З огляду на це, ***автор мав на меті з'ясувати специфіку мілітарної міфології,*** зокрема розглядаючи її як складову частину міфології політичної. Виходячи з цього, доцільним було поставити такі завдання: визначити сутність універсальної міфологеми Війни; вивчити особливості мілітарної міфології та міфології українських збройних сил; розкрити зміст політичного міфу про "європейську армію".

Коли люди почали усвідомлювати свою приналежність до певних спільнот, а інтереси останніх зтикатися, саме війна стала одним з варіантів вирішення чисельних проблем. На думку К.Клаузевіца, війна є "продовженням політики іншими засобами"; вона – "це акт насилля, що має на меті змусити супротивника виконати нашу волю" [4]. Ефективність війни як інструмента ведення політики підтверджується історією людства, на протязі якої воно не відмовилося від військового розв'язання конфліктів. Війни лишаються і будуть лишатися постійними супутниками розвитку цивілізацій і породжуватимуть чисельні міфоструктури, первинною серед яких є міфологема Війни. ***Війна є найвищою формою політичного конфлікту. Вона є виключним засобом розв'язання політичних протиріч, що відзначається надзвичайно тяжкими негатив-***

© Онопко О., 2013

ними наслідками не тільки для держав, але й для їх народів. Через це основною ідеєю міфологеми Війни є сприйняття війни як абсолютного зла, якого не можна уникнути. Ця міфологема настільки давня і глибинна, що масова свідомість її фактично не ідентифікує – вона просто в ній існує. Первинна боязнь насилля, бідності, руйнувань, смерті і болі, які несе з собою будь-яка війна, змушує людей на підсвідомому рівні негативно сприймати збройні конфлікти. Незалежно від того, чи знайомі вони на особистому досвіді із війною чи ні. Міфологема Війни виникає "знизу" – у народних масах, а її подальший розвиток залежить від соціалізаційних процесів в суспільстві: вона передається з покоління в покоління. Подібно міфу космогонічному, чи мономіфу героя, міфологема Війни існує у кожному суспільстві і має чіткі завдання, що полягають у наданні своїм носіям роз'яснень, що до того, чим є війна, яку загрозу вона несе, чому "будь-яка війна – це зло". Для неї не є важливим поділ війн на справедливі чи не справедиві, загарбницькі чи визвольні – вона показує їх виключно у негативному ракурсі, заперечуючи будь-які виправдання.

Мілітарна міфологія – це сукупність усіх політичних міфів, пов'язаних з тією чи іншою війною, що пояснюють особливості її виникнення, ходу та завершення. В цьому напрямку міфотворчості можна виділити кілька основних тематичних блоків, що наявні у міфологіях будь-яких війн чи збройних конфліктів. Кожен з них відповідає на питання стосовно того чи іншого аспекту збройного протистояння.

Просторовий блок. Перше, що стає відомим про конфлікт, це **територія, регіон, країна, частина світу, континент, де він відбувається**. У нашій свідомості зберігаються чіткі клішовані назви: "Війна в Афганістані", "Теракт у Будьонівську", "Різанина в Руанді", "Війна в Косово", "Велика Африканська війна", тощо. ***Просторова назва конфлікту у даному випадку є основою для міфології***. Вона одночасно ***визначає географічні межі протистояння і задає тон міфам***, що будуть виникати навколо нього. Територіальне визначення війни істотно впливає на наше емоційне ставлення до конфлікту: мешканцям деяких країн колишнього СРСР болячи чути про війну в Югославії, яка довго була хоч дуже самостійною, але союзною, братерською країною. Вихідцям з Пакістану тяжко чути про Вазиристанську війну, де гинуть їх рідні, друзі, сусіди. Проте визначення місця війни, особливо у її назві, може часом породжувати і нейтральне сприйняття: наврядчи пересічного європейця хвилює протистояння на Тиморі, чи громадянська війна у Західній Сахарі. Відповідно до цього, складаються ***політичні міфи про "конфліктні регіони"***: Близький Схід, Балкани, Екваториальну Африку, тощо. В масовій свідомості ці території зафіксувалися як зони постійних військових протистоянь, а держави, що в них знаходяться, стали об'єктами міфу про "країну-війну" – нестабільну і небезпечну територію, де регулярно відбуваються збройні зіткнення.

Учасницький блок. Ключову роль тут відіграє розташування назв сторін, що ворогують. Зазвичай першим йде найменування агресора, ініціатора, а потім – жертви (Англо-бурська, Американо-іспанська, Перша Арабо-ізраїльська війна, Війна Коаліції проти Іраку, тощо). Тому не дивно, що у розв'язанні Російсько-грузинської війни неосвічені люди будуть підсвідомо звинувачувати Росію, а у Грузино-осетинській – Грузію, хоча обидві назви відповідають одному і тому ж конфлікту, що відбувався у серпні 2008 року. Це є вельми знаковим для написання міфів: треба лише у відповідному порядку розставити назви супротивників – і основне спрямування міфу буде визначено. Буде з'ясована головна міфоструктура – "ми – вони", "свій – чужий", "союзник – ворог". Для того, щоб уникнути подібних ситуацій ще з кінця 1930-х років найменування війн стали поступово замінюватися на кодові фрази чи словосполучення. Незважаючи на те, що в той час це робилося переважно задля збереження секретності військових операцій, подібні дії стали ефективним прийомом мілітарної міфології і

контр-міфології. Задля того, щоб позбавити світову громадськість можливості з самого початку негативно сприймати певний військовий конфлікт, над його назвою працюють як над унікальним слоганом, що має бути максимально нейтральним, а краще – доброзичливим. Головною вимогою для назви збройного конфлікту, що висуває французький Центр планування і проведення операцій [11], є відсутність якоїсь негативної символіки чи конотації на адресу зачепленої операцією країни або її релігії, що могла би поставити під сумнів так звану неупередженість Франції стосовно неї. Французький підхід у цьому випадку – це показовий, еталонний приклад, актуальний для сучасних міжцивілізаційних протистоянь, які маскуються під війни "проти диктатури і за демократію". Він слугує для недопущення виникнення антифранцузьських міфів. Наприклад, американці діють дещо інакше: вони використовують назви конфліктів не стільки, щоб приховати свою участь, скільки, щоб донести до загальносвітової аудиторії зміст війни. Показовими тут можна вважати назву операції по бомбуванню м. Гамбурга в роки Другої світової війни ("Гомора" як зруйноване Богом місто), а також першу назву інтервенції в Афганістан ("Безмежна справедливість") [11].

Предметний блок. Тут діє соціально-практична функція міфу, що проявляється у двух вимірах: вона обґрунтовує причини, через які воюємо "ми", і показує те, чого прагне досягти супротивник. Міфи цього блоку визначають цінністні засади протистояння, ілюструють інтереси сторін. Зазвичай "ми" боремося нібито за свободу, незалежність, захист пригноблених, демократію, права людини, тощо. "Вони" – за втримання влади, поширення експансії, загарбання ресурсів, продовження гегемонії, насадження своєї ідеології, розповсюдження екстремізму і т. ін. У підсумку виходить класична бінарна міфоструктура, в якій існують "добрі" союзники і "злі" вороги.

Як зазначає К.Армстронг, міфи створені для того, щоб підтримувати людей у складних ситуаціях [1, с.14]. Тому саме їм відводиться роль щодо збереження і обґрунтування надій на перемогу у протистоянні. Відповідно: "ми" переможемо, бо "наша діло праве", "з нами Бог", "за нами справедливість і закон", а "вони" програють, адже являють собою "суцільне зло і антилюдяність", а "добро завжди перемагає зло". Коли у ході війни все-таки успіх має супротивник, міфологія пропонує такі аргументи: "наш ворог – це народ війни", "він краще озброєний, або має більшу чисельність", "його пропаганда – нахабна і цинічна", "він воює без дотримання законів війни, не враховуючи ані наши, ані свої жертви", тощо.

Окремою складовою мілітарної міфології є її частина, присвячена ***міфам про військовослужбовців і збройні сили.*** Вони є одночасно і чинниками, і індикаторами довіри до відповідних структур у суспільстві, а специфіка їх змісту часом може свідчити про наявність у ньоми автократичних цінностей, а також почуття громадянами захищенності від зовнішнього чи внутрішнього ворога. Цей аспект міфології ґрунтується на двох ключових міфах, які доцільно розглянути на українському прикладі.

Визначальним є ***міф про "потужність (слабкість) держави у військовому плані"***. В українському суспільстві активно поширюєтья його негативна версія. Створення образу безпомічної, розваленої і застарілої армії безпосередньо вигідно позбавленій державницького мислення частині української політичної еліти, яка використовує його для політичних маніпуляцій на передвиборчих кампаніях. Одним з основних прийомів у даному блоці міфології є гіперболізація – перебільшення недоліків вітчизняних збройних сил, постійне акцентування уваги на проблемах війська, а не на його успіхах. Посилення уваги стосовно негараздів війська не тільки сприяє успіхам політиків, але й надзвичайно шкодить бойовому духу збройних сил.

Другим важливим блоком є ***міфи про військовослужбовців.*** Можна виділити два основних рівні, на яких існує певне бачення такого образу. Перший – містить міфи про героїв української історії різних епох і часів (князь Святослав, Б.Хмельницький, І.Бо-

гун, С.Петлюра та ін.); другий – представлений міфами навколо образу сучасного військового. Щодо історичних міфів, то вони часом не стільки ілюструють героїчний образ воїна, скільки – військового-політика, державного діяча тощо. Більший інтерес представляють сучасні міфи, серед яких можна виділити два головних напрямки: ті, що породженні ще радянською міфологією і складають враження, що військовий – "це опора народу і держави, надійна, чесна, порядна людина, сміліва і здатна принести себе в жертву заради Вітчизни"; другий напрямок – "чорні міфи" [3]. Вони дискредитують образ українського військового, роблять його непривабливим, стимулюють негативне сприйняття війська у цілому і військовослужбовців, зокрема. Однак, як свідчить дослідження "Україна і українці", проведене в лютому 2011 року Центром соціальних та маркетингових досліджень "СОЦИС" спільно з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, рівень довіри до української армії складає 42,6%, значно випереджаючи Верховну Раду, уряд та політичні партії [9]. Це може потенційно говорити, про те, що в українському суспільстві поки що ефективно діють міфи, закладені в колективну свідомість ще за радянських часів, коли військо було головною силою держави, а військові – її першою опорою.

На відміну від України, чия політична міфологія збройних сил достатньо молода, Європа протягом сотень років була найпотужнішою частиною світу, а військова міць її держав не викликали сумнівів ані у їх союзників, ані противників і слугувала гарантією безпеки європейців від Белізу до Китаю. Саме в ті часи сформувалися перші політичні міфи про європейські збройні сили. Створювані переважно колонізованими або залежними країнами, вони мали негативне забарвлення: армії європейських держав змальовувалися як "жорстокі експансіоністи", або "варвари-окупанти" (наприклад, під час придушення Боксерського повстання).

Після Другої Світової війни тональність міфологізації образу "європейської армії" дещо змінилася: вона перестала сприйматися як непереможна сила, але скоріше як сила, здатна забезпечувати порядок. Деколонізація засвідчила, що відносний мир в африканських та азійських країнах був можливий лише за присутності у них європейських військ [13, с.94]. Однак в самій Європі армія почала сприйматися як реакційна сила – головна опора політичних режимів, що зіткнулися з молодіжними виступами кінця 1960х – початку 1970-х рр.

На сучасному етапі образ "європейської армії" дещо трансформувався: зараз йдеться вже про збройні сили Об'єднаної Європи, а не про узагальнену назву військових формувань окремих європейських держав. Дещо змінився акцент міфології: політичні міфи створюються вже не стільки навколо армії як військової сили, скільки – майбутнього політичного інституту ЄС. Якщо до цього "європейська армія" була об'єктом створення так званих "головних" політичних міфів, то теперішня міфологія здебільшого складається з міфів-маскувань, метою яких є відволікання населення Євросоюзу від нагальних проблем. Як зазначив у вересні 2012 р. журнал Economist, комусь може сподобатися ідея створення європейської армії, але це питання навряд чи допоможе вирішенню економічної кризи [14].

Будучи основою ідейного забезпечення війн і просування породжених ними брендів, мілітарна міфологія дозволяє розглядати війни не тільки як збройне протистояння, але як змагання проектів. Грунтуючись на принципах політичного маркетингу, апелюючи до політичної культури народів і використовуючи бінарну міфоструктуру "ми-вони", а також прийоми політичної лінгвістики вона постає одним з найбільш розвинутих елементів загальної політичної міфології.

1. Армстронг К. Краткая история мифа / К. Армстронг. – М. : Открытый мир, 2005. – 160 с.
2. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. – М. : Эксмо, 2009. – 864 с.
3. Кара-Мурза С. Г. Чёрный миф / С. Кара-Мурза // Русский дом. – 1999. – № 42. – С.99–104.

4. Клаузевиц К. фон. О войне // http://gazeta.rjews.net/klauz.shtml . – 13 вересня 2012 р.
5. Мадрига Д. Політичний міф: сутність та особливості впливу на електоральний вибір / Д. Мадрига. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010 _42/Gileya42/P15_doc.pdf . – 12 верес. 2012 р.
6. Методы и приёмы психологической войны / сост.-ред. А. Е. Тарас. – М. : АСТ. ; Мн. : Харвест, 2006. – 352 с.
7. Нагорняк Т. Л. Бренди, народжені політичною ситуацією / Т. Л. Нагорняк // Трибуна. – 2008. – № 3–4. – С. 38–39.
8. Серов В. Маленькая победоносная война / В. Серов. – Режим доступу : http://www.bibliotekar.ru/encSlov/12/5.htm . – 20 вересня 2012 р.
9. Україна і українці. Прес-реліз // http://www.socis.kiev.ua/ua/press/riven-doviry-do-derzhavnykh-orhaniv-vlady-v-ukrajini.html. – 19 березня 2011 р.
10. Універсальні функції соціально-політичного міфу : автореф. дис... канд. біол. наук : 09.00.03 / А. В. Ставицький; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2003. – 20 с.
11. Флеро Г. Откуда берутся названия военных операций? / Г. Флеро. – Режим доступу : http://inosmi.ru/world/20110322/167624275.html . – 15 вересня 2012 р.
12. Цуладзе А. Политическая мифология / А. Цуладзе. – М. : ЗАО “ДРААВ”, 2003. – 384 с.
13. Шевцов А. Миф и политическая история / А. Шевцов. – С. Пб. : “Невский проспект”, 2000. – 230 с.
14. Charlemagne. SimEurope // http://www.economist.com/node/21563345. – 2012. – 7 жовт.

Автор исследует политические мифы, порожденные военными конфликтами, в частности войнами. Определена природа мифологемы Войны и милитарной мифологии. Выявлена специфика мифов украинских вооруженных сил, обозначены основные этапы развития мифологии “европейской армии”.
Ключевые слова: *политический миф, милитарная мифология, война, “европейская армия”.*

The author researches the political myths generated by military conflicts, particularly wars. It’s determined the nature of the mythologeme of War and military mythology. The specific of the myths of Ukrainian armed forces is revealed, the main steps of the development of “European army” mythology are marked.
Key words: *political myth, military mythology, war, “European army”.*

УДК 324:321.01
ББК 66.03(4Укр)
Михайло Стефурак

ВЗАЄМОДІЯ ВЛАДИ І ОПОЗИЦІЇ ПІД ЧАС ВИБОРЧОЇ КОМПАНІЇ 2012 У ГАЛИЧИНІ

У статті здійснено аналіз способів взаємодії влади та опозиції на виборах до Верховної Ради України 2012 року. Показано динаміку голосування виборців даного регіону та виділено ряд нових особливостей під час виборчої кампанії в Галичині.
Ключові слова: *влада, опозиція, виборча кампанія.*

Метою статті є дослідження взаємодії влади і опозиції під час виборчої компанії 2012 на Галичині.

За двадцятирічну історію проведення виборів в незалежній Україні, Галичина завжди ставала місцем, де найбільш чітко проявлялися основні тенденції проведення виборчої кампанії та виявлялися застосуванні брудні виборчі технології. В силу перш за все історичного чинника та ментальних особливостей виборця, рівня політичної культури, тут завжди чітко окреслювалися тенденції до підтримки націонал-демократичних та націоналістичних політичних сил.

Тезу про усвідомлений вибір підтверджують результати голосування мешканців західного регіону на президентських виборах 1991, 1994 та 1999 років.

Першого грудня 1991 року абсолютна більшість галичан підтримала В’ячеслава Чорновола, який асоціювався з антикомуністичним і дисидентським рухом, був уособленням опозиції та боротьби за незалежність України. Натомість, Леонід Кравчук сприймався як “перефарбований” патріот.

© Стефурак М., 2013

Та на президентських виборах 1994 року все кардинально змінилось – саме Кравчук, яким б не було ставлення до нього як до політика й особистості, сприймався як гарант збереження української державності. Його конкурент Леонід Кучма, був представником орієнтованого на Москву великого бізнесу, виступав за надання російській мові статусу другої державної. Галичина тоді проголосували за Кравчука. Але вже на виборах 1999 року більшість виборців віддала свій голос за Леоніда Кучму. Його конкурентом був керівник Компартії України Петро Симоненко, що робило Кучму "меншим злом" у порівнянні з загрозою комуністичного реваншу [3].

Схожу ситуацію можна було спостерігати на парламентських та місцевих виборах на початку XXI ст. Електоральні симпатії виборців мінялись швидко: так парламентські вибори 2002 року принесли безсумнівну перемогу "Нашій Україні", у 2006 році "НУ" здобула лише незначну перевагу над Блоком Юлії Тимошенко, 2007-го БЮТ переміг "Нашу Україну Народну самооборону", а вже на місцевих виборах 2010 року вперед вирвалось ВО "Свобода".

Це свідчить про постійний пошук політичної сили, здатної, якнайкраще відстоювати українські інтереси. Виборець Галичини в своїй більшості керується принципом "не людина, а ідея", тоді як виборець сходу, – "головне що наш".

Загалом то, виборча кампанія 2012, відбувалася за усталеним сценарієм, що у результаті призвело до поділу голосів виборців за регіональним принципом. Галичина, як і в цілому західна Україна в основному голосувала за опозицію. Схід і Південь підтримав Партію регіонів та комуністів (поділ який сформувався в 2004 р., на помаранчевий то голубий електоральні пояси збережеться й нині). Проте, партія УДАР зростаннями свого рейтингу дещо згладжує такий поділ.

Отже, слід очікувати, що ключове для України питання національної ідентичності не буде вирішене. Навпаки, політичне протистояння "схід – захід" може посилитися, що аж ніяк не сприятиме зміцненню української державності.

Цьогорічна виборча кампанія показує, що Галичина і надалі залишається плацдармом для тих політичних сил і кандидатів, які роблять ставку на національну ідею.

На цих виборах почав кристалізуватися так званий "галицький сепаратизм", що почав проявляється у різних ідеях та гаслах. Поширеною була агітація кандидатів самовисуванців, які стверджують що вони націоналісти, і з здобуттям мандату утворять в парламенті "галицьке лоббі", яке захищатиме інтереси Галичини.

Це можна пояснити там, що протягом двох перших десятиліть незалежності галицькі виборці були настільки захоплені ідеєю відродження соборної України, що місцеві політичні проекти не були затребуваними. Тож політичної сили, яка б послідовно відстоювала інтереси місцевого населення в Галичині не було. Підтримка ВО "Свобода" на місцевих виборах 2010 року засвідчила певний поворот Галичани. Відбулося переосмислення статусу "українського П'ємонту" і думки, що неможливо миттєво нав'язати всій Україні своє бачення розвитку держави. Звідси починається викристалізовуватися ідея вужчої регіональної спільноти [2].

Ще одна тенденція, полягає у поступовому зростанні відсотка голосів за "чужих" – так званих проросійських кандидатів та політичні сили, зокрема за Партію регіонів. До середини 2000-х року цей відсоток був стабільно низьким і загалом корелювався з кількістю російськомовного населення регіону. Проте, починаючи з парламентських виборів 2006 року, він зростає, й до російськомовних виборців Партії регіонів додаються україномовні. На Галичині поступово зростає рівень конформізму щодо центральної влади, більшає державних службовців та людей, чий життєвий рівень залежить від соціальних виплат. Водночас дедалі активніше використовуються маніпулятивні технології, підкуп виборців та махінації на виборчих дільницях.

Теперішні вибори в Галичині мають і ряд своїх особливостей:

– влада зробила ставку не на кандидатів висунутих від ПР, а на самовисуванців (так званих благодійників), заради цього і була встановлена змішана виборча система;

– представники влади будь-що намагаються внести недовіру між опозиційними партіями за допомогою використання брудних політичних технологій;

– влада особливо активно працює на дискредитацію опозиційних партій та їх висуванців;

– водночас більшість само висуванців активно співпрацюють з владою і фінансуються нею, проте самі представляються опозиціонерами ("Я опозиція", "Єдиний опозиційний кандидат народної довіри" тощо).

Проте в цілому передвиборча кампанія проходять в всеукраїнському руслі з типовими порушеннями на фоні загального протистояння влади і опозиції) :

– агітація посадовими особами в робочий час ;

– використання бюджетних котів в агітації;

– підкуп виборців (роздавання товарів та послуг, використання благодійних фондів);

– перешкоджання політичній діяльності (реєстрація клонів, використання чорного ПР, залякування, фізичні розправи,розповсюдження неправдивих агітматеріалів, з забороненими закликами);

– застосування силового ресурсу (використання правоохоронних органів);

– втручання в роботу ЗМІ (тиск, підкуп, цензура).

За даними досліджень громадської організації "Опора" специфічною особливістю адміністративного впливу на перебіг парламентських виборів є його регіональний розподіл. Найбільше посадовці втручаються до виборчого процесу в інтересах Партії регіонів у тих областях України, де провладна сила традиційно мала потужні або перспективні електоральні позиції (Схід, Південь, Центр). У Західних областях розмах цього втручання значно менший. Так, голова Тернопільської ОДА Валентин Хоптян зайняв 9 місце даного рейтингу. Не помічені у здійснені адміністративного впливу на виборчий процес голова Івано-Франківської ОДА Михайло Вишиванюк та Голова Львівської ОДА Михайло Костюк [5].

Але загалом відбувалося масове залучення працівників регіональних органів влади до парламентської кампанії 2012 року, що свідчить про неефективність законодавчих обмежень участі посадових осіб у виборах. Посадові особи органів влади різних рівнів ігнорують принципи політичної неупередженості державного апарату. Інтенсивність та розмах участі керівників регіональних органів влади у виборчому процесі засвідчує відсутність на центральному рівні політичної волі забезпечувати ці принципи у практичній діяльності [4].

Найбільш поширеною формою участі регіональної влади у виборчому процесі є проведення офіційних заходів разом із кандидатами провладної політичної сили. Це є серйозним відхиленням від принципу рівності умов для усіх партій та кандидатів. Використовуючи свій посадовий статус, представники регіональних органів влади відкрито чи приховано вказують виборцям на залежність перспектив соціально-економічного розвитку територій від їх підтримки конкретних кандидатів. Крім цього, в межах тісної взаємодії місцевої влади та кандидатів відбувається безконтрольний процес використання бюджетних ресурсів в агітаційних цілях. Публічна підтримка посадовцями кандидатів у народні депутати України знижує довіру громадян у здатність державної влади забезпечити законність та конкурентність виборів [1].

Отже, під час проведення виборчої кампанії на Галичині характерним є загострення політичного протистояння між учасниками виборів. Опоненти використовують широкий арсенал заходів передвиборчої боротьби: підкуп, адміністративний ресурс, чорний PR, участь у виборах технічних партій та кандидатів. Останні є політично фіктив-

ними структурами, рівень електоральної підтримки яких дорівнює нулю. Моніторинг передвиборчої ситуації засвідчив маніпулятивний вплив технічних партій на виборчий процес, що зводиться до відстоювання інтересів партій-грандів. Технічні учасники виборів не несуть жодної політичної відповідальності за власні дії, адже, вони не можуть втратити рейтингу, якого і так не мають. Крім того, серйозні правові наслідки законом не передбачено щодо рішень виборчих комісій, в яких технічні партії отримали умовну більшість.

За сумнівною схемою відбулося формування ОВК не тільки в Галичині, але й по всій території України. Так 24 серпня 2012 р. фіктивні партії, які отримали право делегувати членів ОВК оперативно організували їхню заміну в комісіях. Для прикладу, протягом першого тижня вересня, партія "Братство" відкликала та перереєструвала 225 членів в кожній з 225 ОВК, "Руська єдність" – 221, "Союз анархістів України" – 219, "Русь єдина" – 230 (в деяких округах заміни відбувались неодноразово), "Єдина родина" – 211, "Руський блок" – 222. Дивним видається те, що після розкритикованого експертами разового жеребкування на всі ОВК, Центральна виборча комісія з невідомих причин вирішила застосувати аналогічну практику для формування дільничних виборчих комісій. 13 вересня ЦВК переглянула процедуру жеребкування з багаторазової – на кожну комісії окремо, на одноразову – одночасно на всі комісії в межах округу. Процес формування ДВК пройшов з численними порушеннями та непорозуміннями. Незадоволені учасники виборів оскаржували дії 37 ОВК в суді, а в 29 довелось повторно організовувати процес [5].

Політична взаємодія як явище політичного життя має цілком протилежні значення – від конфронтації та жорсткої політичної боротьби до політичної співпраці та партнерства. Іншими словами, немає вічних ворогів, є лиш вічні політичні інтереси. Звичайно коли порівнювати нашу опозицію з опозицією в західних демократіях, то можна говорити про те, що вітчизняна більше підходить під визначення – олігархічно-владний проект для виборців.

На нашу думку, вибори були проведені за підготовленим сценарієм,про який ми говорили і в Раді утвориться нова провладна більшість,то ні про які європейські перспективи не має сенсу говорити як мінімум до 2015–2017 рр.

1. Вибір зроблено:двічі вибори одного парламенту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://slovoprosvity.org/2012/11/01/вибір-зроблено-двічі-вибори-одного-па/.
2. Галичина: між П'ємонтом і Вандеєю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/columns/2012/09/20/6972895/.
3. Особливості голосування по-галицьки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/blogs/showBlog.do?osoblivosti_ golosuvannya_ pogal itski&objectId=1267618.
4. Про політику ідентичності: виборча кампанія до Верховної Ради України 2012 року1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ucipr.kiev.ua/ userfiles/policy _identity_election2012.pdf.
5. Сьомий звіт за результатами загальнонаціонального спостереження – парламентські вибори 2012, жовтень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oporaua.org/en/news/3125-somyj-zvit-za-rezultatamy-zagalnon acio -nalnogo-sposterezhennja-parlamentski-vybory-2012-zhovten.

В статье осуществлен анализ способов взаимодействия власти и оппозиции на выборах в Верховную Раду Украины 2012 года. Показано динамику голосования избирателей данного региона, выделен ряд новых особенностей во время избирательной кампании в Галичине.

Ключевые слова: *власть, оппозиция, избирательная кампания.*

Annotation.The analysis methods of interaction between government and opposition in the elections to the Verkhovna Rada of Ukraine in 2012. Displaying dynamics of voting in the region and selected a number of new features during the election campaign in Galicia.

Keywords: *power, opposition, the election campaign.*

УДК 328.32 (474)
ББК 66.3

Елена Чальцева

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СТРАТЕГИИ В ПЕРЕХОДНЫХ ГОСУДАРСТВАХ (НА ПРИМЕРЕ УКРАИНЫ)

Стратегия развития государства является результатом государственной политики, которая зависит от многих обстоятельств. В первую очередь это касается политического режима, институциональных факторов и динамики развития страны. Государственная политика и национальная стратегия формируется под действием как формальных и неформальных институтов.

Ключевые слова: *государственная власть, национальная стратегия, политика государства, политических институтов.*

Публичность является важной характеристикой политики любого государства. Государственная, шире – публичная, политика предстает, с одной стороны, как ответ на насущные проблемы, которые приходится решать государству и другим, публичным акторам, и которая трудно поддается встраиванию в какую-либо теоретическую конструкцию. С другой стороны, прошедшая теоретический анализ, публичная политика приобретает характер парадигмального действия для других политиков в сходных ситуациях. *Стратегия развития государства* является результатом публичной политики, которая зависит от многих обстоятельств. В первую очередь это касается политических, институциональных и культурно-ценностных факторов, динамики экономического развития страны. Каждая страна имеет свой собственный набор национальных компонентов, властных отношений и предыдущий опыт формирования стратегии развития. Однако, общим фактором для всех политических систем является, по мнению российского политолога А.Соловьева - правящий режим, направленность которого является синонимом государственных стратегий. Таким образом, каждый социально-политический актор, который пытается влиять на их содержание, должен как минимум: a) иметь в своем распоряжении значительные для данного режима ресурсы, которые нельзя игнорировать, т. к. они способны изменить целевые ценностно-ориентационные установки обслуживающих режим элитных групп; b) владеть технологическим потенциалом оказания давления на правящую коалицию (имея “ходы”, “каналы" включения во власть). При этом важно помнить, что даже имея ресурсы, но не имея ***способов доставки*** “своих интересов”, социальные группы не смогут оказать влияние на стратегические цели центральных исполнительных органов, которые поддерживают хотя и постоянные, но избирательные контакты и с другими государственными институтами (включенными в процесс распределения ресурсов) и с определенными гражданскими структурами [4].

Таким образом, содержательная характеристика стратегии государства как результата публичной политики зависит от политического режима, а также от того насколько стабильны или находятся в переходном положении исследуемые системы. Последнее обстоятельство имеет особое значение для анализа публичной политики стран, которые находятся в процессе трансформации политической системы. Разработка эффективного курса развития государства как стабильной, так и нестабильной системы можно определить как стратегическое моделирование. В политическом поле, по определению исследовательницы Д.Мальцевой, стратегическое моделирование – это процесс разработки и имплементации наиболее эффективных способов реализации политической власти, направленной на удовлетворение потребностей политических акторов, институтов и населения [2]. Существуют ли особые отличия разработки политических курсов государств в условиях перехода? Ответ на этот вопрос стараются дать представители разных теоретических направлений.

© Чальцева Е., 2013

Поскольку западные исследования публичной политики касаются преимущественно либерально-демократических государств, то соответственно теория, выводы и практические рекомендации относятся к одноименному политическому режиму. Работы, которые посвящены данной проблеме, свидетельствуют, что все сферы анализа публичной политики граничат с теорией демократии. Исследования публичной политики могут иметь объяснительные возможности при определении уровня демократичности системы и специфики ее функционирования. Демократическая публичная политика имеет свои сущностные характеристики институционального и практического характера, которые при детальном рассмотрении способствуют детализации знаний об этом процессе и улучшению теории демократии. Основной особенностью публичной политики в демократических государствах является ее консенсусный характер, консолидирующая роль институтов и опора на либерально-демократическую идею. Демократические государства с их вариантами публичной политики стали своего рода ориентирами для стран, которые начали переход к новым политическим системам. Процесс заимствования эффективных западных "либеральных" моделей не является механическим, т. к. проходит адаптацию к национальным политическим реалиям государства, которое заимствует этот опыт. Достаточно часто происходит дискредитация этих моделей. Причиной тому выступают многочисленные экономические, политические, ценностные и др. факторы. В худшем случае импорт западной модели ведет к возникновению так называемого "гибридного государства", которое постоянно испытывает воздействие на свой суверенитет как извне, так и изнутри. В научной литературе по отношению к таким политическим системам применяют термин "недостаточные государства". Будет ли работать "западный" образец публичной политики в переходных системах? Может ли страна, находящаяся в переходном периоде выработать свой национальный вариант стратегического курса? И от чего это будет зависеть?

Авторы, которые занимаются изучением публичной политики и разработкой государственной стратегии, как в стабильных демократических, так и в "гибридных" системах, особое внимание уделяют многочисленным детерминационным факторам: внутри и внешнеполитическим, экономическим, институциональным, социальным, культурным, идеологическим, историческим и т.д. Безусловно, исследования публичной политики требуют учета причинно-следственной связи между определением стратегического курса государства и факторами, которые влияют на этот процесс. Однако, также необходимо понимать, что доказанность каузальных гипотез на примере данных одной страны или группы однорежимных стран не может быть полностью использована для других систем, так как каждая страна имеет свой уникальный набор условий, факторов и обстоятельств, которые будут обозначать стратегическое будущее внутренней и внешней политики государства. Тем не менее, необходимость изучения разных национальных политических практик очевидна. Во-первых, для реальной политической жизни, т. к. успешные и эффективные политические курсы, которые проводятся отдельными державами, могут иметь некоторые универсальные черты, которые могут быть *частично* использованы в других национальных системах в похожих ситуациях (особенно в условиях кризиса). Во-вторых, для предупреждения ошибок, которые делают систему нестабильной, нелегитимной для общества, уязвимой перед внутренними и внешними угрозами. В-третьих, это позволит расширить представления о разнообразии и многочисленности стратегий заимствования западных моделей государственного управления и публичной политики.

Проблема разработки эффективного стратегического политического курса на примере Украины требует комплексного изучения по всем вышеперечисленным направлениям. Однако, весь комплекс детерминационных факторов рассмотреть в рамках одной статьи не представляется возможным. С политологической точки зрения необходимым

является рассмотрение институциональной составляющей данной проблемы. Институциональный детерминационный фактор сможет во многом объяснить стиль национальной публичной политики, уровень ее эффективности и перспективы развития.

Как уже было отмечено, именно политический режим есть основой для реализации консенсусной публичной политики и формирования легитимной стратегии государства. Поэтому необходимым для российского и украинского контекста является определение в качестве независимой переменной *институционального детерминационного фактора*. Как справедливо заметил западный политолог У.Рейсингер, природа институтов и их взаимоотношения влияют на политическую жизнь в стране и эффективность работы правительства. Поэтому те, кто определяет выбор демократических политических институтов, должны позаботиться о стабильности системы и консенсусной политике. Правящая элита должна примирять и согласовывать противоположные интересы и требования участников политического процесса, поддерживать уровень легитимности со стороны граждан [3, с.99]. В поле публичной политики институты являются частью как "государственного" так и "общественного" секторов. Уровень их развития и коммуникации непосредственно влияет на политический курс государства и эффективность политики, которую проводят.

В состоянии ли украинские институты быть консолидирующим началом в государстве? Как они влияют на разработку стратегического курса государства и его реализацию? Могут ли они предвидеть и регулировать конфликты в обществе? Будут ли способствовать преодолению кризисных явлений в политической системе? Ответы на эти вопросы можно будет получить только после глубокого и всестороннего анализа институционального дизайна и его влияния на публичную политику в Украине. Исследование должно включать такие переменные, как: первоначальный выбор демократических институтов (форма правления, устройства, избирательная система, партийная система), характер предыдущего опыта управления государством, деятельность формальных институтов в государстве,функционирование институтов в новых условиях и их влияние на разработку политических курсов.

Тема выбора формальных политических институтов в переходных системах является одной из самых популярных у транзитологов. Практически все ученые ставят вопрос о возможности формы правления влиять на развитие демократии? В ряде работ по демократизации посвященных выбору политических институтов в переходных системах авторы (Х.Линц, А.Степан, С.Скеч, С.Мейноуринг, М.Шугарт и др.) приходят к выводу, что парламентские системы более долговременные, чем президентские системы. Х.Линц выражает озабоченность по поводу государственных институтов, которые создаются в переходных системах, особенно в тех, для которых присуще наличие глубоких социальных конфликтов и многопартийность. Угрозу он видит в том, что в этих государствах действует политический принцип, согласно которому "победитель получает все", а следствием его применения является отстранение отдельных групп населения от власти. Другую мысль по этой проблеме представляет американский юрист Дональд Л.Горовиц, который утверждает, что главное это не то какой есть форма правления президентской или парламентской, а то какой вариант избирательной системы и других политических институтов будет выбран в национальном контексте. Несовместимым с демократизацией он считает, во-первых, выборы по принципу относительного большинства, которые приводят к получению большинства мест путем отстранения третьих партий; во-вторых, демократия, построенная на соревновании, с ее резким распределением между победителями и побежденными, правительством и оппозицией [1]. А.Лейпхарт, М.Уоллерстайн и др. анализируя демократические системы в зависимости от избирательных правил, приходят к выводу, что наиболее стабильную и эффективную форму демократии дают следующие сочетания: парламентская форма з пропор-

циональным представительством и президентская с мажоритарным. Неудачным вариантом для развития демократии является президентская система с пропорциональным парламентским представительством, т. к. президент, не имея парламентского большинства, не может эффективно управлять. Несмотря на многочисленную вариативность результатов исследований по данной проблеме, она еще требует тщательного изучения и эмпирических подтверждений на основе компаративного анализа различных случаев. Бинарный анализ украинского и российского случаев помогут выявить некоторые особенности институционального дизайна и определить роль институтов в формировании государственной стратегии на постсоветском пространстве.

После распада СССР первый выбор институтов в Украине был осуществлен с ориентацией на уже существующие образцы демократических систем и форм публичной власти. Формально все соответствовало этим образцам: законодательная, исполнительная, судебная ветви власти, конституция, многопартийная система и др. Однако, практика показала, что консолидирующим фактором публичной политики украинские институты как не являлись, так и не являются. Показателем в этом смысле является выбор смешанной (полупрезидентской) формы государственного правления в Украине.

В целом, украинская практика характеризуется слабой институализированностью, высоким уровнем конфликтности и плохой управляемостью. Дискуссии политиков и политических экспертов по вопросу наиболее демократической для Украины формы правления ведутся весь период ее независимого существования, особенно обостряясь накануне очередных или внеочередных политических выборов. Первая форма правления была выбрана “смешанная” (президентско-парламентская) с широкими полномочиями президента. Выбор данного институционального образца был типичен для республик бывшего СССР, где наблюдалось отсутствие традиций парламентаризма и существенная роль лидеров. Унитарная форма государственного устройства и опыт советской административно-командного руководства создали в Украине, как и в большинстве постсоветских государств, образец формально демократического централизовано-командного управления. В 2004 г. была принята политическая реформа, украинская форма правления стала парламентско-президентской. Частично были урезаны полномочия президента, расширены полномочия парламента, избирательная система стала пропорциональной. Конституционная реформа не разрешила, а лишь углубила противоречия в системе власти. В результате в период 2005–2009 гг. мы наблюдали сохранение конфликтности между ветвями власти, доминирование принципа “победитель получает все”, постоянную смену правил игры между политическими акторами, вольное толкование конституции, ослабленную и нелегитимную президентскую вертикаль власти, ограниченную президентом и парламентом деятельность правительства, фактическое отсутствие Конституционного Суда. В связи с этим перед новой властью актуальным встал вопрос о смене формы государственного правления, которое произошло в октябре 2010 г., когда была отменена политическая реформа 2004 г. И страна вернулась к конституции 1996 г. Постоянным модификациям подверглась и избирательная система в Украине. В 2011 г. был принят новый закон о парламентских выборах, который утвердил мажоритарно-пропорциональную избирательную систему, сменив пропорциональную. Это уже четвертая смена избирательной системы в Украине. Таким образом, украинская элита, как основной субъект формирования политического курса страны, весь период своего существования в независимых условиях стремится изменить конституционный порядок в соответствии со своими интересами (региональными, клановыми, групповыми и др.). Все перечисленное является свидетельством существования “законодательного паралича” (Х.Линц), который ведет к затяжному политическому кризису, выйти из которого будет трудно. В таких условиях реализовать и легитимизировать политический курс государства не представляется возможным,

даже если он формально оформлен политической элитой и представлен обществу (Национальные проекты, программа президента В.Януковича "Украина для людей" и др.).

Деятельность украинских политических партий позволит дополнить общую детерминационную схему институционального дизайна. Именно этому институту в демократических странах принадлежит определяющая роль в формировании политических курсов. Несмотря на то, что в результате кризиса традиционной партийной системы появился новые типы партий – картельный и сетевой, которые характеризуется более свободным отношением к идеологии, отдаленностью от народа, опорой на профессиональных политиков, чёткой связью с государством и другими акторами, идентичностью политических программ. Соответственно стратегический курс государства будет зависеть от политики партии (коалиции), которая победила на выборах. Подтверждением этого является исследование Х.-Д.Клингеманна, Р.Хоффберта и Я.Баджа "Партии, политика и демократия"(1994). Они проверяли соответствие партийных предвыборных программ публичной политике в десяти странах. В результате исследования они пришли к выводам, что предвыборные партийные программы являются наиболее существенными показателями в прогнозе будущей публичной политики. Партии, которые вошли в правительство, и те, которые не вошли в него, рассматривают свои программы как, влияющие на публичную политику. Однако, партийные программы партий, которые победили, больше связаны с публичной стратегией. Относительная возможность партий проводить свои программные проекты не зависит от институциональных характеристик (большинство или коалиция, объединенная или разделенная власть), которые рассматривались как те, которые влияют на обязанности партий в тех или других демократических системах. Школа Катрайта – Виленского утверждает противоположное, что на политический курс государства не будут влиять предвыборные программы партий, т. к. независимо от того какая партия победит, публичная политика будет проводиться одинаковая. Основной фактор, который влияет на публичную политику это – экономическое развитие государства [6, с.373]. Переменные первой и второй исследовательских стратегий могут быть использованы при изучении российского и украинского случаев.

Российский и украинский партийный институциональный дизайн характеризуется наличием такого основного элемента, как "партия власти". "Партия регионов" (Украина) – это партия, интегрирована во власть на разных уровнях. В Украине политические партии не выступают в роли основных коммуникаторов между обществом и государством. Они играют роль формальных исполнителей демократических процедур и также формально представляют свои стратегии развития. Общими чертами деятельности политических партий можно назвать также: невыполнение программных обещаний, зависимость от капитала, отсутствие четких идеологических ориентиров. Это в свою очередь ведет к снижению интереса общества по отношению к данному институту в этих государствах, к политической апатии, к протестным видам участия, политическому радикализму и др. Таким образом, украинские политические партии не могут быть консолидирующим началом в обществе, хотя и ставят себе такие задачи. Например, предложенные украинскими политическими партиями стратегии развития государства свидетельствуют о том, что ни одна программа (например "Украинский прорыв" Блок Юлии Тимошенко, "Стратегия экономического развития Украины" и "Украина для людей" Партия регионов) не понятны и не поддержаны в обществе. При всей очевидной полезности для общества этих проектов, они также не стали легитимными.

Таким образом, институт "политическая партия" играет роль имитатора публичного актора в Украине, поэтому не может представить полноценную легитимную стратегию развития государства.

Публичная политика формуется под влиянием не только формальных институтов, но также и неформальных (неписаных правил политической игры). Неформальные институты включают в себя все то, что находится за рамками официальной политики: клановo-олигархические структуры, гражданское общество неправительственные организации, личные связи, и т. д. Неформальные институты могут, как обеспечить политику, укрепляя формальные институты, так и наоборот подорвать и дестабилизировать систему. Неформальные институты представляют "общественную часть" политического поля та при разных политических режимах выполняют обеспечительные или дестабилизирующие функции. В России и Украине, как и в большинстве переходных стран, такой неформальный институт как гражданское общество находится в процессе развития, это означает, что его влияние на стратегию развития государства маловероятно.

Здесь, однако, следует признать, что в Украине в большей степени видна деятельность некоммерческих организаций (НКО), которые особенно активно включились в процесс формирования концепции национального развития государства (так например, ОО "Український форум" представил стратегию "Украина-2015", ВГО "Успішна Україна" принимает участие в создании стратегии развития Украины, ОД "Моя Україна" разрабатывает проект "Україна-2020"). Однако, как и стратегии партий, так и политические проекты НКО в Украине, пока не встретили поддержку и понимание в обществе.

Еще один институт заслуживающий внимание на всем постсоветском пространстве – это группы интересов (клановые группы, финансово-промышленные группы и др.). Клановые группы интересов мешают проведению активной общественной политики и реализации политических курсов в государствах. На примере США можно увидеть, что реализация реформ "Нового курса" Ф.Рузвельта и "Великого общества" Дж.Кеннеди была осуществлена в условиях неблагоприятных для групп интересов: при крепкой президентской власти, подконтрольному ей Конгрессу и лояльном обществе.

Деятельность групп, которые выходят изпод контроля государства наносит непоправимый ущерб экономике этих стран, повышает уровень коррупционного потенциала и ведет к еще более глубокому социальному расслоению. В Украине минимизировать деятельность клановo-олигархических и финансово-промышленных групп пока маловероятно, поскольку этот институт сросся с государственными институтами. Стратегическая программа развития (модель) в этом случае выглядит скорее как популистский вариант, имитирующий публичную дискуссию, который презентуют обществу перед очередными выборами. Какой же может быть рецепт для смены ситуации? По мнению российского политолога А.И.Соловьева необходимо обеспечить соответствующую транспарентность управленческого процесса, создав при этом возможность вмешательства низших политических структур в принятии решений. Это основа для смещения преимущественного права политико-административных коалиций на перераспределение общественных ресурсов, условия для создания новых управленческих взаимосвязей. Если общество не возьмет эти структуры под свои контроль (непрямой или прямой), то перетекание ресурсов в сторону высших слоев социальной стратификации сохранится [4]. Публичная власть является инструментом, который должен стимулировать повышение статуса и развития гражданского общества, что в свою очередь является необходимым условием для реализации легитимации государственной стратегии.

Таким образом, рассмотрев институциональную детерминанту влияющую на формирование государственной стратегии можно сделать вывод, что формальные и неформальные политические институты в Украине в современных условиях не могут быть консолидирующей силой публичной политики. Причиной такого положения дел является: неразвитость гражданского общества, отсутствие реального, а не имитационного диалога и системы консультаций между государством и гражданскими организациями,

непрозрачность и коррумпированность власти, нереализованность программных установок победившей элиты, затяжной экономический кризис и немодернизированные экономики.

При этом следует отметить, что формальные и неформальные институты в рассматриваемых странах предлагают свои варианты стратегий развития. Государственные институты имеют больше ресурсов и возможностей для артикуляции интересов общества и выявления основных социальных, экономических, политических и других проблем, требующих своего решения. В Украине на государственном уровне приняты программы стратегий развития, регулярно происходят экспертные обсуждения этих программ, в последние годы национальные варианты стратегий развития пытаются реформировать и адаптировать к новым политическим и экономическим реалиям. Т. е. формально все необходимые действия со стороны власти происходят. Однако, вышеперечисленные проблемы не позволяют представленным стратегиям быть принятыми в обществе. Это определяет уровень эффективности украинской публичной политики, что в свою очередь порождает проблему доверия к власти. В результате это может привести к долговременному и малопрогнозируемому политическому кризису и отказу от демократического пути развития системы.

1. Горовиц Д. Л. Различия демократий / Д. Л. Горовиц. – Режим доступу : http://old.russ.ru/antolog/predely/2-3/dem26.htm.
2. Мальцева Д. А. Стратегическое моделирование в политическом пространстве / Д. А. Мальцева // Политекс. – № 3. – 2010. – Режим доступу : //http://www.politex.info/content/category/4/43/30/.
3. Рейсингер Д. Л. У. Встановлення та зміцненнядемократії. У пошуках правильної парадигми: концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи / Д. Л. У. Рейсингер ; пер. з англ. Д. Гузін. – К. – 2003. – С. 77–106.
4. Соловьев А. И. Проблемы современного государственного управления / А. И. Соловьев // Научный єксперт. – 2010. – Вып. 1–2. – Режим доступу : //http://http://www.rusrand.ru/text/Jornal1_2_2010.pdf.

Стратегія розвитку держави є результатом державної політики, яка залежить від багатьох обставин. В першу чергу це стосується політичного режиму, інституціональних факторів і динаміки розвитку країни. Державна політика і національна стратегія формується під дією як формальних і неформальних інститутів.

Ключові слова: *державна влада, національна стратегія, політика держави, політичних інститутів.*

Strategy of the development of state is the result of the public policy, which depends on many circumstances. First of all this concerns political regime, institutional factor and dynamics of the development of the country. Public policy and national strategy is formed under the action both of formal and nonformal institutes.

Keywords: *public authority, the national strategy, the policy of state, political institutes.*

УДК 32:005(477)
ББК 66.022(4Укр)

Валерій Штерн

ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті досліджуються причини, що стримують розвиток демократичної політичної системи України, розглядаються основні шляхи її модернізації.

Ключові слова: *політична система, модернізація, консенсус, публічна влада.*

Для створення методологічної концепції дослідження тенденцій розвитку сучасної України слід орієнтуватись на необхідність цілісного наукового підходу щодо визначення стратегічного напрямку сучасного українського суспільства. Для цього варто скористатись теорією і практикою політичної модернізації, в основі якої лежить проб-

© Штерн В., 2013

лема демократичного розвитку політичної системи. Зростання важливості цієї проблеми для сучасної України не викликає сумнівів. Адже шляхи вдосконалення політичної системи дозволять пришвидшити темпи змін у всіх сферах суспільного життя, забезпечити в них структурні та якісні зміни. Все це вимагає і з наукової, і з практичної точки зору вивчення та узагальнення механізмів та шляхів процесу модернізації політичної системи України, вияву причин, які стримують демократичний розвиток політичної системи.

Серед вітчизняних досліджень з проблем модернізації політичної системи України слід виділити праці Е.Головахи, Н.Паніної, В.Горбатенка, І.Предборської [1], колективні монографії політологів [2]. В них вперше в вітчизняній політичній науці здійснено аналіз сутності процесу вдосконалення політичної системи, розмаїття підходів до цієї проблеми. Разом з тим малодослідженими залишаються проблеми чіткого розуміння комплексу причин, що не дають можливості ефективно розвиватись політичній системі України, шляхів та напрямів її демократичного розвитку.

Як вважає відомий вітчизняний вчений М.Михальченко в Україні склалася політична система, поскільки не може існувати держава без усталеної політичної системи. В Україні сформувалась значною мірою олігархія – форма правління державою, коли влада зосереджена в руках вузького кола осіб (олігархів) і елементи політичної системи забезпечують таку форму правління. Водночас в Україні зберігається напіврозвинена демократія, що забезпечує олігархічній владі цивілізований імідж. Етап олігархічного правління в різних формах проходили багато сучасних демократичних країн, поки клани не навчилися доручати управління державами своїм агентам-політикам і така ситуація була юридично закріплена в законах відокремлення політики від бізнесу. Таку політичну систему можна класифікувати як “напівдемократичну олігархію” [5, с.29].

Основною метою реформування політичної системи України є: 1) забезпечення реального народовладдя, створення ефективного механізму регулювання політичних відносин відповідно до досвіду країн усталеної демократії; 2) узгодження політичної системи з економічною, соціальною і духовною сферами суспільного життя, оптимізацію механізму їх взаємодії; 3) посилення соціальної спрямованості державної політики та її перетворення на ефективний засіб надійного забезпечення соціальних прав і гарантій громадян; 4) унеможливлення спроб будь-яких суспільно-публічних сил узурпувати політичну владу, або спрямовувати діяльність владних структур на задоволення кланових інтересів.

Якщо виходити з того, що саме політична система, за Парсонсом, використовується для формування суспільних цілей та прийняття рішень щодо напрямів розвитку, то політична наука покликана науково осмислити й представити моделі стратегічного розвитку України.

Розглянемо лише деякі причини, які стримують розвиток демократичної політичної системи України: 1. Відсутність у політичної еліти бажання здійснювати пошук основних напрямів розвитку суспільства (в економічному, соціальному, культурному, політичному, правовому вимірах), спрямованість її волі на вирішення кон’юнктурних проектів. В певній мірі можна погодитись з думками українських вчених про те, що стратегічна програма, що відповідає інтересам країни, була підмінена системою хаотичних лобістських тілорухів. Це виглядало і виглядає таким чином, що стратегія політичного планування зводилась до політичних лозунгів, спрощених цілей: зростання добробуту громадян, розбудова демократії і т. п. Все це веде до того, що політичні еліти не спроможні представляти інтереси громадян та виконувати свою роль у системі представницької демократії, з одного боку, а з другого – нездатність лідерів політичних сил йти на компроміс.

2. З початку транзиту політичної системи більшість суб'єктів політики відкидали всі атрибути радянської системи, в тому числі й планування та ідеологію. Однак невдовзі стало очевидним, що трансформаційні процеси в Україні вимагають чітких, теоретично обґрунтованих орієнтирів внутрішньої та зовнішньої політики, які неможливо знайти безпосередньо з повсякденного досвіду, інтуїції. Тому відсутність ідеології призвела до того, що в політиці почало домінувати не стратегічне, а тактичне мислення, яке почало набувати кон'юнктурних рис. Все це призвело до згортання роботи над програмами розвитку суспільства.

3. Відсутність системного бачення розвитку політичної системи України, що обумовлено домінуванням вузьких політичних інтересів над комплексним баченням розвитку держави. Як наслідок – реформи не мають завершеного характеру, поскільки відбуваються лише в одній із сфер – в системі виборів або у зміні повноважень основних інститутів влади – парламенту чи Президента. У цьому розумінні важко не погодитись з П.Козловські, який стверджував, що одна з основних проблем усіх політичних систем – це проблема координації, тобто взаємодії між її внутрішніми компонентами [3, с.270].

4. Більшість зарубіжних та вітчизняних політологів вважають однією з головних причин неефективності політичної системи "вторгнення готових зразків, напрацьованих модернізованим світом, у соціально-історичний контекст суспільства, яке не встигло пройти стадію модернізації за рахунок внутрішніх процесів". В результаті відбувається взаємне накладання на короткому проміжку часу різнорідних конфліктів, що викликає їхнє загострення та виникнення деструктивного симбіозу і на його основі в умовах перехідного періоду"кризового синдрому модернізації" [2, с.27].

Головними пріоритетами модернізації політичної системи України залишаються:

1. Послідовна демократизація конституційного ладу, підпорядкування публічної влади принципу відповідальності держави перед людиною.

2. Побудова системи публічної влади на принципі єдності влади й раціонального розподілу владних повноважень, реформування місцевого самоврядування в Україні.

3. Послідовне утвердження парламентаризму, приведення законодавства України у відповідність з Конституцією.

4. Створення національної правової системи, проведення глибоких реформ у правовій сфері та узгодження національного законодавства з міжнародно-правовими актами.

5. Гармонізація взаємодії всіх складових політичної системи: держави, політичних партій, місцевого самоврядування, громадських організацій і громадян України.

6. Модернізація новостворених політичних інститутів, забезпечення їх належного функціонування в сучасних умовах і на перспективу.

7. Для успішної модернізації політичної системи українського суспільства необхідно досягнути трьох основних консенсусів між правлячими та опозиційними політичними силами: а) щодо минулого розвитку суспільства; б) при обговоренні цілей суспільного розвитку; в) при вирішення правил "політичної гри".

8. Ціннісно-культурне забезпечення реформування політичної системи через формування модернізованої ідеології (вона повинна стати синтезом цінностей, ідей лібералізму, консерватизму, соціал-демократії + патріотизму).

Таким чином, глибоке розуміння причин, що стримують демократичний процес розвитку політичної системи України, аналіз шляхів та основних напрямів її модернізації, формування ефективної політичної еліти створять можливості якісного реформування демократичної політичної системи сучасного українського суспільства.

1. Головаха Є. І., Паніна Н. В. Основні етапи і тенденції трансформації:від перебудови до "помаранчевої революції" / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 32–51; Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. – К. :

"Академія", 1999. – 240 с.; Предборська І. Соціальна зміна як проблема соціологічної теорії / І. Предборська // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 3–4. – С. 16–35.
2. Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. Н. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К. : ARS-UKRAINE, 1996. – 793 с.; Українське суспільство на порозі третього тисячоліття/ під ред. М. О. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 1999. – 687 с.; Політична система України: проблеми становлення і розвитку : монографія / за ред. В. І. Кафарського. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 456 с.
3. Михальченко М. Політична система в Україні: щоми модернізуємо? / М. Михальченко // Віче. – 2011. – № 1 (286). – С. 27–30.
4. Козловски П. Общество и государство: неизбежный дуализм / П. Козловски. – М.,1998. – 368 с.
5. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / В. Горбатенко. – К. : Академія, 1999. – 240 с.

В статье исследуются причины, которые сдерживают развитие демократической политической системы Украины, рассматриваются основные пути ее модернизации.

Ключевые слова: *политическая система, модернизация, консенсус, публичная власть.*

This article investigates the causes that hinder the development of a democratic political system in Ukraine, considered the main ways to modernize.

Keywords: *political system, modernization, consensus and open.*

УДК 323
ББК 66.3(4/8)

Лідія Венгринюк

СОЦІАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ТРАНСОФРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

В статті описано феномен соціальної пам'яті, її зміст, основні характеристики, структуру та типи. Окреслено основні шляхи впливу соціальної пам'яті на трансформаційні процеси.

Ключові слова: *колективна пам'ять, соціальна пам'ять, міф пам'яті, країни Центрально-Східної Європи.*

В останні десятиліття феномен соціальної пам'яті став надзвичайно популярним у науковому світі. Memory studies викликали жвавий інтерес науковців, відкриваючи розуміння до ключових питань людської поведінки та суспільства загалом. Соціальна пам'ять стала однією з фундаментальних характеристик, що проливали світло на ірраціональну складову соціуму. Безсумнівно, зважаючи на активне залучення складових соціальної пам'яті у політичних практиках українського сьогодення, постає необхідність у вивченні її параметрів і компонентів та використання отриманих знань для проведення позитивних змін у виборі шляхів її включення у соціальну та політичну практики, а також залучення соціальної пам'яті, як одного із елементів трансформації політичної системи . Для цього варто звернути увагу на країни Центрально-Східної Європи, що також характеризуються пострадянським минулим, взявши уроки з їх досвіду у цій галузі.

Серед зарубіжних та вітчизняних науковців, які займалися розробкою проблеми соціальної пам'яті у різноманітних її виявах та аспектах відзначаємо концептуальні праці М.Хальбвакса, П.Коннертона, П.Нори, АКиридон, С.Медведєвої та інших.

Пам'ять є однією із визначальних характеристик особистості, відображаючи її минуле, його усвідомлення, закарбування досвіду та навіть певною мірою зумовлюючи подальшу діяльність людини. У фізіології людини вона визначається як функція та вид мислиннєвої діяльності, що використовується для збереження, накопичення та відтворення інформації. Інше значення поняття – здатність живих істот довгий час зберігати інформацію про події зовнішнього світу та реакції організму на них у сфері свідомості для організації подальшої діяльності. Як бачимо, з такого досить вузькоспеціалізованого тлумачення випливають найхарактерніші риси пам'яті: по-перше, як зберігача та організатора здобутих знань, а по-друге, як підґрунтя, що дозволяє здійснювати діяльність на основі наявного досвіду [3]. Та пам'ять існує не лише як виражено індивідуальна та персональна категорія. За визначенням М.Хальбвакса насправді існують підстави розрізняти дві пам'яті, одну з яких можна, назвати внутрішньою, а іншу – зовнішньою, або ж першу особистою, а другу – соціальною. Це пояснюється тим, що для індивіда характерні два типи пам'яті: з одного боку, його спогади вписуються у рамки його особистості або його особистого життя; з іншого боку, в певні моменти він здатний вести себе просто як член групи, викликаючи в пам'яті і підтримуючи безособові спогади в тій мірі, в якій вони зачіпають його групу. Ці дві пам'яті часто проникають одна в одну; зокрема, індивідуальна пам'ять може спертися на пам'ять колективну, щоб підтвердити чи уточнити той чи інший спогад або навіть щоб заповнити деякі прогалини, знов зануритися в неї, на короткий час злитися з нею.

Колективна соціальна пам'ять має свої кордони. Власне певні події чи постаті залишили глибокий слід у національній свідомості не тільки тому, що вони змінили суспільні інститути, але й тому, що пов'язана з ними традиція, як і раніше вельми жива в тій чи іншій частині групи – в тій чи іншій політичній партії, провінції, професійному

© Венгринюк Л., 2013

класі або навіть в тій чи іншій сім'ї і в свідомості деяких людей, які особисто знали свідків цих подій [15].

За визначенням соціолога Г.Осипова соціальна пам'ять є особливою сукупністю соціокультурних засобів, що здійснюють вибірку та перетворення актуальної соціальної інформації в інформацію про минуле з метою збереження накопиченого суспільного досвіду та передачі його від покоління до покоління. Таким чином, можемо встановити надзвичайну важливість соціальної пам'яті індивіда. Основою існування людини, принаймні існування суспільного, є діяльність і взаємодія з оточуючими, які можуть здійснюватись лише за наявності знання соціальних практик, а отже, наявності досвіду, й наявності соціальної пам'яті, що, по суті, являє собою циклічну модель [3].

Розмірковуючи про сутність соціальної пам'яті, П.Коннертон вважає, що її слід розглядати у двох вимірах: соціальна пам'ять як вимір політичної влади та елементи безсвідомого у соціальній пам'яті. Обгрунтовуючи ці аспекти він акцентує на тому, що образи з минулого зазвичай "виправдовують" чи леґітимізують соціальний лад теперішнього. Це діє як неписане правило – всі "учасники" (і суб'єкти, і об'єкти) будь-якого соціального ладу мусять мати спільну пам'ять. Якщо їхні спогади про минуле суспільства різняться, то члени цього суспільства не можуть мати ані спільного досвіду (чогось), ані уявлень (про щось). Мабуть, найкраще результат такої ситуації проявляється тоді, коли комунікація/зв'язок поколінь порушується через те, що вони мають відмінні спогади (або матриці спогадів). Такі відмінні матриці спогадів, часто у формі фонових імпліцитних наративів, будуть стикатися між собою крізь покоління.

Якщо ми подивимося глибше, то побачимо, що в усіх "загальних" моделях нашого досвіду/переживання наш конкретний досвід/переживання ми базуємо на попередньому контексті, щоб забезпечити можливість розуміти його взагалі. Світ того, хто сприймає, визначений межами часового сприйняття і є структурованим, це комплекс очікувань, базованих на запам'ятовуванні [8].

Я.Ассманн розглядає колективну пам'ять як синтез комунікативної і культурної, головна риса яких – поєднувати минуле з сучасним. Культурна пам'ять виступає не просто сховищем фактів минулого, але й безперервно функціонуючим реконструйованим відображенням. Тут Я.Ассманн розвиває думку М.Хальбвакса про те, що минуле не дозволяє себе "зберегти", "законсервувати", воно постійно опосередковується сучасним, пристосовується до нього. Те, як і якою мірою відбувається це опосередкування, залежить від духовних потреб та інтелектуального потенціалу конкретних індивідів або груп у відповідному сучасному. Істинність спогадів обумовлена тією самою ідентичністю, яка формується культурною пам'яттю, оскільки всяке співтовариство є тим, що воно само про себе пам'ятає, і ця істинність обумовлена його історією, але не тією, яка "була", а тією, яка зберігається і розвивається в колективній або ж культурній пам'яті. Минуле, підкреслює Я.Ассманн, не просто "реципіюється" сучасним, але й "відкривається" ним заново, "моделюється" в залежності від обставин у самому теперішньому. Звідси, набагато продуктивніше говорити про "динаміку спогадів", ніж про рецепції.

Необхідно відзначити, що колективна пам'ять формується й форматується під впливом темпоральної складової нашого життя. На цю її сутнісну особливість звернув увагу американський дослідник А.Мегілл. Він писав: "Пам'ять є одним із модусів нашого часового досвіду – модус часового досвіду, сфокусований на минуле. Без пам'яті не було б переживання часу" [7]. Але тут простежується парадоксальність, адже "пам'ять", яка логічно експлікується на минуле, у своїй переважній більшості екстраполюється на теперішнє та майбутнє. Й.Рюзен зауважив, що з погляду теорії історії це означає, що в досвіді минулого завжди є сподіване майбутнє. Німецький дослідник вводить поняття "темпоральна інтерсуб'єктивність" – це зв'язок між людьми минулого

і сучасними людьми, який перебуває на рівні змістовності практики їхнього життя. Надії, очікування і страхи в ланцюгу поколінь якоюсь мірою "передають у спадок" [7].

Для кращого розуміння впливу соціальної пам'яті слід звернутися до розгляду її складових елементів. Структура соціальної пам'яті включає три основні складові: безсвідоме, суспільну свідомість та пам'ятники культури. Кожен з цих елементів соціальної пам'яті реалізується на практиці. У елементі безсвідомого, що входить до структури соціальної пам'яті реалізується психічна пам'ять та архетипи, увагу на яких акцентував у своїх дослідженнях К.Юнг. Функціонування суспільної свідомості в структурі соціальної пам'яті забезпечується через наступні її складові: природну мову, історичну пам'ять, цінності та норми, а також соціокультурні зразки поведінки. Найбільш наочним у дослідженні функціонування феномену соціальної пам'яті та її впливу на ідентичність та політичні орієнтації є феномен історичної пам'яті [1].

П.Коннертон виділяє декілька видів пам'яті, а саме: особисту, когнітивну(пам'ять про знання) та пам'ять звичку. Перші два види за словами вченого стали предметом наукового зацікавлення вчених із багатьох галузей гуманітарного знання, в той час як останній вид незаслужено ігнорувався. Дослідник детально описує це "формулювання" пам'яті, зазначаючи, що його зміст полягає в нашій здатності відтворити певне дійство. Тому пам'ятати, як читати, писати чи їздити на велосипеді, в кожному випадку залежить від нашого вміння чи здатності зробити це з більшою чи меншою ефективністю в той момент, коли у цьому постає потреба. Як і у випадках з формулюваннями пам'яті особистого переживання та когнітивними формулюваннями, частину значення "пам'ятаю" складає саме елемент минулого (те, що ми пам'ятаємо, належить до минулого); тобто, можна сказати, що "пам'ятаю" – це термін, що стосується і звертається до минулого. Проте, щодо цього третього класу спогадів (формулювань пам'яті), ми не завжди можемо пригадати, як, коли чи де ми здобули ті навички/знання, про які йдеться; і часто лише завдяки самому факту відтворення цього "дійства" ми можемо визнати та продемонструвати іншим, що ми, власне, пам'ятаємо.

Філософи визнали факт існування формулювань пам'яті цього класу і кваліфікували його як "пам'ять-звичку" (habit-memory), на противагу особистій і когнітивній пам'яті.

Цю тезу підтверджує і М.Оукшотт розрізняючи перший тип моралі – "осмислене застосування моральних критеріїв", і другий тип – "звичку уподобань і поведінки". Він теж зазначає, що значну долю поведінки людей можна описати через поняття звички, причому виходить, що ані ідея правил, ані ідея рефлексії не будуть принципово важливими чи визначальними для поведінки.

Пам'ять-звичка, точніше, соціально забарвлена пам'ять-звичка, суб'єкта не є ідентичною когнітивній пам'яті цього суб'єкта, де йдеться про пам'ятання правил чи кодів. Вона також не є лише якимось додатковим аспектом. Вона – суттєвий інгредієнт успішного і переконливого розігрування/перформенсу цих правил і кодів [8].

Соціальна пам'ять як уже зазначалось вище часто постає у достатньо суб'єктивній формі, відчуваючи на собі вплив "епохи" – домінуючих цінностей, переконань, владних корекцій. Звідси постає ще один із параметрів, що може характеризувати соціальну пам'ять, а саме її міфологізація. Міф пам'яті є цілковитою реальністю, можливо єдиною реальністю для нас.

Властива кожній людині творчість або ж міфотворчість постає як рушій діяльності, так і чинник осмислення наслідків діяльності, які розкриваються через пам'ять. Міф відіграє специфічну роль для суспільства, а саме – як певне гіпотетичне судження про реальність, яке постає у вигляді образу світу. Існуючи та переживаючи стадії власного розвитку через пам'ять, а в нашому контексті – через елементи соціальної пам'яті, можемо зробити висновок –кожному віку, етапу розвитку – свої міфи.

Найбільша ж проблема, яка долається міфологізацією пам'яті, є перервність часу. Що це означає на практиці, чудово ілюструють соціальні негаразди, які притаманні суспільствам, що здійснювали перепис минулого та його переоцінку ситуативно, без комплексності та послідовності. Це, певним чином, відбувається зараз в Україні, та наслідком чого (поки досить "невинним") є розподіл на Захід та Схід, що насамперед відбувається через відсутність спільного, нехай і міфологізованого неперервного минулого, яке є історією. Саме творення такого єднання минулого та теперішнього і є одним із найважливіших завдань так званого великого міфу національної ідеї або ж, ширше кажучи, політичної міфології, без якої, ми переконані, неможливе існування в часовій перспективі жодної соціально-політичної інституції [3].

Отже, характеризуючись такими особливостями як зберігання і передача соціального досвіду, формування цілісного світогляду й усвідомлення соціуму, впливу знань про минуле на теперішнє і майбутнє спільноти, соціальна пам'ять виступає також одним із визначальних параметрів при формуванні образу ідеальної влади, що в перспективі визначає соціальну поведінку індивідів та вектор подальшого розвитку структур політичної влади та суспільства загалом.

Підтвердженням цього виступає дослідження С.Медведєвої, яке базується на основі аналізу образу ідеальної влади у російському суспільстві. Дослідження проказало, що соціальна пам'ять (для аналізу було взято пам'ять про радянську і єльцинівську влади) так чи інакше пов'язана з цінностями, що проектуються на ідеальний образ влади. Люди можуть спиратися на позитивні спогади про владу, зберігаючи їх, і в ідеалі, можуть, навпаки, намагатися сконструювати ідеал як деяку альтернативу тій владі, з якою вони мали досвід взаємодії. У будь-якому випадку, подібний досвід не проходить безслідно і проявляється в конструюванні ідеального образу безпосередньо, коли люди вимагають повернення або збереження колишнього режиму, або неусвідомлено, коли атрибутами минулого режиму наділяється ідеальна модель влади, навіть якщо сам режим попередньо засуджувався [9].

О.Фостачук акцетує на онтологічному зв'язку соціальної пам'яті з ментальністю, адже остання по суті є виявом структурного компоненту першої, а саме виявом безсвідомого чи колективного несвідомого [14].

Вчений Н.Ільченко в свою чергу прослідковує вплив соціокультурного генотипу, який складає соціальну пам'ять суспільства, на системи публічного врядування. Посилаючись, на дослідження англійського вченого Е.Тайлкота про вплив соціальної пам'яті на економічну діяльність, він проводить аналогії і стверджує про наявність таких взаємовпливів і у політичній сфері [5].

Згадуючи тезу П.Коннертона, про такий параметр соціальної пам'яті як легітимація теперішнього ладу, що в свою чергу зазвичай делегімітизує і критикує попередній, зауважимо про часте його використання на практиці в країнах Центрально-Східної Європи. Представники сучасної влади яскраво відмежовуються від комуністичного минулого і основні проблеми суспільства проектують на негативну спадщину цього режиму. Ілюстрацією цього можуть стати коментарі Держсекретаря МЗС Словаччини П.Буріана [13].

Вплив соціальної пам'яті на трансформацію політичних систем країн Центрально-Східної Європи найяскравіше виявився у процесі відходження від тоталітарних режимів та процесі декомунізації суспільства.

Нові демократії Східної та Центральної Європи будували себе на відмежуванні від комуністичного минулого, як чогось чужого і насадженого іноземною силою (совєтами) проти волі нації. Однією із найпопулярніших версій цього наративу є метафора Мілана Кундери, який назвав комуністичну Центральну Європу "викраденим Заходом". Цей наратив допоміг змобілізувати солідарність західноєвропейців зі своїми побрати-

мами-європейцями, які, як вважалося, стали здобиччю Москви й були затягнені на Схід.

Типовою для балтійських і деяких східноєвропейських країн є парадигма "нація-жертва". Вона презентує їх як пасивний об'єкт агресивних геополітичних планів двох супердержав: гітлерівської Німеччини та сталінського Радянського Союзу, які конкурували, але також і співпрацювали. Сталінський режим, отже, постає як найбільший "нацистський колаборант", а вагомі політичні відмінності між двома диктатурами затираються. Навіть більше, ці два зла європейської історії протистоять, так би мовити, вродженій демократії східноєвропейських націй, які були поневолені впродовж десятиліть і, врешті, визволені із завершенням Холодної війни.

Відмежування від комунізму і відповідний статус нації-жертви забезпечує моральне алібі. За логікою тих, хто став жертвою, нація, в якої забрали свободу, не може бути відповідальною за власні злочини. Вільфред Ільге звертає увагу на тенденцію східноєвропейських інтелектуалів створювати власні "національні Голокости" і в такий спосіб надавати своїм націям статус жертв: "З такої позиції моральної зверхності злочини власної нації набувають оборонного характеру й отримують етичне виправдання. Загалом, у цьому контексті національні стереотипи покликані "відчужувати" "свою" національну історію від "фальшивої" радянської історії і в такий спосіб "очищати" "свою" націю від усього радянського".

Розширення ЄС створило потребу у транснаціональному спільному наративі європейської історії. Водночас воно підігріло популістські націоналістичні настрої на всій території Союзу, а на периферії дало надії на членство в клубі. У нових державах-членах популісти перетворюють питання комуністичного минулого на політичну зброю проти своїх опонентів, тим часом як у пострадянських країнах – сусідах ЄС історія є підставою претендувати на європейську ідентичність і засобом емансипації від Москви [4].

Концепція стратегій історизації є вирішальною у розумінні питань пам'яті та поведінки акторів, які сюди залучені разом із інституційною різноманітністю. Це варіант соціальної політики, в основі якого лежить переконання, що певне подання історичних фактів, засвоєне за допомогою соціалізації, формальної (у школі, наприклад) або неформальної (у родині), має мобілізаційний потенціал, необхідний для групового використання стратегії, щоб здійснювати бажаний політичний вплив.

Зростаюча кількість національних політиків з міцним корінням, які здобули легітимність у демократичних змаганнях, піддаються спокусі виголошувати високоризиковані антидемократичні промови і робити антидемократичні заяви. А нові категорії акторів поперемінно грають у системні та антисистемні ігри, намагаючись таким чином піддати сумніву історичне підгрунтя політичних систем, змінюючи уявлення людей про ці системи.

Стратегії історизації тоді відіграють важливу роль у регулюванні поведінки, виборів та заходів, що їх проводять інституції. Виходячи за рамки ігор з пам'яттю та розвиваючи заходи з метою впоратися з пост-конфліктними періодами, актори стають дедалі більше схильними до використання уявлення про минуле, особливо якщо це минуле є конфліктним [10].

У Польщі очищення від зла минулого відбувається значно гостріше, ніж у її західних сусідів – Чехії чи колишній НДР: дається взнаки уражений комплекс месіанського народу та любов до історичних порахунків. Утім суть процесу та ж – звільнення від тоталітарних компонентів у суспільному житті. Одним із ключових інструментів цього є установа, повна назва якої звучить: Інститут національної пам'яті, – Комісія розслідування злочинів проти польського народу. Закон поклав на Інститут обов'язок розслідувати історичні злочини й охороняти персональні дані покривджених червоним і бру-

натним тоталітаризмами. У структурі ІНП три різнопланові вертикалі: Комісія розслідування злочинів проти польського народу, Бюро надання та архівації документів і Бюро публічної освіти. Освітній відділ проводить наукові дослідження, наукові конференції, видає книги, організовує виставки, а також готує методичні рекомендації для закладів освіти в галузі новітньої історії Польщі [6].

Побідні структури існують і в інших країнах Центрально-Східної Європи. Це Празький Інститут з вивчення тоталітарних режимів, Інститут національної пам'яті у Словаччині, Національна рада із вивчення архівів державної безпеки у Румунії та ін. Їхня діяльність спрямована на викриття злочинів нацистського та комуністичного режимів, їх засудження, проведення люстрації влади. Для цього розсекречуються архіви, проводять тематичні виставки [2, с.11–12]. У певних країнах отримати консультацію щодо списків осіб, які співпрацювали з поліцією (у деяких випадках спростовані), можна в режимі онлайн (у Словаччині – на сайті Національного інституту пам'яті; у Чеській Республіці – на сайті архіву Міністерства внутрішніх справ). Списки також поширюються без схвалення інституцій, наприклад, у Чеській Республіці, де їхньою метою є оспорювати та доповнювати офіційний список, і у Польщі, де вже двічі, у 1992 та 2005 роках, ними скористалися для здійснення тиску на інституційних акторів, а також для прискорення процедур демаскування агентів режиму. Це саме стосується і Угорщини. У цьому бродінні ініціатив, які належали існуючим силам, були породжені громадянськими рухами чи одкровеннями жертв, також істориками, без уваги до презумпції невинності, чи журналістами у пошуках сенсації, – актори обирають хибні цілі.

Чого слід боятися, так це того, що за допомогою гри партійних призначень ці інститути можуть стати чимось більшим, ніж інструментами у не дуже чесних руках, і можуть бути використаними у політичних змаганнях.

У Європі (ЄС) на противагу зростаючому використанню конфліктного символічного минулого пропонується власна модель мирного співіснування серед колишніх ворогів. Та прагнучи зробити мир абсолютним за допомогою консенсусу, європейські політики часто просто відкладають спогади про спірні конфлікти минулого на одне чи два покоління. Інтегруючи пам'ять історичного політичного минулого в рутинні канони демократії, вони насправді обмежили чи нейтралізували ризик того, що насилля з цього спадку повернеться [10].

Підсумовуючи варто зазначити, що соціальна пам'ять, будучи складним і багатогранним феноменом, має досить значний потенціал у сфері застосування у визначальних напрямах суспільного розвитку. Однак, слід акцетувати увагу й на тому, що її відновлення, формування та конструювання може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Тому науковцям та політичним елітам слід знайти той ідеальний варіант спільної пам'яті, який сприятиме консолідації та трансформації суспільства у цілісне та високорозвинене, а не маніпулювати минулим, використовуючи його у своїх популістських цілях.

1. Бойко М. Вплив соціальної пам'яті на формування національно-територіальної ідентичності населення України [Електронний ресурс] / Марія Бойко. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ Sprr/2010_4/boyko.pdf.
2. Ваннек Л. Три основні положення, на яких базувався Радянський Союз, були невірні [Електронний ресурс] / Людмила Ванннек. – Режим доступу : http://www.radiosvoboda.org/content/article/1968621.html.
3. Дурманенко О.О. Міфологічність соціальної пам'яті як запорука цілісного "Я" індивіда [Електронний ресурс] / О. О. Дурманенко // Грані. – 2012. – № 2 (82). – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Grani/2012_2/20.pdf.
4. Журженко Т. Геополітика памяті [Електронний ресурс] / Тетяна Журженко. – Режим доступу : http://www.eurozine.com/articles/2009-06-29-zhurzhenko-uk.html.

5. Ільченко Н. М. Вплив інституціональних факторів на формування та розвиток системи публічного врядування в суспільстві [Електронний ресурс] / Н. М. Ільченко. – Режим доступу : www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-2/doc/1/11.pdf.
6. Кабачій Р. Інститут національної памяті: досвід Польщі та перспективи України [Електронний ресурс] / Роман Кабачій. – Режим доступу : www.ipo.org.ua/archive/2007/Instytyt_nats_pamyati.doc.
7. Киридон А. М. Конструкт "колективна пам'ять" у фокусі часу: теоретичний дискурс. [Електронний ресурс] / А. М. Киридон. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/slv/2010_10/st10.pdf.
8. Коннертон П**.** Як суспільства пам'ятають [Електронний ресурс] / Пол Коннертон ; [пер. з англ. С. Шліпченко]. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 184 с. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/connert/conn.htm.
9. Медведева С. Влияние социальной памяти россиян на их представление об идеальной власти [Електронний ресурс] / Светлана Медведева. – Режим доступу : www.ruthenia.ru/logos/number/39/13.pdf .
10. Мінк Ж. Переосмислення парадигм соціальної пам'яті. Між примиренням та ре активацією конфліктів минулого у Європі [Електронний ресурс] / Жорж Мінк. – Режим доступу : http://www.day.kiev.ua/258034/.
11. Пеленська О. Нехтування злочинами комунізму у Словаччині каратиметься законом [Електронний ресурс] / Оксана Пеленська. – Режим доступу : http://www.radiosvoboda.org/content/article/24272978.html.
12. Пеленська О. У Чехії розсекретили невідомих "героїв" Служби держбезпеки комуністичної Чехословаччини [Електронний ресурс] / Оксана Пеленська. – Режим доступу : http://www.radiosvoboda.org/content/article/1337097.html.
13. Самокиш І. Вибір, виклики і досвід Словаччини [Електронний ресурс] / Ігор Самокиш. – Режим доступу : http://www.day.kiev.ua/231519.
14. Фостачук Е.А. Социальная память и коструирование ментальности в современной Украине [Електронний ресурс] / Е. А. Фостачук. – Режим доступу : *dspace.onu.edu.ua:8080/.../85-90%2B.pdf.*
15. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память [Електронний ресурс] / Морис Хальбвакс // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41). – Режим доступу : http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html.

В статье описано феномен социальной памяти, ее содержание, основные характеристики, структуру и типы. Определены основные пути влияния социальной памяти на трансформационные процессы.

Ключевые слова: *коллективная память, социальная память, миф памяти, страны Центрально-Восточной Европы.*

The article discribes the phenomenon of social memory, its content, main characteristics, structure & types. The main ways to influence social memory on the transformation's processes are determined.

Key words: *collective memory, social memory, myth of memory, the countries of Central and Eastern Europe.*

УДК 342.7
ББК 66.4(4)

Оксана Липчук,
Іванна Габльовська

ЗАХИСТ ПРАВ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН – ЯК ВИМОГА ДО КРАЇН КАНДИДАТІВ НА ВСТУП ДО ЄС

У статті досліджуються особливості та тенденції захисту прав етнонаціональних меншин у країнах-кандидатах на вступ до ЄС. Аналізуються політико-правові засади та механізми реалізації і захисту прав етнонаціональних меншин у країнах-кандидатах на вступ до ЄС.

Ключові слова: *етнонаціональна меншина, права,країни-кандидати, Європейський Союз.*

В умовах становлення сучасної моделі міждержавних відносин у Європі важливе значення відіграє дослідження процесів пов'язаних із функціонуванням багатонаціональних спільнот як на державному, так і на міжнародному рівні.

© Липчук О., Габльовська І., 2013

Суттєву роль для розуміння складних механізмів стосунків у багатоетнічному середовищі відіграють знання про місце та роль в них етнонаціональних меншин. Метою міжнародно-правового регулювання захисту прав національних меншин стають, зокрема, захист культурної розмаїтості як спільного надбання людської цивілізації та попередження конфліктів на міжетнічному грунті, розв'язання їх мирними шляхами. Адже міжнаціональні або міжетнічні конфлікти у країнах та міждержавні конфлікти на етнонаціональному грунті у більшості випадків мають негативні наслідки – численні людські жертви серед мирного населення, несуть у собі загрозу територіальній цілісності держав, збереженню самобутності, а деколи і фізичному існуванню самих етносів.

Як свідчить практика, реалізація прав етнонаціональних меншин може гарантуватися лише за умови ефективної взаємодії міжнародного права та національного права, норми яких покликані забезпечити їхній захист та розв'язання конфліктів безумовно мирним, правовим шляхом. Водночас відсутність в окремій країні конституційних гарантій, належної взаємодії міжнародного та внутрішнього права може призвести не тільки до погіршення становища етнічних груп, але й до ускладнення міжнародної ситуації в певному регіоні й навіть у світовому масштабі.

Адже серед базових критеріїв вступу до Європейського Союзу важливе місце відведено зобов'язанням, щодо правового регулювання захисту прав етнонаціональних меншин відповідно до стандартів цієї міжнародної організації.

Метою статті є комплексне висвітлення особливостей і тенденцій захисту прав етнонаціональних меншин у країнах-кандидатах на вступ до ЄС. Мета визначає необхідність виконання таких завдань:

– проаналізувати стан захисту прав етнонаціональних меншин у країнах-членах Євросоюзу;

– дослідити виконання вимог Євросоюзу щодо захисту прав етнонаціональних меншин у країнах-кандидатах на вступ до союзу.

Проблемам захисту прав етнонаціональних меншин присвячені праці закордонних вчених: А.Абашидзе, Г.Біро, М.Валцера, Ф.Гекмана, Н.Гіразолі, Е-І.Даеса, Ф.Ермакори, А.Ейде, Г.Жванії, В.Карташкіна, Ч.Тейлора, Ф.Капоторті, В.Юрьєва та інших. Серед українських вчених різні аспекти проблеми прав етнонаціональних меншин досліджували: М.Бурменский, І.Варзар, В.Денісов, В.Євінтов В.Євтух, О.Картунов, І.Кресіна, І.Курас, О.Майборода, О.Мартиненко, М.Орзіх, В.Панібудьласка, В.Погорілко, П.Рабінович, Ю.Римаренко, Л.Шкляр, Ю.Шемшученко, М.Шульга та інші.

На сьогоднішній день найбільш дискусійним залишається визначення поняття етнонаціональної меншини. Спроби визначити поняття "етнонаціональна меншина", що задовольнило б усі сторони, до цього часу не увінчалися успіхом. Цікавим є той момент, що у міжнародних правових актах стосовно національних, етнічних чи расових питань практично немає чіткого визначення поняття етнонаціональної меншини (у Статуті Організації Об'єднаних Націй взагалі не піднімається національне питання). Це, можливо, пояснюється тією багатогранністю, складністю і особливістю для конкретної ситуації етнонаціональних процесів і явищ, або небажанням багатьох високо розвинутих держав чітко визначитись з даними питаннями [7].

В цілому, в численних міжнародно-правових актах використовуються терміни: "національна", "расова", "етнічна", "культурна", "релігійна", "мовна" меншина. Також є суттєві відмінності у підходах до даної проблематики у національних законодавствах різних держав. Наприклад, у Великобританії використовується термін "расова група (меншина)", в Угорщині – "етнічна меншина", Австрії – "етнічна група", Словенії – "автохтонна етнічна громада", Бельгії – "культурна громада", Італії – "мовна группа", Швеції, Польщі, Україні – "національна меншина". А деякі країни не визнають в цілому

існування меншин на своїх територіях: Андорра, Греція, Нідерланди, Сан-Марино, Франція (Конституція Франції заперечує сааме існування етнонаціональних меншин), Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Туреччина [2, с.95].

Однак, попри відсутність зафіксованого визначення національної меншини, у відповідних документах Підкомісії з попередження дискримінації та захисту меншин ООН й інших міжнародних організацій використовується визначення Фр. Капоторті: меншина – група, яка у кількісному плані поступається останній частині населення держави і яка не є домінуючою, а її члени, будучи громадянами цієї держави, мають етнічні, релігійні чи інші характеристики, відмінні від іншої (останньої) частини населення і виявляють, навіть якщо і опосередковано, почуття солідарності, спрямоване на збереження їхньої культури, традиції, релігії чи мови [3, 457].

Однією з нагальних проблем сучасного світу став захист прав національних меншин. Етнічна та расова напруженість, що існували роками, виявляються сьогодні у вигляді актів насильства або, навіть у формі збройних конфліктів. З часів заснування Європейського Союзу, його визначальними принципами були і є демократія та права людини. Згідно Копенгагенської декларації, щоб бути прийнятими до ЄС, країни-кандидати обов'язково мають продемонструвати, що вони забезпечують захист прав меншин.

Європейський Союз (European Union) – це унікальне об'єднання країн Європи, які через створення спільного ринку, економічного та валютного союзу, а також шляхом реалізації спільної політики й діяльності мають на меті забезпечити безперервне економічне зростання, соціальний розвиток і згуртованість країн-учасниць. Держави Європейського Союзу (ЄС) створили спільні інституції, яким делегували частину своїх національних повноважень так, що рішення в певних сферах загальних інтересів можуть ухвалюватись демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні [1].

Для вступу до Євросоюзу країна-кандидат повинна відповідати Копенгагенським критеріям. Копенгагенські критерії – критерії вступу країн в Європейський союз, які були прийняті в червні 1993 року на засіданні Європейської Ради в Копенгагені і підтверджені в грудні 1995 року на засіданні Європейської Ради в Мадриді.

У червні 1993 р. Європейська Рада на своєму засіданні в Копенгагені визнала право кожної європейської країни яка визнає положення статті 6 пункт 1 Угоди про утворення Європейського Союзу вступати до Європейського Союзу після виконання ними низки вимог за трьома критеріями:

– політичного: стабільність установ, які гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин;

– економічного: дійова ринкова економіка;

– "членського": зобов'язання, що випливають із факту вступу до ЄС, зокрема визнання його політичних, економічних та монетарних цілей.

Під час переговорів про приєднання з країнами-кандидатами, відбувається регулярний моніторинг дотримання Копенгагенських критеріїв. На основі даних моніторингу, ухвалюються рішення про приєднання, час приєднання країни, та дії, які необхідно перед тим здійснити.

На сьогоднішній день кандидатами на вступ до ЄС є 6 країн: Македонія, Туреччина, Хорватія, Ісландія, Чорногорія, Сербія.

Оскільки одним із критеріїв для країн-кандидатів на вступ до Євросоюзу є захист прав етнонаціональних меншин, розглянемо становище етнонаціональних меншин у цих державах і проаналізуємо перспективи членства виходячи з цього критерію.

Македонія. Етнічні македонці становлять 64% населення. Албанці – 25%, турки – 4%, серби – 2%, цигани – 3%, інші громади – 2%. П'ята частина громадян країни –

албанці які проживають на Північному Заході Македонії. У республіці живуть турецька, валашська, циганська і болгарська громади.

Одна з найважливіших проблем Македонії, що стає дедалі гострішою – албанська етнонаціональна меншина. Хоча ця етнонаціональна меншина й не надто численна і її не можна вважати корінним населенням цієї території, вона проживає компактно в прикордонних з Албанією та Косовим районах країни.

16 листопада 2001 р. були внесені зміни до Конституції Македонії, ст. 7 була значно розширена, крім македонського, оголошувалася офіційною будь-яка мова, на якій говорить не менше 20% населення (практично це поширюється і буде поширюватися в осяжному майбутньому лише на албанську). Також пропонувалося, що всі особисті документи громадян, які говорять на іншій офіційній мові, ніж македонська, робляться на двох мовах. Також громадяни отримали право звертатися в органи центральної влади і отримувати відповідь звідти на будь-якій з офіційних мов. Що ж стосується використання мов в органах місцевого самоврядування, то там офіційний статус отримала будь-яка мова, на якій на відповідній території говорить мінімум 20% населення. При цьому органи місцевої влади отримували право самостійно вирішувати питання, пов'язані із застосуванням мов, на яких говорить менше число громадян.

Зміни торкнулися і 69-ї статті, що стосується рішень парламенту. Її ч.2 звучить так: "Закони, які безпосередньо торкаються культури, використання мови, освіти, персональної документації і використання символіки, приймаються Асамблеєю більшістю депутатів, присутніх на засіданні, за умови, якщо за них проголосувала більшість присутніх депутатів, які належать до спільнот, не є більшістю населення в Македонії" [4].

У зв´язку з великим природним приростом частка албанців серед населення Македонії зростає. Активні політичні процеси серед албанців Албанії та Косового, а також загострення суперечностей на релігійному ґрунті активізує македонських албанців, налаштовуючи їх на участь у боротьбі за велику Албанію чи хоча б за приєднання до Косового. Проте малоймовірно, що ця боротьба завершиться успіхом. Далі, як на визнання незалежності Косового в теперішніх межах, європейська спільнота не піде, та й об'єктивних підстав для сепарації у македонських албанців недостатньо. Крім того, послаблення мусульманського впливу в Європі, яке передбачається, зробить амбіції албанців Македонії значно меншими.

Туреччина. Протягом багатьох століть на території Туреччини відбувалися постійні контакти і змішування багатьох народів, тому зараз у країні проживає багато етнонаціональнитх меншин. Курди є найбільшою етнонаціональною меншиною, яка, проживаючи на території Туреччини, уникла тюркізації в османську епоху. Споріднені з персами за мовою й етнічним походженням, курди живуть у малодоступних гірських районах Східної і Південно-Східної Анатолії, зберігши свої звичаї, мову і національну самосвідомість. Після надзвичайного стану, що діяв у районі їхнього розселення протягом багатьох років, почалася тюркізація курдів, і тільки з 1946 курдські провінції, нарешті, отримали такий самий статус, як і інші. Сусідство сильних курдських меншин в Іраку й Ірані робить проблему інтеграції турецьких курдів дуже гострою для Туреччини. До останнього часу її основним інструментом вважалося прискорення соціально-економічного розвитку районів компактного проживання курдів, наприклад, проект Південно-Східної Анатолії, який передбачає комплексний розвиток регіону на основі реалізації масштабних гідроенергетичних проектів.

На початку 2000-х у ході активізації підготовки Туреччини до початку переговорів про повноправне членство в ЄС курдам було надано ряд додаткових прав. У грудні 2003 набрав чинності закон, який дає можливість отримувати освіту мовами етнонаціональних меншин і діалектами. У результаті в країні були організовані приватні курси курдської мови, а 6 приватних шкіл розпочали навчання курдскою мовою, однак

учні цих шкіл мали бути старші 15 років, тобто вони мали спочатку отримати основну освіту. В Конституцію країни були внесені поправки, які зняли заборону на використання інших мов, крім турецької. У 2004 законодавчі зміни, що дозволили передачі мовами етнонаціональних меншин, були внесені в теле- і радіомовлення. У червні 2004 перші такі передачі транслювалися державною радіомовною корпорацією. У липні 2004 було ухвалено закон "Про компенсацію втрат, яких завдано населенню внаслідок терористичних дій". Цей закон передбачає виплату компенсацій тим жителям південного сходу країни, яким завдано збитків у період після липня 1987. Однак принципи застосування закону прописані нечітко, що обмежує можливості його використання. На території сучасної Туреччини проживають також араби, греки, лази, черкеси (під цим етнонімом маються на увазі адигі, кабардинці, інгуші, чеченці, осетини та інші народи Північного Кавказу), євреї та інші етнічні групи. Перепис населення 1965 р. був останнім, у якому містилися відомості про мовну приналежність і віросповідання громадян, що дозволяло хоча б приблизно встановити чисельність етнонаціональних меншин та етнічних груп. У відповідності із ст. 66-ю Конституції 1982 р. турками вважаються усі, "хто зв'язаний узами громадянства з турецькою державою". Тобто, громадянство віднині офіційно визначає національну приналежність. До того ж діти, які народилися від батька-турка або матері-туркені, вважаються турками.

Однією з найважливіших проблем, яку повинна вирішити Туреччина перед вступом у Євросоюз є відносини з Кіпром. Туреччина не визнає суверенітет міжнародно визнаної Республіки Кіпр, вважаючи її своєю територією, і підтримує стосунки лише з невизнаною Турецькою республікою Північного Кіпру. Таким чином кіпрська проблема є одним з каменів спотикання в переговорному процесі про вступ Туреччини до ЄС як повноправного члена. Відносини між Туреччиною, ЄС і Кіпром поєднані, як залізний трикутник, вони не можуть бути відокремлені один від одного. Останній раунд переговорів щодо возз'єднання Кіпру, котрий відбувся 2008 року, не відповідав сподіванням, які були на нього покладені. Відтоді зависли у повітрі і відносини ЄС з Туреччиною. Однією з головних причин, котра блокує неспроможність досягнення прогресу на Кіпрі, є те, що дві головні сторони – Туреччина і греки-кіпріоти не розуміють, чого інша сторона насправді хоче від угоди. І це відбувається тому, що вони не спілкуються одна з одною [5].

Тому достовірно можна говорити лише про те, що Туреччина – багатонаціональна країна, на території якої проживає більш як 25 національних меншин. За даними оцінювання, їх чисельність становить 13–15 млн.осіб. Найчисленніші курди (10–12 млн осіб), нечисленну групу формують араби (1 млн.осіб), інші етнічні групи нараховують від десяти до кілька сот тисяч осіб.

Хорватія. Загальна чисельність населення – 4,434 млн. осіб (2008 р.). Національний склад: хорвати –89,6%; серби – 4,5%; мусульмани – 0,9%; угорці – 0,5%; словенці – 0,5%; інші (українці, італійці, чехи, албанці тощо) – 8,1%. Після парламентських і президентських виборів (січень – лютий 2000 року) у Хорватії відкрилися можливості реалізації прав національних меншин. 13 грудня 2002 року у Хорватії був прийнятий "Конституційний закон про права національних меншин" [6].

Стаття 1 цього закону проголошує, що "республіка Хорватія зобов'язується дотримуватися та захищати права національних меншин та інші основні права і свободи людини і громадянина, верховенство права, та всі інші найвищі цінності, що закріплені у власній Конституції та у міжнародному праві щодо всіх її громадян".

Крім того, у статті 3 визнається, що "права і свободи членів етнонаціональних меншин, є невід'ємною частиною демократичної системи Республіки Хорватія та користуються необхідною підтримкою та захистом, включаючи всі необхідні заходи вжиті на користь етнонаціональних меншин. А також, що етнічне та мультикультурне роз-

маїття, дух розуміння, взаємоповага та толерантність сприяють кращому розвитку Республіки Хорватія". Це свідчить, що у Хорватії дуже серйозно підійшли до питання правового статусу етнонаціональних меншин.

Етнонаціональні меншини Хорватії мають право вільно використовувати свою мову та письмо в приватному та суспільному житті, включаючи право використовувати знаки, написи та іншу інформацію мовою та письмом, якими вони користуються згідно з законом. Важливим є і те, що рівність в офіційному використанні мови та письма національної меншини має додержуватися на території одиниці самоврядування, де кількість членів національної меншини становить щонайменше третину всього населення. Також етнонаціональні меншини мають право отримувати освіту мовою та письмом, якими вони користуються. Школи з викладанням мовою та письмом етнонаціональної меншини можуть бути утворені для учнів, кількість яких є меншою ніж та, що запропонована для шкіл, де викладання ведеться хорватською мовою.

Статтею 19 "Конституційного закону про права національних меншин" закріплюється право етнонаціональних меншин на представництво в Парламенті Хорватії (від 1 до 8 членів, залежно від загальної кількості населення етнонаціональної меншини). Також республіка Хорватія гарантує членам національної меншини право бути обраними в представницькі органи місцевих та регіональних одиниць самоврядування (ст. 20), або створювати власні (ст. 24).

Отже права етнонаціональних меншин у Хорватії захищаються не тільки Конституцією країни, а й законами та ратифікованими міжнародними актами у галузі прав і свобод людини.

Виконання Хорватією критерію про захист прав етнонаціональних меншин, має для країни два позитивні наслідки. Перший – полягає в тому, що етнонаціональні меншини, права яких захищено, не будуть створювати етнічних конфліктів всередині держави. Другим позитивним наслідком є те , що Хорватія у середині 2013 року, стане 28 членом Євросоюзу.

Ісландія. Національний склад населення: ісландці – 93,2%, поляки – 2,71%, інші іноземці – 4,09% (1 тис. датчан, кілька сотень норвежців, німців, англійців, американців США, близько 200 вихідців з України, близько 700 з Китаю і т. д.). Оскільки країна є в основному єдинонаціональною, за винятком невеликих груп представників інших національностей, то проблем із захистом прав етнонаціональних меншин у Ісландії немає. Євросоюз ще перевіряє відповідність законодавства країни (в тому числі про захист прав етнонаціональних меншин) загальноєвропейському, але за оцінками експертів Ісландію приймуть до ЄС вже у 2013 році.

Чорногорія. На території країни проживають чорногорці – 43%, серби – 32%, боснійці – 8%, албанці – 5%, інші (мусульмани, хорвати, рома (цигани)) – 12% .

У березні 2007 року була підписана Угода про Європейське партнерство з ЄС. Цей договір зобов'язав Чорногорію прийняти конституцію, що відповідатиме європейським стандартам, а також, серед іншого, гарантувати захист прав і свобод етнонаціональних меншин.

З цього часу Чорногорія ввела в дію законодавство з даного питання. Наприклад, згідно параграфу 19 Закону "Про захист прав та свобод національних меншин" представники національних меншин можуть обирати національні ради з метою реалізації прав на самоуправління у сфері розвитку мови та писемності, освіти, інформації та культури. Національні ради є юридичними особами. Як повідомляється в доповіді Європейської ради за підсумками зустрічі керівників країн-членів ЄС в Брюсселі 9 грудня 2011 року: "Європейська Рада оцінить прогрес, досягнутий Чорногорією у здійсненні реформ, зокрема, в області верховенства права та основоположних прав людини".

Сербія. Територію Сербії (крім албанців, які проживають в основному в Косово) населяють представники численних етнонаціональних меншин – угорці, словаки, румуни, цигани, хорвати, македонці, словенці, мусульмани, болгари, русини, українці, турки і деякі інші. Одні проживають досить компактно і навіть складають більшість у певних районах, інші розселилися по всій території Сербії.

Основною перешкодою для вступу Сербії в Євросоюз є самопроголошена республіка Косово. Канцлер Німеччини Ангела Меркель, заявила, що "шлях Сербії в ЄС проходить лише через нормалізацію відносин з Косово". На сьогоднішній день, можна сказати, що процес нормалізації все ж відбувається. Бо на думку прем'єр-міністра Косово Хашима Тачі, Сербія де-юре визнала Косово. Хашим Тачі вважає, що досягнута угода з Сербією являє собою дуже важливий крок на шляху встановлення верховенства закону в північній частині Косово.

У ситуації, котра склалася в Косово, можливо, найбільш очевидним і простим стало б рішення про ліквідацію етнічних сербських анклавів по всьому краю й переселення сербського населення на територію північно-західного Косово. І, відповідно, про переселення албанців з цієї території на південь краю. В теорії, провівши такий розділ, можна було б нейтралізувати вогнища міжетнічного напруження, і тоді серби могли б погодитися із незалежністю Косова.

Нині вже можна говорити про "косовський прецедент". Бо хто ж гарантуватиме, що років через двадцять-тридцять, а то й значно раніше, у якійсь європейській країні, наприклад, у Франції чи Іспанії, більшість мусульманського прийшлого населення, яке за нинішніх демографічних тенденцій на той час у певних регіонах становитиме там арифметичну більшість, не захоче також відділитися? Керуючись такими принципами, у майбутньому можна буде цілком демократично і легітимно, послуговуючись реалістичним політичним цинізмом і правом ісламської більшості, вирішити, яким має бути статус цього регіону й прийняти "вердикт" про здобуття ним незалежності. І приклад Косово лише надихатиме на такий акт.

Якщо говорити про те, які заходи має право застосувати Сербія у відповідь на одностороннє відторгнення Косова від її суверенного управління, потрібно сказати, що Сербія має ті ж права, які мають Франція, Іспанія і інші європейські країни. І якщо подивитись до того, які заходи вживають Іспанія і Франція стосовно до баскського сепаратизму, то можна дати повну відповідь. До речі, тут можна сказати, що цей прецедент ще й означатиме, чи є міжнародне право об'єктивним і дійсно правом для всіх, чи ж воно стає правом подвійних стандартів.

Дотримуючись вказівок ЄС, серби і косовари відновили діалог, що матеріалізувався в угоді від 24 лютого 2012 року. Вона передбачає, що сторони домовляться про охорону спільного кордону. Крім того, Косово отримає можливість членства в регіональних організаціях, де вже бере участь Сербія, і остання не буде перешкоджати діяльності косовських представників. Ось з таким багажем досягнень Белград підійшов до позитивного вирішення питання про свою заявку про членство в ЄС.

Розглянувши питання захисту прав етнонаціональних меншин як вимоги до країн які прагнуть вступити до євросоюзу можна дійти ряду висновків. Захист прав національних меншин сучасними документами міжнародного права розглядається як невід'ємна частина міжнародного правового захисту прав людини і як об'єкт міжнародного співробітництва держав. Характерною особливістю сучасного розвитку міжнародно-правового захисту прав етнонаціональних меншин слід вважати органічний взаємозв'язок між актами міжнародного права різного рівня, їхній гармонійний розвиток, формування як універсальних, так і регіональних систем захисту етнонаціональних меншин.

Права етнонаціональних меншин слід розглядати як особливі права – певна форма позитивних дій, спрямованих на те, щоб вони змогли зберегти свої особливості та традиції. Реалізація права етнонаціональних меншин означатиме також отримання ними такого статусу, який би їх задовольняв, а більшістю розглядався як природний, як такий, що гарантує будь-якій меншині можливість вільно користуватися рідною мовою, створювати й керувати своїми навчальними закладами, та брати участь у політичному та економічному житті держави.

Політичні норми, які застосовуються на всьому просторі Євросоюзу, суттєвою мірою визначають загальноєвропейські стандарти щодо захисту меншин. Проте слід зазначити, що політика ЄС у сфері захисту національних меншин не є однаковою щодо різних груп країн. Від країн-кандидатів Східної Європи організація вимагає створення інститутів, які гарантують захист прав національних меншин та забезпечення прав етнічних і національних груп та меншин відповідно до зобов'язань, узятих у рамках ОБСЄ, тоді як західноєвропейські держави-члени є вільними від таких зобов'язань. Наприклад, Франція, Туреччина, Іспанія, Італія проголошують національну однорідність і принципово не визнають на політичному та правовому рівнях існування національних меншин на своїх територіях; Бельгія лише підписала Рамкову конвенцію про захист національних меншин; Нідерланди, не визначивши поняття "національна меншина" на національному рівні, навіть не підписують РК. Республіку Латвія прийняли у нові члени Європейського Союзу без ратифікації Рамкової конвенції про захист національних меншин.

Тому виконання чи невиконання вимог щодо захисту прав етнонаціональних меншин може як прискорити (Хорватія), так і уповільнити (Туреччина) процес інтеграції в Єросоюз.

1. Абашидзе А. Х. Защита прав меньшинств по международному и внутригосударственному праву / А. Х. Абашидзе. – М. : Права человека, 1996. – 476 с.
2. Глосарій термінів Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : //http://www.europa.dovidka.com.ua.
3. Декларація прав національностей України. 1 лист. 1991 р. // Національні відносини в Україні у XX ст. : зб. документів і матеріалів. – К. : Наук, думка, 1994. – С. 474–475.
4. Жук П., Етнополітична карта світу XXI століття Методичний і предметний коментарі / П. Жук, Н. Мазур, Р. Соломонюк, Р. Турчак. – Тернопіль : Мандрівець, 2000. – 240 с.
5. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992 р.) // Збірник договорів Ради Європи. Українська версія. – К., 2000. – С. 175–196.
6. Євростат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //http://www.epp.eurostat.ec.europa.eu.
7. Каспрук В. Чи має шанси Сербія на членство в ЄС? [Електронний ресурс] / В. Каспрук. – Режим доступу : http://tyzhden.ua/World/37694.

В статье исследуются особенности и тенденции защиты прав этнонациональных меньшинств в странах-кандидатах на вступление в ЕС. Анализируются политико-правовые основы и механизмы реализации и защиты прав этнонациональных меньшинств в странах-кандидатах на вступление в ЕС.

Ключевые слова: *этнонациональная меньшинство, права, страны-кандидаты, Европейский Союз.*

This article analyzes trends and protect the rights of ethnic minorities in the candidate countries for accession to the EU. Analyzes the political and legal framework and mechanisms for implementation and protection of ethnic minorities in the candidate countries for accession to the EU.

Keywords: *ethnic minority rights, the candidate countries, the European Union.*

УДК [323.21] (477.8) “1867/1914”
ББК 66.5

Iwan Monołatij

UCZESTNICTWO POLITYCZNE AKTORÓW ETNICZNYCH W EUROPIE ŚRÓDKOWO-WSCHODNIEJ: PRZYKŁAD GALICJI I BUKOWINY OKRESU HABSBURGSKIEGO

Investigated the institutional processes in ethnic policy of Austria-Hungary, on the rights and needs of ethnic political actors, processes, internal and external institutionalization of Ukrainian, Polish, Hebrew, Romanian and German political actors Galicia and Bukovina.Based on a combination of methodological approaches – symbolic relationism, ethnical symbolism, methods of phenomenological, structural, functional, systems and methodology of neo-institutionalism, rational choice theory – highlights features of the implementation power interests, the creation of political institutions, the implementation of public policies ethnic actors.

Keywords: *ethnic actors, politization of ethnicity, state ethnic policy, political participation, political mobilization, protection of group interests, interethnic interaction.*

Klasyczne i współczesne koncepcje instytucjonalizacji etnicznych aktorów politycznych oraz politycznego udziału obywateli pozwalają na określenie do pewnego stopnia bazowych cech działalności wspólnot etnonarodowych w warunkach upolitycznia etniczności. We współczesnych badaniach społeczeństwo zostaje podzielone na “swoich” i “obcych” w skutek podziałów strukturalnych, funkcjonalności przestrzeni dystansu społeczno-kulturalnego w każdym organizmie etnopolitycznym. Dla nich czynnikiem kształtującym jest zachowanie etnopolityczne. Grupy są traktowane z jednej strony jako całość, zaś z drugiej – jako takie, czyje ekspektacje i cele określają się w działalności ukształtowanych w ich środowisku aktorów politycznych. Etnopolitykę państw, bez względu na różne warianty koncepcji dla jej analizy, uczeni oceniają według kryteriów podziału różnego rodzaju ograniczonych zasobów, stworzenia/konserwacji systemu (nie)równości szans dla realizacji przez różne grupy możliwości wartościowych i zróżnicowanego stosunku do ich zasobów kulturalnych. Instrumentalne użycie kategorii “uczestnictwo polityczne” pozwoliło na określenie istotnych cech stosunków politycznych, zbadanie ewolucji współdziałania głównych podmiotów procesu politycznego w okresie upolitycznia etniczności [1, c.71; 7, c.351, 352].

Podstawę normatywno-prawną formalizacji przez państwo uczestnictwa politycznego założyły reformy konstytucyjne z lat 60-ch XIX wieku. Państwo stworzyło podstawy odpowiedniego “wystroju instytucjonalnego”, pewnych mechanizmów współdziałania społecznego, sprzyjających zapewnieniu konstytucyjnych praw i wolności człowieka, gwarantowaniu uczestnictwa etnoforów w procesie wyborczym, w szczególności kształtowaniu podstaw uczestnictwa elektoralnego wyborców jako zdolnych do działania obywateli państwa. Szczególnego brzmienia nabierała polityka etnonarodowościowa państwa, która sprzyjała harmonizacji stosunków państwa a mniejszości etnicznych, gwarantowaniu ich praw, realizacji pewnego modelu etnopolitycznego. Jej składniki – legitymacja władzy, ograniczenia amplitudy możliwych działań mniejszości etnicznych ramkami sformalizowanego pola prawnego, neutralizacja ich separatyzmu etnicznego oraz możliwych pretensji na otrzymanie władzy w kraju, harmonizacja interakcjonizmu wspólnot etnonarodowościowych i równoległe kształtowanie narodowości etnicznych. Wraz z tym państwo stosowało metody konfrontacji względem “obcych” [5, c.11–12]. Chodziło przede wszystkim o narzucanie i konserwację pionowych stosunków międzyetnicznych, zadowolenie interesów etnosów tytułowych kosztem “obcych”. Ostatnich, w szczególności Żydów, którzy jeszcze przebywali na “drodze do równouprawnienia”, w dodatku nie uznawano jako oddzielną wspólnotę etniczną, co świadczyło o segregacyjnym modelu etnopolityki, zastosowanym wobec nich. W badanym chronotopie (czasoprzestrzeni) państwowe organy władzy prowadziły politykę ofensywną wobec grupowych interesów przede wszystkim Ukraińców i Żydów. Konstruowanie pionowych stosunków międzyetnicznych sprowadzało się do wspólnego

© Monołatij I., 2013

mianownika pozycjonowania państwa jako bezwzględnego obrońcy interesów tytułowego/polskiego narodu etnicznego przede wszystkim w Galicji. Pod takim warunkiem dylemat stworzenia możliwości dla hołubienia przez mniejszości etniczne swoich zasobów kulturalnych, narzucania im wartości społeczno-kulturalnych narodu-państwa lub ich harmonijnego pojednania z "obcymi", stosowanie w tym celu środków i metod etc. odzwierciedlał orientację aktorów politycznych, ze jednej strony, na realizację etnopolitycznego modelu państwa (który wyznaczały panującę dynastia i rząd), zaś z drugiej – na uznanie przez nich koncepcji etnicznej czy politycznej narodu [6, c.18–23]. Dylemat hołubienia/przeciwstawienia wielokulturowości określił aktualne dla monarchii Habsburgów zadanie – poszukiwanie dróg, które sprzyjały by absorpcji w łonie obrazu etnopsychologicznego "my" tych, kogo dzięki obiektywnej dyskretności etnicznego myślenia etnonarody tytułowe kojarzyły z "oni". A że politycznymi i/albo kulturalnymi symbolami wspólnot etnicznych są języki, to bezustanne rozszerzenie zakresu funkcjonowania jednego z nich (państwowego) przy jednoczesnym ograniczeniu pola publicznego dla innych w badanym chronotopie, w szczególności ukraińskiego i żydowskiego (jidysz, język hebrajski), było czynnikiem, który wzmacniał atmosferę konkurencji języków. Nie wysuwając zadań asymilacji mniejszości etnicznych, to właśnie miejscowe organy władzy w badanym chronotopie realizowały politykę dyskryminacyjną wobec języka etnicznej większości i języków "lokalnych", nadając preferencje językowe tylko oddzielnym figurantom – etnosom tytułowym (polskiemu w Galicji Wschodniej, niemieckiemu – na Bukowinie). Polityka etnopluralizmu państwa sprzyjała zapoczątkowaniu szkolnictwa mniejszości etnicznych. Modele, które realizowało państwo w dziedzinie edukacji, odzwierciedla jego strategia wobec Żydów i Niemców. Segment kościelno-religijny państwowej polityki etnicznej Wiednia wyznaczały, ze jednej strony, strategie obrony i stworzenia równych możliwości dla funkcjonowania instytutów wspólnot etnowyznaniowych (przy jednoczesnej preferencji dominującego wyznania – katolickiego), a z drugiej – tradycjonalizm wspólnot etnowyznaniowych i ważna rola kościoła chrześcijańskiego i wspólnot religijnych w zachowaniu ich tożsamości. Oficjalny Wiedeń ujawniał pewną zaciętość w wysiłkach unifikować też kościelno-religijny obszar kraju. Wskaźnikiem ofensywnego charakteru działań władzy stały się jej wysiłki ustalić kontrolę nad oddzielnymi wspólnotami religijnymi i kościołami, w szczególności wspólnotami izraelickimi [11, c.111–123].

Genezą etnicznego katalizatora mobilizacji politycznej była ewolucja identydów – od samoidentyfikacji religijnej do etnicznej. Ważną cechą okresu *przed*narodowościowego była też obecność identyczności terytorialnej. Terytorium tu występowało jako główny gradient i było czynnikiem socjalizacji indywiduuma, jego mobilizacji politycznej. Wyobrażenia zespołowe, grupowa solidarność (zarówno jak odpowiedni system mitów i symboli) nie są po prostu "przywiązane" do pewnego terytorium, lecz także są sformowane odpowiednio do dominującej tutaj kultury społecznej (normatywnej) i politycznej. Przy braku własnej państwowości, w warunkach wspólnego zamieszkiwania wspólnot chrześcijańskich (Ukraińców, Polaków, Ormian, Mołdawian, Rumunów) i niechrześcijańskich (Żydów, Karaimów) czynnik wyznaniowy pogłębiał uczucie etnoidentyfikacji wśród ludności. Identyd religijny pozostawał tą linią demarkacyjną, która rozdzielała ludność regionu na "swoich" i "obcych", nasycała obszar międzyetnicznego dystansu społeczno-kulturowego. Obok z identycznością stanową i terytorialną kontynuowała istnienie również identyczność wyznaniowa, dlatego wyznanie zwykle określało przynależność etniczną. Absolutystyczny system zarządzania zawczasu pozbawiał etnosy podmiotowości politycznej, ponieważ stosunki osoby i państwa w aspekcie etnicznym były określane przez wyznanie (w szczególności w przypadku Żydów). Różnice etniczne i językowe uzyskały znaczenie polityczne w połowie XIX wieku, kiedy to ideologia etniczna zaczęła akcentować samoistność oddzielnych etnonarodów, ich kultur i języków. Przy czym akcent kładziono na wartościach ogólno-

narodowych – interesie etnicznym, bezpieczeństwu etc. [9, c.75–81]. Szybkiemu rozpowszechnieniu ich elementów sprzyjały dzieła literackie, które odgrywały znaczącą rolę w kształtowaniu wartości etnicznych. Idee, które przez utwory prozaiczne i poetyckie stawały się znane, zdobywały swoich przeciwników czy naśladowców w środowisku wspólnot etnicznych. Skutkiem tego stał się rozwój polemiki na temat formułowania programów narodowych i mitów narodowych, w szczególności o "Tyrolczykach Wschodu", "Gente Ruthenus, natione Polonus" oraz "Święte historyczne posłannictwo scalania Ziemi Russkiej". Etniczny katalizator mobilizacji politycznej wykorzystywały różne koła polityczne, ze jednej strony, dla upolitycznianiа etniczności (on określał specyfikę dynamiki etnogrupowej), zaś z drugiej – dla skierowywania protestu społecznego w łożysko walki międzyetnicznej [6, c.25–26].

Różnice między areałowym i dyspersyjnym charakterem zamieszkiwania Ukraińców, Polaków, Żydów i innych mniejszości imigracyjnych, brak struktury społecznej grup etnicznych były czynnikami, które oddziaływały na współzależność etnicznej struktury zawodowej i linii rozgraniczenia społecznego. Cecha charakterystyczna zawodowej struktury ludności to kulturalny podział pracy, który oddzielał "swoich" i "obcych", ponieważ określał główne kryterium wyodrębnienia tych czy tamtych wspólnot z ogółu. Istotnym czynnikiem opozycji "swój – obcy" było terytorium – środowisko współdziałania wspólnot etnonarodowych i poligon rozpaczliwej walki o deficytowe zasoby, w szczególności o ziemię. Grunt dla kształtowania wzajemnych, "monochromatycznych", obrazów wspólnot, współistniejących obok siebie (w szczególności Ukraińcy – rolnicy, Żydzi – handlarze), zapewniała umowna triada: miejsce zamieszkiwania, działalność produkcyjna, społeczne "my"-doświadczenie. Wyjątkową tutaj była ekonomiczna współzależność miasta i wsi, która jednak nie zmieniała ogólnego obrazu linii rozgraniczenia. To widać na przekroju sakralizacji ziemi przez chłopów przy jednoczesnym lekceważeniu czy nawet znieważeniu dziedziny handlu. Najważniejszą rolę w funkcjonowaniu dychotomii "swój"/"obcy" odgrywała religia, ponieważ dla etnoforów była ona znaczną częścią życia powszedniego. Dychotomia miasta i wsi komplikowała się przez konfrontację etniczną i konfesyjną. Dzięki swojej funkcji komunikatywnej język powszedniego obcowania tworzył środowiska wewnętrzno-integracyjnych enklaw lingwistycznych dla jego nosicieli a zarazem oddalał ich od innojęzycznych. W środowisku językowym obojętność "innych" oddalała, jednocześnie nie skracając dystansu etnopsychologicznego między "my" – i "oni"-interesami, lecz w warunkach nie sformalizowanego ustroju społecznego zapobiegała kształtowaniu się stref konfliktów międzyetnicznych. Zbieg interesów grup etnicznych i społecznych, które nierzadko przebywały w antagonizmie między sobą, stwarzał grunt dla powstania i żywotności mitów, auto- i heterostereotypów w świadomości zbiorowej każdej ze wspólnot etnonarodowych wzajemnie wobec siebie. Rozgraniczenie społeczne konserwowało się wskutek funkcjonowania etnonacjonalizmów, które wykorzystując historię etniczną produkowały wizerunki "ja" na różnych poziomach – (od)tworzenie własnej historii, jeśli kto woli – przywłaszczanie jej wysiłkiem woli, tworzenie "naszej" narracji historycznej. Katalizatorem tworzenia wizerunków kompensacyjno-oceniających stawały się byłe krzywdy. Etnospołeczne "nasycanie" definicji inności stawało się widoczne także na przekrojach izraelici/chrześcijanie, wspólnoty miejskie/wiejskie, biedny/bogaty [2, c.43–46].

Działalność partii etnicznych, które artykułowały interesy etnogrupowe i strategie ich obrony, odzwierciedliła upolitycznianie "my"-przeżyć. Tutaj dodał się też nonkonformizm w obronie praw "swoich", co spowodowało przewagę przeciwieństw i konfliktów w interakcjonizmie wspólnot etnonarodowych. Ponieważ w warunkach etnizacji polityki i przeciwieństw międzyetnicznych to uwarunkowało funkcjonalną rolę partii etnicznych jako grup konfliktowych. Funkcje pośredniczo-reprezentacyjne pełniły podmioty partyjne większości etnicznej. Z jednej strony, one demonstrowały priorytet identyczności etnicznej

nad innymi jej typami, manifestowały na zewnątrz "my"-uczucia, co potęgowało międzyetniczny dystans społeczno-kulturalny, z drugiej zaś – urzeczywistniały interesy etnonarodowe, określały strategię i taktykę ich obrony. Bez względu na różniące się pozycje w stosunku do narodu-państwa, wizje dróg obrony zasobów kulturalnych etniczności, wszystkie ukraińskie partie były jednomyślne w wizji państwowej przyszłości narodu ukraińskiego [3, c.254–260]. Nowe impulsy determinantne dla późniejszego rozwoju procesu upolitycznіania grup makrospołecznych niosły w sobie ukraińskie i polskie odrodzenie etniczne oraz walka dwóch etnonarodów wokół kwestii o skalę wpływu na życie społeczno-polityczne regionu. W badanym chronotopie Ukraińcy i Polacy współistnieli obok siebie w różnych warunkach społeczno-politycznych, jednak za każdym razem dystansowali się jedni od drugich, prowadząc ofensywną politykę wobec "obcych". Wzajemna konfrontacja i strukturowanie partii i organizacji według zasady etnicznej były postrzegane jako aksjomatyczne, a strukturalizacja partyjna zostawała jednym z rozstrzygających czynników mobilizacji etnopolitycznej. Autgrupowa transmisja platform, które implicytnie odzwierciedlały spięcie ideowych stałych podmiotów partyjnych procesów politycznych na problemach etniczności, "my"-uczuciach, zarówno jak i bezpośrednia działalność polskich partii politycznych na ziemiach zachodnioukraińskich, skierowana na obronę własnych interesów makrospołecznych, przetwarzała je przeważnie na grupy konfliktowe. Nie mniej ważne były także korelacja współzależności sił makrospołecznych, kształtowanie nowych konkurencyjnych/konfliktowych "partnerów" sparingowych, czy też korygowanie stosunków starych vis-a-vis, zwłaszcza w przypadku Żydów. Ci ostatni, ze względu na swój status etniczny i walkę o równoprawność obywatelską, nie chcieli być "bronią" pierwszych w presji na drugich ("sąsiadów"), proponując programy, które regulowały ich interesy. Niezbędnym składnikiem mobilizacji etnopolitycznej Żydów były poszukiwania własnej identyczności narodowo-kulturalnej w diasporze. W szczególności kontekst syjonistyczny stał się magistralną dominantą żydowskiego życia politycznego. Polityczne figury wspólnoty żydowskiej na ziemiach zachodnioukraińskich broniły interesów grupy w różnych dziedzinach życia publicznego i nie przeciwstawiały się grupowym przeżyciom "innych" [5, c.147–151].

Decydujący czynnik pobudzający identyfikację polityczną i strukturalizację partyjną Żydów to są kontrowersje w ich ocenie perspektyw miejsca zamieszkiwania grupy etnicznej. Przeważnie pasywnymi statystkami instytucjonalizowania własnych aktorów politycznych były niemieckie organizacje kulturowe i społeczno-polityczne. W ich środowisku dominowała amorficzność polityczna, ponieważ, z jednej strony, ich instytucje, które działały w badanym czasie na ziemiach zachodnioukraińskich miały charakter wyjątkowo kulturowy, zaś z drugiej, ich działalność sprzyjała zachowaniu etnicznej samoistności Niemców w diasporze, nie przeciwstawiając ich narodowi-państwu. Rumuńskie przedstawicielstwo partyjne było, obok Niemców, marginalną figurą polityczną, na wierzchołku której przebywali duzi właściciele ziemscy – głosiciele idei politycznych oraz mitologemów etnicznych. Ich "pozycja zaborcza" była postawiona w prostą zależność od odrodzenia etnicznego, a z czasem też od podniesienia społecznego miejscowych Ukraińców i Żydów. W wyniku tego zagrożenie dla swoich interesów rumuńskie organizacje narodowe i przedstawicielstwa partyjne upatrywały w coraz większej konkurencji międzygrupowej [8, c.345–348].

Warianty obrony grupowych praw przez etnicznych aktorów politycznych świadczą, że każdy z etnonarodów kierował się celami, które odpowiadały jego interesom bez uwzględnienia pragnień "obcych". Przy czym według cechy statusu podmiotów, które brały w nim udział, klasyfikujemy przeciwieństwa polityczne jako styczność między grupami nierównoprawnymi (Polacy – Żydzi) oraz równoprawnymi (Ukraińcy – Żydzi). Wszystkie konflikty o zdobycie władzy jako najbardziej deficytowego zasobu przybierały formy

manifestacyjnej wskutek znaczności zadań, które usiłowały zrealizować ich bezpośredni uczestnicy – państwo, z jednej strony, i etniczni aktorzy polityczni – z drugiej. Wzmacnianiu konfliktowości stosunków między etnonarodami sprzyjało wykorzystanie praktyki terroru politycznego. Jego podmioty wykorzystały terroryzm etniczny, który tutaj wykonywał funkcję obronną (analogiczną do "nacjonalizmu obronnego") walki narodowo-wyzwoleńczej etnicznej większości regionu i miał formę indywidualistyczną. Czynnik etnicznego otoczenia warunkował przeciwieństwa etnospołeczne [1, c.73]. Ich czynniki konfliktotwórcze były różne, natomiast jego stałym katalizatorem pozostawała ukraińsko-polska rywalizacja o ziemię. Atmosferę napięcia międzyetnicznego i konkurencji wzmacniały polska kolonizacja ziem zachodnioukraińskich, w szczególności Wschodniej Galicji co z kolei świadczyło o ekstrapolacji praktyk i skutków przekształceń rolniczych w dziedzinę polityczną. Symptomy konkurencji międzyetnicznej o ziemię były widoczne nie tylko wśród wspólnot o różnym statusie, lecz zarówno wśród tych, co miały równy status, przede wszystkim między Ukraińcami i Żydami [6, c.27]. Połączenie czynników zubożenia Ukraińców i uświadomienie przez nich latentnych zamiarów politycznych władzy, w szczególności – jej wysiłku sztucznie skorygować skład etnodemograficzny ludności regionu, sprzyjały kształtowaniu nowej platformy, na której odbywała się mobilizacja grup makrospołecznych. W szczególności ruch spółdzielczy etnicznej większości regionu wszedł w konkurencję z tamtymi "obcymi", którzy od dawna dominowali w dziedzinach handlu i produkcji drobnotowarowej – Żydami i Polakami. Swoją drogą to uwarunkowało nasilenie konkurencji ukraiński-żydowskiej, która sprzyjała utrwaleniu sprzeczności etnospołecznych między etnoforami obu grup. Katalizatorem walki etnospołecznej o miasta zachodnioukraińskie stało się wzajemne skrzyżowanie komponentów etnicznych i ekonomicznych. Ponieważ w trakcie konkurencji o miasto podmioty procesów etnopolitycznych rozwiązywały dla siebie kardynalne problemy (napełnić/wzmocnić obszar społeczno-kulturowy miast; rozpowszechnić/utrzymać własne wpływy), to ich rola i zadanie w tej walce były pochodne od statusu wspólnot. W warunkach regionu zacofanego ekonomicznie moduł modernizacyjny konfliktu był określony, po pierwsze, próbami Żydów i Polaków zachować przewagę ekonomiczną w miastach i, po drugie, wysiłkami miejscowej większości etnicznej, skierowanymi na zmianę ich struktury społecznej, przezwyciężenia braku struktury. Dlatego możliwość zmiany pozycji w ówczesnym etnokulturowym podziale pracy ze strony Ukraińców pobudzała Żydów i Polaków do obrony ich etnicznego biznesu. Sprzeczności społeczno-kulturowe współdziałania międzyetnicznego, a gdzieniegdzie i konflikty były spowodowane czynnikami obiektywnymi i subiektywnymi. Wśród pierwszych wyróżniamy walkę o kościół narodowy w warunkach ciasnej przeplatanki wartości etnicznych i wyznaniowych. Sprzeczności o wartości między podmiotami interakcjonizmu wywoływał też język, który był jednym z katalizatorów mobilizacji etnopolitycznej grup dyskryminowanych [11, c.123, 126]. Do tego doszła też walka mniejszości etnicznych o szkołę dla nich z ojczystym językiem nauczania. Natomiast stosowanie przez władze i polskich aktorów politycznych religii jako środka wspomagającego asymilację etniczną "obcych", oraz próbę wcielenia katolickiego wariantu etnonacjonalizmu rozumiemy jako czynniki subiektywne. Sprzeczności i konflikty, które powstawały w procesie współdziałania grup etnicznych w badanym chronotopie, określamy jako ostateczne zaostrzenie sprzeczności między wspólnotami etnicznymi i wyznaniowymi w trakcie wspólnego odtwarzania rzeczywistości społecznej. Te sprzeczności bazowały się na naruszeniu systemu wartości kulturalnych w aspektach etnicznych, religijnych czy cywilizacyjnych i na tej podstawie obniżeniu statusu społecznego. W badanym chronotopie właśnie etniczność występowała jako stosunkowo samodzielny czynnik konfliktogenny, a jedną z głównych przyczyn konfliktowości w dziedzinach politycznej, ekonomicznej i kulturalnej był wzrost świadomości etnonarodowej.

Osobliwości uczestnictwa elektoralnego etnicznych aktorów politycznych odzwierciedlały przyrodę stosunków międzyetnicznych i określały charakter polityki po wyborach. Przeanalizowane kampanie wyborcze z reguły miały tendencję do polaryzowania i radykalizacji różnych grup. W szczególności "wybory galicyjskie" nie sprzyjały stabilności i reprezentacyjności procesu wyborczego. Do tego dochodziły cechy t. zw. manifestacji wyborczej – obietnice elektoratu, które pokazały, że liderzy etniczni okazali się nieprzygotowani do realiów powyborczego procesu politycznego [5, c.234–241]. W warunkach ówczesnego systemu wyborczego, w szczególności niestabilnego niereprezentacyjnego procesu politycznego, niestabilność instytucjonalna zarówno Reichsratu, jak i sejmów krajowych łączyła się z próbami dominującej grupy etnicznej zdobyć kontrolę nad instytucjami, nie dopuszczając przedstawicieli innych wspólnot etnicznych do podziału deficytowych zasobów (przede wszystkim uprawnień dotyczących władzy) i rozwiązania ważnych kwestii społecznych. Ponieważ administracja państwowa w Galicji Wschodniej, reprezentowana przez polskich aktorów politycznych i elity etniczne, realizowała utrwalony system nadużyć wyborczych, uczestnictwu elektoralnemu Ukraińców i Żydów towarzyszył duży łańcuch akcji powyborczych – podpisywanie petycji, przeprowadzenie wieców, spotkań i manifestacji. Wprowadzenie powszechnego prawa wyborczego nie zmieniło sytuacji kardynalnie, ponieważ zachowanie politycznego wpływu Polaków w Galicji Wschodniej było zapewnione przez szczególną geometrię wyborczą – tworzenie sztucznych nierównych i dwumandatowych okręgów. Ze względu na to można mówić o użyciu przez władze metodyki "gerrymandering" – strategii "wyrywkowej geografii", która cechowała się przekrajaniem okręgów wyborczych na korzyść "większości mniejszości". Swoją drogą podmioty kampanii wyborczej, a więc i nowy system wyborczy konstatowały obecność stabilnego, lecz niereprezentacyjnego procesu politycznego. Według niego jedna czy więcej słabych grup etnicznych podporządkowywały się jednej dominującej albo koalicji silniejszych. Dlatego stabilność była osiągana poprzez dominację, i właśnie dlatego proces polityczny uważamy za demokratyczny tylko wobec grup-dominant. Skuteczność czynnika kontroli władzy jako katalizatora sprzeczności etnopolitycznych można było zobaczyć nie tylko we współdziałaniu Ukraińców i Polaków, lecz też Ukraińców i Żydów. Chodzi o ich reakcję na nowy format stosunków ukraińsko-żydowskich podczas uchwały nowej ustawy wyborczej i kampanii do Riechsratu. Na charakter i treść tych stosunków zauważalny wpływ wywierały czynności etnicznych aktorów politycznych [10, c.267]. O tym przekonująco świadczy empiryzm badanej sytuacji – obecność u figurantów unii ukraińsko-żydowskiej uświadamianego czy podświadomego poczucia związku między poziomem natężenia międzyetnicznego z jednej strony a uprawnieniami władczymi miejscowej administracji polskiej w Galicji Wschodniej – z drugiej.

W działalności etnicznych aktorów politycznych wyróżniamy następujące cechy charakterystyczne: obrona języków, wymóg wprowadzania autonomii w jej wariantach terytorialnym i eksterytorialnym, reformowanie prawa wyborczego, otrzymanie optymalnych przesłanek dla zachowania zasobów kulturalnych etniczności, obrona innych interesów grupowych. Liczne instytucje partyjne lub inne figury polityczne były głosicielami etnonacjonalizmów i prezentowały interesy grupowe podmiotów etnopolitycznych procesów [1, c.75–76]. Z jednej strony zadania etnicznego konsolidowania, agregowane przez etnicznych aktorów politycznych i liderów etnicznych, określały charakter działalności grup etnicznych, skierowanej na otrzymanie pełnego zakresu praw obywatelskich i etnicznych, z drugiej zaś ofensywna strategia władzy centralnej, skierowana na integrację grup podporządkowanych do organizmu Cesarstwa, stała się katalizatorem kształtowania zachowania politycznego grup etnicznych. Działalność polityczna grup podporządkowanych zaświadczyła istnienie dwóch głównych platform, na których one mogły osiągnąć kompromis, – a mianowicie współpraca w rozbudowie państwa i przeciwstawienie się jemu.

Ta ostatnia okazała się nie do przyjęcia dla wszystkich wspólnot etnonarodowych na ziemiach zachodnioukraińskich, zwłaszcza dla Żydów i Niemców. Celem zdobycia parytetowych z narodem-państwem praw wszystkie bez wyjątku mniejszości etniczne domagały się stworzenia optymalnych warunków dla zachowania własnych zasobów kulturowych. Tym było określane główne kryterium w ich wizji warunków kompromisu wspólnot etnonarodowych o różnym statusie – integracja w państwo na zasadzie równoprawnych podmiotów narodu politycznego. Wraz z tym brak wspólnych wielkoskalowych kampanii mniejszości etnicznych, skierowanych na ich integrację w organizm etnopolityczny monarchii habsburskiej na zasadzie jej równoprawnych podmiotów, wzajemnego wsparcia w tym procesie, świadczy o tym, że ich współpraca była sytuacyjna i nie określała dominującej tendencji we współdziałaniu dwu- czy wielostronnym. Charakter interakcji wspólnot etnonarodowych o równym statusie korygował się czynnikiem kontrowersji interesów Ukraińców i mniejszości imigracyjnych, ich wzajemnych reakcji na próby jednego z podmiotów współdziałania międzyetnicznego osiągnąć cele niezgodne z interesami innych grup podporządkowanych, a także (nie)gotowości ostatnich lub ich przedstawicieli bronić "oni"-interesów. Znaczące było też pozycjonowanie polityczne wspólnot dyspersyjnych determinujące charakter reakcji autochtonicznej większości etnicznej na ziemiach zachodnioukraińskich.

Do przesłanek uregulowania sprzeczności międzyetnicznych należały: uświadomienie przyczyn kryzysu w stosunkach z "obcymi", stopień gotowości (do ustępstw "obcym" i do obrony interesów "obcych"), a także odmowa od wsparcia trzeciej strony, wrogiej wybranemu partnerowi. Czynnik statusowo-rolowy natury inicjatyw przejawiał się poprzez dywersyfikację "konstrukcji" kompromisu między "obcymi" o różnym statusie, którą osiągano drogą skupienia uwagi na propozycjach zmiany status quo, adresowanych narodowi-państwu przez etnicznych aktorów politycznych. Jedną z płaszczyzn, na której kształtował się/przejawiał się kompromis między wspólnotami etnonarodowymi o różnym statusie, jest ich uczestnictwo w obronie państwa od wrogów zewnętrznych albo też, ze względu na charakter stosunków międzynarodowych na konkretnym etapie historycznym, demonstracja gotowości skutecznie bronić jego integralność terytorialną i suwerenność. Przesłanki dla osiągnięcia kompromisów przez mniejszości etniczne przy uczestnictwie trzeciej strony – aktorów politycznych z grona etnosu tytułowego albo państwa – zapewniała też demonstracja lojalności politycznej. Inicjatywa uregulowania sprzeczności międzyetnicznych kształtowała się jako wspólny mianownik dwóch czynników: możliwej korekcji stosunków z siłami trzecimi – wynik osobliwości stosunków wzajemnych potencjalnego sojusznika z innymi mniejszościami etnicznymi oraz z państwem; głębokości sprzeczności dwustronnych potencjalnych partnerów, ich pragnienia neutralizować sprzeczności społeczne czy innego rodzaju, lub przeciwnie bagażu nabytego (przynajmniej w stanie koegzystencji bezemocjonalnej) pozytywu.

W badanym chonotopie perspektywa harmonijnego współdziałania wspólnot etnonarodowych o równym statusie zależała od dwóch czynników: wzajemnej gotowości grup czy ich przedstawicieli do współpracy celem realizacji ważnych dla nich zadań; przejawu empatii autgrupowej.

Kompromisy i konsensusy sformalizowanych i niesformalizowanych etnicznych aktorów politycznych miały swoje cechy charakterystyczne. W fabule "bukowińskiej" działalności podmiotów zachodnioukraińskiej dziedziny etnopolitycznej wyróżniamy taki typ taktyki etnicznych aktorów politycznych, które osiągnęły kompromis. W tym wypadku funkcja regulacji współdziałania wspólnot etnonarodowych spełniała się poprzez ewolucję jednej sytuacji etnopolitycznej do innych – kompromisu i współpracy [6, c.25–26]. Wewnętrzna bifurkacja grup etnicznych Bukowiny i wzrost liczebności tych etnoforów, które prezentowały nonkonformistyczno-obronny typ zachowania etnopolitycznego, pojawienie się

w sejmie krajowym ich aktorów politycznych, którzy usiłowali osiągnąć konsensus z władzą centralną i krajową, stworzyły przesłanki do nawiązania konstruktywnej współpracy mniejszości etnicznych. Osobliwości realizacji "ugody bukowińskiej" dają podstawy do mówienia o istnieniu w politycznym obszarze regionu "paradoksu bukowińskiego" – sytuacji etnopolitycznej, w warunkach której aktorzy polityczni oddzielnych (głównie dyskyminowanych przez władzę/naród-państwo) mniejszości etnicznych na znak protestu stanowczo dystansują się od podjęcia uchwał społecznego rozwoju regionu. W wyniku tego powstają sytuacje patowe (nie)wyboru dla mniejszości etnicznych, kiedy ich lojalności wobec siebie jednocześnie domagają się naród-państwo oraz większość etniczna badanego regionu. To świadczyło zarówno o tym, że w odróżnieniu od pasywnych sojuszników potencjalnych, naturalnymi partnerami wśród "obcych" o równym statusie są tacy aktorzy polityczni, którzy kształtują się w środowisku przedstawicielskich organów władzy. *Kompromis Bukowiński* 1910 roku interpretujemy jako przykład współzawodnictwa aktorów politycznych o dostęp do stanowisk obieralnych i mianowanych, a więc konieczności osiągnięcia porozumienia między kandydatami, którzy reprezentowali różne grupy etniczne. W kontekście realizacji "ugody bukowińskiej" uważamy za znamienne zachowanie integracyjne aktorów politycznych Ukraińców, Rumunów, Polaków, Niemców, Żydów [4, c.54]. Ten kompromis pozwolił wprowadzić powszechne, proste i tajne głosowanie na zasadzie kurii narodowych, według którego miejsca poselskie rozdzielały się między etnonarodami Bukowiny proporcjonalnie do ich liczebności w każdej kurii. Jako wzajemnie powiązany proces demokratyzacji przedstawicielskich organów władzy i skutek "ugody bukowińskiej" rozpatrujemy też uchwalenie w 1912 roku nowej ustawy wyborczej dla Czerniowieckiej rady miejskiej, która ustalała ukraiński, rumuński, niemiecki i polski katastry narodowe. Czynnik statusowo-rolowy określał warianty warunków osiągnięcia kompromisu międzyetnicznego między Ukraińcami i Polakami w Galicji Wschodniej. Przy tym inicjatywy ich aktorów politycznych odpowiadały integracyjnemu zachowaniu etnopolitycznemu grup, które oni reprezentowali. Ponieważ wzajemna zgoda z powodu reguł i procedur *kompromisu galicyjskiego* z 1914 roku była najsłabszym miejscem kompromisu, a najmocniejszym – uzgodnienie dotyczące ustawień ideologicznych i wartości elit dominującej i opozycyjnej, to wykorzystując kryteria trwałości ("równowaga J.Nasha" i optymalności ("równowaga V. Pareto"), jej przedkompromisowy etap uważamy za nie optymalny, lecz stały. Wraz z tym o niezdolności pokonać dziedziczone z przeszłości i nabyte przy współdziałaniu na konkretnym etapie historycznym elementy kryzysu stosunków obustronnych, zrównoważyć "my"- i "oni"-interesy świadczyły: walka między konserwatywną mniejszością polską a demokratyczną większością polsko-ukraińską w sejmie, pozycja polskich biskupów Galicji Wschodniej oraz oświadczenia ukraińskich i polskich frakcji w sejmie i Riechsracie.

Uważamy je za skutek braku konsekwentnego dążenia narodu-państwa i władzy wyjaśnić przyczyny kryzysu współdziałania międzyetnicznego, w szczególności pretensje Ukraińców i Polaków [10, c.357]. Do tych okoliczności dochodziły też sprawy zewnętrzne – konflikt bałkański i niebezpieczeństwo przyszłej wojny austriacko-rosyjskiej, które stworzyły nową polityczną sytuację w stosunkach polsko-ukraińskich. Przebieg sejmowej ugody 1914 roku pokazał, że brak znacznych zmian w stosunkach polsko-ukraińskich w Galicji Wschodniej, zarówno jak i dominujący antagonizm w stosunkach dwóch etnonarodów w ogóle, świadczyły, że odmowa państwa od zadowolenia sprawiedliwych wymogów większości etnicznej regionu przekreśliła perspektywę osiągnięcia konsensusu i kompromisu między etnonarodami nawet w niedalekiej przyszłości. W odróżnieniu od harmonizacji stosunków, którą mniejszości etniczne osiągają w trakcie współdziałania i która odzwierciedla poziomą konfigurację ich kompromisu, zainicjowana przez mniejszości etniczne współpraca z etnosem tytułowym przedstawiała jej wariant pionowy. Dlatego kompromis 1914 roku interpretujemy jako sztuczny, przecież ani polscy, ani ukraińscy aktorzy polityczni nie

potrafili porozumieć się między sobą bez ingerencji trzeciej siły, od której oni zależeli. Wpływ niesformalizowanych etnicznych aktorów politycznych na korygowanie grupowych stosunków wobec "obcych" został spowodowany przez następujące czynniki: członkostwo inteligencji w grupach asocjowanych; aktywne uczestnictwo w działalności partii politycznych; bezpośrednie zaangażowanie w proces określenia/kształtowania interesów etnicznych; działalność prestiżowych związków zawodowych; przekazem przez periodyki opinii, które istotnie wpływały na tonację "my"-uczuć, ich nominację [4, c.61–63].

Ponieważ inteligencja pełniła rolę ważnego promotora kultury politycznej w łonie etnonarodów, do których należała, decydującą tendencją jej pozycjonowania w procesach etnopolitycznych okazało się bronienie interesów własnych grup. Twórcami/propagandystami określonych typów kultury politycznej społeczeństwa byli też studenci różnych uczelni regionu, a bezpośrednimi/pośrednimi twórcami stosunków wobec "obcych" i "wychowawcami" tolerancji – księża. W badanym chronotopie kształtowanie orientacji wobec "innych" odbywało się w trzech wzajemnie powiązanych kierunkach: identyfikacji politycznej; "wiary politycznej" (przekonanie etnofora o tym, że inni aktorzy życia politycznego znaczą dla niego dobrze/złe, gotowość podjęcia współpracy z przedstawicielami "obcych" grup etnicznych lub przeciwstawiać się im); orientacji na temat "reguł gry" (jakie ustawienia wartości i norm wykorzystują się we współdziałaniu aktorów etnopolitycznych). W odróżnieniu od sformalizowanych etnicznych aktorów politycznych, niesformalizowane etniczni aktorzy polityczni produkowali własne, zasadniczo nowe mechanizmy samoregulacji oraz kryteria wartościowo-sensowe działalności, które wychodziły poza granice własnych wymagań etnospołecznych i etnopolitycznych [10, c.223–225]. Wraz z tym niesformalizowani etniczni aktorzy polityczni musieli przeciwstawiać się utrwalonym "tradycjom" konkurencyjnie-konfliktowym interakcji międzyetnicznej oraz stereotypom rywalizacyjnego myślenia politycznego w łonie własnych etnonarodów. Przecież działalność praktyczna inteligencji i sposoby myślenia, które ona przekazywała na zewnątrz, zaświadczyły co innego: jej większość nie potrafiła wyprodukować nowych idei, podnieść się na jakościowo nowy poziom kultury współdziałania międzyetnicznego, a skala zaproponowanej przez niesformalizowanych etnicznych aktorów politycznych architektoniki kultury politycznej polegała przede wszystkim na symbolizmie. Dlatego konstatujemy, że działalność etnonarodów odpowiadała aktywistycznej kulturze politycznej, ponieważ właśnie aktywne uczestnictwo niesformalizowanych etnicznych aktorów politycznych w życiu publicznym wytworzyło przesłanki wpływu na podjęcie decyzji przy bezpośrednim uczestnictwie sformalizowanych etnicznych aktorów politycznych.

1. Бурдяк В. Національні рухи в Центрально-Східній Європі: теоретико-методологічні підходи до проблеми / Віра Бурдяк // Форум. Суспільно-політичний журнал. – Чернівці, 2007. – № 2 (5). – С. 70–77.
2. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Монографія / Максим Гон. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – 431 с.
3. Добржанський О. В. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / О. В. Добржанський. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 574 с.
4. Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка. Історична спадщина та сучасні тенденції / Анатолій Круглашов // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2. – С. 47–67.
5. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. : монографія / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 736 с.
6. Монолатій І. Інші свої. Політична участь етнічних акторів в пізньогабсьбурзьких Галичині і Буковині : монографія / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – 432 с.
7. Ротар Н. Етнонаціональні чинники політичної участі громадян України / Н. Ротар // Наукові записки. Курасівські читання. – 2005. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. – Вип. 30, кн. 1. – С. 350–359.
8. Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944 / Mariana Hausleitner. – München : Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2001. – 497 s.

9. Hye H. P. Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstituonalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation / Hans Peter Hye. – Praha : Karolinum nakladatelstvi Univerzity Karlovy, 1998. – 260 s.
10. Maciak D. Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895 / Dariusz Maciak. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 407 s.
11. Wagner R. Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina / Rudolf Wagner. – München : Der Südostdeutsche Verlag, 1984. – 272 s.

Досліджуються інституційні процеси у сфері етнополітики Австро-Угорщини, що стосуються забезпечення прав та потреб етнічних політичних акторів, процесів зовнішньої та внутрішньої інституціоналізації українських, польських, єврейських, румунських і німецьких політичних акторів Галичини і Буковини. На основі поєднання методологічних підходів – символічного реляціонізму, етносимволізму, феноменологічного, структурно-функціонального, системного, а також методології неоінституціоналізму, теорії раціонального вибору – висвітлено особливості реалізації владних інтересів, створення політичних інститутів, здійснення публічної політики етнічними акторами.

Ключові слова: *етнічні актори, політизація етнічності, державна етнонаціональна політика, політична участь, політична мобілізація, захист групових інтересів, міжетнічна взаємодія.*

Исследованы институциональные процессы в сфере этнополитики Австро-Венгрии, касающихся обеспечения прав и потребностей этнических политических акторов, процессов внешней и внутренней институционализации украинских, польских, еврейских, румынских и немецких политических акторов Галиции и Буковины. На основе сочетания методологических подходов – символического реляционизма, этносимволизма, феноменологического, структурно-функционального, системного, а также методологии неоинституционализма, теории рационального выбора – освещены особенности реализации властных интересов, создания политических институтов, осуществления публичной политики этническими акторами.

Ключевые слова: *этнические акторы, политизация этничности, государственная этнонациональная политика, политическое участие, политическая мобилизация, защита групповых интересов, межэтническое взаимодействие.*

УДК 328.17
ББК 66.4

Збігнев Бялоблоцький

УРЯДОВІ КАБІНЕТИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ МОЛДОВИ (1991–2001 рр.)

Запропоновано політологічний аналіз становлення політичної системи Молдови у проміжку 1991–2001 рр. Визначено місце урядів у контексті напівпрезиденталізму в Молдові. Проаналізовано конструкції партійних (однопартійних і коаліційних) і непартійних (технократичних) урядів, визначено різницю між ними в умовах прем'єр-президентського напівпрезиденталізму. Розглянуто базові причини трансформації політичної системи в напрямі парламентаризму.

***Ключові слова**: парламентаризм, уряд, прем'єр-президенталізм, президент, напівпрезиденталізм, фаза парламентаризму, Молдова.*

Молдова – пострадянська країна, яка за атрибутами свого інституційного та політичного розвитку (з моменту проголошення незалежності) суттєво відрізняється від інших пострадянських країн. По-перше, за статусом свого політичного режиму дана країна у проміжку 1991–2012 рр. постійно позиціонується як електоральна демократія (у контексті "напівдемократичності"). По-друге, вона жодного разу (із моменту прийняття конституції 1994 р.) не унаслідувала пострадянських патернів формальної президенціалізації влади. По-третє, для неї властивий неспецифічний механізм формування урядів, який у інших країнах пострадянської Східної Європи практично не використовується (до уваги не беруться країни Балтії, які ми умовно відносимо до Центральної Європи на підставі їх приналежності до Європейського Союзу) – тимчасовий і умовний виняток становлять кабінети Вірменії (із 2005 р.) та України (у 2006–2010 рр.): вони традиційно формуються на партійні основі, що властиво для країн Західної та Центральної Європи. Це означає, що Молдова – це єдина країна в регіоні, котра інституційно намагається розвиватись за класичними патернами парламентських демократій, хоч, безумовно, це відбувається зовсім не у повній мірі. Тим не менше, зазначений вектор був ініційований ще від моменту проголошення незалежності Молдови й потребує поглибленого наукового аналізу – особливо у проміжку до 2001 р., коли політична система Молдови формально парламентаризувалась. Саме задана постановка питання спричиняє актуальність і необхідність політологічного аналізу інституційних і політичних атрибутів урядів – річ у тому, що саме з огляду на позиціонування цих органів виконавчої влади й відбувається трактування політичних систем.

На цій основі об'єктом дослідження є політична система Молдови у проміжку 1991–2001 рр. (період після 2001 р. повинен бути об'єктом іншого політологічного аналізу). Предметом постають урядові кабінети і їх політичні наслідки в контексті становлення моделі розподілу влади у Молдові у 1991–2001 рр., які результатом мали транзит країни у напрямі парламентського республіканізму, який властивий для сучасного етапу політичного розвитку. Мета статті полягає у концептуальному наповненні змісту і сутності урядів як органів виконавчої влади у ракурсі моделей політичної системи Молдови у зазначеному проміжку часу. Засадниче ж завдання полягає у визначенні впливу інституційної спадщини в Молдові на становлення її сучасної політичної системи.

Дослідження урядів у контексті становлення політичної системи Молдови в проміжку 1991–2001 рр. та політичних наслідків цих процесів було здійснено із огляду на теоретико-методологічні та емпіричні наукові доробки наступних дослідників: Т.Бейліс [2], А.Браун [4], Г.Істер [6], Р.Елгі [7–8], Р.Фавн [12], С.Фіш [13], Т.Л.Карл і Ф.Шміттер [14, 15], Ч.Кінг [17, 18], А.Коунов та Е.Мазо [20, 26, 27], А.Кулік та С.Пшизова [21],

© Бялоблоцький З., 2013

Й.Марандічі [24], М.МакФаул [28], Н.Мелвін [29], П.Квінлан [30], С.Ропер [31], М.Шугарт та Дж.Кері [32, 33], С.Скач [35], Л.Вей [38] тощо.

Із огляду на врахування об'єктно-предметних особливостей дослідження та його засадничого завдання, очевидно, що оцінювання політичної системи Молдови і, зокрема, її урядових кабінетів не є одноетапним і однoплановим процесом, адже країна у своєму посткомуністичному розвитку (до 2001 р.) пройшла кілька зовсім різних (хоч і пов'язаних) історичних та інституційних періодів/фаз становлення її теперішньої моделі розподілу політичної влади. У зазначеному ракурсі доцільно зауважити, що жодний із періодів не позиціонувався як ідейно консолідований, бо в цій пострадянській країні не відбулось (за патернами країн Центральної Європи) творення "єдиного простору" трактування політичного майбутнього Молдови. А навпаки, мова мусить йти про відносну конфліктність політичного процесу на всіх рівнях здійснення влади. При цьому (як буде зрозуміло згодом) єдиною структурою, яка могла і намагалася примирити "елітотворчу" складову політичного процесу на інституційному рівні, виявився парламент. Саме з огляду на це, в Молдові і вжито логіку конструювання таких моделей політичних систем, які засновані на вищості (принаймні формальній) інституту парламентаризму. Проте й дана особливість не була очевидною відразу, але також у своєму становленні залежала від послідовних атрибутів зміни інституційної специфіки політичного процесу, особливо в ракурсі розподілу повноважень між гілками влади з приводу уряду і виконавчої влади як такої – бо саме вона сьогодні стає головним механізмом здійснення тих або інших державотворчих кроків (щонайбільше в контексті транзитних суспільств).

Вже після проголошення незалежності Молдови (27 серпня 1991 р.) у країні виникло кілька факторів конфліктного потенціалу[1]. По-перше, по лінії прихильників чи противників об'єднання з Румунією (головним ідеологічним натхненником цього вектору гіпотетичного розвитку став, за словами М. Бейссінгера [3, с.225–226], Х.Алкера, Т.Р.Гура і К.Рупесінге [1, с.107], Р.Фавна [12, с.65–67], опозиційний до радянської влади Народний фронт Молдови, FPM) – це, як зауважують Ч.Кінг [18, с.147] і Н.Мелвін [29, с.67], було відображено на основі етнічного протистояння російськомовних і румунськомовних молдован. По-друге, через збройні конфлікти і проголошення сепаратистських піддержавних утворень (як, зокрема, "Республіка Гагаузія" або "Придністровська молдовська республіка").

Внаслідок такого було сформовано три позиції стосовно перспектив розвитку Молдови: 1) у складі Румунії; 2) через реуніфікацію з оновленою Росією; 3) а теж у незалежному форматі. В зазначеному плані тодішня ситуація Молдови повинна була означатись таким поняттям як "проблема одночасності": зокрема, необхідності трансформації політичної системи, проведення соціальних й економічних реформ, а також демократизації. При цьому необхідно зауважити, що за таким механізмом транзиту пішли практично всі країни Центральної Європи, котрі згодом у підсумку інтегрувались у Європейський Союз, про що вказує М.МакФаул [28, с.10]. А між країн Східної Європи, мабуть, лиш на основі досвіду Молдови доцільно говорити про "одночасність" транзиту (такий висновок очевидний із доробків В.Банса [5, с.112–113], а теж Т.Карла й Ф.Шміттера [14, 15]). Але в межах вибраного предмету дослідження не вникатимемо поглиблено у суть процесів, які описують зазначені напрями трансформації, – а аналізуватимемо винятково її політичні, конституційні й інституціональні аспекти[2].

[1] Щоправда, про їх виникнення в заданий період ми судимо умовно, адже свою історію вони розпочинають значно раніше, а в період після проголошення незалежності вони внаслідок необхідності політичного вибору подальшого розвитку Молдови набули актуалізованого виміру.

[2] Інші ракурси "трансформаційної ситуації" у Молдові можна аналізувати на підставі досліджень С.Кауфмана [16] та Ч.Кінга [17].

Не зважаючи на ряд інституційних викликів, у Молдові було на практиці втілено прозорий підхід до їх вирішення. За словами Л.Вея, політичний процес у заданій країні на зорі її незалежності необхідно характеризувати категорією "плюралізму по замовчуванню" [38, с.127]. При цьому термін вживається для опису ситуації, коли політична конкуренція між елітами зберігається, але не тому, що лідери "особливо демократичні" (або ж тому, що громадські інститути особливо сильні), але швидше тому, що політичний процес занадто фрагментований або ж держава надто слабка, щоби нав'язати авторитарний політичний режим. Річ же у тому, що після розпаду Радянського Союзу Молдова фактично позиціонувалась як найбідніша між країн, які виникли на його місці (принаймні у Східній Європі). Тому економічна ситуація також могла спричинити таке явище як "плюралізм по замовчуванню".

Після отримання незалежності Молдова, крім соціально-політичних проблем, зіткнулась з низкою політико-правових викликів, які пов'язувались з перспективами її подальшого інституційного розвитку. Країна опинилась на гребені різноманітних підходів, якими науковці, на основі неоінституціональної методології, намагались описати ймовірні варіанти і їх перспективи у формальному політичному розвитку (мова, наприклад, йшла про підходи Х. Лінца [23], А.Степана та С.Скач [36], Дж.Марча і Дж.Олсена [25], А.Лейпхарта [22], в яких проводилась класична дихотомія між президенталізмом й парламентаризмом). Тим не менше, у Молдові досягнуто вичерпного висновку, що парламентська система вважається більш пріоритетною, ніж президентська і напівпрезидентська (акцент робився на здатності парламентської системи реалізовувати демократичну стабільність і політичну ефективність). Але це стало (у 2000–2001 рр.) результатом проходження попередніх періодів розвитку політичної системи, на яких слід зупинитись більш детально.

У даному плані вагомо те, що на початку 1990-их років Молдова опинилась в ситуації човна у "відкритому морі", коли розмови проводились стосовно того, як здійснюватиметься конституційний процес (це відображено на підставі ідей таких вчених, як Й.Елстер, К.Оффе, У.Преусс [9; 10, с.77; 11, с.63]). Їх суть зводилась до того, що у Молдові (а також у решті посткомуністичних країн) процес творення конституції вибудовувався на підставі детермінант, які встановлені преференціями лідерів (еліт) у ті або же інші етапи розвитку. Молдова власного конституційного розвитку не починала з чистої сторінки, а перейняла практику/вплив комуністичного минулого. З огляду на це, у 1991–1994 рр. держава функціонувала за інституційною практикою радянського історичного періоду (але у цьому вона не відрізнялась від багатьох країн, республік колишнього СРСР).

8 грудня 1991 р. місце мали перші президентські вибори у країні. Перемогу на них отримав єдиний кандидат, при чому формально непартійний, М.Снєгур (тоді позиціонувався як лідер опозиції [18]). Тим не менш, інститут президентства у цей період не розглядався як "частина майбутньої конституції" у повному сенсі цього поняття. Потрібно наголосити, що інститут президентства було накладено на діючі пострадянські інститути влади [4]. У результаті, ініційовано боротьбу за владу між її виконавчою та законодавчою гілками – відбувся процес, який складно проходив і в інших країнах Східної Європи (найбільш помітно це сталось у Першій республіці в Росії у 1991–1993 рр.). Тому, формально, для проміжку 1991–1994 рр. у Молдові доводиться говорити про систему розділеної більшості, в котрій кожна із позицій стосовно того, як розвиватиметься країна, натрапляла на строгу опозиційну оцінку[3].

[3] Ми даний період починаємо формально від 27 серпня 1991 р., коли було проголошено незалежність Молдови. А фактично ж його вираховуємо від моменту перемоги на виборах М.Снєгура – тобто від 8 грудня 1991 р.

У цей період було сформовано два урядові кабінети – на чолі із В. Муравські й А.Сангелі. Формально В.Муравські став прем'єр-міністром Молдови 28 травня 1991 р. Проте ми починаємо розраховувати дану посаду від моменту проголошення незалежності Молдови. Прем'єр був членом Народного фронту Молдови (FPM) – спочатку політичного руху, котрий розвивався ще на просторі Молдовської РСР[4]. FPM за наслідками виборів до парламенту у лютому-березні 1990 р. (ще до акту проголошення незалежності) отримав 27 відсотків мандатів[5]. Окрім Народного фронту, до парламенту потрапили й інші опозиційні сили. В силу подій перебудови та початку "параду суверенітетів" у межах Комуністичної партії відбувся розкол – вона не спромоглась самостійно сформувати "уряд". З іншого боку, цього не можна було самостійно досягнути й опозиційними до режиму партіями. А тому виникла ситуація, за якої FPM задля отримання парламентської більшості зобов'язаний був вступати у переговори із "модернізаційним" крилом від колишньої Комуністичної партії (PCM)[6] (крило з серпня 1991 р. було репрезентовано депутатською групою, оскільки Комуністична партія була заборонена). На момент формування уряду (у травні 1991 р.) доводилось говорити про коаліційний кабінет більшості (оскільки представники фракцій мали міністерські мандати). Але, починаючи зі серпня 1991 р. (в силу заборони тут Комуністичної партії), кабінет мав характер "коаліційного більшості" тільки умовно (хоча фактично колишні міністри від забороненої партії досі залишались в уряді), тим більше в політичному плані, оскільки ідеологічною базою кабінету був Народний фронт.

Після виборів першого президента, котрий позиціонувався як непартійний (й тому йому, зі слів Р.Фавна [12, с.65] та П. Колсто [19, с.144], мало бути би легше вирішувати питання розвитку країни в умовах діючої моделі влади), в країні відбувся перший конфлікт у системі її виконавчої влади. Він був спричинений розбіжною позицією прем'єр-міністра і президента щодо подальшої долі Молдови. Внаслідок цих подій Народний фронт (який із руху "трансформувався" у партію Народний християнсько-демократичний фронт, FPCD) 1 липня 1992 р. перейшов у опозицію. Натомість, було сформовано урядовий кабінет, що мав підтримку партії Аграрних демократів (PDAM). Уряд позиціонувався як такий, що виступав проти ймовірних союзних відносин з Румунією і розглядав Молдову лиш як суверенну країну. Крім того, уряд сформовано як умову

[4] Формально Народний фронт існував у 1989-1992 рр. Він постав спадкоємцем Демократичного руху Молдови (MDM). Після 1992 р. перетворений у Християнсько-демократичний народний фронт (FPCD) – партію, що існувала в 1992–1999 рр., – а згодом у Християнсько-демократичну народну партію (PPCD) (із 1999 р.).

[5] Специфікою виборів був момент, що в країні офіційно зареєстрованою була лише Комуністична партія Молдови (PCM), яка припинила існування в серпні 1991 р.). Опозиційним кандидатам дозволено приймати участь у виборах на непартійній основі – тобто в одномандатних округах за мажоритарною системою абсолютної більшості. Більш детально див. [1, с. 107; 3, с.225–226; 12, с.65–67; 19; 29].

[6] З наслідків парламентських виборів у 1990 р. сформовано уряд на чолі з М. Друком – представником Народного фронту Молдови. Ми не оцінюємо даний кабінет, оскільки він існував у межах Молдовської РСР. Заданий кабінет оцінено як перехідний. Його завдання, за задумом Народного фронту, полягало у відокремленні країни від СРСР та у приєднанні до Румунії. У березні 1990 р. Народний рух Молдови прийняв рішення про заклик щодо відновлення "союзу Бессарабії і Румунії" у статусі 1918 р. як "природного й законного" акту. Тут позиції молдовських політиків розділились (про що зазначено вище). Одні виступили за об'єднання з Румунією на політичній основі; інші вважали об'єднання тимчасовою перспективою, що могла бути в нагоді на шляху до становлення демократичного режиму; треті взагалі виступали проти процесу (третіх була більшість). Кабінет М. Друка існував у проміжку від 26 травня 1990 до 28 травня 1991 рр. Потім сформовано наступний кабінет на чолі із В. Муравські (28 травня 1991 р.), котрий трансформувався в перший уряд незалежної Молдови 27 серпня 1991 р. Ідея об'єднання же із Румунією втілена у життя не була через сильну протидію президента М. Снєгура. А вже до 2001 р. у Молдові на електоральному рівні практично зникли прихильники об'єднання з Румунією, внаслідок чого було знято принаймні один конфлікт.

конвенції "Єльцин-Снєгур" – своєрідного договору, що був спрямований на формування "кабінету національного примирення" [12, с.65].

На чолі уряду постав прем'єр А. Сангелі, член Демократичної аграрної партії Молдови (сьогодні Аграрна партія Молдови, PDAM). Дана партія розглядалась як урядова у відрізку 1991–1998 рр. Це був своєрідний центристський багатоетнічний політичний блок, в тому числі із колишніх комуністів, – проте тут превалювали не ідеологічні атрибути партійного становлення, а патронажні тенденції. Партія складалась із двох "крил": перше крило становили ті депутати, котрі виступали за об'єднання із Румунією; а друге крило ж становили колишні комуністи та сучасні соціалісти [18, с.164]. У парламенті, що сформований у 1990 р., партія була представлена спочатку 60 членами[7] (але при цьому партією її в заданий момент вважати не було підстав, у відповідності з діючим законодавством) – вони становили так звану групу "Життя села". Але, як про це вказує Ч.Кінг, у першому молдовському парламенті постійно відбувались дифузні процеси та перестановки на рівні окремих депутатів та депутатських груп. Внаслідок того, що Демократична аграрна партія Молдови (після 1991 р.) була оцінена як політично орієнтована, інституційно сильна і досить добре організована, вона залучилась підтримкою найбільшої кількості депутатів й тому трансформувалась у найбільшу "фракцію" (в умовному розумінні поняття) у парламенті [18, с.154–155; 34, с.355]. Внаслідок перестановок партія оцінювалась як урядова. Її ідейною основою стала концепція "молдовенізму" – пріоритетності молдовської мови та культури у політичному розвитку країни.

Фактично, кабінет А.Сангелі сформований як однопартійний уряд більшості. Він припинив своє існування за наслідками парламентських виборів у лютому 1994 р. [21, с.92]. Це зауваження обов'язкове, адже Молдова у цей період репрезентувала прем'єр-президентський формат напівпрезиденталізму (хоч на рівні конституційного процесу цього не було поки що реалізовано), коли кабінет у своїй відповідальності був залежним від того, яка була розстановка сил у парламенті (наслідувана практика Румунії, яка теж була на той час прем'єр-президентською).

27 серпня 1994 р. в Молдові вступила в силу нова конституція (прийнята 29 липня цього же року). У відповідності до неї, в країні було забезпечено найслабші повноваження президента у порівнянні із іншими країнами Східної Європи. Якщо за основу брати методику, яка запропонована такими дослідниками як А.Коунов і Е.Мазо на підставі переінтерпретації техніки М.Шугарта та Дж. Кері [32, с.148–158] стосовно оцінювання сили президентів у посткомуністичних країнах Європи, то отримуємо наступний результуючий висновок (у проміжку 1996–2000 рр.) [20, 26, 27]:

Таблиця 1

Сила президентів у посткомуністичних країнах Європи, на 2000 р.

Країна	Законодавчі повноваження (max = 14)	Незаконодавчі повноваження (max = 12)
Центральна Європа		
Македонія	0	1
Болгарія	1	1
Естонія	1	1
Литва	2	1
Польща	2	1
Чехія	3	0

[7] Склад Верховної Ради у цей період становив 380 депутатів.

Продовж. табл. 1

Словенія	3	1
Румунія	3	3
Східна Європа		
Молдова	4	4
Україна	7	6
Грузія	7	6
Росія	9	5
Вірменія	11	6
Азербайджан	11	8
Білорусь	12	8

Як бачимо, президенти у Східній Європі (з даних на 2000 р.) були сильнішими, ніж президенти у Центральній Європі. А із країн Східної Європи якраз у Молдові було реалізовано найслабші президентські повноваження. Тому, відповідно, у країні проводились найсильніші у Східній Європі урядові кабінети. При цьому індексно Молдова наближалась до Румунії. За методикою М.Шугарта й Дж.Кері [32, 33] й Р.Елгі [7, 8], у країні, починаючи із 1994 р. (тоді це підтверджено конституційним чином), задіяно прем'єр-президентську модель напівпрезиденталізму.

Й хоча фактично у 1994 р. президента М. Снєгура було виключено із процесу конструювання конституції, проте прийняття основного закону відбувалось й тією партією, яка позиціонувалась як пропрезидентська (хоч глава держави й оцінений як непартійний формально). Мова йде про Аграрних демократів (PDAM). Із іншої сторони, попри те, що Молдову у проміжку 1994–2000 рр. слід іменувати прем'єр-президентською напівпрезидентською системою, у країні повноваження президента завжди були затінені органом законодавчої влади, котрий стримував функції глави держави. Саме тому ще на зорі незалежності закладено неформальні детермінанти становлення парламентаризму (що було результовано у зміну політичної системи із напівпрезидентської на парламентську у 2000–2001 рр.). Окрім того, у випадку Молдови слід говорити про парламент-домінуючий варіант напівпрезиденталізму у проміжку 1994–2000 рр. У даному кейсі вибори до парламенту означали свідоме сприйняття того, кого виборці хочуть бачити на чолі виконавчої влади (уряду). Це позначає факт, що у Молдові пріоритетною була якраз посада прем'єр-міністра, про що зауважує С. Ропер [31, с.263]. Цікавим є і висновок Г.Істера про те, який тип політичної еліти має свій вплив на становлення політичної системи на момент "початку транзиту". Задля цього автор запропонував три типи еліт й корельованих щодо них режимів: еліти консолідованого типу проводять президентські системи, еліти дисперсного типу проводять парламентаризм, еліти реформаторського типу – напівпрезиденталізм. В Молдові відбувся перехід від реформаторських еліт щодо таких еліт, які розташовувались у політичному процесі дисперсно [6, с.184].

Молдовський прем'єр-президенталізм показував випадок у моделі "подвійної виконавчої влади", котра своїм результатом мала постановку питання про подвійну легітимність влади, що вказує Т.Бейліс [2]. За словами С.Фіша, що використовує подвійну класифікацію політичних систем (президентські й парламентські), Молдова у 1994–2000 р. – це президентська система, у котрій значні повноваження виділено парламенту. Президент не міг ігнорувати парламенту у процесі формування урядових кабінетів, а теж у цілому в конструюванні політичного процесу [13]. Внаслідок цього (хоч ми цю систему вважаємо прем'єр-президентською напівпрезидентською – на основі використання не дихотомічної, а трихотомічної класифікації політичних систем) й від-

булось означення "партійних детермінантів парламентів" у процесах формувань урядових кабінетів.

У даному плані позитивним надбанням у Молдові стало те, що реформовано парламент, котрий починаючи із 1994 р. складався зі 104 депутатів, а зі 1998 р. (й досі) – з 101 депутата (майже в чотири рази менше, ніж внаслідок парламентських виборів у 1990 р.). Крім того, запроваджено пропорційну виборчу систему списків. Внаслідок вказаних подій відбувся відхід від принципів, коли політику визначають непартійні депутати, до партійного представництва [18, с.157]. З огляду на це, після виборів 27 лютого 1994 р. було сформовано таку композицію парламенту:

Таблиця 2

Результати парламентських виборів у Молдові, від 27 лютого 1994 р.

Партія	Відсоток голосів виборців, %	Кількість мандатів	Відсоток мандатів, %
Аграрна демократична партія (PDAM)	43,18	56	53,8
"Соціалістична єдність" (PSMUE)[8]	22,00	28	26,9
Блок селян та інтелігенції (BTI)	9,21	11	10,6
Альянс Народного християнсько-демократичного фронту (FPCD)	7,53	9	8,7
Разом	81,92	104	100,0

Аграрна демократична партія Молдови (PDAM) отримала більше половини всіх мандатів у парламенті. Проте політичну систему було створено таким чином, що ця партія не могла самостійно вирішувати значні політичні рішення. Так задля багатьох речей висувалась вимога мати підтримку 3/5 загальної кількості депутатів. Поміж таких особливостей доводилось говорити й про підтримку кандидатури від президента на посаду прем'єр-міністра. Тому і надалі політичний процес у заданій країні оцінювався як "плюралістичний по замовчуванню".

За наслідками парламентських виборів сформовано партійний уряд у складі із Аграрної демократичної партії Молдови. У такій конструкції уряд існував до 24 січня 1997 р. Раніше, 17 листопада 1996 р., в країні проведено перший тур виборів президента, а 1 грудня 1996 р. відбувся й другий тур. За їх результатами перемогу отримав представник від Аграрної партії Румунії (PAM), котра виникла із PDAM, підкресливши її центристську ідеологічну позицію[9], П.Лучинський (54 відсотків голосів у другому турі). Інший же, непартійний, кандидат (діючий у 1991–1996 рр. як президент), М.Снєгур був другим. А це означало, що в Молдові здійснювався поступовий перехід на партійні принципи функціонування політичного процесу. Неформально же, це означало, що в умовах прем'єр-президенталізму глава держави мав вплив на хід формування і конструкцію урядових кабінетів (із огляду на це, виникли достатні передумови застосовувати підхід С.Скач із приводу поділу усіх політичних систем на уніфікованої більшості, розділеної більшості і розділеної меншості [35]).

Після президентських виборів, зважаючи на парламентську композицію партій, П.Лучинський запропонував кандидатуру І.Чубука від Аграрної партії Румунії на

[8] Виборчий блок "Соціалістична єдність" (PSMUE) був створений з Соціалістичної партії й Руху "Єдність" (Blocul electoral "Unitatea Socialistă", US). Це так звана "історична партія" у випадку тієї частини, котра була представлена Соціалістичною партією.

[9] Партія складалась із двох крил: праве крило – "панроманісти" (деякі члени Народного фронту Молдови (FPM); а ліве крило – "соціалісти", згодом комуністи. На цій основі відновлено феномен молдовенізму [18, с.164].

посаду прем'єр-міністра. Внаслідок цього було сформовано однопартійний уряд більшості (його інколи оцінюють як технократичний). Специфіка Молдови у даний період розвитку політичної системи полягала в тому, що формально мова йшла про уряд більшості. Але за умови президентської кандидатури у прем'єр-міністри для формування такого кабінету необхідною була довіра парламентських партій, котрі в сумі мандатів мали становити не менш 60 відсотків від складу парламенту (адже для затвердження кандидатури потрібна була згода не менш 3/5 складу – тобто 63 мандатів у випадку парламенту, який складався з 104 депутатів). Саме тому даний однопартійний уряд досить часто залучав підтримку неурядових парламентських партій, зокрема, Блоку селян й інтелігенції (BTI) і Християнсько-демократичного народного фронту (FPCD). Це робилось задля того, щоби проводити програму в реальність, оскільки практика урядів передбачала підтримку кожної законодавчої ініціативи, яка надходить від уряду, більшістю голосів парламентарів. Але підстав говорити про коаліційний кабінет за наслідками парламентських виборів у 1994 р. зовсім не було. Цікаво було і те, що урядові ініціативи переважно не підтримувала частина парламенту, яка "рефлексувала комуністичні гасла" – Соціалістична партія / Коаліція (Блок) "Єдність". В цілому, діяльність уряду була побудована на основі неформального пріоритету урядових ініціатив перед політичними партіями, котрі позиціонувались як некомуністичні.

Кабінет існував до 22 травня 1998 р., коли на основі парламентських виборів, що мали місце 22 березня 1998 р., сформовано другий уряд І.Чубука – також усіма некомуністичними партіями, але у формальному зрізі на основі коаліції депутатських фракцій. Кабінет розраховано як перший "справжній" коаліційний уряд (а точніше мінімально-переможну коаліцію трьох парламентських партій). В даному випадку працювала практика прем'єр-президенталізму: позачергові/чергові парламентські вибори служать основою формування нового урядового кабінету. Тобто говорити про "неформальну президенціалізацію напівпрезиденталізму" у цьому випадку не доводиться (цю практику переважно закінчено у 1996 р., коли було обрано другого президента Молдови). Для того, щоб більш детально оцінити конструкцію даного урядового кабінету, потрібно звертатись до наслідків парламентських виборів, які ініціювали проходження в парламент чотирьох політичних партій: Партія комуністів Республіки Молдова[10] (PCRM) на чолі з В.Ворониним, виборчий блок "Демократична конвенція"[11] (CDM), Партія демократичних сил (DFP)[12] і блок "За демократичну й процвітаючу Молдову"[13] (PDM):

Після парламентських виборів склалась така ситуація, коли жодна з партій не хотіла об'єднуватись із Партією комуністів. Внаслідок цього, три некомуністичні партії об'єднались у так званий Альянс "За демократію та реформи" та створили урядову коаліцію у складі 61 депутата: CDM + PDM + DFP. А як наслідок, і виник перший коа-

[10] Комуністична партія була створена в 1993 р. Зареєстрована як партія у 1994 р. Ідеологією партії визнано комунізм. Вона входить у Союз комуністичних партій, а також у Партію європейських лівих. В ході президентських виборів у 1996 р. була частиною Фронту народних патріотичних сил, лідер партії В. Воронін спромігся у першому турі отримати 10 відсотків голосів виборців (третє місце). В останніх (після 2009 р.) оновленнях програми партії позиціонується як сила, котра виступає за вступ у Європейський Союз, модернізацію економіки та консолідацію суспільства. Рівень підтримки, починаючи із 1998 р., ніколи не був нижчим 30 відсотків голосів виборців [24; 37, с. 414].

[11] "Демократична конвенція Молдови" (Convenţia Democrată din Moldova, CDM) – консервативна електоральна коаліція.

[12] Партія демократичних сил (Democratice Forţelor Partidul) – лівоцентристська соціалістична партія Молдови, яка виступала проти формування урядового кабінету лівою Партією комуністів.

[13] Соціал-демократична партія лівоцентристського спрямування, котра була створена в 1997 р., є афілійована до Соціалістичного інтернаціоналу. Проте партія не була переконана в необхідності формування урядового кабінету з Комуністичною партією Республіки Молдова.

ліційний уряд у новітній історії Молдови, очолюваний І.Чубуком[14]. У такій конструкції сформувалось ще два кабінети після відставки заданого уряду[15], яка мала місце 1 лютого 1999 р. Тоді було створено уряд на чолі із І.Стурзою. А третім урядом аналогічного типу був тимчасовий кабінет на чолі із С.Урекяном, котрий мав місце поміж двома вище вказаними кабінетами. Формально, в даному випадку доводиться говорити про мінімально-переможну коаліцію, у котрій вихід хоча би однієї партії спричиняв втрату парламентської більшості (в цілому уряди мали підтримку 60,4 відсотка парламентарів)[16]. На користь цього свідчить також й зауваження П.Квінлана про те, що посади міністрів були розподілені за коаліційним принципом [30].

Таблиця 3

Результати парламентських виборів у Молдові, від 22 березня 1998 р.

Партія	Відсоток голосів виборців, %	Кількість мандатів	Відсоток мандатів, %
Партія комуністів Республіки Молдова (PCRM)	30,01	40	39,6
"Демократична конвенція" (CDM)	19,42	26	25,7
"За демократичну і процвітаючу Молдову" (PDM)	18,16	24	23,8
Партія демократичних сил (DFP)	8,84	11	10,9
Разом	76,43	101	100,0

Фактично ж в даному випадку доводиться зазначати, що в Молдові мала місце реалізація техніки "санітарного кордону" стосовно комуністичної партії, як такої з якою не бажала співпрацювати жодна інша із парламентських партій. Цікаво й те, що президент країни фактично міг підтримувати будь-яку коаліцію у конструкції із Партією комуністів. Річ у тому, що П.Лучинський раніше був першим секретарем Комуністичної партії Молдови. Тому в цілому дана ситуація може бути оцінена як когабітація – й, окрім того, вона стосувалась відразу трьох послідовних урядових кабінетів у межах Альянсу "За демократію та реформи".

Задана постановка питання дає можливість класифікувати антикомуністичну коаліцію у вузькому, так і в широкому сенсі. У вузькому сенсі мова йде винятково про уряди, котрі були створені перерахованими прем'єр-міністрами у проміжку 1998–1999 рр. В більш широкому ж сенсі мова йде про політику витіснення партії комуністичного спрямування з урядової діяльності. У першому значенні, котрий є домінуючим в оцінюванні заданого періоду формування кабінетів у країні, альянс становив триетапну політичну практику щодо урядів (серед яких для нас цінність мають лише два кабінети, оскільки на дослідження тимчасових урядів ми уваги не звертаємо). У цілому кабінети, які виникали у даний період, позначені циклічною політичною нестабільністю, яка не дозволяла проводити когерентні реформаторські програми. У зовнішній політиці же це

[14] Перший аналізований молдовський уряд В. Муравські було сформовано лише частково на коаліційних засадах в силу наступних особливостей: 1. постійність дифузних процесів у складі парламенту; 2. Сформованість парламенту за наслідками виборів ще у складі Радянського Союзу; 3. фактично непартійна конструкція парламенту (заборона Комуністичної партії та відсутність електоральної інституціоналізації нових партій, які фактично формували перші урядові кабінети).

[15] Загалом мова йде про наступні урядові кабінети: І.Чубука (28 травня 1998 р. – 1 лютого 1999 р.), С.Урекяна (5–17 лютого 1999 р.) й І.Стурзи (19 лютого 1999 р. – 1 грудня 1999 р.).

[16] У політичній історії Молдови під поняттям "За демократію та реформи" розуміється послідовність трьох урядових кабінетів у складі трьох антикомуністичних партій.

себе проявило на підставі того, що Молдова коливалась між СНД і зближенням із країнами Західної Європи:

Таблиця 4

Урядові кабінети в Молдові, у проміжку 1991-2001 рр.

Президент	Прем'єр	Перебування при владі	Партія прем'єра	Конструкція міністерських посад
М.Снєгур (1991–1996 рр.)	В. Муравські	27.08.1991 – 01.07.1992	FPM	FPM + PCM
	А. Сангелі 1	01.07.1992 – 27.02.1994	PDAM	PDAM
	А. Сангелі 2	27.02.1994 – 24.01.1997	PDAM	PDAM
П. Лучинські (1997–2001 рр.)	І. Чубук 1	24.01.1997 – 22.05.1998	PDAM	PDAM
	І. Чубук 2	22.05.1998 – 01.02.1999	CDM	CDM + PDM + DFP
	І. Стурза	19.02.1999 – 01.12.1999	CDM	CDM + PDM + DFP
	Д. Брагіш	21.12.1999 – 25.02.2001	н/п	н/п

Альянс "За демократію та реформи" у форматі уряду І. Стурзи припинив своє існування (формально) за наслідками процедури вотуму недовіри, яка мала місце 9 листопада 1999 р.[17]. Тоді Партія комуністів та Християнський демократичний народний фронт проголосували за відставку уряду. Тобто, фактично, коаліційний уряд розпався внаслідок втрати внутрішньої підтримки. Головною же причиною того, чому відбулась відставка, став нерівномірний розподіл міністерських посад серед партнерів по коаліції. Проте з цього явища помітним став й більш важливий висновок, котрий полягає у тому, що в наступному десятилітті Партія комуністів успішно використовувала "некогерентну діяльність" Альянсу задля дискредитації будь-яких форматів ймовірних урядових коаліцій, котрі могли б створюватись без участі комуністів.

За наслідками провалу коаліційної політики, 21 грудня 1999 р. створено уряд на технократичній основі на чолі із Д.Брагішом. Даний кабінет існував у форматі більшості, але було зрозуміло, що так ситуація довго не розвиватиметься. Із огляду на це почався процес прийняття поправок до конституції, що у 2000–2001 рр. було основою зміщення Молдови від прем'єр-президентського напівпрезиденталізму до парламентаризму. Хоч заданий результат не є предметом нашого дослідження, слід зауважити, що трансформація політичної системи здійснювалась винятково на основі інституційної доцільності – до уваги практично не брались реальні події й/чи перспективи подальшого транзиту політичного режиму Молдови у контексті електоральних преференцій населення. А як наслідок політична система, набувши рис парламентського республіканізму, практично на ціле десятиліття віддалилась від патернів політичного плюралізму ("по замовчуванню", як ступеня опозиційності стосовно урядової політики) – в Молдові відбулось становлення однопартійного домінування Партії комуністів.

В цьому контексті очевидно, що практика формування урядових кабінетів та трансформацій політичних систем у пострадянському контексті є концептуальною і має кілька вагомих висновків. По-перше, демократизації сприяють у більшій мірі системи, в яких парламент домінує над главою держави (це властиво практично для всіх країн Західної і Центральної Європи). По-друге, політичному плюралізму сприяє формування партійних і, зокрема, коаліційних урядів – а не однопартійних або технократичних кабінетів. По-третє, формуванню коаліційних урядів (а на цій основі відбувається забезпечення рівноцінного поділу політичних ресурсів) сприяє пропорційна виборча система. У цьому (політично-інституційному) плані Молдова значно випереджає своїх східноєвропейських гомологів: вона пішла за патернами розвитку країн Центральної Європи, які сьогодні успішно інтегрувались у ЄС; інші країни регіону розвиваються (за незначними часовими винятками) у зовсім протилежному напрямі.

[17] Фактично ж кабінет існував до 1 грудня 1999 р.

1. Alker H. Journeys Through Conflict : Narratives and Lessons / Hayward Alker, Ted Robert Gurr, Kumar Rupesinghe. – Rowman & Littlefield, 2001. – 462 p.
2. Baylis T. Presidents versus Prime Ministers : Shaping Executive Authority in Eastern Europe / Thomas Baylis // World Politics. – 1996. – Vol. 48. – P. 297–323.
3. Beissinger M. Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State / Mark Beissinger. – Cambridge University Press, 2002. – 503 p.
4. Brown A. The Gorbachev Factor / Archie Brown. – Oxford University Press, 1996. – 406 p.
5. Bunce V. Should Transitologists Be Grounded? / Valerie Bunce // Slavic Review. – 1995. – Vol. 54. – №. 1. – P. 111–127.
6. Easter G. Preference for Presidentialism : Post-communist Regime Change in Russia and the NIS / Gerald Easter // World Politics. – 1997. – Vol. 49. – No. 2. – P. 184–211.
7. Elgie R. Semi-Presidentialism : Concepts, Consequences and Contesting Explanations / Robert Elgie // Political Studies Review. – 2004. – Vol. 2. – P. 314–330.
8. Elgie R. Variations on a theme : a fresh look at semi-presidentialism / Robert Elgie // Journal of Democracy. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1–21.
9. Elster J. Constitution-Making in Eastern Europe : Rebuilding the Boat in the Open Sea / Jon Elster // Public Administration. – 1993. – Vol. 71. – No. 1. – P. 169–217.
10. Elster J. Institutional Design in Post-communist Societies – Rebuilding the Ship at Sea / Jon Elster, Claus Offe, Ulrich Preuss. – Cambridge University Press, 1998. – 350 p.
11. Elster J. The Role of Institutional Interest in East European Constitution-Making : Explaining Legislative Dominance / Jon Elster // East European Constitutional Review. – 1996. – Vol. 5. – No. 6. – P. 63–65.
12. Fawn R. Ideology and National Identity in Post-communist Foreign Policies / Rick Fawn. – Routledge, 2003. – 241 p.
13. Fish S. The Dynamics of Democratic Erosion / Steven Fish // Anderson R. Post-communism and the theory of Democracy / Richard Anderson, Steven Fish, Stephen Hanson, Philip Roeder. – Princeton : Princeton University Press, 2001. – P. 54-95.
14. Karl T. From Iron Curtain to Paper Curtain : Grounding Transitologists for Students of Post-communism? / Terry Lynn Karl, Philippe Schmitter // Slavic Review. – 1995. – Vol. 54. – No. 4. – P. 965–978.
15. Karl T. The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists : How Far to the East Should They Attempt to Go? / Terry Lynn Karl, Philippe Schmitter // Slavic Review. – 1994. – Vol. 53. – No. 1. – P. 173–185.
16. Kaufman S. Spiraling to Ethnic War : Elites, Masses, and Moscow in Moldova's Civil War / Stuart Kaufman // International Security. – 1996. – Vol. 21. – No. 2. – P. 108–138.
17. King C. The Benefits of Ethnic War : Understanding Eurasia's Unrecognized States / Charles King // World Politics. – 2001. – Vol. 53. – P. 524–552.
18. King C. The Moldovans : Romania, Russia, and the Politics of Culture / Charles King. – Stanford : Hoover Institution Press, 2000. – 303 p.
19. Kolstø P. Political Construction Sites : Nation-building in Russia and the Post-Soviet States / Pal Kolstø. – Westview Press, 2000. – 308 p.
20. Kounov A. Reexamining Presidential Power in the Post-Soviet States / Andrei Kounov, Eugene Mazo // Working Paper, Stanford University, February 2004.
21. Kulik A. Political Parties in Post-Soviet Space : Russia, Belarus, Ukraine, Moldova and the Baltics / Anatoly Kulik, Susanna Pshizova. – Greenwood Publishing Group, 2005. – 271 p.
22. Lijphart A. Parliamentary Versus Presidential Government / Arend Lijphart. – Oxford : Oxford University Press, 1992. – 257 p.
23. Linz J. Presidential or Parliamentary Democracy : Does It Make a Difference? / Juan Linz // Linz J. The Failure of Presidential Democracy : Comparative Perspectives / Juan Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1994. – P. 3–87.
24. Marandici I. The Factors Leading to the Electoral Success, Consolidation and Decline of the Moldovan Communists' Party During the Transition Period / Ion Marandici // Paper prepared for presentation at the 68th Annual Midwest Political Science Association National Conference. – April 22-25, 2010. – Chicago, Illinois.
25. March J. The New Institutionalism : Organizational Factors in Political Life / James March, John Olsen // American Political Science Review. – 1984. – Vol. 78. – P. 734–749.
26. Mazo E. Duverger's Dilemma : Debating the Uniqueness of Semi-Presidential Constitutions in Eastern Europe / Eugene Mazo // Paper presented at Social Science Research Council (SSRC), Dissertation Development Workshop on Governance in Eurasia, University of Texas, Austin, March 4–7, 2004.
27. Mazo E. Post-Communist Paradox : How the Rise of Parliamentarism Coincided with the Demise of Pluralism in Moldova / Eugene Mazo // Center on Democracy, Development, and the Rule of Law. – 2004. – № 17. – 43 p.

28. McFaul M. Russia's Unfinished Revolution / Michael McFaul. – Ithaca : Cornell University Press, 2001. – 383 p.
29. Melvin N. Russians Beyond Russia : The Politics of National Identity / Neil Melvin. – Continuum International Publishing Group, 1995. – 170 p.
30. Quinlan P. Moldova under Lucinschi / Paul Quinlan // Democratization. – 2002. – Vol. 10. – No. 1. – P. 83–102.
31. Roper S. Are All Semi-Presidential Regimes the Same? A Comparison of Premier-Presidential Systems / Stephen Roper // Comparative Politics. – 2002. – Vol. 34. – No. 3. – P. 253–272.
32. Shugart M. Presidents and Assemblies : Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew Soberg Shugart, John Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 316 p.
33. Shugart M. Semi-presidential systems : Dual executive and mixed authority patterns / Matthew Soberg Shugart // French Politics. – 2005. – Vol. 3. – No. 3. – P. 323–351.
34. Siaroff A. Comparative European Party Systems : an analysis of parliamentary elections since 1945 / Alan Siaroff. – Taylor & Francis, 2000. – 484 p.
35. Skach C. Borrowing Constitutional Designs : Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic / Cindy Skach. – New Jersey : Princeton University Press, 2005. – 151 p.
36. Stepan A. Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarism versus presidentialism / Alfred Stepan, Cindy Skach // World Politics. – 1993. – No. 46. – P. 1–22.
37. Szajkowski B. Political Parties of the World : 6 edition / Bogdan Szajkowski. – John Harper, 2005. – 710 p.
38. Way L. Pluralism by Default in Moldova / Lucan Way // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13. – No. 4. – P. 127–141.

Предложено политологический анализ становления политической системы Молдовы в промежутке 1991–2001 гг. Определено место правительств в контексте полупрезидентализма в Молдове. Также проанализированы конструкции партийных (однопартийных и коалиционных) и непартийных (технократических) правительств, определено их отличия в условиях премьер-президентского полупрезидентализма. Рассмотрены существенные причины трансформации политической системы в направлении парламентаризма.

***Ключевые слова**: парламентаризм, правительство, премьер-президентализм, президент, полупрезидентализм, фаза парламентаризма, Молдова.*

The article is dedicated to analyzing the process of Moldovan political system formation in 1991–2001. The author defined the place of cabinets in the context of semi-presidentialism in Moldova, analyzed constructions of party (one-party and coalition) and nonparty (technocratic) cabinets, described the difference between them in context of premier-presidential semi-presidentialism, and examined causes of Moldovan political system transformation in direction of parliamentarism.

***Keywords**: parliamentarism, cabinet, premier-presidentialism, president, semi-presidentialism, phase of parliamentarism, Moldova.*

УДК 327.33
ББК 66.4

Микола Ґеник

"QUO VADIS?": УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРИМИРЕННЯ У ПОСТ-БІПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД

Українсько-польське примирення є прикладом позитивного розв'язання міжнаціонального конфлікту в Центрально-Східній Європі. В пост-біполярний період спостерігається зближення на рівні вищих органів влади та проголошення декларацій про примирення. Перехід до етапу суспільного примирення передбачає виховання для миру та державну підтримку співпраці у різних галузях.

***Ключові слова:** українсько-польське примирення, Центрально-Східна Європа, Польща.*

Отримання незалежності України і Польщі відбулося за умов вигідної кон'юнктури для двостороннього зближення і примирення. Довголітні українсько-польські дискусії привели до узгодження більшості проблем двосторонніх відносин. Польська політична еліта розглядала українську державу не як фактор загрози, а як елемент гарантування польської безпеки. Проблема кордонів втратила гостроту і тільки мар-

© Ґеник М., 2013

ґозунгами їхнього перегляду. Лібералізація політики

щодо національних меншин та подолання негативних стереотипів стали каталізаторами примирення.

Підписання 18 травня 1992 р. у Варшаві польсько-українського договору про добросусідство, дружні відносини і співпрацю зафіксувало непорушність міждержавного кордону та визнання права національних меншин на збереження, вираження і розвиток своєї ідентичності [14]. Рамковий договір створив нормативно-правову основу відносин двох держав. Відповідно до його умов, проблема лінії кордону вважається остаточно вирішеною і не піднімається жодним органом чи політичною партією в Україні та Польщі. Одночасно помилково було б стверджувати, що проблема взагалі не існує. Насамперед, на рівні побутової свідомості суспільств та у діяльності громадських організацій, які об'єднують переселенців чи репатріантів відповідно з Закерзоння чи колишніх східних земель Другої Речіпосполитої. Публіковані ними карти чи матеріали в деяких моментах можна кваліфікувати як непрямий заклик до територіальних змін чи теритоіальні претензії. За соціологічним аналізом товариства "кресовяків" об'єднують переважно людей похилого віку, тобто домінуючі у їхній діяльності сентименти не матимуть вирішального впливу на майбутній стан двосторонніх відносин.

Проведені у 1992–1993 рр. на американське замовлення дослідження проблем європейської безпеки та кордонів засвідчили, що емоційне напруження у Польщі вже знизилось і перегляд кордонів та повернення на креси не стоять на порядку денному політики. У коментарі зазначалося, що "існують сентименти до втрачених територій. Однак, навіть люди, які почуваються зв'язаними з тими землями, не думають серйозно про їх повернення та вважають, що будь-які кроки у цьому напрямку, навіть розмови на урядовому рівні, були б помилкою" [26, с.164].

Показовими є результати соціологічних опитувань, проведених в Україні та Польщі у 2000–2001 рр. стосовно ставлення до лінії польсько-українського кордону. Згідно з ними, 23% поляків висловили "рішуче так", 52% – "радше так", 7% – "радше ні", 4% – "рішуче ні" і 14% – важко відповісти. В українському суспільстві: 36% – "рішуче так", 41% – "радше так", 3% – "радше ні", 2% – "рішуче ні" і 18% – важко відповісти. Причому ставлення до проблеми у польському суспільстві детерміноване віковим і регіональним факторами: п'ятій частині літніх респондентів та 17% мешканців південно-східної Польщі кордон не подобався. В українському суспільстві ці фактори були менш виражені [20, s.38, 67].

На початку 1990-х рр. гостро постала проблема національних меншин, яка не вирішувалася протягом десятиліть. До основних проблем польської меншини, які потребували вирішення, зараховано необхідність ретрансляції програм польського радіо і телебачення, повернення культових будівель, відсутність приміщень для організацій, відсутність державної підтримки, недостатня кількість вчителів польської мови і т. д. [13].

Аналогічні проблеми існували в української меншини в Польщі. Постанова I з'їзду Об'єднання лемків у Польщі, який відбувся 9 листопада 1991 р. у Сяри біля Горлиць, вимагала засудження акції "Wisła", запровадження шкільництва на рідній мові, висловлювалася за збереження історичних пам'яток та повернення історичних назв місцевостей [11]. Розробка і ухвалення законопроектів щодо захисту національних меншин суттєво знизили гостроту проблеми по обох боках кордону.

На думку проф. С.Козака, польсько-українські відносини на початку 1990-х років отримали виключний шанс для примирення і порозуміння, який не можна змарнувати. Він виділяв наступні фактори, які можуть перешкодити польсько-українському зближенню: старі історичні образи, суперечки стосовно кордону, геополітичні дискусії, стереотипи і міфи, націоналізм і шовінізм. С.Козак звертав увагу на небезпеку повторення польсько-української конфронтації, до чого опосередковано вели, впливаючи на суспільну свідомість, деякі польські публікації останнього часу [21, s.117].

У період незалежності активізувалася діяльність "шкідників" українсько-польського примирення, які у своїх публікаціях та громадських акціях намагаються підкрес-

лювати конфліктогенні моменти двосторонніх відносин [2; 4; 10]. Елементом діяльності "шкідників" є увічнення пам'яті жертв міжнаціональних конфліктів, яке здійснюється з демонстративно антиукраїнським спрямуванням. П.Сардачук писав, що метою "шкідників" процесу примирення є "не допустити до покращення і повного врегулювання українсько-польських відносин, утримувати у польському суспільстві дух україно-фобії" [5].

Розв'язання проблем національних меншин, кордонів та подолання негативних стереотипів становило позитивні передумови для досягнення українсько-польського примирення. Ще напередодні візиту Л.М.Кравчука до Варшави в опрацьованій аналітичній довідці стверджувалося, що дві держави стоять перед можливістю примирення та опрацювання добросусідських відносин, що вимагатиме довголітньої співпраці на міждержавному та міжінституційному рівнях [9; 12].

З перемогою на президентських виборах А.Кваснєвського активізувалися польсько-українські контакти, зокрема на рівні Консультативного комітету президентів України і Польщі, який був унікальним інструментом у європейській політичній практиці. Президент Польщі зайняв позицію активного просування українського партнера у європейські структури [25. Певний вплив на формування позиції новообраного польського президента мала обставина, що під час першого закордонного візиту А.Кваснєвського, Є.Ґедройць у Мазон-Ляфіт вручив йому два особисті меморіали стосовно відносин з Росією і Україною. Важливим кроком на шляху польсько-українського зближення стало запрошення А.Кваснєвським президента Л.Кучми на саміт глав держав Центральної Європи у Ланьцуті у червні 1996 р. Тоді ж було узгоджено питання щодо підписання декларації про міжнаціональне примирення, яке було відкладено на наступний рік і приурочено до 50-ліття акції "Wisła".

У процесі підготовки декларації до підписання відбувалися досить гострі польсько-українські дискусії [15]. Символічним актом польсько-українського порозуміння стала міждержавна декларація про примирення, яка була прийнята на рівні глав держав 21 травня 1997 р. Президенти обох держав обіцяли здійснювати патронування над зміцненням ідеї польсько-українського порозуміння і примирення [16; 24, s.9]. З нагоди підписання спільної декларації президентів України і Польщі про порозуміння і примирення, Є.Ґедройць видав заяву, в якій назвав цю подію історичною [17].

З нагоди 60–ї річниці подій на Волині Іоанн Павло ІІ видав звернення, в якому зазначив, що нове тисячоліття вимагає, щоб українці і поляки не залишалися поневоленими сумними спомінами минулого. "Роздумуючи над минулими подіями в новій перспективі і будуючи краще майбутнє для всіх, нехай подивляться на себе взаємно поглядом примирення. (…) Заохочую обидва братні народи, щоб безмірно і наполегливо прагнули до пошуків співпраці і миру" [27]. У своєму коментарі Я.Новак-Єзьоранський відзначив, що "лист Папи є дуже міцним виразом підтримки і заохочення для польсько-українського примирення, зокрема пробачення провин і кривд, які обидва народи заподіяли у минулому" [28].

Важливе значення для польсько-українського примирення мала оцінка волинських подій 1943 р. Наближення 60-ї річниці актуалізувало цю проблему в обох суспільствах та парламентах. У травні 2003 р. у Верховній Раді було видано дві заяви стосовно волинських подій. Заява 33-х депутатів національно-демократичного напрямку ставила акцент на провині польської сторони. Інша заява, підписана 39 депутатами різних фракцій 30 травня 2003 р., засуджувала події на Волині, що призвели до загибелі мирного польського населення.

Подібні процеси спостерігалися також у польському сеймі. Проект заяви, підготовлений депутатами "Prawa i Sprawiedliwości" кваліфікував волинські події як геноцид і містив слова засудження. Протягом семи місяців на польсько-українських переговорах на рівні робочих груп тривало узгодження тексту спільної заяви. Польська делегація, зокрема, пропонувала кваліфікувати дії УПА як "етнічні чистки". Українська

сторона стояла на позиціях неприпустимості формулювань, які дали б підстави рідним постраждалих поляків у майбутньому подавати позови на Україну [8, 23, s.110–111]. Згідно із домовленістю В.Литвина і маршала Сейму М.Боровського прийняття заяви відбулося 10 липня 2003 р. одночасно у польському і українському парламентах. У заяві зазначалося, що 60-а річниця трагедії польського населення на Волині і в Галичині періоду німецької окупації схиляє до роздумів про минуле й майбутнє польсько-українського сусідства. Трагедію поляків, яких вбивали і виганяли з місць їхнього проживання збройні формування українців, супроводжували рівно ж страждання українського мирного населення – жертв польських збройних акцій. Ці події були трагедією для обох народів.

Парламентарі заявляли, що в історії Європи є багато прикладів національної ворожнечі, війн, крові й жорстокості. Але одночасно є приклади поєднання і порозуміння народів, які хотіли та змогли подолати навіть найскладніше минуле. "Моральним обов'язком тих, совість яких і надалі зворушує трагедія 60-річної давнини, є заклик до поєднання наших народів в ім'я майбутнього, в ім'я спільної мети. Нехай вміння вибачати стане фундаментом кращого майбутнього, добросусідства і українсько-польської дружби" [7].

Польща і Україна піднесли свої відносини до рівня стратегічного партнерства. Реалізація політики міжнаціонального примирення передбачала також вирішення проблем національних меншин та історичних пам'яток. Виступаючи з промовою 24 червня 2005 р. на відкритті Цвинтаря Орлят, В.Ющенко наголосив, що у Львові відбувається "історична для всієї Європи подія – примирення України і Польщі" [3]. Згідно з домовленостями 2004 р. був проведений як Рік Польщі в Україні, а 2005 – як рік України в Польщі.

Ідеї ухвалених внаслідок інтенсивних контактів вищих органів влади декларацій про примирення не стали ще глибоким переконанням обох суспільств. Усвідомлення важливості примирення обмежується переважно інтелектуальними колами обох країн. Наприкінці 1990-х рр. постала потреба переходу від міжурядового до міжсуспільного рівня примирення, та необхідності включення в справу порозуміння ширших кіл, що формують громадську думку [6].

Б.Осадчук позитивно оцінював польсько-українське зближення, яке почалося після отримання незалежності, особливо виділяючи співпрацю на урядовому рівні. Однак ці заходи складали тільки перший етап нормалізації і зближення. "Слід перейти до другого етапу розвитку широкої суспільної ініціативи у політичній, економічній і науковій галузях (…), поглиблення прикордонної, туристичної і спортивної співпраці. Ми повинні створити лобістські групи на різних адміністративних рівнях в окремих регіонах Польщі і України. З цією метою слід скликати регулярно неформальні зустрічі для перегляду недостатків і потреб співпраці та визначити шляхи і методи покращення кооперації". Найбільшою загрозою польсько-українському примиренню, "нашій спільній справі подолання всяких кордонів і бар'єрів між Польщею і Україною" Б.Осадчук вважав вимоги Європейської Комісії щодо ущільнення східних кордонів. Концентрацію зусиль щодо протидії цим факторам Б.Осадчук вважав першочерговим завданням прихильників польсько-української співпраці [30].

Я.Новак-Єзьоранський наголошував, що зміцнення незалежності і демократії української держави в її існуючих кордонах є для Польщі таке ж важливе, як належність до НАТО, і що примирення між обома країнами, досягнуте на урядовому щаблі, мусить настати також на суспільному щаблі. "Подолання взаємних упереджень і стереотипів, що виростають з минулого, не буде легким і вимагатиме великої терпеливості і взаємної поблажливості. Дорога до примирення мусить вести через Перемишль і Львів" [29].

Певні тенденції міжсуспільного примирення стали проявлятися в останні десятиліття. Велике значення для подолання стереотипів мають безпосередні контакти людей,

стипендіальні програми та отримання освіти української молоді в польських університетах. Протягом двох десятиліть функціонує Студіум Східної Європи у Варшавському університеті, який очолює Ян Маліцький. Спроба створення Європейського колегіуму польських та українських університетів у Любліні (Europejskie Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów) завершилася невдачею, і після десятилітньої діяльності у 2011 р. він був перетворений в Центр Східної Європи при Університеті ім. Марії Кюрі-Склодовської (Centrum Europy Wschodniej UMCS).

З 2001 р. відбувається відзначення осіб, які найбільше приклалися до досягнення міжнаціонального примирення, нагородою "За значний внесок у розвиток польсько-українських відносин" Капітули українсько-польського поєднання. Капітула польсько-українського примирення була створена при Екуменічному домі соціальної допомоги згромадження Сестер Служебниць НДМ у Пралківцях з метою формування нової моделі відносин між поляками і українцями. Завданням Капітули є підтримка діяльності осіб, організацій чи установ, спрямованої на українсько-польське порозуміння. Лауреатам нагороди вручають латунну статуетку авторства професора Марії Сюта-Горецької у вигляді сплетіння волошки і маку, які символізують українців і поляків. Ці квітки ростуть поряд, з однієї землі, і мають переплетене коріння, що є алегорією на українсько-польські відносини. До складу Капітули входять: професор Збігнєв Бжезінський, кардинал Генрік Гульбіновіч, Блаженніший Любомир Кардинал Гузар, професор Мирослав Маринович, Андрій Садовий, Тарас Возняк, архієпископ Ян Мартиняк та інші. Перше вручення нагороди здійснив у 2001 р. Іоанн Павло II. Протягом десятиліття за внесок у досягнення українсько-польського примирення нагороджені: Іван Вакарчук, Єжи Клочковський, Микола Рябчук, Яцек Куронь, Борис Возницький, Павел Смоленський, Єжи Гоффман, Богдан Ступка, Даніель Ротфельд, Ярослав Ісаєвич, Ігор Ільюшин, Гжегож Мотика, Марцін Войчеховський, Юрій Макаров, Польсько-український батальйон, редакційні колективи "Tygodnika Powszechnego" з Кракова та "Критики" з Києва, Польський інститут у Києві (Єжи Онух) та Фундація Святого Володимира з Кракова (проф. Володимир Мокрий) [1].

Діяльність органів державної влади, ЗМІ, церкви та інших інститутів громадянського суспільства вплинули на поступове подолання негативних стереотипів. Наприклад, в опитуваннях 1991–1993 рр. 42% поляків оцінювали українців як загрозу територіальній інтегральності Польщі, але тільки 23% – як неприязний народ [18, s.55]. Результати соціологічних досліджень обох суспільств стосовно проблем польсько-українських відносин викладено у публікації Йоанни Конєчної. Загалом до 60% поляків протягом 1997–2000 рр. вважали можливим польсько-українське примирення. До причин, утруднюючих примирення, поляки відносили: історичне минуле (33%), національний характер українців (24%), погане ставлення українців до поляків (14%) та занадто великі культурні відмінності (10%).

Абсолютна більшість українських респондентів вважала польсько-українське примирення можливим – 70%, неможливим 6%, однак 24% не змогли відповісти, що свідчило про незнання проблеми в українському суспільстві. Питання примирення "це проблема для українського суспільства нова і мало знана. Ця справа збуджує більше протиріч у прикордонному з Польщею західному регіоні, ніж на решті території, однак всюди близько 70% респондентів вважає таке примирення можливим. Скептиків є від 6 до 10% залежно від соціальної групи". Резюмуючи, Й.Конєчна ствердила зменшення вчетверо протягом 1997–2000 рр. відсотку осіб, які вважали примирення з українцями неможливим, зниження антипатії до українців, відхід від історичних до сучасних критеріїв оцінювання українців та загальна підтримка співпраці Польщі з Україною [20, s.11, 36–37, 43, 66]. Могутнім стимулом для зміни ставлення польського суспільства до українців стали події 2004 р. У цей період симпатія поляків до українців зросла на 10%, тобто так само, як протягом цілого останнього десятиріччя [19, s.114]. В 2006 р. 77%

поляків вважали можливим польсько-українське примирення, хоча в 2000 р. так вважали тільки 60% [18, s.56].

Аналіз різних аспектів українсько-польських відносин періоду незалежності переконливо доводить стабільне домінування тенденцій до примирення протягом останніх десятиліть. Однак примирення не є абсолютним станом, а динамічним процесом і можна говорити про ступінь наближення до певного ідеального стану. Основну загрозу примиренню становлять вже не традиційні "шкідники", а перспектива появи нових ліній поділу в Європі, та належність до різних інтеграційних об'єднань, розділених не тільки кордоном, але й цінностями.

1. Капітула польсько-українського поєднання вручає нагороди. – Режим доступу : // http://www.credo-ua.org/2010/08/32254/.
2. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Відділ рукописів.– Ф. 9, спр. 5263, арк. 1–2. Prus E. Znieważono majestat mojej ojczyzny / Edward Prus // Szczerbiec. – 1993. – 10. – S. 5–6.
3. Президенти України і Польщі взяли участь у відкритті Цвинтаря Орлят. – Режим доступу : // http://www.president.gov.ua/news/656.html.
4. Приватний архів П. Д. Сардачука. – List E.Prusa do P. Sardaczuka. Gliwice, 18 III 1998.
5. Приватний архів П Д. Сардачука.– Sardaczuk P. Jego Magnificencja prof. dr hab. Aleksander Koj, Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego / Petro Sardaczuk // Myśl Polska o Kresach. – № 5 (50). – V. 1998. – S. IV.
6. Приватний архів П. Д. Сардачука. – Berdychowska B., Kuroń J. Chłodne pogranicze // Gazeta Wyborcza. – 1998. – S. 18–19. – 29 листоп.
7. Спільна Заява парламентів України і Польщі. – Режим доступу : // http://nslowo.free.ngo.pl/ukr-pl/Spilna_zajawa_parlamentiw.htm.
8. Українцям пропонують назвати Волинські події "етнічними чистками". – Режим доступу : // http://www2.pravda.com.ua/news/2003/5/30/28681.htm.
9. Archiwum Akt Nowych (AAN). – Konfederacja Polski Niepodległej (KPN). – Sygn. 17. – Npgn. Berdychowska B. Od konfliktu do porozumienia // Між сусідами. – Краків, 1991. – С. 35–36.
10. AAN. – KPN.– Sygn. 17. – Npgn. Prus E. Znieważono majestat mojej Ojczyzny // Szczerbiec. – 1993. – № 10. – S. 5–6.
11. AAN. – KPN. – Sygn. 17. – Npgn. Постанова І з'їзду Об'єднання лемків у Польщі // Між сусідами. – Краків, 1991. – С. 17.
12. AAN. – KPN. – Sygn. 32. – Npgn. Próba oceny sytuacji spoleczno-politycznej na Ukrainie oraz prognozy rozwoju tej sytuacji / Oprac. K.Jachowicz.– Warszawa: Departament Europy, 4 V 1992. – S. 10.
13. AAN. – KPN. – Sygn. 32. – Npgn. Zarys struktury organizacyjnej oraz najczęściej sygnalizowane problemy mniejszości polskiej na Ukrainie / Opracowano w Biurze ds. Polonii, Emigracji i Polaków za Granicą. – S. 1–2.
14. Les archives de l'nstitut Litteraire a Paris (AILP). – Les coupures de presse (CP). – 1992. – Vol. 2. – K. 357. Polish-Ukrainian Treaty // Radio Free Europe. Polish Broadcasting Department. Program title: Facts and Views. – № 359. – 19 May. – 1992.
15. AILP. – CP. – 1997. – Vol. 2. – P. 258. Nowosad A. Woda wylana na szable // Nowy Dziennik. – 22.05.1997. – S. 1, 16.
16. AILP. – CP. – 1997. – Vol. 2. – P. 304. Wspólne oświadczenie prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy o porozumieniu i pojednaniu podpisane w Kijowie 21.V. 1997 r. // Dziennik Związkowy. – 13–15 VI. 1997. – S. 17.
17. AILP.– Wł. Żeleński. – List J.Giedroycia do Wł.Żeleńskiego. – Maisons-Laffitte, 5 VI. 1997.
18. Hałgas K. Stereotypy polsko-ukraińskie. Problemy we wzajemnych relacjach po 1991 roku / Krzysztof Hałgas // Obraz konfliktów między narodami słowiańskimi w XIX i XX wieku w historiografii / pod redakcją Ireny Stawowy–Kawki. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007.– S. 51–66.
19. Koczan M. Stosunki Polski z Ukrainą po 1989 roku w kontekście europejskim / Marcin Koczan // Ze studiów polsko-ukraińskich / pod red. M. S. Wolańskiego, Ł. Leszczenko. – Wrocław : Oficyna Wydawnicza Arboretum, 2008.– S. 101–118.
20. Konieczna J. Polska–Ukraina: wzajemny wizerunek / Joanna Konieczna [seria: Ekspertyzy. Rekomendacje. Raporty z badań]. – Warszawa : Instytut Spraw Publicznych, 2001. – 82 s.
21. Kozak S. Polska a Ukraina. Drogi i bezdroża porozumienia / S. Kozak // Więź. – 1991. – № 11–12. – Listopad –grudzień. – S. 117.
22. Genyk M.A. Polish-Ukrainian Reconciliation in Post-Communist Period // Warsaw East European Conference 2012. Old and New: Past, Present and Future of the Post-Communist World. Abstracts / Bibliotheca Europae Orientalis XXXVIII. Parva 7. – Warsaw, 2012. – P. 19–20.
23. Potępiamy zagładę. List otwarty deputowanych ludowych Ukrainy z okazji 60. rocznicy tragicznych wydarzeń na Wołyniu / Tłum. B.Berdychowska // Więź.– 2003.– № 7 (537).– S. 110–111.

24. Przezwyciężyć gorycz. Wspólne oświadczenie prezydentów Polski i Ukrainy o porozumieniu i pojednaniu // Gazeta Wyborcza. – № 118. – 1997. – 22.05. – S. 9.
25. Rozmowa z prezydentem Aleksandrem Kwaśniewskim. Rozmawiał B. Osadczuk // Dziennik Kijowski. – 1997. – № 4 (59). – Luty. – S. 1, 3.
26. Strońska A. Dopoki milczy Ukraina / A. Strońska. – Warszawa : TRIO, 1998. – 264 s.
27. Zakład Narodowy im. Ossolińskich (ZNiO). – Dział rękopisów (DR). – Akc. 115/06. – Npgn. Fax. Katolicka Agencja Informacyjna. Jan Paweł II wystosował list z okazji 60. rocznicy wydarzeń na Wołyniu. 08.07.2003. – S. 2.
28. ZNiO. – DR. – Akc. 115/06. – Npgn. Jan Nowak-Jeziorański. Fax. 08/07/03.
29. ZNiO. – DR. – Akc. 115/06. – Npgn. List J. Nowaka-Jeziorańskiego do P.Sardaczuka. Waszyngton, 24.II.1998.
30. ZNiO. – DR. – Akc. 115/06. – Npgn. Osadczuk B. Faks z Berlina do uczestników spotkania "Ukraina przed wyborem" zorganizowanego w "Kole Podkowy" 22 marca 1998. – Berlin, 21.III.1998.

Украинско-польское примирение является примером позитивного разрешения межнационального конфликта в Центрально-Восточной Европе. В пост-биполярный период наблюдается сближение на уровне высших органов власти и провозглашение деклараций о примирении. Переход к этапу общественного примирения предполагает воспитание для мира и государственную поддержку сотрудничества в разных областях.

Ключевые слова: *украинско-польское примирение, Центрально-Восточная Европа, Польша.*

Ukrainian-Polish reconciliation is an example of positive resolution of complicated interethnic conflict in East-Central Europe. In post-bipolar period the rapprochement at level of state leadership and proclaiming of declarations about reconciliation took place. Move to the stage of public reconciliation provides for peace education, state support for cooperation in different fields.

Key words: *Ukrainian-Polish reconciliation, East Central Europe, Poland.*

УДК 327.39
ББК 66.023.*2*

Ігор Доцяк

РЕФОРМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглядається проблема реформування місцевого самоврядування в Україні як визначальна основа процесу євроінтеграції. Аналізується європейське законодавство, яке регулює відносини центральної та муніципальної влад. Виділяється вплив виборів місцевих органів влади на організацію та функціонування місцевого самоврядування в Україні.

Ключові слова*: місцеве самоврядування, євроінтеграція, пропорційна виборча система, субсидіарність.*

Євроінтеграційні процеси, що декларуються сучасною українською владою, передбачають трансформацію політичної системи з метою наближення її до демократичних стандартів. Одним із основних є децентралізація влади шляхом надання якнайбільших повноважень органам місцевого самоврядування. Характер взаємодії різних рівнів влади, співвідношення об'єму повноважень та реальної здатності їх реалізувати, в значній мірі, визначає тип політичної системи суспільства.

Місцеве самоврядування – це урядування що його здійснюють органи місцевої влади, сфера повноважень яких поширюється на певні територіально визначені одиниці, на які поділено територію держави. Повноваження органів місцевої влади постають тому, що ці органи обирає населення. Роль органів місцевого самоврядування у певній політичній системі звичайно оцінюють на основі їх відносин із центральною владою. Прихильники ліберально-демократичних поглядів наголошують на двох принципах, що визначають ці відносини ще з XIX. По-перше, вони вважають, що органи місцевої влади відіграють важливу роль у підвищенні політичної свідомості та політичної

© Доцяк І., 2013

активності громадян, розглядають ці органи як основну ланку постачання послуг відповідно до місцевих проблем. Отже їхні відносини з центром визначені партнерством вільних демократичних інституцій. По-друге, місцеве самоврядування становить раціональний елемент адміністративної системи, бо дає змогу під керівництвом центру ефективно забезпечувати комунальні послуги там, де існує потреба в них. У цьому розумінні органи місцевої влади є агентами центрального уряду [6, с.417].

У статті 140 Конституції України зазначається, що "місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України " [5, с.141]. Визнання місцевого самоврядування однією із засад конституційного ладу України передбачає встановлення демократичної системи управління, яка базується на самостійності територіальних органів місцевого самоврядування у вирішенні всіх питань місцевого значення.

У радянський період інститут місцевого самоврядування як форма самоорганізації територіальних громад не знайшов належного розвитку, а сам термін "місцеве самоврядування" був вилучений навіть з ужитку. Об'єднуючим началом тогочасної системи рад виступала монополія єдиної офіційної партії. Вважалось, що місцеві ради втілюють суверенітет всього народу. Як частинки верховної влади ці органи, окрім здійснення власних повноважень, виступали ще провідниками загальнодержавних інтересів. Домінувало уявлення за яким Ради розглядались як органи державної влади, що частково виконують функції місцевого самоврядування, а саме ж місцеве самоврядування розглядалось як вигадка буржуазної науки і не сумісне із радянською формою організації влади.

Процес становлення і утвердження місцевого самоуправління розпочинається із прийняття 7 грудня 1990 року Закону "Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування", який передбачав розподіл влади на місцевому рівні на законодавчу і виконавчу. На його основі був визначений базовий рівень місцевого самоврядування до якого відносились сільські ради, селища міського типу, міста. Пріоритетними вважались населені пункти, де і мала концентруватись місцева влада. Проте в цьому законі збереглись норми, що закріплювали всеохоплюючий державний контроль і чітко визначену ієрархію підпорядкування. Стаття 2 закріпила, що "система органів місцевого самоврядування включає: сільські, селищні, міські, районні, районні у містах, обласні ради народних депутатів та їх органи, які є державними органами місцевого самоврядування" [3, с.5]. Саме таке розуміння рад як органів законодавчої влади на місцях і органів місцевого самоврядування одночасно не дало змоги розділяти функції державні та самоврядні. Серйозним поштовхом до реального втілення місцевого самоуправління мала ініціатива Президента України започаткована в 1997 році із метою реформування системи органів виконавчої влади, підвищення ефективності роботи державної служби. Так 21 травня 1997 року приймається Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні". Згідно нього органами місцевого самоврядування визнаються ради і виконкоми населених пунктів, районні і обласні ради, а також органи самоорганізації населення [2, с.170]. Однак слід звернути увагу на те, що ради – це представницькі органи влади і адміністративного самоврядування. Вони не володіють правом здійснювати законодавчу діяльність чи правосуддя, а лише забезпечують втілення законів й інших нормативно – правових актів державних органів на певній, визначеній території, а завдання місцевого значення вирішують із додержанням законності і їх діяльність є підзаконною. Недоліком даного закону є те, що він не дає чіткого визначення терміну "орган місцевого самоврядування", система місцевого самоврядування містить в собі ряд неоднорідних понять як: виконавчий комітет і територіальна громада. Стосовно органів самоорганізації населення, на які покладались

великі надії, то тут авторами даного закону не було враховано низьку активність суспільства, яке не має відповідних традицій і тому ініціатив знизу було не багато.

Саме в цей час приймається близько 20 законів які в тій чи іншій мірі регулюють проблеми пов'язані з місцевим самоврядуванням. Верховна Рада України 15 липня ратифікує Європейську Хартію місцевого самоврядування, яка була підписана ще 6 листопада 1996 року. Вона зобов'язує держави, які її підписали, застосовувати основні норми, що гарантують правову, організаційну та матеріально-фінансову автономність місцевої влади [1, с.225].

Прийняття Європейської хартії місцевого самоврядування э своєрідним підсумком історичного пошуку механізму узгодження інтересів суспільства та держави. Як міжнародний правовий документ Європейська Хартія місцевого самоврядування відіграє велику роль у становленні місцевого самоврядування на Європейському континенті. Місцеве самоврядування тут не розглядається як альтернатива сильної державної влади.

Розвинуте місцеве самоврядування є ознакою сильної держави. У період державних криз, беручи на себе питання життєзабезпечення на локальному рівні, місцеве самоврядування сприяє збереженню і зміцненню держави. У періоди між кризами місцеве самоврядування відіграє стабілізуючу роль у розвитку держави, забезпечуючи надання місцевих послуг і знімаючи соціальну напругу в суспільстві.

Відносна централізація державної влади може бути виправдана лише в періоди реальної загрози зовнішньої агресії. Звідси випливає, що наявність у системі владних відносин інституту місцевого самоврядування є необхідною умовою стійкого розвитку держави. Без інституту місцевого самоврядування держава хитка, а тривале придушення місцевого самоврядування може призводити до кризи влади. З огляду на цю фундаментальну властивість інституту місцевого самоврядування й особливості його правого статусу, можна з упевненістю стверджувати, що гальмування процесу становлення місцевого самоврядування не тільки гальмує процеси євроінтеграції, але й може мати серйозні негативні наслідки для України.

Тому сьогодні необхідно вживати рішучі заходи по формуванню і реалізації державної політики в царині розвитку місцевого самоврядування.

Якщо в Європі місцеве самоврядування розглядається як соціальний механізм, що гарантує демократичність влади, то в Україні місцеве самоврядування – не тільки данина демократії, а й значною мірою ефективний механізм господарювання. Як зазначалося, інститут місцевого самоврядування має складну суспільно-державну природу. Місцеве самоврядування (як складова суспільства) об'єктивно є в "конструктивній опозиції" до держави, особливо в питаннях захисту інтересів місцевих громад. Ця обставина вимагає або побудови складної процедури узгодження інтересів держави і територіальних громад, або посилення тиску органів державної влади на місцеве самоврядування. Таким чином, виникає протиріччя: з одного боку, держава з метою забезпечення стабільності зацікавлена у зміцненні місцевого самоврядування, з іншого – вона часто чинить тиск на "конструктивну опозицію", використовуючи адміністративні механізми.

Ще одне протиріччя викристалізувалось у процесі здійснення реформи місцевого самоврядування (реформа "зверху") і стосується методів та підходів його реалізації. Місцеве самоврядування по своїй природі суперечить державному диктату і може розвиватися тільки в умовах свободи. Місцеве самоврядування і державне управління в рамках єдиної адміністративної системи несумісні. На це вказує Конституція України, відповідно до якої органи місцевого самоврядування не входять у систему органів державної влади. Держава зацікавлена в розвитку місцевого самоврядування і змушена цьому сприяти. Але дуже важливо, щоб державна опіка не була зайвою, обмежуючою, щоб держава в обіймах не задушила місцеве самоврядування. Воно (місцеве самовря-

дування) повинно виростати і розвиватися "знизу" природним шляхом за підтримки держави і під її контролем. Стосовно ж муніципальної реформи, то її теперішній стан пояснюється неготовністю до неї управлінської еліти, в тому числі і місцевої, відсутністю ідеології державного будівництва, втратою традицій української муніципальної школи, поширенням утриманських настроїв, сформованих тривалим періодом придушення місцевої ініціативи державною владою. Розвиваючи місцеве самоврядування, держава повинна надати йому самостійність для розкриття потенціалу людини і місцевих громад. На розв'язанні двох зазначених протиріч, що існують між місцевим самоврядуванням і державою, повинна будуватися система державної підтримки місцевого самоврядування. Інакше кажучи, місцеве самоврядування без державної підтримки сформуватися не може, але водночас воно потребує і надійного захисту від неї ж. Тому під реформою місцевого самоврядування розуміють передусім створення умов для виконання його повноважень, уточнення обсягу цих повноважень і створення умов для реальної можливості їх здійснювати. Фактично сьогодні вся дискусія щодо реформи ведеться навколо декількох позицій: як реформувати територіальну базу місцевого самоврядування і забезпечити її повноваженнями та ресурсами, та як обрати представницькі органи місцевого самоврядування. Важливе значення в процесі реформування має запозичення досвіду країн Східної Європи. Один із творців польської системи місцевого самоврядування професор Єжи Регульський назвав чотири етапи, необхідні для здійснення реформи [8, с.210]. Перший етап – законодавчий: треба прийняти відповідні законодавчі акти які стануть правовою основою як самого реформування, так і діяльності реформованих інституцій. Другий етап – інституційний: треба забезпечити їх належне функціонування. Третій етап – необхідність забезпечення соціально-психологічних змін у свідомості суспільства, переорієнтації його на те, щоб сприйняти ці реформи а не відторгнути. А це вимагає відповідної роз'яснювальної роботи. Четвертий етап – моніторинг запровадженої реформи. Треба спостерігати за тим, як реалізуються заходи, спрямовані на реформування, і мати механізм швидкого реагування для виправлення допущених помилок і усунення небажаних наслідків. Виходячи із запропонованих етапів, в Україні ще до кінця не сформована законодавча база щодо реформування місцевого самоврядування в контексті прийнятої конституційної реформи.

Складність українських реалій зумовлена відсутністю консолідованої позиції владної еліти щодо шляхів, напрямків та часових окреслень необхідних змін. Тому прийняті політичні рішення часто носять компромісний та половинчастий характер.

Дієздатне місцеве самоврядування повинно дати можливість інтегрувати в процес управління регіональні еліти, ввести діяльність останніх у конструктивне демократичне русло, залучаючи їх до участі в реалізації загальнонаціонального політичного курсу на місцях. Політичний плюралізм, що проявляється насамперед у багатопартійності і свободі політичної діяльності, необхідний елемент конституційних механізмів організації і діяльності представницьких муніципальних органів. Партійний склад муніципальних структур може значною мірою відрізнятися від складу Верховної Ради, що забезпечує своєрідну компенсацію тим партіям, соціальним і етнічним групам, які не репрезентовані на центральному рівні, розширюючи загальний спектр політичних сил в країні.

Саме місцеве самоврядування, відбиваючи політичні, культурні, географічні, соціально-економічні та інші особливості тих чи інших територіальних одиниць, сприяє набуттю ними своєї індивідуальності і тим самим посилює відчуття належності людини до певної територіальної громади, сприяючи у кінцевому підсумку соціальній інтеграції і політичній мобілізації суспільства. Проте не можна говорити про ефективне місцеве самоврядування без фінансової автономії. І це чи не найгостріша проблема муніципальної реформи. Брак коштів, неможливість посилення податкового тиску та залежність місцевих бюджетів від бюджетів вищого рівня нівелюють фінансові можливості

місцевих органів влади. Більше того, виникає парадокс, коли державні адміністрації, які є органами державної влади, виконують місцеві бюджети, затвердженні представницькими органами місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування, що має діяти автономно від системи державної виконавчої влади, насправді бюджетно й фінансово підпорядковане їй. Ця система посилилась із запровадженням казначейського обслуговування місцевих бюджетів, коли державний чиновник контролює використання коштів органами місцевої влади і фактично одноосібно може ревізувати або навіть відміняти рішення представницького органу місцевого самоврядування. Реформа місцевого самоврядування вимагає і зміни системи фінансового забезпечення органів місцевої влади. Фінансова самостійність муніципальних органів тісно пов'язана із наявністю власних джерел доходів, незалежних від державних. Державний дохід перерозподілятиме держава. А на місцевому рівні потрібно, щоб на фінансування власних повноважень були власні доходи, якими можна самостійно розпоряджатися і які можна передбачити. Однак тенденція останніх років призвела до того, що ідея зниження податкового тиску передусім вдарила по переліку місцевих податків та зборів. Хоча вони далеко не є головними у формуванні податкового тиску, їхню кількість різко зменшено. Звузився грошовий діапазон, у межах якого місцеве самоврядування може регулювати ці податки. У консолідованому бюджеті частка місцевих податків і зборів у доходній частині різко зменшилась за останні 10 років. Це означає що місцеве самоврядування щораз більше залежить від державних доходів. Серйозні проблеми накопичились у питанні розпорядження комунальною власністю. Тому сьогодні не можна говорити про завершеність ні правової, ні фінансово-економічної основи самоврядування в Україні. Декларована законом автономність місцевого самоврядування залишається, власне, декларацією, оскільки питома вага власних доходів до міських бюджетів становить тільки 6–12 %, а в сільських та селищних радах їх немає взагалі. Фінансове забезпечення виконання повноважень сільських органів місцевого самоврядування у 3–7 разів менше за можливості міських бюджетів. Нині не може йтися про реальну бюджетну політику на самоврядному рівні [7, с.243]. Не вирішеним продовжує залишатись питання формування економічної основи самоврядування, власних фіксованих джерел формування бюджету. Мають місце прогалини у вирішенні проблематики комунальної власності як об'єкта власності громади населеного пункту. Не визначено і не закріплено статус міст, їх приміських зон і резервних територій тощо. Як наслідок, маємо погіршення стану комунального господарства міст, жахливий стан доріг, хаотичну забудову приміських зон з практично повною відсутністю інженерних мереж, проблеми чіткого встановлення меж населених пунктів та ін. Незавершеність правової основи та економічної бази місцевого самоврядування спричиняють негативні соціальні наслідки, які впливають на політичну ситуацію у державі в цілому.

При окресленні меж самоврядування на рівні громад необхідно дотримуватись принципу субсидіарності [4, с.125]. Згідно з ним владні повноваження повинні бути передані на найнижчий (найближчий до громадян) рівень організації влади, здатний їх реалізувати. Принцип субсидіарності підкреслює недоцільність надмірної централізації влади та концентрації її в одних руках, особливо коли мова йде про так звані владні послуги. Децентралізація влади є принциповим напрямом розвитку демократичної держави європейського типу, що опирається на свідомий характер суспільної діяльності своїх громадян. Таким чином місцевому самоврядуванню територіальної громади слід надати максимум повноважень, які вона здатна здійснити.

В системі євроінтеграційних процесів в сучасній Україні однією із найважливіших проблем виступає реформа місцевого самоврядування. Становлення інституту місцевого самоврядування в Україні супроводжується кардинальними змінами у всій системі територіальної організації влади.

Наближенння України до європейських стандартів організації місцевого самоврядування, на нашу думку, передбачає вирішення таких завдань:

– реформування системи адміністративно-територіального устрою України з метою забезпечення територіальності місцевого самоврядування, яке має здійснюватися на територіях, які відмежовані одна від одної. В межах однієї самоврядної території не може бути кількох територіальних громад, що виступали би самостійними суб'єктами права на місцеве самоврядування;

– створення правових та організаційних умов для формування самодостатніх територіальних громад – громад, які б володіли матеріальними, фінансовими та іншими ресурсами в обсязі, достатньому для ефективної реалізації завдань та функцій місцевого самоврядування;

– зміну статусу і порядку формування обласних та районних рад. При цьому, обласні ради мають набути статусу представницьких органів і обиратися населениям області на основі змішаної виборчої системи. Обов'язковим є розведення в часі місцевих виборів зі всіма іншими. Необхідно визначити статус територіальної громади в системі місцевого самоврядування;

– чіткий законодавчо обґрунтований розподіл сфер компетенції та повноважень між органами місцевого самоврядування та органами державної влади різного рівня. Визначення статусу об'єктів комунальної власності, що передбачас законодавче закріплення об'єктів комунальної власності, встановивши при цьому перелік об'єктів виключного права власності (об'єкти, які не можуть бути відчуджені ні за яких умов);

– подальше вдосконалення бюджетної системи та міжбюджетних відносин з метою забезпечення реальної самостійності місцевих бюджетів, гарантування державою фінансового забезпечення мінімального рівня соціальних та адміністративних послуг, надання яких населенню передбачається самоврядними повноваженнями.

Вирішення даних завдань сприятиме побудові оптимальної і ефективної системи органів місцевого самоврядування задля задоволення інтересів і потреб людини. Необхідною умовою становлення конституційного громадянського суспільства, демократичної правової держави з такими її атрибутами, як верховенство права, пріоритет прав людини, поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки є утвердження в суспільстві місцевого самоврядування. Досвід світової цивілізації свідчить, що лише децентралізація управління, максимальне наближення до людей владних інститутів дозволяють ефективно вирішувати нагальні питання облаштування життя людей, надання якісних адміністративних та громадських послуг жителям сіл, селищ та міст.

1. Європейська хартія місцевого самоврядування // Територіальна організація влади в Україні: статус і повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування / за заг. ред. А. П. Зайця. – К. : Вид. Дім "ІнЮре", 2002. – С. 210–230.
2. Закон України від 21. 05. 1997 р. № 280/97-ВР "Про місцеве самоврядування в Україні" // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – С. 120–185.
3. Закон України від 07. 12. 1990 р. "Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування" // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 2. – С. 3–28.
4. Ключковський Ю. Проблеми реформування місцевого самоврядування в Україні / Ю. В. Ключковський // Виборче законодавство України: проблеми та шляхи їх вирішення: (За матеріалами науково-практичних конференцій та круглих столів) / Ін-т виборч. права. – К. : ФАДА.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 110–181.
6. Макілн І. Короткий оксфордський політологічний словник / І. Макілн, А. Макмілан ; за ред. І. Макліна і А. Макмілана. – К. : "ОСНОВИ". – 2005. – 523 с.
7. Куйбіда В. С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування : монографія / В. С. Куйбіда – К. : МАУП.
8. Місцеве самоврядування: 10 років здобутків : збірник / Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України при Президентові України / М. Пухтинський (наук. ред.). – К. : Атіка, 2002.

В статье рассматривается проблема реформирования местного самоуправления в Украине как определяющая основа процесса евроинтеграции. Анализируется европейское законодательство, которое регулирует отношения центральной и муниципальной властей. Выделяется влияние выборов местных органов власти на организацию и функционирование местного самоуправления в Украине.

Ключевые слова: *местное самоуправление, евроинтеграция, пропорциональная избирательная система, субсидиарность.*

In the article the problem of reformation of local self-government is examined in Ukraine as determining basis of process of eurointegration. The European legislation which regulates the relations of central and municipal влад is analysed. Influence of results of elections of local authorities is selected on organization and functioning of local self-government in Ukraine.

Key words: *local self-government, eurointegration, proportional electoral system, subsidition.*

УДК 327.39 (439.22) “1994–1998”
ББК 66.3(4Сло)

Анатолій Ключкович

“ДЕФІЦИТ ДЕМОКРАТІЇ” В СЛОВАЧЧИНІ У 1994–1998 рр. І РЕАКЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

Автор статті досліджує політичний розвиток Словацької республіки в 1994–1998 рр. Відносини між владою та опозицією були напруженими впродовж всього періоду внаслідок концентрації влади правлячою коаліцією на чолі з В.Мечіаром, утисків і обмеження дієвості парламентської опозиції та президента Словаччини.

Ключові слова: *Словацька Республіка, В.Мечіар, правляча коаліція, опозиція, політичні партії, політичний режим, демократія, європейська спільнота.*

Словацька республіка як самостійна держава виникла в 1993 р. і досить швидко, вже в 2004 р., стала членом в НАТО і ЄС. Але шлях Словаччини до цих структур був доволі непростий, оскільки інтенсивність просування і наближеність до цілі стояли в прямій залежності від успішності демократичних перетворень в країні. В історії молодої держави були сторінки, коли західна спільнота з сумнівом і недовірою ставилася до проголошених євроінтеграційних цілей Словаччини, її можливостей демократично розвиватися. Цей період пов’язаний з діяльністю парламентсько-урядової коаліції на чолі прем’єр-міністром В.Мечіаром.

Оцінки діяльності третього уряду В.Мечіара (грудень 1994 р.– жовтень 1998 р.) – неоднозначні: коливаються в діапазоні між особливим “словацьким шляхом” [6, с.11] та недемократичним “мечіаризмом” [10], а відносини у площині “влада-опозиція” означаються як гостра політична боротьба “за режим” [16, с.14], за його більш демократичну, чи більш авторитарну форму [1, с.56].

В рамках даної статті розглядаються проблеми внутрішньополітичного розвитку Словаччини в 1994–1998 рр. і реакція на них європейської спільноти.

Внаслідок позачергових виборів 30 вересня – 1 жовтня 1994 р. до влади прийшла коаліція парламентських партій РЗДС-СПС, СНП та АРС (див. табл.).

Спочатку співпраця між РЗДС, СНП і АРС обмежувалася парламентським простором і тільки в грудні 1994 р. вийшла на урядовий рівень. Але й в рамках парламенту, вже в перші дні його роботи, проявилися тенденції, які несумісні з світовими демократичними стандартами.

© Ключкович А., 2013

Таблиця

Результати парламентських виборів в 1994 р. та розподіл місць в уряді В.Мечіара [17]

	Партія	Голоси виборців (в %)	Депутатські мандати	Місця в уряді
1	Рух за демократичну Словаччину-Селянська партія Словаччини (РЗДС-СПС)	35,0	61	13
2	Блок "Спільний вибір" (Партія демократичної лівиці, Соціал-демократична партія Словаччини, Партія зелених, Рух аграріїв)	10,4	18	0
3	Угорська коаліція (Угорський християнсько-демократичний рух, Рух "Співіснування" і Угорська громадянська партія)	10,2	17	0
4	Християнсько-демократичний рух (ХДР)	10,1	17	0
5	Демократичний союз (ДС)	8,6	15	0
6	Асоціація робітників Словаччини (АРС)	7,3	13	4
7	Словацька національна партія (СНП)	5,4	9	2

**Примітка: електоральний поріг для проходження в парламент на виборах 1994 р. – 5% голосів виборців.*

Наглядними в даному контексті були події в парламенті, що відбувалися 3–4 листопада 1994 р. Нехтуючи раніше прийнятою практикою пропорційного представництва партій у парламентських органах, впродовж першого засідання 3 листопада та другого нічного засідання 4 листопада (т. зв. "довга парламентська ніч") абсолютна більшість ключових посад, комітетів в новому парламенті була розподілена поміж депутатів т. зв. "тихої" коаліції РЗДС, СНП, АРС, що суттєво обмежило контролюючі можливості опозиції.

Результатом нічного засідання переважно представників РЗДС, СНП, АРС було те, що на тридцяти восьми важливих посадах в державних і громадських інституціях були поставлені "свої люди". Зокрема змінено генерального прокурора, керівництво словацького радіо та телебачення, фонду національного майна, контрольного управління та ін.

Парламентська більшість діяла як в межах конституційно-правового поля, так і порушуючи його. Наприклад, посади генерального прокурора мав позбавити президент, а не парламент; скасування програми приватизації уряду Й.Моравчіка згодом були визнано Конституційним судом Словаччини за неконституційне і т. д. [8, с.183]. На протести опозиції В.Мечіар реагував наступним чином: "…вибори закінчилися, звикніть. Є інша ситуація, інший час та інші обставини. І політично не робимо нічого іншого, лиш те, що громадяни, вибори від нас чекають. Впроваджуємо результати виборів до практичного життя. А ви кричіть" [14, с.49]. Власне вислів Мечіара – "zvyknite si, je po voľbách" – став гаслом його правління, символом його відношення до опозиції, його розуміння демократії.

В оцінюючи ситуацію парламенті, Д.Малова зазначає: "За одну ніч парламентська більшість перетворила парламентаризм в абсолютне правління більшості зі збережен-

ням лише дуже слабкого контролю за виконавчими органами та незначної кількості конституційних стримувань по відношенню до кабінету" [2]. Цей прояв влади парламентської більшості означається в політології як "тиранія більшості" чи "переможець бере все", нехтуючи при цьому правами опозиційної меншості.

Специфіка післявиборчої ситуації в Словаччині полягала в тому, що відбулася не просто зміна правлячої еліти, але й здійснювалися спроби змінити "правила гри", інституційно посилити режим В.Мечіара. На думку С.Шомолані, в той час не йшла мова про класичну боротьбу між владою і опозицією в рамках загальновизнаних правил гри, а гостро ставилося питання про те, за яких правил ця боротьба взагалі відбуватиметься [16, с. 13].

Післявиборчі події на внутрішньополітичній сцені в Словаччині не залишилися поза увагою Європи. Ще до офіційного утворення урядової коаліції Європейський Союз в демарші від 22.11.1994 р. наголосив: "Європейський союз… стурбований деякими явищами політичного розвитку після виборів; очікує і сподівається, що Словаччина, ретельно враховуючи свої власні інтереси, буде послідовно йти по шляху демократичних реформ" [7, с.95–96].

13 грудня 1994 р. почав офіційно діяти коаліційний уряд РЗДС-СНП-АРС на чолі з В.Мечіаром. В своїй програмній заяві (13.12.1994 р.) урядова коаліція проголошувала відданість цінностям парламентської демократії, правової держави, економічному плюралізму та поваги до поглядів опозиції (розділ 5.); в зовнішньополітичному плані першочерговою виголошувалася націленість на інтеграцію в євроатлантичні структури (розділ 1.) [13].

На підтвердження програмних цілей вже через півроку – 27 червня 1995 р. на самміті ЄС в Каннах прем'єр-міністр В. Мечіар подав офіційну заяву Словаччини на вступ до ЄС. В Меморандумі, що додавався до заяви, вказувалося: "СР, з моменту свого створення в 1993 році, робить акцент на функціонуванні демократичних інституцій та принципів правової держави, які гарантують захист прав людини, включаючи права осіб, що належать до національних меншин. Розвиток СР доводить, що демократичні інститути міцно закріпилися і, незважаючи на різні політичні зміни, конституційна система є стабілізована" [12].

Але політичні реалії доводили декларативність цих заяв. Насправді, коаліція з самого початку була орієнтована на концентрацію влади в державі й обмеження можливостей опозиції, а зовнішньополітичні цілі приносилися в жертву внутрішньополітичним завданням. Подальші дії уряду В.Мечіара все більше переконували Захід в цьому.

Впродовж 1994–1998 рр. особлива увага Європи була прикута до протистояння між прем'єром В.Мечіаром та президентом М.Ковачем. Основи для протистояння були закладені ще за часів другого уряду В.Мечіара. М.Ковач був одним із засновників РЗДС і саме від цієї партії був обраний президентом в 1993 р. Однак, вже перебуваючи на посаді, М.Ковач відмовився виконувати роль "партійного президента" [6, с.13] і досить швидко дистанціювався, як від партії, так і від її голови. В подальшому, незважаючи на обмежені інституційні повноваження, позиціював себе як автономний політичний актор і виступав важливим фактором корекції політики правлячої коаліції. В березні 1994 р. критична промова президента в парламенті стала одним із стимулів для висловлення депутатами недовіри прем'єру В.Мечіару. З того часу В.Мечіар не тільки різко критикував президента М.Ковача, але й за будь-яку ціну намагався позбавити його посади.

Навесні 1995 р. парламентським органом, що контролював діяльність Словацької інформаційної служби (СІС) і складався з провладних депутатів, була підготовлена критична доповідь щодо діяльності президента М.Ковача. В доповіді з досить ненадійними обґрунтуваннями М.Ковача звинувачено в тому, що президент незаконно використовував СІС для отримання інформації про державних діячів. На основі цих звинувачень парламентська більшість проголосувала за висловлення недовіри М.Ковачу, хоча цей крок парламентарів був юридично безглуздий, оскільки не передбачений конституцією Словаччини [8, с.186].

В контексті цих подій відбулося обмеження парламентом повноважень президента, які прямо не визначені конституцією, зокрема внесено поправки до законодавства про СІС (президент втратив своє право призначати і відкликати керівника СІС).

У зв'язку зі зміною керівництва СІС навесні 1995 року (новим її директором став близький до Мечіара І.Лекса), конфлікт між президентом і прем'єр-міністром досяг свого апогею. Його проявом було викрадення і вивезення до Австрії в серпні 1995 р. сина президента М.Ковача. Мотив викрадення – змусити президента під тиском обставин піти у відставку. За влучним порівнянням Л.Копечека, методи, що почали використовувалися на практиці в тодішній Словаччині, нагадували методи "банановой республіки" [8, с.186]. СІС під проводом Лекси організувала не тільки викрадення Ковача-молодшого, але й перетворилася на інструмент примусу та залякування опозиційних політиків, журналістів, і навіть представників церковної ієрархії (єпископ Р.Балаж), які критично виступали проти уряду В.Мечіара.

Але М.Ковач залишився на посаді, незважаючи й на інші утиски з боку владних сил – скорочення бюджету канцелярії президента, інституційні обмеження повноважень, тиск і заклики до відставки з боку інших державних осіб. Перш за все, в даній ситуації проявилася воля і відповідальність М.Ковача, відчутною була також підтримка президента словацьким суспільством, міжнародною спільнотою. Так в жовтні 1995 р. уряд Мечіара отримав ще два демарші ЄС та США, в яких, зокрема, були засуджені акції проти президента [18, с.117–119].

В проекції відносин "президент-прем'єр" внутрішньополітичний розвиток в Словаччині був надзвичайно складний аж до зміни влади в 1998 р., що позначалося на стабільності функціонування демократичних інституцій та ефективній співпраці органів влади у представництві інтересів держави. В інтерв'ю Словацькому радіо 17.05.1996 р., відповідаючи на питання про можливості виходу з складної політичної ситуації в країні, прем'єр В.Мечіар обґрунтовував свої кроки наступним чином : "...поки Міхал Ковач буде президентом цієї країни, спокою не буде" [9].

Негативний міжнародний резонанс мала ситуація з проведенням загальнонародного референдуму у 1997 р. Відповідно до указу президента на референдум планувалося винести чотири питання: перші три, по суті, стосувалися вступу СР до НАТО, і одне окреме питання – про прямі вибори президента на всенародному голосуванні. Але останнє питання було предметом дискусії між правлячими та опозиційними силами і неодноразово розглядалося в Конституційному суді, рішення якого так і внесло ясності навіть за два дні до референдуму. Цим скористалася влада – питання про прямі вибори президента було вилучено з бюлетенів напередодні голосування за розпорядженням міністра внутрішніх справ Г.Крайчі. Нові бюлетені викликали протест опозиції, яка закликала виборців ігнорувати референдум. В результаті в голосуванні 23–24 травня 1997 р. взяло участь надзвичайно мало виборців – 9,5%.

26 травня Центральна виборча комісія визнала референдум недійсним через те, що в бюлетенях не були наявні всі питання. Це рішення ЦВК підтвердив пізніше в своїх рішеннях Конституційний суд. Згодом екс-міністр внутрішніх справ Г.Крайчі визнав свою

відповідальність за провал референдуму, але пояснив цю ситуацію наступним чином: "У мене було два варіанти – піти у відставку або реалізувати рішення уряду" [5].

Ситуація навколо референдуму є наглядною ілюстрацією як конфліктності політичних відносин, так і нестабільності інституційних правил в період 1994–1998 рр. Даючи оцінку наслідкам референдуму, В.Крівий зазначив: "Зрив референдуму не призвів до укріплення режиму В.Мечіара, а навпаки посилилося бажання йому опиратися. При чому це бажання посилилося, як серед опозиційних політичних партій, так і серед населення, у якого почуття сильного обурення сприяло перетворенню апатичної незгоди в рішучість змінити суспільно-політичні умови" [1, с.59].

Наслідком внутрішньополітичної діяльності уряду В.Мечіара було зниження міжнародного престижу Словаччини, як в очах Заходу, так і країн Вишеградської групи. Дії уряду неодноразово викликали протести ЄС та США. Кінець інтеграційним амбіціям уряду В.Мечіара поклало рішення Єврокомісії (липень 1997 р.) не рекомендувати Словаччину у якості кандидата на вступ до ЄС. В опублікованому документі "Agenda 2000" фіксується невиконання Словаччиною ряду вимог до кандидатів, зокрема зазначається, що "в Словаччині все ще існує розрив між конституційними положеннями і політичною практикою. Комісія стурбована тим, що правова держава і демократія все ще не достатньо укорінилися. Це вимагає більшої відкритості до опозиційних поглядів, належного функціонування державних інституцій і поваги до їх самостійної ролі в конституційному порядку" [3, с.40–41]. Виключення Словаччини зі списку кандидатів "першої хвилі" підтвердив самміт ЄС в Люксембурзі в грудні 1997 р. За час правління авторитарного уряду В.Мечіара Словаччина стала т. зв. "чорною вівцею" центральноєвропейського регіону.

Після референдуму опозиційні політики ясно зрозуміли, що здолати режим можна тільки об'єднавши свої зусилля, не дивлячись на ідейні розбіжності та особисті інтереси. 3 липня 1997 р. виникла Словацька демократична коаліція, склад якої утворили п'ять партій – три правоцентристські (ХДД, Демократичний союз, Демократична партія), Соціал-демократична партія Словаччини та Партія зелених Словаччини. Головною метою цього ідейно-гетерогенного виборчого об'єднання була співпраця на парламентських виборах у вересні 1998 р.

Новий стимул до більш тісного організаційного єднання опозиційних сил зумовила поправка до Закону про вибори, прийнята парламентською більшістю в травні 1998 р. [4]. Ця поправка мала чітко виражений антикоаліційний ефект, оскільки вимагала, щоб кожна партія коаліції досягала мінімального порогу в 5% голосів виборців для проходження до парламенту [4, с.1285]. Слід наголосити, що демократична практика не припускає зміну базових виборчих правил за такий короткий час до виборів. Але правлячі кола цілеспрямовано йшли на те, щоб ускладнити вільну конкуренцію політичних сил на парламентських виборах.

Під тиском цих дискримінаційних обмежень опозиційні сили почали змінювати свій статус і формально реєструватися як політичні партії. Так коаліція СДК трансформувалася у політичну партію "Словацька демократична коаліція", членами якої стали 150 кандидатів у виборчому списку. При цьому "материнські партії", що утворили СДК, не розпалися, але й участі у виборах не брали. Організаційно відреагували на прийняття "антикоаліційного" закону і партії, що представляли інтереси угорської національної меншини. В 1998 р. Угорський християнсько-демократичний рух (УХДР), рух "Співіснування" й Угорська громадянська партія (УГП) об'єдналися в Партію угорської коаліції (ПУК).

Перед виборами 1998 р. владі протистояли дві потужні партії, які становили ядро і водночас означили широкі ідеологічні контури "антимечіарівського табору". Ситуація навколо виборів характеризувалася високим ступенем суспільної та політичної поляри-

зації, призвела до виразної концентрації у партійному середовищі опозиції, що зрештою й зумовило поразку режиму В.Мечіара.

Вибори 25–26 вересня 1998 р. були поворотними у розвитку Словацької республіки, оскільки завдяки перемозі опозиції, змінили формат парламентсько-урядового представництва політичних сил, демократизували відносини у площині "влада–опозиція", і, як наслідок, повернули країну на шлях європейського розвитку.

Таким чином розгляд резонансних подій та фактів внутрішньополітичного розвитку Словаччини в 1994–1998 рр. засвідчив, що декларативно проголошуючи правову державу, захист демократичних свобод, курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, на практиці правляча авторитарно-популістська коаліція на чолі з В.Мечіаром орієнтувалася на концентрацію влади у формі т. зв. "державно-партійного корпоративізму" [11, с.85], обмеження дієвості опозиції, ігнорування критики європейської спільноти, що зрештою зумовило зростання прояву т.зв. "дефіциту демократії" в політичній системі. Однак опір громадськості, діяльність опозиції, реакція міжнародної спільноти, інституційний дизайн не дозволили зміцнитися в Словаччині в 1994–1998 рр. Авторитарному політичному режиму.

1. Кривый В. Разграничительные линии в словацком обществе: множество режимов, коммунизм и индустриальная модернизация / Владимир Кривый // Опыт демократических преобразований Словакии / сост. и общ. ред. : М. Бутора, Г. Месежников, М. Коллар. – Братислава : Институт общественных проблем, 2007. – С. 54–65.
2. Малова Д. Конституционный суд в Словакии: Политический взгляд / Д. Малова // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 2000. – № 1 (30). – С. 26–37.
3. Agenda 2000 – For a stronger and wider Union // Bulletin of the European Union. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1997. – Supplement 5/97. – 138 pp.
4. Zákon č. 187/1998 z 20. maja 1998 ktorým sa mení a dopĺňa zákon Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení ďalších zákonov // Zbierka zákonov. – Čiastka 68. – S. 1278–1287.
5. Belej M. Krajči priznal zodpovednosť za zmarené referendum [Електронний ресурс] / Martin Belej. – Режим доступу : http://korzar.sme.sk/c/4628665/krajci-priznal-zodpovednost-za-zmarene-referendum.html.
6. Bútora M. Diagnóza, ktorá nepustí (Sedem kontextov ekonomických sľubov a realít) / Martin Bútora, Grigorij Mesežnikov, Zora Bútorová // Sľuby a realita. Slovenská ekonomika 1995–1998 / Juraj Borgula… [et al.] – Bratislava : M.E.S.A 10 – Centrum pre ekonomické a sociálne analýzy, 1998. – S. 11–21.
7. Demarš Europskej únie ktorý odovzdali veľvyslanci NSR a Francúzska prezidentovi SR, predsedovi vlády SR a predsedovi NR SR // Dokumenty doby 1990–2000 / Šimulčík Ján [Zost.]. – Prešov : Vyd. Michala Vaška, 2002. – 200 s.
8. Kopeček L. Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku. 1 vyd. / Lubomír Kopeček. – Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006. – 347 s.
9. Kotian R. Dokedy tu nebude pokoj? [Електронний ресурс] / Róbert Kotian. – Режим доступу : http://www.sme.sk/c/2110708/dokedy-tu-nebude-pokoj.html.
10. Leško M. Mečiar a mečiarizmus : politik bez škrupúl', politika bez zábran / Marián Leško. – Bratislava : VMV, 1996. – 239 s.
11. Malová D. Reprezentácia záujmov: od prevodových pák k štátne-stranickému korporativizmu? / Darina Malová // Slovensko : problémy konsolidácie demokracie : spor o "pravidlá hry" pokračuje / editor Soňa Szomolányi. – Bratislava : Slovenské združenie pre politické vedy ; Nadácia Friedricha Eberta, 1997. – S. 85–99.
12. Memorandum vlády Slovenskej republiky k žiadosti SR o členstvo v Európskej únii [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sme.sk/c/2125043/memorandum-vlady-slovenskej-republiky-k-ziadosti-sr-o-clenstvo-v-europskej-unii.html.
13. Programové vyhlásenie vlády SR od 13. 12. 1994 do 30. 10. 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archiv.vlada.gov.sk/old.uv/1163/programove-vyhlasenie-vlady-sr.html.
14. Stenografická správa o 2. schôdzi Národnej rady Slovenskej republiky konanej 4. novembra 1994. – 175 s.
15. Szomolányi S. Aky režim sa vynára na Slovensku / Soňa Szomolányi // Slovensko : problémy konsolidácie demokracie : spor o "pravidlá hry" pokračuje / editor Soňa Szomolányi. – Bratislava : Slovenské združenie pre politické vedy ; Nadácia Friedricha Eberta, 1997. – S. 7–25.
16. Štatistický úrad Slovenskej republiky [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://portal.statistics.sk/

17. Texty demaršov EÚ a USA vláde SR dňa 25. októbra 1995 // Dokumenty doby 1990-2000 / Šimulčík Ján [Zost.]. – Prešov : Vyd. Michala Vaška, 2002. – S. 117–119.

Автор статьи исследует политическое развитие Словацкой республики в 1994–1998 гг. Отношения между властью и оппозицией были напряженными на протяжении всего периода вследствие концентрации власти правящей коалицией во главе с В.Мечиаром, притеснений и ограничения действенности парламентской оппозиции и президента Словакии.

Ключевые слова: *Словацкая Республика, В.Мечиар, правящая коалиция, оппозиция, политические партии, политический режим, демократия, европейское сообщество.*

The author of the article examines political development of Slovak Republic in 1994–1998 years. The relations between government and the opposition have always been strained during the whole period in consequence of concentration of power by the ruling coalition at the head of Meciar, oppression and restriction of parliamental oppositional actions and the president of Slovakia.

Keywords: *Slovak Republic, V.Meciar, the ruling coalition, opposition, political parties, the political regime, democracy, European community.*

УДК 327
ББК 66.4

Орест Красівський

СХІДНА ПОЛІТИКА ЄС І УКРАЇНА

В статті аналізується східна політика Європейського Союзу, перспективи побудови нових взаємовідносин з країнами, що утворилися після розпаду СРСР, зокрема з Україною. Вивчається Європейська політика сусідства та "Східного партнерства" з Україною, відносини України з ЄС, проблеми підписання угод про безвізовий рух, зону вільної торгівлі та асоційоване членство з ЄС.

Ключові слова: *Європейський Союз, східний вимір, східне партнерство, асоціація України з ЄС, євроінтеграція України.*

В умовах постійних геополітичних трансформацій та процесів, направлених на поглиблення політичної й безпекової інтеграції Європейського Союзу одним із ключових завдань ЄС є забезпечення оточуючого середовища навколо своїх кордонів. Незалежно від прагнень ЄС стати глобальним гравцем, він залишається регіональним, від якого очікується зміцнення позицій на європейському континенті. Тому він переносить власні норми і цінності на держави, яким не надає можливості повної інтеграції, але очікує від них конструктивного діалогу і практичної співпраці. Досягнення цієї мети й випливає з Європейської стратегії безпеки від 2003 р., в якій визначено базові загрози для ЄС та його стратегічні цілі.

Виходячи з політики стратегії Європейської безпеки – її складова – європейська політика сусідства спрямована, насамперед, на забезпечення безпеки східних кордонів ЄС[18]. Щодо України ця політика охоплює чотири важливі напрямки: площину викликів і загроз, тобто тероризм, проблему роззброєння, питання регіональної політики і проблему поширення демократії і прав людини, включно зі свободою засобів масової інформації. В офіційних документах стосунки ЄС з Україною визначено як "стратегічне партнерство". Однак на Заході їх кваліфікували як "дуже тяжке партнерство" [6, s.325].

Серйозною проблемою в цьому контексті східної політики ЄС є Україна і можливість виникнення загрозливого конфлікту між стратегічними інтересами окремих суб'єктів, як у середині, так і поза межами ЄС. З одного боку, йдеться про Росію. Для Євросоюзу, що прагне мати якнайкращі відносини з Москвою, є небажаною ідея

[18] В рамках ЄПС ЄС співробітничає окрім України з 15-а країнами: Алжиром, Вірменією, Азербайджаном, Білоруссю, Єгиптом, Грузією, Ізраїлем, Йорданією, Ліваном, Лівією, Молдовою, Марокко, Палестинською автономією, Сирією та Тунісом.

© Красівський О., 2013

конфронтації з Росією через питання України та інших держав пострадянського простору. На сьогоднішній день, занадто активний розвиток відносин із пострадянськими країнами Східної Європи не є пріоритетом більшості європейських держав. Існує тверда переконаність у тому, що сфера відносин Європейського Союзу з Росією не вимагає жодного "Східного виміру". З іншого боку, між прихильниками "Середземноморського" та "Східного вимірів" політики ЄС можна також передбачити серйозну боротьбу. Британські й скандинавські пропозиції, а також польські ініціативи, що висуваються вже кілька років поспіль і стосуються започаткування ЄС довгострокових дій, спрямованих на оптимізацію Східної політики, підтримку інтеграційних прагнень держав східної Європи (передусім України) лякають Європейську Комісію, проте залишають непохитною позицію Брюсселя щодо кола непов'язаних з Росією питань у Східній Європі. Тому, коли йдеться про українську модель східної політики ЄС, вона базувалася на засаді "До Європейського Союзу тільки з Росією".

Тим не менше, ЄС і Україну об'єднує багато спільних інтересів. Вони стосуються, насамперед, підтримання стабільності, безпеки і добробуту в Європі. Важливим аспектом двосторонніх відносин є переговори щодо Угоди про асоціацію між Україною і ЄС, укладення якої є стратегічною метою євро інтеграційної політики України, а також важливим інструментом впливу ЄС на Україну. Однак переговорний процес відзначається труднощами, пов'язаними з небажанням впливових європейських держав фіксувати у політичній частині перспективу вступу України до ЄС. "Європейський Союз готовий до співпраці з Україною у рамках Європейської політики сусідства та "Східного партнерства", що не може визначити наперед майбутнє та довготривалі цілі", – заявила, зокрема, Верховний представник ЄС із зовнішньої політики та політики безпеки Кетрін Ештон 27 вересня 2010 р. під час візиту до Гарвардського університету. Вона зауважила також, що політика ЄС щодо України не змінилася, і що "Україна не бачить себе в ЄС, а бачить себе як європейську ідентичність" [2]. Труднощі переговорного процесу пов'язані також із форматом зони вільної торгівлі. Незважаючи на помітний прогрес у переговорах щодо Угоди про зону вільної торгівлі, яка є частиною Угоди про асоціацію, окремі положення домовленостей є невигідними для України: низькі квоти на безмитний продаж сільськогосподарської продукції в країнах ЄС, обмежений доступ українських компаній до європейського ринку енергетичних послуг, вимога надання Україною гарантій для транзиту енергоносіїв.

Елементами пропозиції Європейської Комісії "Східне партнерство" є також договори про безвізовий режим, структура багатосторонньої співпраці та збільшення фінансової допомоги.

Отже, проект Європейського Союзу – "Східне партнерство", що має на меті зміцнення стосунків зі східними сусідами ЄС і є продовженням східного напрямку існуючої Європейської політики сусідства, є специфічною ініціативою ЄС, що спрямована на створення умов для наближення країн Східної Європи до норм і стандартів ЄС через стимулювання регуляторних реформ, запровадження вільної торгівлі та сприяння міжлюдським контактам. Одним із наріжних каменів філософії СхП є послаблення та подальше зняття адміністративних бар'єрів між ЄС та країнами-партнерами щодо свободи пересування громадян. Основні завдання проекту в стосунках з Україною передбачають подальше спрощення візового режиму та поступовий рух до його лібералізації, укладення поглиблених зон вільної торгівлі, підтримку процесу адаптації законодавства та зміцнення інституційної здатності країн-партнерів, сприяння регіональному розвитку на основі політики регіонального вимірювання ЄС, створення інтегрованої системи управління кордонами, співпрацю у сфері енергетичної безпеки [5, с.6–8].

З самого початку одним із елементів СхП було заохочення швидшого прогресу для скасування візових бар'єрів за умов дотримання відповідних стандартів безпеки. У

Комунікації Європейської Комісії від 3 грудня 2008 р. щодо "Східного партнерства", міститься констатація політичної перспективи безвізового режиму та посилання на конкретний практичний механізм досягнення мети – "дорожні карти", які мають бути розроблені з урахуванням особливостей кожної країни. Зокрема, зазначено: "Після ефективного впровадження угод про спрощення візового режиму та реадмісії розпочати діалоги щодо безвізового режиму з усіма партнерами, що підтримують співпрацю. Такі діалоги дадуть можливість розробити дорожні карти, які будуть спрямовані на відміну візового режиму та спиратимуться на чотири блоки питань: безпека документів; боротьба з нелегальною міграцією, включаючи реадмісію; правопорядок; і зовнішні відносини, включаючи дотримання прав людини у відношенні мігрантів та інших вразливих груп" [5, с.6–8]. В Комунікації також вказано на шляхи надання допомоги країнам-партнерам з боку ЄС, зокрема, у судовій та правоохоронній сферах: – Допомогти країнам-партерам створити процедури управління зовнішніми кордонами у відповідності до найвищих стандартів, встановити ефективний режим захисту даних, який дозволить їм обмінюватися оперативною інформацією з Європолом і Євроюстом у контексті двосторонніх договорів, надати країнам-партнерам спеціальний статус у відповідних агентствах ЄС, де це можливо, підтримати країни-партнери у прийнятті та ефективному виконанні національних стратегій відповідно до стандартів ЄС для рішучої боротьби проти організованої злочинності, торгівлі людьми та корупції у вищих ешелонах влади, а також для попередження відмивання грошей та фінансування тероризму, які потребують ефективної боротьби на ранніх етапах" [9].

В цей час стали очевидними розбіжності між окремим країнами- членами ЄС, одні з яких пропонували надати більш потужний поштовх інтеграції країн Східної Європи, а інші надавали перевагу збереженню традиційному порядку денному Європейської політики сусідства. Особливо відчутними відмінності виявилися саме у підходах до лібералізації візового режиму. Унаслідок цього, наступні документи ЄС стосовно СхП виявились менш амбітними і конкретними, що віддзеркалює розбіжності у підходах і необхідності знаходити спільний знаменник, прийнятний для всіх. Зокрема, у Декларації Європейської Ради щодо "Східного партнерства", ухваленій в Брюсселі 20 березня 2009 р. міститься набагато скромніше формулювання щодо перспектив скасування віз: тут замість "безвізового режиму" вживається термін "повна візова лібералізація" – термін за змістом загалом тотожній "скасуванню візового режиму", але поданий і обрамлений у такий спосіб, що не залишає сумнівів: у Європейської Ради значно більш обережний підхід до скасування візових режимів, аніж у Єврокомісії. "Відповідно до Світового підходу до Міграції ЄС повинен також поступово рухатися у напрямку повної лібералізації візового режиму як довгострокової цілі щодо окремих країн-партнерів в індивідуальному порядку, якщо існують всі умови для керованого та безпечного пересування, – зазначено в документі" [1]. Переговори щодо спільного документу, підписи під якими мали поставити керівники не лише ЄС, але і шести країн-партнерів, виявили дуже вузький простір для дипломатичного маневру та відмінності у пріоритетах цього разу вже між самими країнами-партнерами. У підсумку майже ідентичне попередньому формулювання міститься і у декларації установчого Празького самміту СхП, що відбувся 7 травня 2009 р.: "ЄС у відповідності до глобального підходу до питань міграції здійснюватиме поступові кроки, спрямовані на повну лібералізацію візового режиму як довготермінову мету для країн-партнерів в індивідуальному порядку, за умов дотримання вимог впорядкованого та безпечного руху осіб" [3].

Після десяти років непевності щодо того, коли та на яких умовах шенгенські візи буде скасовано для громадян України, 22 грудня 2010 р. Брюссель представив План дій щодо візової лібералізації, який визначив необхідні заходи, які необхідно прийняти і реалізувати Україні. Серед них – удосконалення в захисті документів, зміцнення управ-

ляння кордонами і міграцією, політики надання притулку, реформа правоохоронної галузі. Сторони підписали протокол до Угоди про партнерство і співробітництво щодо основних принципів участі в програмах ЄС. План дій передбачав виконання Україною односторонніх зобов'язань, які накладають на українську владу нові завдання щодо мобілізації та швидкого реформування держави. Процес візової лібералізації побудовано на принципі виконання умов, тобто для скасування візового режиму Україна повинна досягти низки показників [10].

Важливим аспектом відносин Україна ЄС є переговори щодо Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, що готується на заміну Угоди про партнерство та співробітництво, розпочаті 5 березня 2007р. Представники ЄС спочатку наполягали на укладанні стратегічних відносин з Україною як з країною-сусідом. Загалом у 2007–2010 рр. відбулося 17 раундів переговорів щодо Угоди про асоціацію, 14 раундів переговорів щодо створення зони вільної торгівлі, 11 засідань робочої Групи з економічних, секторальних питань та питань розвитку людського потенціалу. За домовленістю сторін, починаючи з середини березня 2009 р. переговорний процес продовжується у режимі відеоконференцій, яких проведено біля 83. 18 лютого 2008 р. Відбулося офіційне відкриття переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.

Новим кроком щодо асоціації України з ЄС є проект Доповіді Угоди про асоціацію з Україною, в якій закладена рекомендація Європейського парламенту Європейській комісії та Раді ЄС укласти Угоду до кінця 2011 р. та ратифікувати до кінця 2012 р. Однак до основного тексту внесено значну кількість доповнень і змін, що може призвести до відтермінування проведення переговорів. Призначено також позачергове засідання комітету з питань закордонних справ Європейського парламенту, яке пройде у Страсбурзі в рамках осінньої сесії ЄП. Доповідачем виступить Річард Легутко, (група Європейські консерватори і демократи), співдоповідачем з економічної частини – зони вільної торгівлі Павло Залевський (Польща, група Європейської Народної Партії).

У вступній частині доповідач стверджує, що Угода про асоціацію є "новим поколінням" в угодах і містить "безпрецедентний рівень інтеграції" між ЄС і третьою країною. У той же час, Україна бере на себе зобов'язання реалізувати значну частину європейського законодавства. Україна також має право, як європейська держава, відповідно до ст. 49 Договору про Європейський Союз, подати заявку на членство в ЄС за умови дотримання принципів демократії, поваги прав людини та основних свобод, верховенства права. Саме Угода про асоціацію, включаючи зону вільної торгівлі, "буде головним кроком українського інтеграційного процесу".

У запропонованому для обговорення документі не відображена поточна ситуація в Україні. У зв'язку з цим очікується, що до основного тексту буде запропоновано значну кількість доповнень і змін, і що навколо документа розгорнеться дискусія, викликана двома радикально протилежними позиціями в Європейському парламенті щодо майбутнього угоди. Так, жорстку позицію зайняла частину депутатів групи Європейської Народної Партії, яка готує критичні рекомендації та наполягає на тому, щоб в них прозвучало положення відкласти завершення переговорів. Основні застереження, як висловився европейський депутат, представник групи ЄНП М.Галер (Michael Gahler) полягають в оцінках верховенства права в Україні, що не відповідає європейським стандартам. Інша частина групи висловлюється на підтримку якнайшвидшого завершення переговорів, серед яких – і співдоповідач П.Залевський. Однак, самі євродепутати, котрі підтримують Угоду висловлюють сумні з приводу можливого підписання документа до кінця 2011 р. Про це заявив в інтерв'ю і євродепутат П.Коваль, зазначив, що не варто сподіватися підписання Угоди до кінця цього року (хоч на даний момент, за його оцінкою, завершено 98-99% тексту документу), оскільки її іще необхідно буде

перекласти на усі мови ЄС. Натомість до кінця року може з'явитися комюніке, в якому повідомлятиметься про успішне завершення переговорного процесу. Головною проблемою, за словами Коваля, є політична частина даної Угоди і якщо переговори не вдасться завершити до кінця головування Польщі у ЄС, то потім процес ускладниться і навіть може бути "затриманий" іще на декілька років [12].

Аналізуючи східну політику ЄС заслуговує на увагу роль Польщі як стратегічного партнера України, яка зацікавлена в її наближенні до Євросоюзу. Власне. Сьогодні в Україні не лише політологами та політиками, а й пересічними громадянами Польща сприймається як надзвичайно важлива країна, співробітництво з якою має для українців стратегічне значення.

Додаткові євроінтеграційні надії України на Польщу безпосередньо пов'язані з тим, що саме до Польщі перейшло головування в ЄС у другому півріччі 2011-го. Плани керівництва України – вирішити питання асоціації та чіткіше визначитися з візовим питанням. Цілком можливо, що Варшава дійсно може підтримати Україну. "Інтерес Польщі полягає в тому, щоб мати з Україною не просто партнерські, а братські відносини", – згадував нещодавно міністр національної оборони Польщі Януш Онишкевич, правда він не заперечує, що від України Польща дещо відволіклася [11]. І, судячи з усього, так само завзято відстоювати інтереси Києва, як це було кілька років тому, поляки поки не збираються. Якщо судити з польської преси, про прагматизм готові згадувати не лише українці.

І не виключено, що таке ставлення поширеться за межі економічних інтересів. Скільки б теплих слів про дружбу і стратегічне партнерство не сказали гості, господарі напевно в курсі того, як ставлення до України змінюється в Брюсселі. "Україна була найкращим учнем класу в регіоні два роки тому. Але більше – ні", – зробив зауваження тим, хто "відстають" президент Європарламенту Єжи Бузек. Старий світ зараз більше схильний симпатизувати Молдові. І не факт, що очікувана, але не гарантована підтримка давніх друзів, про існування і ролі яких Україна раптом згадала, зможе їй серйозно допомогти на загальноєвропейській арені [11].

Слід врахувати, що трансформаційні процеси що сьогодні проходять у світовій та європейській політиці суттєвим чином впливають на зовнішньополітичну поведінку України. Зростання тиску на Україну одночасно як з боку Росії, так і з боку США та ЄС є наслідком не тільки зміни конфігурацій сил як на глобальному та регіональному – європейському рівнях, а в якійсь мірі і прорахунків української зовнішньої політики.

Сюди слід додати і політичні процеси, що відбуваються в Україні. В принципі можна констатувати про відсутність послідовної політики щодо Польщі. Аналізуючи період часу президентства В.Ющенка можна би визначити чіткі засади України щодо ЄС, однак важко било би окреслити виразно, послідовно і обдуманий підхід до Польщі. А оскільки Польща є членом ЄС і розглядається українським суспільством як єдиний організм. Тому аналіз політики України щодо Польщі не можна розглядати окремо від стосунків України з ЄС. Одночасно традиційно небезпідставно панує думка, в якій Польща представляється як постійний адвокат України в ЄС. Це підтверджують і слова Б.Комаровського, сказані на зустрічі з українським Президентом на економічному самміті в Польщі в лютому 2011 р. Президент Комаровський підкреслив, що Польща хоче бути дружньою до України, розраховує на розвиток бізнесових контактів, і що не лише із сентиментальних поглядів послідовно підтримує незалежну Україну в її прагненні "до союзу світом інтегруючої Європи". Зауважив, що це є спільний інтерес, аби одні і ті ж норми, засади і правила охоплював як найбільші території в Європі. Президент запевнив, що Польща і надалі буде підтримувати Україну, і насамперед, в її прагненнях до підписання умови про зону вільної торгівлі. Одночасно підкреслив, що перед Україною є "велика праця до виконання".

Тому у Варшаві вважають, що в конкретних діях української влади наблизити державу до Заходу спостерігається застій і голослівні декларації, не підтверджені конкретними діями, а двостороння гра української влади (схід-захід) не дає підстав розраховувати на Україну як на послідовного і ефективного партнера. Однак в разі "упорядкування" цих стосунків, Україна може стати важливим чинником у "великій грі" на користь Польщі, для якої політичний союз з Україною є життєво необхідний. Незалежність Києва має для Польщі має таке значення як приналежність до НАТО, або навіть і більше, – вважає польський дослідник східної політики П.Журавскі [8]. У випадку здійснення Москвою кроків по дестабілізації української держави (сецесія Криму чи Севастополя, інспіровані Кремлем сепаратизми на сході країни, або на заході – Закарпаття), якій Україна вирішила би протиставитись збройним шляхом, перед Польщею постали б драматичне питання: що важливіше для незалежності – чи ст. 5 Вашингтонського договору НАТО про колективну відсіч агресорові, чи повторити щодо України чехословацький сценарій 1938 р. і мовчазно очікувати на свою участь в надії на допомогу західних союзників, чи признати, що правильною відповіддю Польщі на небезпеку незалежності і територіальної цілісності України була би війна біля її кордонів проти кожного агресора, навіть всупереч порадам Заходу?", – ставить запитання дослідник [8].

Польська проукраїнська політика окрім стратегічного напрямку вимагає від Варшави турбот про більш приземлені справи, про ті, що стосуються безпосередньо громадян обох держав. Мова йде про свободу пересування між Польщею і Україною, яке ускладнилося після входження Польщі до ЄС, зокрема, до групи Шенген, проблему відкриття віз, кількаденне вистоюваннння українських громадян біля польських консульств для отримання візи та кілька кілометрові черги при перетині кордону. Крім того, сюди слід віднести і тенденцію до розгортання суперечок та дискусій (не завжди наукових) історичного характеру, зокрема про діяльність ОУН, УПА, події на Волині в часі Другої світової війни, операції "Вісла" та ін, часто інспіровані зацікавленими силами. Всі ці події дають підстави характеризувати нинішній стан польсько-українських стосунків як період "охолодження". А говорячи про дебати щодо засад польської зовнішньої політики, що розгортається останнім часом, слід додати виступ міністра закордонних справ Польщі Р.Сікорського у Сеймі у вересні 2008 р. та опубліковану його статтю в "Gazecie Wyborczej", на основі яких можна охарактеризувати концепцію зовнішньої політики Польщі як відхід від безумовної підтримки суверенності України, що в засаді мало би стримати імперіалістичні амбіції Росії. Водночас, прагматизм в стосунках з Росією розцінюється як зрада українських інтересів [7]. Однак така оцінка проукраїнської політики Польщі може виглядати дещо спрощеною. В діях сучасного уряду РП можна прослідкувати виразний процес європеїзації закордонної політики держави, зокрема її дії щодо наближення України до ЄС. Східне партнерство, ініційоване Польщею і Швецією, діяльність Польщі в часі головування в ЄС говорить про те, що Україна є ключовою державою для здійснення політичної перебудови Східної Європи. Тому Україна і надалі трактується як стратегічний і найважливіший союзник Польщі на сході.

Отже, нинішній рівень партнерства між Україною і Польщею значною мірою залежить від збереження між державами, політичних контактів, зміцнення суспільного діалогу, а також успіху реформаторської політики в Україні. І попри низку проблем, Польща і Україна залишаються вигідними і корисними партнерами, які мають добре підґрунтя та перспективу розвитку. Об'єктивні реалії вимагають від обох країн тісної взаємодії, яка гарантуватиме їм безпеку у регіональному і субрегіональному просторі. Польські керівники неодноразово наголошували, що готові підтримати Україну, і на практиці доводили свою позицію.

А якщо говорити про співпрацю України і Європейського союзу у межах європейської політики сусідства, просування "Східного партнерства", активізацію відповідних перемовин, Україні необхідно працювати над ґрунтовною реформою суспільства, наголошуючи при цьому на потребах загальноєвропейської безпеки, ефективної реалізації політики ЄС та необхідності розвитку європейського інтеграційного простору. Водночас, якщо звертати увагу на перспективи членства у ЄС або доступу до його внутрішніх ринків, який задекларовано як важливу ціль співпраці, потрібно зважати на неодностайність позицій країн-членів співтовариства. Тому для України, яка орієнтована на тіснішу співпрацю, ніж передбачено європейською політикою сусідства, і очікує реального виконання підписаних угод, важливою є підтримка тих партнерів з числа країн-членів, які схвалюють її прагнення. Стосовно "Східного партнерства", дана ініціатива передбачає фінансову допомогу, активізацію економічних відносин шляхом підписання договорів про асоціацію, вільну торгівлю та безвізовий режим, і в цілому може наблизити Україну до тіснішої співпраці з Європейським Союзом.

1. Декларація Європейської Ради щодо Східного Партнерства. Неофіційний переклад з сайту Кабінету Міністрів Україні. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/.
2. ЄС готовий до співпраці з Україною. – Режим доступу : www. gazeta. ua/articles/politics/355584.
3. Спільна заява Саміту Східного партнерства у Празі, 7 травня 2009 року, http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/
4. Сушко О. Механізми та можливості Східного партнерства в процесі лібералізації візового режиму / О. Сушко // Безвізова Європа для країн Східного партнерства: шляхи досягнення / ред. І. Сушко. – Київ, 2010. – С. 6–8.
5. Piskorska B. Wymiar Wschodni polityki Unii Europejskiej / B. Piskorska. – S. 325.
6. P. Żurawski vel Grajewski Kres idei jagiellońskiej", czyli początek "epoki saskiej" // Komentarz. Miesięcznik Polityczny. – Łódź, 2009. – № 3 (16). – S. 23–24.
7. P. Żurawski vel Grajewski Polska polityka wschodnia. – Режим доступу : http://www.krakowskie. nazwa. pl/polskiewyzwania/ index.php?option=com.
8. Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/.
9. Режим доступу : http://www.kyivpost.ua/ukraine/article/.
10. Режим доступу : http://news.finance.ua/ua/~/2/0/all/2011/02/05/226661.
11. Режим доступу : htth// zaxid.net/home/showSingleNews do?bryusel_maye pidshtovhuvati _ukrayinu_ do_ugodi_ pro_ asotsiatsiyu ekspert&objectId=1129542.

В статье анализируется восточная политика Европейского Союза, перспективы построения новых взаимоотношений со странами, образованными после развала СССР, в частности с Украиной. Изучается Европейская политика соседства и "Восточного партнерства" с Украиной, отношения Украины с ЕС, проблемы подписания договоров о безвизовом движении, зоне свободной торговли и ассоциированное членство с ЕС.

Ключевые слова: *Европейский Союз, восточное измерение, восточное партнерство, ассоциация Украины с ЕС, евроинтеграция Украины.*

The article analyzes the eastern policy of the European Union, the prospects of building of new relationships with the countries that emerged after the collapse of the USSR, including Ukraine. The article focuses on the European Neighbourhood Policy and the "Eastern Partnership" with Ukraine, Ukraine's relations with the EU, the problem of agreements signing on the visa-free movement, the free trade area and the cooperation with the EU.

Keywords: *European Union, the Eastern dimension, the Eastern Partnership, Association of Ukraine with the EU, European integration of Ukraine.*

УДК 32.01: 316.3(477-664+438-664]“713”
ББК 66.3

Соломія Кривенко,
Вікторія Бабіцька

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

В статті описують передумови формування громадянського суспільства та характер його взаємозв'язку з інститутом держави на теренах постсоціалістичних України та Польщі. Обґрунтовують важливість враховувати культурні детермінанти в дослідженні діяльності політичних інститутів, а також доцільність аналізувати перспективи розвитку громадянського суспільства в межах держави з врахуванням психологічних, економічних факторів, що створюють спільний грунт для взаємодії населення та еліт.

Ключові слова: *громадянське суспільство, держава, цінності, культура, типи громадянського суспільства, громадські організації.*

Ідея громадянського суспільства пронизує всю історію політичних вчень, але особливо актуально постає наприкінці минулого століття після розвалу могутньої тоталітарної машини – Радянського Союзу. Незважаючи на численні посилання на термін, існує гостра проблема дослідження громадянського суспільства, адже як можна виміряти рівень особистої свободи в соціумі? З огляду на складність поставленого завдання, вважаємо актуальним досліджувати можливості для розвитку громадянського суспільства як можливості для розвитку особи в рамках конкретної спільноти.

Френсіс Фукуяма в роботі “Примат культури” зазначає, що є чотири рівні, на яких має відбуватися зміцнення демократії: ідеологічний, інституційний, рівень громадянського суспільства та рівень культури [7]. Зміни на третьому і четвертому рівні, як на таких, що передбачають зміну в свідомості та політичній культурі суспільства, відбуваються набагато повільніше, ніж на перших двох, які характеризують “зовнішній прояв” політики. Однак, Ф.Фукуяма стверджує, що в сфері політології дослідження, які заглиблюються до рівня культури та вивчають її вплив на громадянське суспільство, поширені значно менше, аніж дослідження його практичного аспекту, але саме в ній, культурі, порібно шукати основні передумови та причини такого стану розвитку демократичної спільноти, який ми називаємо “громадянським суспільством”.

На демократичний шлях розвитку Україна і Польща стали водночас – з розпадом СРСР, і, коли в 90-х роках перед ними постала необхідність розбудови власної незалежної та суверенної держави, то кожна з них обрала свою стратегію розвитку і втілювала її, відповідно до власних ментальних і культурних особливостей. Хоча обоє обрали стратегію “шокової терапії”, довела її до логічного кінця лише Польща.

Головною перевагою Польщі була наявність згоди всередині правлячої еліти, що свідчить про консолідованість режиму. Славнозвісний “План Бальцеровича” поклав початок “реальним реформам”, які “шокували” країну – ціни зросли на 78 % [4], але відіграли визначальну роль для підвищення економічного становища особи в країні. Згода стосовно курсу держави – курсу на ринкову економіку з мінімальним державним втручанням – стала ґрунтом, на якому відбувалася зміна всіх рівнів демократизації. Отже, установки людей та прагнення еліти в Польщі не суперечили одне одному. Натомість в Україні згоди як не було, так і немає, а “чортик протиріччя” в сприйнятті різноманітних фактів українським народом успішно використовують політики в своїх інтересах донині.

Метою статті є розглянути традиції, соціальний капітал та інститути громадянського суспільства, серед яких – становище середнього класу, громадські організації, політичні партії як основні детермінанти сили (чи вразливості) громадянського суспільства, а також порівняти взаємозв’язок “держава-громадянське суспільство” в Україні та Польщі.

© Кривенко С., Бабіцька В., 2013

Дослідження цінностей та влади здійснював Роналд Інглхарт. Його аналіз відображає припущення, що сучасним суспільствам властиві виразні культурні риси, що сформувалися впродовж тривалого часу, і саме ці риси істотно впливають на економічну ефективність суспільства. Так всі держави він розмістив на осях цінності "від виживання до самовираження" та суспільство "від традиційного до світсько-раціонального" [12]. Цінності зумовлені економічним становищем в країні та політикою, яку провадять її лідери. Україна належить, згідно дослідження, до світсько-раціональних держав, в яких домінують цінності виживання. Це означає, що вижити –основне завдання пересічного українця, а матеріальний добробут він сприймає як єдину гідну уваги можливість для об'єднання сил. Цінності виживання, до яких України наближена, корелюються з низьким рівнем ВВП, стандартів здоров'я, низьким рівнем міжособистісної довіри та довіри до влади, слабкою підтримкою гендерної рівності. Натомість цінності самовираження, які притаманні Польщі, існують в країнах, де люди досягнули або можуть без особливих зусиль досягнути матеріального достатку. Польща є традиційною державою [12], це означає, що для поляків сім'я, пошана до влади, консенсус, релігійність, домінування колективного над індивідуальним, національна гордость стоять на першому місці. І ми бачимо, що Польща, незважаючи на окремі винятки, зберігає звання консервативної католицької держави.

Для суспільств зі світсько-раціональною владою (що характерне для України) характерні протилежні особливості життя, їм не притаманна пошана до правління чи навіть до своїх співвітчизників. Такі країни роблять наголос на соціальному добробуті. Проте його досягнення в Україні є малоймовірним через психологічні особливості народу. Проблема, яку піднімає ще Андрій Чайковський в статті "Причини зубожілості наших селян і міщан через судовництво" [8, с.1]: чи стануть безземельні селяни багатими, якщо їм дати землю? Проблема української натури, історії, чи, може, фатуму безпомічності і безпорадності, яку ненав'язливо констатує Микола Гоголь в "Мертвих душах" – злидарство руських селян, заможність дворян, і їх спільна риса – байдужість, сприяння корупції і лінь, а винятки, як зазвичай, тільки підтверджують правила.

Отже, звертаємо увагу на пряму залежність між економічним становищем та цінностями людини в суспільстві, між її можливостями та бажаннями, між її поведінкою та психологією. Вони створюють замкнуте коло, щось на зрозок ситуації з фольклору: "Чого бідний – бо дурний, чого дурний – бо бідний".

Громадянське суспільство, як цінність сучасного цивілізованого світу, можна оцінити через такі показники, як матеріальне становище людини, можливості розвитку середнього класу в економічному та освітньому плані. Але в самому суспільстві має бути фундамент для його розбудови. Таким фундаментом є довіра.

Довіра – гарантія стабільності та сприятливої обстановки і для реформування політичної системи, й для її розвитку в умовах спокою. Довіра, яка породжує згоду та є запорукою легітимності режиму, в суспільній взаємодії проявляється як соціальний капітал. У дослідженні розглянемо соціальний капітал через функції, серед яких довіра до інститутів держави, та дисфункції: рівень злочинності й корупції, про які можна судити з досліджень Edelman Trust Barometera [9] та статистик ООН.

Отже, в Польщі соціальний капітал проявляється в високій довірі до влади, яка поділяє цінності населення. Показником цієї довіри є низкий рівень участі у виборах, які при поєднанні з даними Freedom House та з рівнем довіри до влади дають підстави стверджуати, що в Польщі, як в молодій консолідованій демократії, низька явка свідчить про наявність згоди між владою та громадянами щодо "правил гри". Припускаємо, що це свідчить також і про те, що люди більше займаються громадською діяльність, ніж політичною. Така гармонія створює відповідні умови для зниження рівня злочинності. Негативним фактором залишається наявність корупції.

Україні притаманний низький рівень довіри до влади, що зумовлений як історично, так і тим, що політики ігнорують закони. Неповага до інститутів влади супроводжується високою активністю на виборах та великою кількістю користувачів Інтернету, що є підставою вважати українців схильними до міжособистісної взаємодії та визнання, яка, проте, не проявляється за умов незадовільної економічної ситуації та високого рівня злочинності.

Середній клас оцінювали за допомогою зіставлення та порівняння індексу розвитку людського потенціалу, ВВП на душу населення в доларах, індексу освіченості та індекс економічної свободи.

На підставі вказаних даних, робимо висновки: в Україні високим є рівень освіти, але рівень ВВП та економічної свободи залишаються низькими. Це вказує на перспективу розвитку та становлення середнього класу в майбутньому на ґрунті "освіченості", але лише за умови покращення економічної ситуації для пересічного громадянина, адже брак матеріальних ресурсів вкрай обмежує можливості для участі людей в суспільному житті.

Високий показник Індексу освіченості в Україні пояснюється як світовими закономірностями, так і національними. Пережиток радянського минулого, який проявляється в такому ставленні людей до влади як "держава має дати", накладається на реалії, тобто на велику кількість державних замовлень в сфері вищої освіти. Тут відбувається збіг психологічних установок з політикою держави, і це має свій наслідок – велика кількість випускників вищих навчальних закладів. В Польщі є хороші умови для розвитку середнього класу і в економічному плані, адже достаток ста метою, яка об'єднала еліти на початку 90-их, і заклала основи для сьогоднішнього пріоритету цінностей самовираження.

Наступним елементом нашого аналізу є інститути громадянського суспільства, до яких Антоніна Колодій відносить, по-перше, добровільні громадські організації і громадські рухи, по-друге, політичні партії на перших стадіях свого формування, по-третє, незалежні ЗМІ, які обслуговують громадські потреби та інтереси, по-четверте, вибори та референдум [2]. Громадську думку як інститут, залежність від громадськості судової та павоохоронної системи й розподільчо-реглятивні інститути в статті не аналізуємо.

Отже, ми порівняємо статус добровільних громадських організацій і громадські рухи, кількість політичних партій на перших стадіях свого формування (тобто тих, що не представлені в парламентах), рівень свободи та незалежності популярних ЗМІ. З цієї метою ми звернулися до даних Freedom Hous та статистичних даних ООН.

Польські ЗМІ Freedom Hous оцінив як "вільні", українські ж отримали оцінку "частково вільні" [11]. За оцінками перехідних суспільств Freedom House, Україна з початку правління Віктора Януковича переходить з частково консолідованої демократії на щабель нижче – до гібридного або перехідного режиму [10].

Порівнявши вищевказані статистики, ми дійшли висновку, що довіра до ЗМІ є не лише вищою, а й вразливішою в демократичних режимах в порівнянні з тоталітарними. В недемократичних країнах динаміки довіри до засобів масової інформації практично не існує. Так, в Польщі – найпомітніші коливання в думках опитаних стосовно того, чи вірять вони ЗМІ, тоді як, для прикладу, в Росії цей показник протягом останніх трьох років не змінюється взагалі.

Аналіз кількості зареєстрованих політичних партій доводить, що Україна – політизована держава (кількість політичних партій в Україні дорівнює 202 [3]), тоді як Польща (35 політичних партій) не є політизованою. Припускаємо, що політичну партію на території нашого західного сусіда більшість населення не вважає оптимальним механізмом задоволення власних інтересів.

Для аналізу громадських організацій як базового фактора при дослідженнях громадянського суспільства, використали підхід, згідно з яким виділяють чотири типи громадських організацій**.**

"Неінституціалізований тип І" передбачає, що в масштабах держави нація формує ірраціональну солідарність індивідів навколо спільних ідеалів та цінностей, що стають основою для створення громадянського суспільства.

"Інституціалізований тип І" утворює мережу асоціацій індивідів, які не виконують явно виражених функцій тиску чи впливу на національні уряди. Мова йде про всі об'єднань – від любительських співтовариств та міжнародних спортивних федерацій до економічних організацій.

"Неінституціалізований тип ІІ" **–** другий тип громадянського суспільства, пов'язаний з протестною формою політичної активності. В його рамках відбувається відстоювання громадянських та індивідуальних прав "знизу", протидія уряду шляхом мітингів та акцій протесту. Неінституціалізованість його передбачає участь широких народних мас без чіткої структурної організації, а також те, що спільнота в своєму протесті копіює досвід аналогічних закордонних груп.

"Інституціалізований тип ІІ" громадянського суспільства об'єднує громадські організації, які покликані привертати увагу суспільства до різнопланових проблем. Ці групи людей прагнуть відстоювати свої інтереси в межах всього суспільства, втручаються в політику, здійснюють тиск на владу.

Отже, як в Україні, так і в Польщі є громадянське суспільства "неінституціоналізованого типу І", для учасників якого характерна підтримка загальних цінностей. От тільки цінності в державах – відрізняються. В Польщі – цінності самовираження, розвитку та достатку, які мають під собою ґрунт традиції, де вагомим чинником є релігія та звичаї, повага й підтримка влади. В Україні об'єднується навколо цінностей виживання, які не мають традиції, а виходять з реалій існування. Через ці реалії ми схильні до "повернення в себе", що призводить до відчуження та зневіри.

Громадські організації **"**інституціоналізованого типу ІІ", які втручаються в політику й можуть її змінювати, поширені в Польщі. Проте розвиненість цього сектора зумовлена й такими, що не залежать від самих поляків, обставинами, зокрема, західними інвестиціями та ґрантами, що спрямовані на розвиток цього сектору.

"Неінстуціоналізований тип ІІ", що пов'язаний з протестною участю, більше поширений в Україні, ніж в Польщі. Прикладом є масові протести проти влади в часи президентства Л. Кучми, організація Помаранчевої революції, мітинги, акції та флешмоби. Але реальний вплив на владу вони здійснюють вкрай рідко.

Для Польщі протест не є характерним. 2002 року в Польщі відбувся Національний перепис населення, згідно з яким 96,74% опитаних назвали себе поляками, 95% населення – католиками. Також ми вказували на притаманні риси традиційного суспільства, які передбачають пошану до влади. Економічний розвиток, іноземні інвестиції, високий рівень свободи не дають підстав для прояву протестної форми громадської активності.

Держава як основний механізм врегулювання соціального життя відіграє безпосередню роль в розвитку громадянського суспільства. Для когось вона є необхідним злом, для когось – найвищим благом, але для нас – покищо найважливішим актором у відносинах виховання людини, її соціалізації, перетворення на гідного громадянина за своїми канонами .

Вплив держави цінили, аналізуючи індекси недієздатності держав [6] та державності [5, с.162]. Завдяки проведеному дослідженню, ми можемо констатувати, що слабким боком Польщі є відсутність власної сировинної бази. Це зумовило необхідність допомоги від сильніших держав та залежність Польщі від країн Заходу, які здійснюють вливання в її економіку. Проте, цю слабкість компенсують тривалість існування дер-

жавності, рівень економічного добробуту особи, завдяки яким Польщу вважають сильною державою. Важливим є факт національної гомогенності та державної традиції, що мінімалізує можливість виникнення конфліктів стосовно державної політики.

Україна, згідно з показниками державності та політичної стабільності, є "неспроможною державою". Таку неоптимістичну оцінку підтверджують й ті дані, що країна наближається до частково консолідованого тоталітарного режиму. Це варто пояснювати дисгармонією політичного курсу та потреб громадян, що затверджує в свідомості українців стереотип, складений та утверджений історією: влада в Україні не працює на користь своїх громадян.

Отже, можемо стверджувати, що цінності, культура, економічне становище громадянина та статус держави взаємопов'язані та взаємозумовлені, а формування громадянського суспільства без впливу хоча б одного з них є неможливим.

Попри всі негативні та позитивні сторони, громадянське суспільство в Польщі та Україні має простір для розвитку. Вважаємо, що більше досліджень з політології повинні скеровуватися в руслі взаємодії культури та громадянського суспільства. Ф.Фукуяма зазначав, що реальні труднощі, які позначаються на рівні життя в сучасних демократіях, пов'язані з соціальними і культурними патологіями, які, схоже, перебувають поза межами впливу інституційних рішень, а отже – за межами державної політики [7].

Можемо констатувати: незначна кількість громадських організацій, велика кількість політичних партій сприяють розвитку в Україні політизованого громадянського суспільства. В стосунках з державою воно діє за схемою "слабка держава – слабке громадянське суспільство". Також це накладається на низький рівень ВВП і переважанням цінностей виживання, низьким рівнем політичної культури, який виховав громадянина, нездатного вижити в умовах сучасної демократії. Такий громадянин не плекає в собі почуття відповідальності за власну державу і за себе самого. В Польщі, натомість, ми спостерігаємо відносини "сильна держава-сильне громадянське суспільство", які, хоч і не завжди мають місце, але мають перспективи для утвердження, оскільки розвиток громадського сектору відбувається активно. Держава та громадянське суспільство за умов таких відносин можуть здійснювати власні функції, перебирати окремі функції одне одного та забезпечувати реалізацію інтересів підданих держави та членів громадянського суспільства.

1. Індекс економічної свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tinyurl.com/cfyny5t.
2. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) [Електронний ресурс] / А. Ф. Колодій // Електронний незалежний культурологічний часопис "Ї". – 2001. – № 21 – Режим доступу : http://www.ji.lviv.ua/n21texts/kolodij.htm.
3. Міністерство юстиції України. Єдиний реєстр політичних партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minjust.gov.ua/parties.
4. Олексюк Б. Економічні реформи як ключ до успіху. Досвід Польщі [Електронний ресурс]./ Б. Олексюк. – Українське слово. Інтернет видання. – Режим доступу : http://tinyurl.com/8r95yh2.
5. Политический атлас современности. Опыт многомерного статистического анализа политических систем современных государств. – М. : Журнал "Експерт", 2007. – 248 с.
6. Список країн за Індексом недієздатності держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tinyurl.com/9egl5nd.
7. Фукуяма Ф. Примат культури [Електронне джерело] / Ф. Фукуяма // пер. Олександр Зайцев і Тетяна Гошко. – Режим доступу : http://www.azh.com.ua/lib/prymat-kultury.
8. Чайковський А. Причини зубожілості наших селян та міщан через судовництво / А. Чайковський // Діло. – 1888. – № 266.
9. Edelman Trust Barometera [Електронне джерело]. – Режим доступу : http://www.edelman.com/trust/2011/uploads/trust%20executive%20summary.pdf.
10. Freedom house. Freedom in the World [Електронне джерело]. – Режим доступу : http://www.freedomhouse.org/report-types/freedom-world.

11. Freedom house. Freedom of the Press [Електронне джерело]. – Режим доступу : http://www.freedomhouse.org/report-types/freedom-press.
12. Inglehart Ronald. Collection of Graphs Presenting WVS [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tinyurl.com/8nrfjpg.

В статье описывают предпосылки формирования гражданского общества и характер его взаимосвязи с институтом государства на территории постсоциалистических Украины и Польши. Обосновывают важность учитывать культурные детерминанты в исследовании деятельности политических институтов, а также целесообразность анализировать перспективы развития гражданского общества в пределах государства с учетом психологических, экономических факторов, создающих общую почву для консолидации населения и элит.

Ключеые слова: *гражданское общество, государство, ценности, культура, типы гражданского общества, гражданские организации.*

The authors offer their own approach to the analysis of civil society and its relationship with the institution of state in the territory of post-Soviet countries, namely, in Ukraine and Poland.

The issue of the research of culture and history is particularly acutely raised in the research of activities of modern political institutions. The authors believe that a thorough and detailed review of stereotypes, mentality, history and traditions, including political, will provide an opportunity to fully understand the political processes today.

This article is based on the heritage of Ronald Inglehart and his approach to the understanding of the relationship between values and political institutions, between the external form of expression, behavior, and the attitudes of citizens.

Along with cultural determinants, the authors emphasize the level of economic development of the respective state as a significant determinant of civil society. They believe that only a change in the political behavior of citizens can lead to both enrichment and development of civil society in Ukraine, since poverty is not an exclusive phenomenon of the independence period. In their opinion, the most effective way to improve the democratic potential in Ukraine is education.

Upon analyzing a large number of empirical material, including indices developed by Edelman Trust Barometer, Freedom House, UN statistics, the authors reach conclusions on the types of interaction between civil society and the state, pointing out that a potential for the development of civil society is present in both Poland and Ukraine, though used differently: Poland, with the support of Western Europe, is steadily moving towards a consolidated democracy, while Ukraine needs to invest more resources in the development of the educational sector, which it does not do currently.

Keywords: *civil society, government, values, culture, types of civil society, NGOs.*

УДК 327
ББК 66.4

Наталя Криворучко

КООРДИНАЦІЯ СПІВПРАЦІ УКРАЇНА-ЄС: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

У статті простежується координація співпраці України з ЄС як основного засобу в інтеграційному процесі. Розглянуто методологічні підстави механізму координації, різних її рівнів та типів. Проаналізовано процес координації на національному та міждержавному рівнях. Встановлено, що механізми координації повинні ґрунтуватись на основі національних інтересів та пріоритетів державної політики і забезпечуватись відповідністю рішень, прийнятих на рівні співробітництва з ЄС.

Ключові слова: *координація, європейська інтеграція, методика відкритої координації.*

Процес європейської інтеграції складається із складного поєднання різних методик європейського управління на національному рівні, системи дипломатичних процедур, міжінституційної діяльності, нормативних документів щодо вироблення спільної політики, співпраці на національному і наднаціональному рівнях, а також практичної реалізації та узгодження цілей кожної з держав в межах європейського простору. Засновницькі договори та інші нормативні документи Європейського Союзу пояснюють кожну сферу співробітництва, в якій Європейська Спільнота уповноважена діяти,

© Криворучко Н., 2013

однак не визначають методики європейського управління та співпраці для кожної з держав-кандидатів, що при цьому застосовується [2, с.46–48].

У процесі інтеграції з європейським правовим, суспільним, економічним, політичним простором, намаганням імплементації норм aquis communitaire перед Україною постає необхідність вибору предмету, процедури та механізму координації співпраці з ЄС. Чітке розуміння усієї методики координування співпраці з ЄС усіма учасниками, дотримання усіх норм, правил та процедур дасть можливість приймати рішення оперативно та ефективно.

Вибір методу співробітництва у складних національних та наднаціональних структурах, як правило, залежить від багатьох факторів та чинників інтегрованості до європейського середовища тощо. Кожен з методів повинен враховувати два основних аспекти: перший – *інституційну динаміку*, відтворену у збалансованій участі Ради, Парламенту, Комісії, другий – відповідні *суспільні інтереси,* представлені цим "інституційним трикутником". Залежно від вибору методики співпраці виникає певного роду *відповідальність – як матеріальна, так і моральна*. У цьому контексті створюється необхідність встановлення загальнообов'язкових норм та правил, а також засобів юридичного впливу, на які Суд ЄС посилатиметься у своїх рішеннях при порушенні цих правил [3, с.170].

Мета даної розвідки – показати суть процесу координації, методологічне підґрунтя та можливі шляхи співпраці у процесі інтеграції України до ЄС, враховуючи досвід європейських країн.

Більшість розвідок щодо координації у процесі інтеграції зводиться до вивчення зближення окремих секторальних політик, координації норм і правил політики Європейського Союзу. Проблемами реалізації зовнішньополітичної стратегії Європейського Союзу та співпраці в рамках східного партнерства ґрунтовно займаються західні дослідники, серед яких: Дж. Батор, Ф. Брюке, Г. Волес, В. Волес, Е.Вілсон, К.Волкер, Д.Гамільтон, Р.Галл, Ж.Говард, К.Гоетц, Д.Дайнен, В.Патерсон, Х.Реншау, Р.Родес, Ж.-Л.Сорон, Дж.Фархурст, А.Форстер, Р.Мєнковська-Норкін та ін.

Відносинам координації в системі функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування присвячено роботи таких вітчизняних науковців як: В.Авер'янов, Г.Атаманчук, В.Бакуменко, Н.Гнидюк, М.Лахижа, В.Білоус, В.Дерець, І.Максюк, Ю.Назар, В.Федченко, Л.Фещенко, С.Альберт, Н.Гнидюк, Н.Нижник, Л.Пашко, І.Розпутенко, Л.Приходченко, С.Серьогіна, В.Цвєтков та ін.

Водночас, досліджуючи інституційну систему ЄС, Г.Волес ставить питання стосовно того, чи існує єдиний метод (тобто спосіб дії) спільноти або кілька методів, передусім політичних [1, с.89–90]. При цьому він розглядає п'ять моделей реалізації політичного процесу в межах ЄС: спеціальний метод Співтовариства; регулятивна модель ЄС; модель багаторівневого управління; координація політики та визначення контрольних показників; інтенсивне міжурядове співробітництво.

Особливістю цих методів є те, що вони сформувалися в результаті конкуренції між різними інструментами, які відтворюються в розбіжностях між так званою регуляторною (наприклад, ринкове регулювання) і розподільчою політикою, яка є традиційним збереженням національних і субнаціональних органів влади. Природа розподільчої політики відображається також у переміщенні від так званої "пасивної інтеграції", де основна мета полягає в тому, щоб усунути бар'єри для створення єдиного ринку, до так званої "активної інтеграції", де розвивається поєднання різних варіантів практичного здійснення, відбувається гармонізація національного законодавства. Така зміна сигналізує про вхід ЄС у сфери діяльності, які є більше політичними й наближаються до "серця" національного суверенітету [18].

На сьогодні немає єдиного визначення координації співпраці з Європейським Союзом. Польська дослідниця Рената Мєнковська-Норкін говорить про те, що це поняття все частіше замінюють, асимілюють з такими як: європеїзація, єврофікація, адаптація держав-членів, пристосування до вимог європейської спільноти, транснаціоналізація, інституціоналізм історичний, інтеграція, гармонізація, елемент багаторівневого управління та ін. [17, с.60]. Саме тому розуміння процесу координації поглинається загальними правилами та може бути зайняте іншими, більш гнучкими інструментами, які створюють прецедент співробітництву або координації (залежно від цілей, характеру розглянутої сфери та її "європейської зрілості"). Це робиться з метою забезпечити бажаний ступінь конвергенції або сумісності між національними політиками, які досягають погоджених цілей у питаннях спільної політики. У такий спосіб координація національної політики стає своєрідним механізмом переходу від вироблення політики на національному рівні (з відповідною системою національного реформування) до спільної системи її формування, тобто на наднаціональному рівні. В межах даної розвідки розглянемо модель координації співпраці з ЄС як на національному, так і на наднаціональному (європейському) рівнях.

При дослідженні історіографії вивчення проблеми сучасними зарубіжними (польськими, британськими) та вітчизняними науковцями автор застосовувала методи аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації, контент-аналізу, екстраполяції та моделювання. Однак використання загальнофілософських методів не є достатнім при розгляді зазначеної проблематики. Щоб у ході наукового пошуку одержати максимально об'єктивний результат, необхідно зазирнути в суть координації як функціонального процесу, розглянути його основне призначення та взаємодію з іншими способами інтеграції. Саме тому доцільним при вивченні координації співпраці України з ЄС є застосування *міждисциплінарного підходу*, відповідно до якого передбачається розгляд процесів координації не лише з правової (юридичної) та з точки зору політичних процесів, а й із фізіологічної, психологічної, соціологічної, культурної, управлінської та ін.

Соціологи застосовують термін "координація" як характеристику системи соціальних зв'язків, стосунків між індивідами, суспільними групами, інститутами, державою та між окремими державами, поєднаними спільними інтересами [11, с.253].

В юридичній літературі координація тлумачиться як функція управління, означає "узгодження, впорядкування діяльності, покликане забезпечити правильне співвідношення дій різних учасників, суб'єктів" [6, с.189–190].

У державному управлінні координацію визначають як одну з функцій управління, покликану забезпечувати взаємодію між окремими суб'єктами діяльності для узгодження дій незалежних підсистем управління та системи цілепокладання й узгодження системи конкретних завдань з єдиною метою. Функція координації полягає в тому, що вона допомагає уникнути дублювання інших функцій та спрощує організаційну структуру [11]. Саме тому можемо говорити про те, що відносини координації є невід'ємною частиною державного управління, необхідною внутрішньо- та зовнішньополітичною процедурою налагодження відносин задля досягнення певних вимірних цілей. Професор О.Бандурка також відносить координацію до управлінських функцій. В.Махінін відмічає, що координація є методикою здійснення функцій управління. А.Файоль основну увагу зосереджує на координації як складовій єдиної адміністративної функції [8].

Зарубіжні дослідники стверджують, що сутність координації полягає саме у створенні умов для виконання певних дій з метою досягнення мети, яку ставить перед собою відповідна організація [14, с.190]. Тобто якщо у державному управлінні координація подається у своєму функціональному визначенні, то теорія менеджменту застосовує даний термін як самостійний спосіб організації управління. Мова йде про те, що *як функція* координація забезпечує взаємозалежність рішень і дій у системі управління, а

як *форма* організації управління має власний апарат, що узгоджує діяльність автономних підсистем, інтеграція зусиль яких у межах єдиної стратегії можлива лише на основі управлінсько-координуючих дій.

Подібно визначає координацію О.Є.Луньов, який говорить про те, що координація означає погодження та об'єднання дій з метою найбільш швидкого і правильного розв'язання завдань з найменшими втратами сил, коштів та матеріальних цінностей [7, с.139].

Одне з офіційних тлумачень координації *у міжнародних відносинах та політичних процесах,* пов'язаних з процесом інтеграції, надала у 2000 році Рада Європи. Вона офіційно розтлумачила даний термін як *метод інтеграції для країн-кандидатів, розроблений з метою допомогти країнам – членам ЄС поступально розвивати свої політики* [16, с.8]. Тобто це один із методів стимулювання як секторального, так і загального зближення ЄС з національними політиками для кожної з країн, які висловили євроінтеграційні прагнення.

Більшість науковців схильні до думки, що і на сьогодні процес формулювання теорії координації ще не завершений, хоча чіткіше описаний в наукових працях, аніж на початку XIX ст. При цьому підкреслюється необхідність розглядати координацію соціальних, політичних, економічних, суспільних, державних та світових процесів у цілому. В цьому контексті під *координацією* розуміють *систематизацію, впорядкування, узгодження з різними сферами життєдіяльності, обробку інформації, поєднання інтересів окремих осіб та суспільних груп.* Координація – погодження, внесення ясності, забезпечення прозорості, гармонізації, узгодження, запровадження порядку між ким-небудь у процесі взаємодії [17, с.54].

Коли мова йде про керівництво та узгодження (координацію) в рамках складної системи багатьох елементів, які діють в реальному просторі і часі, політичні актори (політики, дипломати, керівники держав та МЗС на найвищому рівні) мають справу з ризиками, а тому повинні вміло управляти невизначеністю, недосконалими інформаційними системами, дефіцитом чи викривленням інформації, обмеженістю зв'язків та раціональності тощо. Тому в науковій літературі склалося кілька підходів до процесу інтеграції складних систем (національних держав) у ще складнішу структуру (Європейський Союз) зі своїми інституціями, посадовими особами та правилами поведінки (aquis communitaire) задля налагодження ефективних шляхів координації між ними.

З-поміж класичних способів координації серед науковців прийнято виділяти: *горизонтальну, вертикальну, парламентську та змішану* [7, с.210]. Вертикальна координація (ієрархічна) і горизонтальна (вільна) використовує ринкові, адміністративні, технологічні, бюрократичні, етичні механізми управління, а змішана, відповідно, може використовувати вищезазначені методики в їх сукупності. Дані механізми координації функціонують одночасно в просторі і часі, зв'язуючи різних, але об'єднаних спільними інтересами політичних суб'єктів. Водночас оцінка координації – ієрархічної чи горизонтальної – опирається на три складові, серед яких: групові зусилля; синергія діяльності; загальне призначення. Ці складові допомагають об'єднати зусилля і прагнення окремих осіб у системі, при цьому центр координації повинен забезпечити ефективність зусиль та діяльності групи, між групами та верствами, а також постійно контролюють та підтримують відносини між загальною метою і діяльністю окремих груп, осіб.

Крім того, Н.Гнидюк, А.Новак, Я.Гонцяж, І.Родюк розрізняють такі форми координації, як:

1) позитивна – коли основні зусилля, спрямовані на забезпечення того, щоб усі складові частини державної адміністрації активно співпрацювали одна з одною, концентруються в центрі;

2) негативна – коли структурно пов'язані підрозділи, елементи застосовують стратегії "уникнення", приховування чи замовчування з метою зменшення непорозумінь;

3) стратегічна, що спрямовує всі зусилля адміністрації центрального рівня та місцевих адміністрацій на спільне досягнення стратегічної мети;

4) *селективна* – націлена на вирішення певного питання, реактивна або така, яка концентрується лише на певних стадіях політичного циклу тощо.

Кожен з різновидів передбачає різного роду систему нормативних організаційних рішень та процедур, що описані в джерелах та нормативних документах [7, с. 167–169].

Натомість польський дослідник Г.Мітцберг виділяє чотири методики координації: взаємні заходи, стандартизація (робочі процедури, ефективність роботи, знання та норми), безпосередній нагляд та контроль, неформальна коаліція [18].

Якщо йдеться про нові форми співпраці з ЄС, то говорять також про метод, заснований Лісабонською Європейською Радою у березні 2000 р., – *методику відкритої координації*. Змодельований щодо координації політики зайнятості, новий метод пропонує способи поширення кращої практики і досягнення більшої конвергенції з головними цілями ЄС. Такий метод, покликаний допомогти державам-членам прогресивно розвивати власну політику, складається із: впровадження керівних принципів Союзу, поєднаних з певними графіками досягнення цілей, які вони встановлюють у короткому, середньому і довгостроковому періодах; заснування, у разі потреби, кількісних і якісних показників та еталонних тестів як засобів порівняння ефективної практики; переведення цих європейських керівних принципів у національну й регіональну політику шляхом встановлення особливих завдань і вжиття заходів з урахуванням національних і регіональних відмінностей; періодичний контроль, оцінку й перегляд [15, с.7]. Визначаючи відкриту координацію в процедурних термінах, договірні положення документів ЄС надають їй додаткову цінність, дозволяючи зайняти певне місце в європейській "споруді" поруч із традиційними інструментами інтеграції. *Н.Мусіс акцентує увагу на "прямому методі координації" як не примусовому засобі, а на засобі, спрямованому на поширення найкращого досвіду та наближення до головних цілей спільних політик* [8, с.33–36].

У польській літературі при розгляді нової методики координування передбачається використання чотирьох умов:

1) визначення генерального напрямку для держав-кандидатів та для ЄС разом із спеціальним графіком реалізації цілей у короткостроковому, середньостроковому й довгостроковому періодах;

2) кількісні і якісні показники та критерії оцінки найкращих світових зразків, адаптованих до потреб різних країн-членів;

3) трансформація загальних європейських цілей у національну та регіональну політику з визначенням специфічних цілей і заходів, що враховують національні та регіональні розбіжності;

4) періодичний моніторинг, оцінка й взаємооцінка, організовані як взаємонавчальний процес [18, с.137].

Крім того, за словами польських дослідників, процес координації повинен базуватись на таких фундаментальних принцах співробітництва з ЄС:

1. *Принцип повноти, об'єктивності та відповідності наданої інформації затребуваним умовам, часу та можливостям її використання.* Мова йде про те, що у відносинах координації кожен з елементів (партнерів) повинен максимально відкрито та всебічно інформувати про процеси, що відбуваються у тій чи іншій сфері співробітництва на кожному етапі взаємовідносин.

На даному етапі цивілізаційного розвитку у європейській практиці приховування, неправда (обман) чи надання інформації у неповному обсязі тягнуть за собою не лише погіршення відносин між партнерами, моральну відповідальність, а й необхідність застосування матеріальних санкцій. У цьому контексті для українського політичного простору проблемною є статистика (за відомим висловом "є три види брехні: обман, відкрита брехня і статистика"), котра останнім часом усе частіше виконує роль замовного товару для великих бізнес-структур, що володіють медіа-ресурсами.

Відповідно до нещодавніх досліджень програми аналітичних центрів та громадянського суспільства під керівництвом Джеймса Мак Ґанна (університет Пенсільванія) Україна у мережі перспективних та максимально об'єктивних досліджень представлена лише Центром Разумкова (посівши за рейтингами 22 місце з 30). Для порівняння доцільності розвитку та діяльності таких центрів: найбільше у переліку представлені аналітичні центри з Росії – 7, Польщі – 5, Угорщини та Чехії – по 3, Болгарії – 2.

Таким чином, вибудовується ситуація легкого маніпулювання суспільною думкою всередині країни та створюється ілюзія для європейського середовища, що може мати непоправні наслідки для іміджу України, а також стати причиною розірвання відносин з країнами ЄС.

2. *Принцип максимально швидкого збору, отримання інформації та аналізу наявного стану виконання зобов'язань* (так званого домашнього завдання), імплементації міжнародних норм і стандартів без втручання у внутрішньополітичні справи держави-кандидата на вступ до ЄС. В українському соціально-політичному просторі отримання та аналіз необхідної інформації не є простим процесом, що ускладнений бюрократичними правилами та процедурами. Щоправда, прийнятий 2010 року ЗУ "Про доступ до публічної інформації" змушує органи публічної адміністрації працювати прозоріше та надавати за необхідності потрібну інформацію громадянам чи уповноваженим особам. Подібні закони були прийняті на певних етапах у різних країнах, що інтегрувались до ЄС. До прикладу, в Польщі діє Закон "Про доступ до інформації про використання публічних фінансів" тощо.

3. *Підпорядкованість, створення інтегрованої системи управління мережею, що дало б можливість максимально точно та оперативно збирати, обробляти інформацію та прогнозувати подальші дії в рамках нових моделей співпраці.* Незважаючи на всю свою складність, Європейський Союз добре координує свої дії, особливо у відносинах із країнами, котрі не входять до його складу.

Узагальнюючи подані вище визначення, принципи та типології координації, зазначимо, що *координація* визначається як *процес взаємодії суб'єктів, орієнтованих на досягнення чітких цілей, що поширюються у часі і впливають на їхню діяльність, а також такі, що представляють невід'ємну частину системи в межах певного часу*. Якщо систематизувати підходи та типології координацій, які подаються різними авторами, то складається достатньо широка картина різного роду можливих моделей співробітництва, координаційних відносин у співпраці з ЄС. Відповідно існує широка варіативність у виборі способу координації відповідно до національних інтересів, державотворчих та нормотворчих особливостей. Метою створення координації політики співробітництва з ЄС є необхідність досягнення високого ступеня взаєморозуміння, співробітництва між компонентами системи для створення такого інформаційного простору, який оперативно та якісно вирішуватиме завдання у кожній з галузей на відповідних загальних та локальних рівнях.

На даному етапі розвитку політичних відносин Україна, задекларувавши своє зовнішньополітичне прагнення інтеграції з Європейським Союзом, знаходиться у невизначеному етапі (який плавно переходить в "застійний" етап) переговорів щодо укладання з Європейським Союзом Угоди про Асоціацію (УА) включно із поглибленою та все-

осяжною зоною вільної торгівлі (ЗВТ). З одного боку, декларується прагнення інтеграції з європейським простором, дипломатичні представники, котрі безпосередньо представляють інтереси України у переговорному процесі, підтверджують готовність підписання Угоди, необхідність узгодження лише технічних моментів та формулювань до преамбули Угоди. З другого боку, такі негативні внутрішньополітичні фактори як: вибіркове правосуддя, недовіра суспільства до реформ, які намагається проводити керівна верхівка, підписання угоди з Митним союзом, засудження окремих представників опозиції та періодична змінюваність у деклараціях Президента України намірів щодо напрямку та часових рамок інтеграції до ЄС тощо створюють додаткову загрозу щодо непідписання амбітної Угоди про асоціацію і ставлять на порядок денний питання відхилення європейською спільнотою "українського проекту".

У зв'язку з цим у широких колах науковців дедалі частіше постає питання про можливу загрозу дискваліфікації України з боку її західних партнерів та намагання політичного керівництва України адаптуватись до східноєвропейського політичного простору. Тому актуальність дослідження нових розробок та методів співробітництва з ЄС на національному рівні є очевидною, а проведення такого дослідження – необхідним.

Поряд із цим актуальними є також розгляд, активний моніторинг та постійне оприлюднення внутрішньополітичних проблем, формування широкого наукового, експертного, громадського діалогу, досягнення компромісів у питаннях зовнішньополітичного руху та самоідентифікації. Особливої уваги у цьому контексті потребують соціологічні дослідження, що формують суспільно-політичну картину, а також стають платформою для подальших експертних розробок та напрацювань. З вищесказаного випливає, що роль мозкових центрів як одного з неодмінних елементів координації співпраці України з ЄС є однією з найважливіших.

Що стосується офіційних координаційних органів, які діють на сьогодні та покликані координувати відносини з ЄС, то як науковці, так і експертне середовище визнають патовість ситуації. Недоліком державної системи координації в Україні є те, що схеми організаційно-інституційного забезпечення євроінтеграції змінюються періодично зі зміною політичного керівництва країни і, відповідно, змінюється активність зусиль у цьому напрямку, коригуються пріоритети та своєрідні темпи політики. До погіршення координації та вироблення чіткої політики у напрямку співпраці з ЄС призвели ліквідація урядових комітетів (як механізму обговорення проектів рішень членами уряду), послаблення ролі міністерств, у т.ч. через законодавче закріплення ліквідації "урядових органів" та надання усім органам (не міністерствам) статусу центральних органів виконавчої влади, тощо.

Експерти відзначають і певну невідповідність пріоритетам Угоди про асоціацію заходів та розпоряджень, що їх видає КМУ. Зокрема, у сфері політичного діалогу немає згадок стосовно виборчих практик, антидискримінаційних ініціатив, соціальної політики, питання захисту прав людини тощо. Хоча наприкінці червня 2011 р. було ухвалено Розпорядження КМУ від 29 червня 2011 р. № 612-р "Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2011 рік" [9; 10]. Тут мова йде про те, що заходи, які вживаються урядом, не створюють можливостей для виконання пріоритетних зобов'язань.

Ще однією проблемою є відсутність публічної інформації щодо пріоритетів на 2012 рік, немає широкого експертного і громадського розуміння і дискусії навколо цих питань. Оприлюднена інформація зазвичай носить фрагментарний характер, що й призводить до відсутності цілісного бачення діяльності інститутів влади стосовно імплементації пріоритетів Угоди про асоціацію та подальшого членства, шляхів реалізації відповідної політики, її наслідків та всього євроінтеграційного процесу.

Виходячи з вищесказаного та враховуючи комплексність майбутньої Угоди про асоціацію, варто зазначити, що її імплементація потребує розробки і прийняття Національної програми імплементації Угоди про асоціацію. Така програма має стати базовим документом для діяльності координаційного органу. На ІІ сесійному засіданні Національного конвенту України щодо ЄС "Інституційні питання виконання Угоди про асоціацію" встановлено, що на практичному рівні ситуація потребує ухвалення рішення щодо розбудови більш надійного, ніж існуючий, інституційного механізму європейської інтеграції (виконання майбутньої УА). Його верхівкою може стати Координаційний орган з виконання УА (або з питань європейської інтеграції), який здійснюватиме координацію політики європейської інтеграції на політичному рівні та опікуватиметься питаннями забезпечення імплементації зобов'язань на виконавчому рівні після набуття чинності.

Однак, як відомо, Угода про асоціацію не є для України операційним документом виконання зобов'язань. Саме тому важливою є роль координаційних органів, котрі покликані контролювати процес та доходити згоди щодо виконання чи невиконання зобов'язань. Кожен з органів державної влади повинен чітко розуміти необхідність здійснення такої політики та виконувати повноваження лише у тій частині, що стосується його компетенції. Чітке та зрозуміле розмежування функцій і відповідальності між органами державної влади дасть можливість уникнути розмивання сфер впливу та відповідальності за невиконані зобов'язання, а також забезпечить політичну підтримку процесу виконання Угоди про асоціацію, ЗВТ та ін. зобов'язань, взятих українським керівництвом як напередодні підписання документа, так і в період після набуття ним чинності. Публічна політична підтримка виконання УА має стати знаковою для ЄС стосовно євроінтеграційних прагнень України.

Отже, однією з моделей співробітництва, що виникає в рамках відносин з Європейським Союзом, можемо назвати ***координацію*** як *узгодження цілей та засобів між країною, що здійснює спроби інтеграції в європейський простір, та самим ЄС*. Нині достеменно не визначено дефініцію даного поняття, однак теоретичні та практичні розробки й практики країн-членів ЄС дають змогу використати досвід координації для України. Загалом спрямований на досягнення цілей процес суспільної діяльності, що впливає на поведінку та діяльність людей і являє собою невід'ємну частину системи в даний період часу, можемо означити як процес координації.

На сьогодні маємо підстави говорити, що в умовах існуючої конституційної системи та підпорядкованості судової гілки влади координація політики в Україні стає проблемою. Сучасні політико-правові процеси не дозволяють констатувати адекватність правової системи у процесі вирішення проблем влади й створення міцної основи для процесу розробки політики координації співпраці з ЄС та прийняття у цьому контексті ефективних рішень.

Чітке бачення та розуміння процесів інтеграції та співпраці з Європейським Союзом на всіх рівнях співробітництва, розвиток наукових, соціологічних, експертних центрів та широке інформаційне висвітлення їх діяльності, публічне обговорення можуть пришвидшити процес виконання "домашнього завдання" для України як країни-кандидата, стати джерелом ефективного впровадження внутрішньополітичних умов та правил.

1. Волес В., Волес Г. Творення політики в Європейському Союзі / В. Волес, Г. Волес; пер. з англ. Р. Ткачук. – К. : Основи, 2004. – С. 85–94.
2. Грицяк І. А. Європейське управління: теоретико-методологічні засади : монографія / І. А. Грицяк. – К. : "К.І.С.", 2006. – 398 с.
3. Грицяк І. А. Особливості європейського управління на національному рівні: методичний аспект / І. А. Грицяк // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2).– С. 165–172.

4. Європейський Союз : консолідовані договори / пер. Ю. Петруся ; наук. ред. В. Муравйов. – К. : Port-Royal, 2009. – 206 с.
5. Ковальова О. Методологія Європейського Союзу з оцінки демократичності політичних інститутів держав-кандидатів на вступ / О. Ковальова // Людина і політика. – 2003. – № 1. – С. 3–10.
6. Кубко Є. Б. Координація // Юридична енциклопедія : у 6 т. – К. : Укр. енц., 2001. – Т. 3. – С. 345.
7. Механізми координації європейської політики: практика країн-членів та країн-кандидатів / Н. Гнидюк ; ред. А. Новак, Я. Гонцяж, І. Родюк. – К. : Міленіум, 2003. – 384 с.
8. Мусис Ніколас. Усе про спільні політики Європейського Союзу / Ніколас Мусис ; пер. з англ. – К. : "К.І.С.", 2005. – XIV с. – 466 с.
9. Положення про Бюро європейської інтеграції // Сайт Кабінету міністрів України. – [Електронний документ]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=612-2011% F0http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3 fshowHidden=1&art_id=186733827&cat_id=163298432&ctime=1274968759351.
10. Постанова "Деякі питання Секретаріату Кабінету міністрів України" від 20 грудня 2010 року // Сайт Верховної Ради України [Електронний документ]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1151-2010-%EF.
11. Соціологічна енциклопедія ("Академвидав") / за ред. Городяненко В. Г. – К. : Веселка, 2008. – 456 с.
12. Субординация // Большая советская знциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Сов. знц., 1976. – Т. 25. – С. 20.
13. Федонюк С. В. Адміністративна координація та інституційне будівництво в Польщі й інших країнах Центральної та Східної Європи в аспекті підготовки до вступу в ЄС // Режим доступу : www.pdffactory.com. 14. Borras S. The Open method of coordination and new governance patterns in the EU / S. Borras, K. Jacobsson // Journal of European Public Policy. – 2004. – Vol. 11 (2). – P. 185–208.
14. The Open Method of Coordination: A new governance architecture for the European Union. Preliminary report, Swedish Institute for European Policy Studies. – Stockholm, 2003. – s. 7. – March.
15. "The Lisbon strategy and the open method of coordination. 12 recommendations for an effective multi-level strategy", Policy Paper, no. 12, Notre Europe Etudes & Recherches. – Paris, marzec 2005. – S. 8.
16. Jesień L. Otwarta metoda koordynacji. Kontekst i znaczenie dla Polski / L. Jesień // Polska w Europie. – 2004,1 (45). – S. 53–88.
17. Stefan Kojło, Katarzyna Leszczyńska, Stanisław Lipski, Ewelina Wiszczun Nowe koncepcje koordynacji w systemie Multilevel Governance polityki spójności Ekspertyza naukowa wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju. Regionalnego w ramach umowy : DHS/ DEF–VIII/POOT/04/30/09/DEF-VI-21/02/03. – Warszawa 2009. – 240 s.

В статье освещается роль координации сотрудничества Украины с ЕС как основного средства в интеграционном процессе. Рассмотрены отдельные аспекты механизма координации, разных ее уровней и типов. Проанализирован процесс координации на национальном и межгосударственном уровнях. Установлено, что механизмы координации должны базироваться на основе национальных интересов и приоритетов государственной политики и обеспечиваться соответствием решений, принятых на уровне сотрудничества с ЕС.

Ключевые слова: *координация, европейская интеграция, методика открытой координации.*

The article describes the coordination of cooperation of Ukraine's cooperation with the EU as the main tool in the integration process. Described several specific aspects of the mechanism of coordination of different levels and types. Analyzed *process of coordination at the national and international level. Review that coordination mechanisms should be based on the basis of national interests and priorities of state policy and ensure compliance with decisions taken at the level of cooperation with the EU.*

Keywords: *coordination, European integration, the open method of coordination*.

УДК 341.16
ББК Ф 02я73

Юлія Мислюк,
Павло Лодин

МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

В дослідженні акцентується увага на особливостях політичної модернізації в країнах Центрально-Східної Європи. На основі аналізу таких явищ та процесів, як політичний режим, ринкова економіка, політична еліта та права людини, участь в європейській інтеграції, виокремлено моделі політичної модернізації: ліберально-демократична, авторитарна та гібридна.

Ключові слова: *політика, ринкова економіка, політична еліта, політична модернізація, Центрально-Східна Європа.*

Оскільки наприкінці XX століття відбувся розпад соціалістичної системи, держави даного регіону опинилися перед дилемою подальшого руху і розвитку. Зважаючи на їх геополітичне положення та наявність поблизу двох потужних центрів впливу – Європейського Союзу та Російської Федерації, ними були обрані різні шляхи розвитку: одними – демократичні перетворення в рамках євроінтеграційних процесів, іншими – спроба збереження міцних традиційних зв'язків з Москвою, треті – демонструють невизначеність в даному плані.

Відповідно, модернізаційні процеси в них протікають по-різному, тому метою наукової роботи є дослідження різноманітних факторів політичної модернізації в залежності від обраного вектору розвитку і особливості та труднощі, які виникають у зв'язку з цим.

Проблема теорії політичної модернізації розкрита в працях таких зарубіжних вчених, як Г.Алмонда, Д.Пауелла, С.Ейзенштадта, Л.Пая, Дж.Лапаломбари, Д.А.Растоу, Т.Каротерза, Дж.Коулмена, П.Штомпки, Л.Даймонда; особливості політичної модернізації в постсоціалістичних країнах досліджували такі зарубіжні фахівці, як Л.Шин, С.Хантінгтон, С.Кроуфорд, А.Лейпхарт, Г.О'Доннел, М.Макфол, Б.Геддес, Ф.Шміттер, Террі, А.Пшеворський, Р.Дарендорф, А.Мельвиль, Ю.Стукал; вітчизняні – Н.Степанова, О.Романюк, І.Коліушко, О.Сушко, В.Горбач, В.Горбатенко, Ф.Рудич та інші, які зокрема звертають увагу і на проблеми української модернізації.

Проблемним полем сучасних транзитологічних досліджень стало вивчення різних траєкторій розвитку поставторитарних суспільств. Йдеться про широкий спектр результатів політичних трансформацій – від консолідації ліберальних демократій до появи "гібридних" суспільств і до цілком сформованих різновидів нового авторитаризму. Аналітики вважають, що в багатьох суспільствах пострадянського простору формальні демократичні інститути часто й ефективно використовуються як фасад для реалізації недемократичних "правил гри" і неінституційованих владних відносин. Тіньові практики стали поширеним явищем. Лише останнім часом їх почали аналізувати за структурним, інституціональним, соціокультурним та іншими підходами [6, с.65].

З 1991 року авторитетна організація Freedom House здійснює спеціальну моніторингову програму "Nation in Transit" у 27 посткомуністичних країнах. Моніторинг здійснюється за позиціями: виборчий процес, громадянське суспільство, урядування, незалежність ЗМІ, межі та незалежність судової влади, корупція (моніториться з 1999 року). Кожна позиція оцінюється за семибальною шкалою за критеріями політичного курсу і політичної практики. Середнє число від рейтингів усіх позицій визначає місце країни на шкалі демократії. До вільних (і відповідно ліберальних демократій) з країн Центрально-Східної Європи було віднесено такі, як Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Литва, Латвія, Естонія, Словенія, Хорватія, Сербія, Чорногорія, Болгарія, Румунія (1–2,5); до частково вільних (електоральних демократій) – Албанія, Македонія,

© Мислюк Ю., Лодин П.., 2013

Боснія і Герцеговина, Молдова, Україна (3–5,5); не вільних (автократій) – Білорусь (5,5– 6). Інша моніторингова програма "Nation in Transit" визначає тип політичного режиму. Для цього була запропонована шкала демократії, де 1–2 бали означає консолідовану демократію, 3 – напівконсолідовану, 4 – перехідне урядування або гібридний режим, 5 – напівконсолідований авторитарний режим, 6–7 – консолідований авторитарний режим. До консолідованих демократій було віднесено Польщу, Чехію, Словаччину, Угорщину, Литву, Латвію, Естонію, Словенію; напівконсолідованих – Хорватію, Сербію, Чорногорію, Болгарію, Румунію; гібридних режимів – Албанію, Македонію, Боснію і Герцеговину, Україну; напівконсолідованим авторитарним режимом визначено Молдову, а консолідованим – Білорусь [11, с.95–99].

Як бачимо, країни ЦСЄ демонструють різний характер і темпи розвитку, а інколи й протилежний напрям руху. Це, в свою чергу впливає на особливості політичної модернізації в країнах регіону. Умовно тут можна виділити три моделі політичної модернізації – ліберально-демократичну, авторитарну та гібридну, до якої належать країни, що демонструють невизначеність.

До першої моделі можна віднести Польщу, Чехію, Словаччину, Угорщину, Литву, Латвію, Естонію, Словенію, в меншій мірі Болгарію, Румунію, Хорватію, Сербію, Чорногорію. Для них характерна успішна модернізація в економічній, політичній, соціальній сферах, що нерозривно пов'язана з їх демократизацією та лібералізацією. На думку А.Мельвіля і Д.Стукала, факторами ефективності модернізації в рамках демократизації є: відносно високий рівень економічного розвитку; формування політичної культури "громадянського" типу (за Алмондом і Вербою); відсутність в суспільствах гострих розколів (соціальних, релігійних, етнічних, територіальних та ін.); економічний розвиток, що не ґрунтувався би на ресурсній моделі; якість демократичних інститутів; релігійні традиції протестантизму та католицизму як сприятливі для демократії (за Вебером); невисокий рівень майнової нерівності; сприятливий міжнародний вплив [7, с.166–168].

Важливим фактором, що впливає та ефективність модернізації є характер політичної еліти, на яку покладена власне левова частка здійснення перетворень. Так, вчені Дж.Калберг, Дж Гіглі, Я.Пакульський однозначно стверджують, що "динаміку і траєкторію політичних змін в посткомуністичних країнах можна практично повністю описати як функцію від структури і поведінки еліти" [5, с.15]. В цілому прийнято вважати, що еліти виражають або власні інтереси, або інтереси національних і етнічних груп, що і формує їх політичну поведінку. Еліти приходять на зміну класам як сила, що рухає трансформаційні процеси.

Історичний досвід свідчить, що суспільство успішно використовує явище політичного лідерства за умови, коли вона приймає модернізаційну стратегію розвитку. Складність полягає в тому, що ця стратегія, як елемент політичної і загальнокультурної ментальності, має спочатку бути донесена (точніше – імпортована) у нормативно-ціннісне середовище впливових суспільних груп. За таких умов суттєво зростає їх чутливість до подальших перетворень, відбувається поширення стратегії модернізації на позаелітні та неелітні групи. Провідна роль тут належить національній еліті [13, с.28].

Далі настала черга діяти економічним реформаторам, адже як зазначає Пшеворський економічні перетворення є необхідною умовою перетворень політичних [14, с. 216–219]. На рубежі 1980–1990-х рр. у цих країнах були прийняті національні плани та програми ринкової трансформації, які визначали основні напрями, шляхи, методи й етапи перетворень, наприклад: "Програма Анте Маркевича" у СФРЮ (1989 р.); "План Бальцеровича" у Польщі (1989 р.); "План Клауса" у Чехословаччині (1990 р.); "План Купи" в Угорщині (1990 р.); "Короткий виклад стратегії, переходу до ринкової економіки" в Румунії (1990 р.), тощо. При цьому можна виділити дві основні моделі економічної

модернізації на постсоціалістичному просторі. Перша з них здобула назву "ліберальної, або шокової терапії", яка була реалізована Л. Бальцеровичем у Польщі. Другою моделлю реформування економік Європи була "градуалістська стратегія", що пройшла досить успішну апробацію в Угорщині. Основною відмінністю градуалізму від "шокової терапії" була етапність у здійсненні ринкових реформ та забезпечення мінімальних соціальних стандартів [9, с.182].

Вагомим зовнішнім чинником, що безумовно сприяв модернізації в цих країнах став вплив ЄС. Євроінтеграційний напрям, як один з ключових (а в деяких випадках і ключовий) був визначений в зовнішньополітичних доктринах практично всіх країн ЦСЄ, однак не всі досягли в подібних прагненнях бажаних успіхів. Європеїзація вплинула, доповнила і, до певної міри, змінила всі виміри посткомуністичного переходу неоднорідно. По-перше, вона, з одного боку продовжила демократичну консолідацію в нестабільних демократіях регіону, з іншого ускладнила демократичний і парламентський процес у країнахкандидатах шляхом нав'язування великої кількості законопроектів .

По-друге, інтеграція країн ЦСЄ на внутрішній ринок ЄС допомогла просунути ідеї капіталістичної ринкової економіки, доповнила ринки інституціями "регуляторної держави". Як наслідок, ринки країн ЦСЄ стали регульованішими і їх адміністрування стало більше керуватися регуляторною політикою (такі сфери, як охорона довкілля та захист прав споживачів, регіональна політика і політика конкурентності); це все супроводжувалося створенням і діяльністю більшої кількості регуляторних інститутів.

По-третє, інтеграція в ЄС (разом із інтегрцією до НАТО) змінила спектр російського попиту на товари. Втім, вступ до ЄС виявився надзвичайно асиметричним процесом і включав відчутні втрати для автономії політичного ладу Центральної та Східної Європи. Аналогічно нові або відновлені національні держави, які з'явилися на руїнах багатонаціональних комуністичних країн, зараз перебувають на шляху інтеграції до іншого багатонаціонального і багаторівневого державного ладу [3, с.264–265].

Польща, Словенія, Естонія, Угорщина, Словаччина, Литва, Латвія, Чехія продемонстрували варіант моделі прямого переходу: суть її полягає в тому, що після повалення тоталітарного режиму в країні встановлюється режим електоральної (процедурної) демократії, який поступово консолідується і переростає у ліберальну (структурну) демократію. До чинників, які зумовили такий перебіг подій, слід віднести наступні:

– в усіх цих країнах тоталітарні режими мали інстальоване походження і були сформовані у роки Другої світової війни. Антирежимні заворушення 1956, 1968, 1979–1981 років у Польщі, антикомуністичне народне повстання 1956-го в Угорщині, "празька весна" 1968-го у Чехословаччині свідчать, що суспільна свідомість цих країн не сприймала комуністичні режими як власні;

– усі ці країни належать до західнохристиянської (католицькопротестантської) цивілізації, на ґрунті якої народилися ідеї гуманізму, лібералізму і представницької демократії;

– тоталітарні режими у цих країнах функціонували від 1941 до 1951 року, внаслідок чого формування свідомості старшої генерації населення відбулося в дототалітарний період. Наявність у активному житті цієї генерації спричинило те, що в цих країнах не відбулося культурного розриву з дототалітарним минулим [11, с.103–104].

Розвиток, близький до цієї моделі, нині демонструють Болгарія, Румунія і Хорватія. Одне з пояснень повільних темпів демократизації Болгарії і Румунії полягає у тім, що обидві вони мають інший цивілізаційний контекст – належать до східнохристиянської цивілізації, якій приманна сакралізація державної влади [11, с.105].

Демократичні тенденції, які до кінця десятиліття виявилися настільки сильні в Польщі, Угорщини, Чехословаччини, на югославському просторі проявилися в основ-

ному тільки в Словенії. Націоналізм же став домінуючим політичним перебігом і в Сербії, і в Хорватії. Однак носив він у кожній з цих республік принципово різне забарвлення. В чому ж полягає модернізаційний потенціал демократії? Передусім, демократія створює сприятливі умови для артикуляції і узгодження інтересів та потреб різних соціальних груп суспільства. По-друге, демократична політична система має великий потенціал успішної адаптації до суспільних змін і новацій. Цьому сприяють такі принципи, як плюралізм, демократична співучасть, опозиція, періодична виборність влади. Плюралізм забезпечує багатоманітність соціальних альтернатив, що розширює діапазон політичного вибору і вірогідність визначення оптимального варіанту розвитку. Періодична виборність влади забезпечує своєчасне виправлення помилок, гнучке коригування політичного курсу. Демократія забезпечує досить ефективну легітимацію політичної влади в сучасних умовах розвитку суспільств [10, с.103].

Авторитарна модель політичної модернізації безумовно представлена в регіоні Центрально-Східної Європи такою країною як Білорусь. Її можна охарактеризувати як модель "зворотнього розвитку", суть якої полягає в тому, що внаслідок певних обставин суспільство повертається до попереднього (тоталітарного) стану. В цьому випадку процес трансформації переривається і суспільство не досягає нової якості [11, с.106]. Ставлення до білоруської моделі різне: одні вважають, що обраний нею тип розвитку сприяє ефективній економічній модернізації; інші акцентують увагу на тому, що в країні практично відсутні умови для політичної модернізації.

Впродовж 1994–1996 рр. в країні формується авторитарний режим, який виконавчий директор фонду "Відкрите суспільство" В. Чернов визначає як режим особистої влади О. Лукашенка – модернізований варіант бонапартизму з наступними рисами:

– тотальний контроль над державною машиною;

– спирання на силові структури, представники якої (КДБ) названі президентом ядром білоруського суспільства та основою сильної президентської влади;

– активне використання люмпенізованих (декласованих і деморалізованих) верств у ролі політичної сили (референдуми, мітинги, зібрання, пікети);

– штучне збереження одержавленого робітничого класу, вилученого зі сфери дії ринкової конкуренції шляхом блокування приватизації;

– прагнення утримати владу, граючи на соціальних протиріччях та створюючи штучним шляхом конфронтації між різними соціальними групами;

– використання популізму та демагогії як основного засобу досягнення владних цілей;

– зовнішньополітичний авантюризм як компенсація провалів у внутрішній політиці [1, с.293–294].

Для авторитарної моделі характерна підвищена роль політичного фактора, що обумовлюється недостатністю внутрішніх, органічних умов для модернізації. Саме тому держава та модернізаторська еліта мають певний час виступати ініціаторами й організаторами політичного процесу. Тобто, започатковується так званий "авторитаризм розвитку", який в подальшому, з формуванням об'єктивних засад модернізаційного процесу, еволюціонує до демократичної моделі. Характер і спрямування авторитарного режиму залежатимуть, передусім, від якісних характеристик держави та еліти. Якщо більшість політичної і владної еліти зацікавлена в модернізаційних реформах і має достатню компетентність для їх проведення, то авторитарне правління може створити реальне підгрунтя для позитивних суспільно-політичних змін, сприяти концентрації суспільних ресурсів та оперативності управління. Коли ж авторитарний режим встановлюється правлячою верствою, об'єктивно не зацікавленою в реальній модернізації, то модернізаційні гасла будуть використовуватися як камуфляж зовсім інших цілей. Це спричиняє поглиблення прірви між гаслами і реальністю, дестабілізацію

суспільного життя, внаслідок чого відбудеться посилення репресивно-карального управління і авторитарного впливу [10, с.107–108].

На думку Томаса Каротерза, з приблизно 100 існуючих сьогодні перехідних країн тільки 20 дійсно рухаються до ліберальної представницької демократії, інші ж держави він включає в так звану "сіру зону". Маючи ряд атрибутів демократичного режиму, вони страждають від серйозного дефіциту демократії, що виражається в слабкому представництві громадянських інтересів, низькому рівні політичної участі, ігноруванні закону офіційними особами, порушеннях свободи та чесності виборів.

Інший політолог Ларрі Даймонд, виділяє в класифікації перехідних країн крім електоральних демократій псевдодемократії, в яких під формальними демократичними інститутами маскують реальність авторитарного домінування та напівдемократії, для яких характерне застосування правлячими партіями патронажу, примусу, контролю над ЗМІ та використання інших методів з метою усунення від влади опозиції, персоналізм та погана інституалізація демократичного режиму [12, с.106–107].

Третю модель політичної модернізації можна представити такими країнами ЦСЄ, як Україна, Албанія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Молдова. Трансформаційний процес набував у них двофазової форми, у якій перша фаза є детоталітаризацією суспільного організму (на ній політичний режим перетворюється на авторитарний), а друга – його політичну демократизацією [11, с.109].

Суб'єктивні чинники пов'язані також із прагненням модернізаторської еліти наздогнати країни, які пішли вперед в якійсь одній, на її думку, "ключовій" області і небажанням проводити хворобливу модернізацію в інших, "менш важливих" галузях життя. Яка б мета не висувалася на чільне місце модернізаторською елітою, в разі односторонньої, некомплексної модернізації результати виявляються схожими. Замість лінійно-поступальної наздоганяючої модернізації в цьому випадку реалізується модернізація, яка приймає, за образним висловом бразильського історика Н.Вернека Содре, вид "руху квадратного колеса".

Однією з причини проведення невпевненої модернізації в цих країнах є хибна, як вважає Б.Геддес, думка більшості про те, що передування економічних перетворень перед політичними полегшить процес трансформації і в кінці таки приведе до становлення ліберальної демократії. Автор наводить лише два успішні приклади даного варіанту – Південну Корею і Тайвань [2, с.109]. Швидше навпаки, політична модернізація має передувати економічній, або рухатися з нею одночасно, про що свідчить ефект люстрацій, проведених в Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, прибалтійських республіках, в яких політичну модернізацію можна охарактеризувати як успішну.

Інститут демократичної правової держави в багатьох країнах ЦСЄ все ще знаходиться в процесі формування. В них тільки починають забезпечуватися верховенство закону, реалізацію прав і свобод людини, формування для державних структур режиму правового обмеження, відповідальність держави перед громадянином і т. і. В країнах Західних Балкан значні перешкоди для подальшої демократизації політичної сфери все ще створюють наслідки воєнних конфліктів, а також корупція, які укорінилися в державному апараті, судовій системі і поліції [8, с.206].

Досвід пострадянської трансформації (характерний зокрема для Молдови і України) показав, що, по-перше, багато в чому стихійний процес лібералізації викликав серйозну за масштабами і наслідками кризу в економіці, соціальну напруженість, падіння життєвого рівня значної частини населення. Пряме перенесення на ґрунт посттрадиційних суспільств західних ліберально-демократичних інститутів без врахування регіональної й національної специфіки призвело до спотворення трансформаційних процесів. По-друге, політична еліта більшості пострадянських держав здійснювала великомасштабну лібералізацію, не маючи чітко збалансованої програми (насамперед, за ре-

сурсами). По-третє, реформи в суспільствах, що трансформуються, не були підкріплені чітким уявленням про принципи державотворення: процес деінституціоналізації призвів до дискредитації й делегітимації (втрати підтримки в народу) старих державних інститутів, але не сприяв своєчасній легітимації й ефективності нових. Для політичних систем характерні були функціональна слабкість і структурна недовершеність їх інститутів [4, с.132].

Отож, до факторів, які впливають на політичну модернізацію слід найперше віднести характер політичної еліти, основним завданням якої в перехідний період і є здійснення перетворень. Через їх ефективну діяльність країнам, що обрали ліберально-демократичний шлях розвитку вдалося досягти успіхів у політичній модернізації. При цьому для цих країн була характерна наявність двох різнобічних типів лідера – лідера-моралісту, який повинен був об'єднати народ навколо спільних загальнонаціональних інтересів та економічного лідера, який здійснював фундаментальні економічні перетворення. Здійснення економічної модернізації є також важливим фактором, що впливатиме на протікання модернізації політичної. В країнах, що не визначилися щодо свого подальшого розвитку не зіграла необхідної ролі політична еліта через неконсолідованість, превалювання вузьких власних інтересів над загальнонаціональними, тощо. Важливим фактором стало ставлення до євроінтеграції (декларування подібних прагнень чи реальні кроки в даному плані), геополітичне положення, у випадку балканських республік фактором, що негативно вплинули на процес модернізації, стали проблеми історичного минулого, зокрема постійність збройних конфліктів на їх території.

Якщо спробувати виокремити ефективні та неефективні моделі, то безумовно, найменш вдалою моделлю є гібридний режим, адже невизначеність в політичному розвитку аж ніяк не сприяє політичній модернізації. Неоднозначним є ставлення до авторитарної моделі. Сильна політична влада може чітко спрямовувати політичну систему в потрібно русло, сприяти ефективному проведенню необхідних політичних та економічних перетворень – історія знає багато прикладів успіху подібних режимів. З іншого боку, дана модель поки не зарекомендувала себе з позитивного боку власне в регіоні Центрально-Східної Європи. Тому найбільш ефективною поки виглядає ліберально-демократична модель, при якій утверджуються реальні демократичні цінності та ринкові перетворення.

1. Бурдяк В. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів / В. Бурдяк. – Чернівці : Рута, 2004. – 328 с.
2. Геддес Б. Вызов к здравому смыслу / Б. Геддес / пер. из Journal of Democracy. – 1994. – Vol. 5. – № 4. – С. 104–118.
3. Європеїзація Центральної та Східної Європи / упоряд. Ф. Шіммельфеннінг, У. Зідельмаєр. – К. : Юніверс, 2010. – 288 с.
4. Іскакова Г. Політичні процеси на пострадянському просторі : тенденції, протиріччя, перспективи / Г. Іскакова // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 128–134.
5. Лейн Д. Элиты, класы и гражданское общество в период трансформации государственного социализма / Д. Лейн // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 14–31.
6. Лясота Л. Соціальні мережі та неформальні практики у політичному дизайні пострадянських суспільств / Л. Лясота // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 65–79.
7. Мельвиль А. Условия демократии и пределы демократизации. Факторы режимных изменений в посткоммунистических странах : опыт сравнительного и многомерного статистического анализа / А. Мельвиль, Ю. Стукал // Полития. – 2008 – № 3. – С. 164–183.
8. Модернизация и политика в XXI веке / Отв. ред. Ю. С. Оганисьян ; Ин-т социологии РАН. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 336 с.
9. Національні моделі економічних систем : навч. посіб. / [О. О. Беляєв (кер. кол. авт.)]. – К. : КНУ, 2010. – 319 с.
10. Новакова О. Авторитарна і демократична моделі політичної модернізації / О.Новакова // Політичний менеджмент. – 2006. – С. 102–110.

11. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій / О. Романюк // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 95–110.
12. Рябушкина В. Современные квазидемократии / В. Рябушкина // Полития. – 2008. – № 3. – С. 105–121.
13. Траверсе О. Політичне лідерство, національна еліта і практика модернізації суспільства / О. Тарверсе // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 27–36.
14. Травин Д. Европейская модернизация : в 2 кн. Кн. 1 / Д. Травин, О. Маргания. – М. : ООО "Издательство АСТ"; С. Пб : Тегга Fantastica, 2004. – 665 с.

В исследовании акцентируется внимание на особенностях политической модернизации в странах Центрально-Восточной Европы. На основе анализа таких явлений и процессов, как политический режим, рыночная экономика, политическая элита и права человека, участие в европейской интеграции, выделены модели политической модернизации: либерально-демократическая, авторитарная и гибридная.

Ключевые слова: *политика, рыночная экономика, политическая элита, политическая модернизация, Центрально-Восточная Европа.*

The research focuses on the specifics of political modernization in Central and Eastern Europe countries. Based on the analysis of such phenomena and processes as the political regime, the market economy, the political elite and human rights, participation in European integration, the patterns of political modernizationare determined: the liberal-democratic, authoritarian and hybrid.

Keywords: *politics, market economics, the political elite, political modernization, Central and Eastern Europe.*

УДК 327
ББК 66.4

Мар'яна Міщук,
Тетяна Кравців

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ УКРАЇНИ-ЄС: ПОГЛЯД КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗМІ

Висвітлюються основні тенденції відносин між Україною та Європейським Союзом на тлі останніх політичних подій в Україні,основні думки провідних політичних діячів як Європи так і США та Канади. Проаналізовано оцінки ЗМІ щодо останніх парламентських виборів в Україні.

Ключові слова: *Європейський союз, парламентські вибори, ЗМІ, політична влада,опозиція.*

Починаючи з 1991 року Україна задекларувала готовність долучитися до європейської спільноти, що стало вагомою складовою та процесу взаємовідносин Європейського Союзу з Україною. За останні 20 років, в залежності від провладної політичної сили в Україні, позиція щодо пріоритетності зовнішньої політики України еволюціонувала.

Західні ЗМІ (один із головних регуляторів відносин держав на міжнародному рівні) постійно моніторять суспільно-політичну ситуацію в нашій державі. Саме тому, стосунки України з ЄС розглядаються й крізь призму та аналіз таких аспектів, як ув'язнення колишнього прем'єр-міністра України Ю.Тимошенко і останніх парламентських виборів в Україні – подій внутрішньополітичного життя держави, які найчастіше обговорюються й аналізуються не лише в середині України, але й міжнародною спільнотою.

Так, зокрема, американський сенатор Річард Дьорбін в інтерв'ю газеті "The day weekly digest" заявив, що відносини України з США та Європою залежатимуть від швидкості вирішення питання Ю.Тимошенко. "Ми весь час поверталися до одного питання. І це, звичайно, було тюремне ув'язнення пані Тимошенко. Ми вважаємо, в Сполучених Штатах, що це приклад вибіркового переслідування і тому вона має бути звільнена. Я обговорював це на кожній зустрічі, які були в мене, в тому числі під час зустрічі з Президентом. Це хмара, яка нависла над відносинами між Сполученими Штатами – і навіть Європою – та Україною. І чим раніше це буде вирішено і її звільнять з ув'язнення, тим краще для цих відносин", – повідомив американський сенатор [8].

© Міщук М., Кравців Т., 2013

За словами сенатора, цю позицію він неодноразово оприлюднив на зустрічах з президентом Віктором Януковичем та прем'єром – міністром М.Азаровим.

Аналогічної позиції притримуються й представники такої потужної європейської держави як Великобританії.

Радник британського Прем'єр-міністра Девіда Камерона з питань Європи та глобального розвитку Іван Роджерс, під час зустрічі з міністром закордонних справ України Костянтином Грищенком підкреслив, що Велика Британія послідовно заявляла, що Угода про асоціацію та Угода про глибоку та всеосяжну зону вільної торгівлі не будуть підписані та ратифіковані, поки ув'язнена Ю. Тимошенко.

"Велика Британія активно підтримує євроінтеграційні прагнення України. Ми вітаємо парафування 30 березня 2012 року Угоди про асоціацію, а також першої й останньої сторінки УГВЗВТ, що засвідчило задоволеність обох сторін текстом угод. Водночас, Велика Британія неодноразово заявляла, що підписання й ратифікація навряд чи відбудуться, поки Україна не продемонструє своєї відданості демократичним реформам, зокрема, у сфері захисту прав людини та утвердження верховенства права", – повідомляє посольство Великобританії [7].

Голова парламентського комітету у справах ЄС Гунден Кріхбаум (Німеччина) в інтерв'ю "Deutsche WELLE" заявив, що "у Європейського Союзу є певні стандарти і цінності. Україна заявляє про своє прагнення дотримуватися цих цінностей. Йдеться про засади правової держави, демократії, дотримання свободи слова і багато іншого. Ми хочемо бачити відповідні зусилля і серйозний поступ, підтримку громадянського суспільства. Всього цього ми нині не бачимо. На жаль". Більше того, відповідно до переконань Г.Кріхбаума, в Україні спостерігається регрес у процесі реформування, адже "свого часу Україна вже була далі на шляху становлення демократичних структур. Коли ми говоримо про цінності Європейського Союзу, їх треба не лише поділяти, ними треба керуватися" [5].

"Йдеться насамперед про розбудову незалежного правосуддя, структур правової держави, про свободу ЗМІ. Спроби залякування – неприпустимі", – заявив німецький депутат [4]. Г.Кріхбаум зазначив: "Якщо Україна хоче їхати в Європу, то не варто вмикати задній хід. Треба прийняти цінності і стандарти, на яких стоїть Європа" [4].

Європарламент ухвалив 27 жовтня 2011 р. резолюцію щодо поточної ситуації в Україні. Значну її частину присвячені справі Ю. Тимошенко та кримінальному переслідуванні інших представників української опозиції. Європарламентарі висловлюють "глибокий жаль з приводу того, що вирок колишньому прем'єр – міністру є виявом порушення прав людини, зловживання судовою системою з метою політичного придушення" [1].

"Якщо вирок у справі Ю.Тимошенко не буде переглянути, то це поставить під загрозу укладання Угоди про асоціацію та її ратифікацію, віддаляючи країну від європейської перспективи. Водночас Європарламент вважає, що поглиблення відносин між Україною та ЄС і європейська перспектива в Україні мають велике значення та діють в інтересах обох сторін" [1].

Останні парламентські вибори теж вплинули на стосунки нашої держави з міжнародним співтовариством та додали протиріч між Україною та світовою спільнотою.

МЗС та ЗМІ Канади заявили, що стурбовані відсутністю відкритості і прозорості під час підрахунку голосів на парламентських виборах в Україні.

Про це йдеться в заяві міністра закордонних справ Джона Берда і міністра міжнародного співробітництва Джуліана Фантіно, зробленій 11 листопада 2012 року. "На жаль, це останнє в серії порушень упродовж виборчої кампанії, і це підтверджує інформацію про те, що парламентські вибори в Україні не були на висоті законних демо-

кратичних очікувань українського населення", – йдеться в заяві, розміщеній на сайті МЗС Канади.

Канада рішуче підтримує народ України, який прагне побудувати країну на основі цінностей свободи, демократії, поважання прав людини і верховенства закону, наголошувалось в заяві МЗС Канади [7].

Міністр закордонних справ Швеції Карл Більдт стурбований тим, що парламентські вибори в Україні стали "кроком назад" в демократичному процесі. Відповідний запис глава зовнішньополітичного відомства Швеції зробив на своїй сторінці на одній із соціальних мереж [3].

Голова делегації спостерігачів Парламентської Асамблеї Ради Європи на парламентських виборах в Україні Андреас Ґросс звинуватив владу в олігархізації всього виборчого процесу. "Олігархізація" всього процесу означала, що громадяни втратили змогу управляти через вибори, а також втратили віру в них", – заявив Ґросс. В цьому контексті Він констатував: "На жаль, величезний демократичний потенціал українського суспільства не був реалізований під час вчорашнього волевиявлення" [2].

У свою чергу, глава довгострокової місії спостерігачів Бюро з демократичних інститутів і прав людини Одрі Ґловер підкреслила, що "відсутність адекватної відповіді влади на різні порушення під час виборів призвела до створення навколо них атмосфери безкарності", що, в свою чергу, "кинуло тінь на вибори і прогрес в розвитку демократії, який досі Україна демонструвала" [2].

Тривогу з приводу згортання демократії та критичні оцінки з приводу останніх виборів в Україні надали державний секретар США Хілларі Клінтон та верховний представник ЄС із закордонних справ і політики безпеки Кетрін Ештон у статті для "The New York Time". "Ми стурбовані повідомленнями про використання адміністративного ресурсу на користь кандидатів від правлячої партії та про труднощі, з якими стикаються деякі ЗМІ. Крім того, ми стурбовані продовженням практики проведення Центральною виборчою комісією закритих зустрічей перед своїми засіданнями та відсутністю представників деяких політичних партій в окружних і дільничних виборчих комісіях. Роздача виборцям фінансових або матеріальних благ – це ще одне явище, яке треба розслідувати і зупинити", – стверджують Клінтон і Ештон, аналізуючи згадані тенденції [9].

Автори висловлюють жаль, що лідери опозиції, через засудження їх у ході судових процесів, які не відповідали міжнародним стандартам, позбавлені права участі у парламентських виборах. Український уряд повинен зробити щось стосовно цих вибіркових переслідувань, в тому числі у справі колишнього прем'єр-міністра Юлії Тимошенко та інших колишніх високопоставлених урядовців, вказують Клінтон і Ештон.

Хілларі Клінтон та Кетрін Ештон зауважують, що Сполучені Штати і Європейський Союз виконують свою частину роботи із сприяння вільним і чесним виборам: підтримують спостерігачів за виборами, допомагають у перепідготовці персоналу виборчих комісій, заохочують освіту для виборців та захист прав кандидатів і виборців. Але це вибори не в Європейському Союзі і не у США. Це вибори в Україні [9].

Сусідня Польща налаштована стосовно нашої держави та її взаємовідносин з ЄС більш позитивно, адже не випадково, саме Польща репрезентує та відстоює наші інтереси в Європі. Так, зокрема, колишній Президент Польщі О.Квасневський (на даний час є спів-головою місії спостерігачів Європейського парламенту в Україні) зазначає, що ЄС не може займати пасивну позицію після українських парламентських виборів. "Якщо Європа хоче, щоб її цінності і стандарти поділяли інші, вона повинна більш активно співпрацювати з Україною", сказав він, додавши, що Україна все ще чекає чіткого сигналу від Європи [10].

Колишній канцлер Австрії Альфред Гузенбауер зазначив, що завдяки своєму географічному положенню, сланцевих родовищ газу, інфраструктурі енергетичного транзиту і величезним сільськогосподарським ресурсам, Україна являє собою широку економічну і стратегічну перспективу для Європи [5].

Французький сенатор і член міжпарламентської асоціації з Україною Ерве Море, заявив, що у Франції багато політиків хочуть, щоб Угода про асоціацію була підписана. "Ми з нетерпінням чекаємо, коли Україна почне глибоко вкорінюватися в ЄС, а не рухатися в іншому напрямку", – зазначив сенатор [10].

Щодо позиції України, то Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко заявив: "Україна зараз упевнено просувається стратегічним шляхом, який приведе нас до процвітання і підписання Угоди про асоціацію", адже, "всі наші політичні партії підтримують перспективу глибшої інтеграції в Європу. Ми хочемо добитися цього на благо нашого народу".

Отож, незважаючи на гостру, критичну оцінку окремих подій в Україні з боку представників окремих європейських держав, в цілому європейська спільнота йде на певні компроміси з українським політикумом, якому, в свою чергу, варто рухатись в напрямку подальшого реформування українського суспільства, його демократизації.

1. Європарламент назвав вирок Ю. В. Тимошенко "зловживанням судочинством" // Євробюлетень. – 2011. – № 11. – С.15.
2. Міжнародні організації не задоволені парламентськими виборами в Україні. – Режим доступу : //http://www.newsru.ua/ukraine/29oct2012/obse.html#3.
3. МЗС Швеції стурбований виборами в Україні і вважає їх "кроком назад". – Режим доступу : // http://www.newsru.ua/ukraine/29oct2012/bild.html.
4. Парламент Німеччини – проти ратифікації угоди про асоціацію з Україною. – Режим доступу : //http://www.expres.ua/news/2012/03/30/63424
5. Політики Європи закликають до поліпшення відносин з Україною. – Режим доступу : //http://www.unian.ua/news/535763-cnbc-politiki-evropi-zaklikayut-do-polipshennya-vidnosin-z-ukrajinoyu.html.
6. Ратифікація Угоди про асоціацію Україна-ЄС зараз мало ймовірна. – Режим доступу : //http://www.newsmarket.com.ua/2012/04/ratifikatsiya-ugodi-pro-asotsiatsiyu-ukrayina-yes-zaraz-malo-ymovirna/
7. У Канаді розчаровані виборами в Україні. – Режим доступу : http://www.unian.ua/news/535125-mzs-kanadi-vibori-v-ukrajini-ne-vipravdali-spodivan.html
8. Юлія Тимошенко має бути звільнена, а її ув'язнення – приклад вибіркового переслідування, – сенатор США Річард Дьорбін. – Режим доступу : // http://byut.com.ua/news/11148.html.
9. Хілларі Родем Клінтон, Кетрін Ештон. Тривожні тенденції в Україні. – Режим доступу : http://www.nytimes.com/2012/10/25/opinion/hillary-clinton-catherine-ashton-ukraines-election.html?_r=1&.
10. Leading European Statesmen Call for Steps to Improve Relations Between Europe andUkraine. – Режим доступу : //http://www.cnbc.com/id/49803288/Leading_European_Statesmen_Call_for_Steps_to_Improve_Relations_Between_Europe_and_Ukraine.

В статье показаны основные тенденции отношений между Украиной и Европейским Союзом на фоне последних политических событий в Украине, основные мысли ведущих политических деятелей как Европы, так и США и Канады. Проанализированы оценки СМИ о последних парламентских выборов в Украине.

***Ключевые слова**: Европейский Союз, парламентские выборы, СМИ, политическая власть, оппозиция.*

Shows trends of relations between Ukraine and the European Union against recent political events in Ukraine, the main ideas of leading political figures as Europe and the United States and Canada. The analysis estimates the media about the recent parliamentary elections in Ukraine.

***Key works :** European Unian, parliamentary elections, media, policy, opposition.*

УДК: 316.4.063.4
ББК: 66.011.3

Світлана Наумкіна

СУЧАСНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У СОЦІАЛЬНОМУ ВИМІРІ

У статті аналізуються основні напрями та механізми здійснення соціальної політики країн на шляху їх європейської інтеграції, її позитивні та негативні наслідки відносно національних стандартів.

Ключові слова: *соціальна політика, європейська інтеграція, глобалізація, безробіття, соціальний захист, соціальне партнерство.*

Метою статті є виявлення пріоритетних завдань соціальної політики як пріоритетного напряму європейської інтеграції та способів їх вирішення.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких **завдань:**

– розглянути еволюцію європейської соціальної політики крізь призму її інституціоналізації;

– проаналізувати механізми надання суспільних благ в європейських країнах;

– виявити особливості європейських моделей соціального захисту;

Роль і місце соціальної політики в процесі європейської інтеграції стали предметом гострих наукових дискусій, в результаті яких здійснення соціальної політики було обґрунтовано як пріоритетне завдання ЄС, тому пошук нових підходів до цієї концепції, осмислення ролі держави і Співтовариства у її здійсненні є актуальною проблемою як політичної науки, так і політичної практики. Формування активної соціальної бази європейського суспільства затверджено основою довгострокової політики Європейського Союзу.

Останні десятиліття в розвинених європейських країнах все чіткіше стала формуватися нова парадигма соціальної політики, що поєднує три сили: державу, ринок і громадянське суспільство. І хоча баланс між цими силами є деякою мірою рухливим і навіть конфліктним, все ж у багатьох випадках він досягає результату, забезпечуючи взаємне коректування і обмеження владних повноважень.

Вирішення соціальних питань Європейським Союзом і державами-членами забезпечує йому соціальну підтримку з боку населення, допомагає досягти єдності при ухваленні життєво важливих для європейського інтеграційного процесу рішень і для втілення їх у життя. Розуміючи це, Європейський Союз докладає багато зусиль для подолання таких явищ, як дефіцит довіри до керівних органів ЄС, так званий “євроскептицизм”, брак взаєморозуміння між державами-членами або окремими соціальними групами. Загальновизнаним є той факт, що одночасний і рівномірний розвиток економічного і соціальних змін є необхідною умовою майбутнього розвитку Європейського Союзу.

Як вважає С.Сильвестров, тип організації суспільного життя, характерний для Євросоюзу, стає можливим за дотриманні таких умов:

– всі системи народного господарства орієнтовані на економічне зростання. Пріоритет віддається розвитку ресурсів, які даються не “від природи”, а залежать від суспільства (нові технології в промисловості, інформатиці і освіті, інноваційна сфера, якісний розвиток людського капіталу через освіту, охорону здоров’я і соціальні програми);

– соціальне партнерство, дійсно, ефективно, якщо владні структури відчувають свою залежність від виборців, якщо представництво різних інтересів на різних рівнях ухвалення рішень не обмежується декларуванням позицій, а реально діють на основі консенсусу;

– високий рівень опрацьованості рішень, що приймаються Євросоюзом. Їх інноваційний характер забезпечується глибокою концептуальною і інформаційною підготовкою та продуманістю організаційної процедури [13].

© Наумкіна С., 2013

Особливістю політики ЄС стала відмова від безумовного дотримання одного з головних принципів ринкової економіки – вільної конкуренції на користь регульованої конкуренції. Таке коректування ринкових механізмів і "вільного ціноутворення" в ЄС спрямоване не лише на захист соціальних завоювань, але і на підтримку малого і середнього бізнесу, деяких галузей промисловості, що страждають від структурної кризи і сільськогосподарських виробників.

Практика свідчить про високу ефективність політики заборони соціальної нерівності, що проводиться в європейських країнах. При цьому останнім часом економіка пристосовується до такої політики і демонструє задовільні показники зростання. Про ступень рівності або нерівності можна судити на основі порівняльного аналізу відповідних показників по кожній країні. У економічному плані зниження ступеня нерівності слугує необхідною умовою зростання споживчого попиту, відставання якого від зростання виробництва може породжувати (і породжувало у минулому) глибокі економічні кризи.

Крім того, сьогодні певна міра рівності в розподілі доходів багатьма дослідниками розглядається як важливий чинник доступу до освіти широких верств населення, а відтак, накопичення людського капіталу, розвитку малого підприємництва, що відіграє важливу роль в сучасній економіці.

Від країн, яким надається фінансова допомога, ЄС має намір добиватися виконання юридичних і економічних умов, що забезпечують поступове вирішення гострих соціальних проблем. Юридичні умови – це ратифікація і виконання міжнародних правових норм, націлених на розширення прав громадян. Економічні можливості для поступового усунення бідності і соціального відторгнення Євросоюз пов'язує з політикою створення нових робочих місць і впровадження "ефективних стратегій соціального розвитку".

В даний час національні системи соціального забезпечення зберігають свою автономність, але оскільки об'єднання ринків потенційно створює загрозу "соціального демпінгу", то Євросоюз зафіксував у своїх програмних документах принцип збереження вже досягнутих у країнах-учасницях соціальних стандартів. Політика ЄС не поширюється на регулювання всіх аспектів національної соціальної політики, загальні норми ЄС визначають лише мінімальні соціальні стандарти (вперше вони були зафіксовані в загальному вигляді в Соціальній хартії 1989 р. і включають гарантований режим праці і відпочинку, максимальну тривалість робочого тижня тощо), нижче яких національні уряди країн-членів зобов'язалися не опускати ступень соціального захисту. Проголошено принцип справедливої оплати праці та гідного пенсійного забезпечення, достатніх для підтримки звичного стилю життя.

Середній термін, протягом якого безробітний отримує в ЄС допомогу, що досягає 80% заробітної плати на останньому місці роботи, складає 8,5 місяців після звільнення, тоді як в США рідко перевищує 4 місяці; тривалість оплачуваної відпустки складає в Європі 32 дні проти 18 в США; тривалість відпустки по догляду за дитиною досягає в Швеції 72 тижнів, а в Америці – не більше 12; нарешті, попередження про звільнення робляться в європейських країнах за 6–10 місяців, тоді як в США – за 60 днів, і ці приклади не вичерпують відмінностей соціальних послуг, що надаються в Європі та США [2, с.7].

Протягом 1990-х років переважна більшість європейських законів у соціальній сфері ґрунтувалася на Угоді про соціальну політику, що додавалася до Маастрихтського договору, і на Соціальній хартії 1989 р., що не мала характеру зобов'язального документа. Але британський уряд того часу не підписував ні Угоди, ні Хартії. Наданий Великобританії виняток обмежував можливість прийняття європейського законодавства в соціальної галузі, оскільки соціальні зобов'язання і витрати, покладені на фірми

тих країн, які підпорядковувалися європейським законам, породжували конкурентні переваги для британських фірм, що теж користувалися необмеженим доступом на європейський ринок.

Відновити єдність у "соціальному вимірі" інтеграції вдалося в грудні 1997 р., коли лейбористський уряд, змінивши консерваторів у Великобританії, схвалив Амстердамський договір, що інкорпорував Маастрихтський соціальний протокол. Ст. 136 Амстердамського договору, який набрав чинності в травні 1999 р., підтверджує, що соціальна політика – це сфера спільної турботи Європейського співтовариства і держав-членів. Договірні основи і процедури ухвалення рішень, що діють відносно європейського законодавства в соціальної галузі, прописані у статтях 137, 139, 141 [5, с.26].

З набуттям чинності Амстердамського договору в список цілей Співтовариства було включено сприяння зайнятості (ст. 2), що не шкодить конкурентоспроможності. З цією метою Співтовариству була додана нова сфера відповідальності на додаток до дій держав-членів, що передбачає вироблення скоординованої боротьби за підвищення зайнятості.

У зв'язку із зростанням безробіття, яке у ряді країн ЄС не удається зменшити дотепер, вирішення проблем зайнятості поступово висувалося на місце основного пріоритету в соціальній політиці ЄС. Однією з головних причин збільшення рівня європейського безробіття стала швидка зміна структури робочої сили, що поєднується з вираженою соціальною орієнтацією європейських господарських систем. Так, у 1985–1995 рр. сукупна зайнятість у ЄС скорочувалася в середньому на 1,5% в рік. Єдиним істотним чинником, що гальмував цей процес, залишалося зростання зайнятості в державному сектора, який забезпечував тоді більше 60% нових робочих місць. В умовах достатньо твердих соціальних гарантій і високого рівня життя європейці, що втратили роботу, вважали за краще жити на державну допомогу (цьому сприяла і система європейських цінностей: навіть у Німеччині не більше 15% персоналу вважають діяльність на своєму робочому місці важливішою для власного розвитку, ніж активність за його межами. В той же час підприємці не могли легко звільняти прийнятих на роботу осіб (системою колективних договорів було охоплено 98% працівників у Австрії, 95% – у Франції і Фінляндії, 92% – в Німеччині та близько 80% – в Іспанії та Італії, що стримувало компанії від збільшення зайнятості). Недивно, що до середини 1990-х років загальний рівень безробіття в країнах ЄС перевищив 11%. При цьому серед молоді у віці 16-25 років рівень безробіття досягав 21,5%, а у ряді регіонів, зокрема в Південній Іспанії, піднімався ще вище – до 35% [2, с.10].

Таким чином, європейці свідомо віддали перевагу високому рівню безробіття над високим рівнем майнової нерівності.

Найважливішим інструментом боротьби з безробіттям став компроміс між урядом, підприємцями і трудящими. Уряд законодавчо закріплював вужчі рамки робочого тижня, підприємці активізували створення нових робочих місць, найманий персонал погоджувався на деяке зниження рівня мінімальної заробітної плати. Першими на цей шлях стали Нідерланди, за нею послідкувала Іспанія, Франція, Великобританія та Італія, а пізніше і Німеччина.

На сесії Ради Європи в Лісабоні у березні 2000 р. глави держав і урядів ЄС прийняли рішення до 2010 р. перетворити Європу на "найінноваційнішу, конкурентоздатну і динамічну економіку в світі". На сесії знайшла підтримку мета досягнення до 2010 р. − 70% зайнятості в країнах Союзу при 60% зайнятості для жінок.

Як засвідчив час, вирішення таких амбітних завдань виявилося не реальним. Проте це не означає, що лісабонська стратегія відставлена убік. Вона, як і раніше, залишається одним з основних напрямів інтеграційної діяльності.

Модернізація європейської соціальної моделі шляхом структурного реформування національних ринків праці і держави добробуту паралельно із заходами протидії соціальній знедоленості і нарощуванню інвестицій в освіту і професійну підготовку зафіксована як один із засобів виконання "лісабонського порядку денного".

Із створенням адекватної правової бази ЄС зміг перекласти соціальну політику на комплексне програмування. Його основи були закладені на саміті ЄС в Ніцці в грудні 2000 р. Зокрема, було ухвалено Хартію засадничих прав громадян Європейського Союзу, яка значно розширила положення Хартії 1989 р. і поширювала її дію на всіх громадян. Відповідно до нової статті 144 Договору був заснований Комітет соціального захисту з консультативним статусом при Європейській комісії з метою моніторингу соціальної ситуації та розвитку політики соціального захисту в державах-членах і ЄС в цілому, сприяння обміну інформацією і досвідом в даній сфері.

Європейські країни знайшли ефективні способи боротьби з соціально неприйнятними масштабами безробіття. А це – один з важливих аргументів на користь європейської моделі суспільного розвитку.

В той же час слід зазначити, що значне просування країн Євросоюзу до соціальної Європи не означає, що всі проблеми вирішені.

Так, розмірковуючи про соціальні проблеми, що стоять перед сучасною Європою, переважна більшість дослідників, перш за все, звертається до питань безробіття. Згідно з даними "Євростата", серед держав-членів ЄС найнижчі показники безробіття зареєстровано в Нідерландах (3,5%) і Австрії (4,7%), а найвищі – в Іспанії (18,9%) і Латвії (18,3%).

Думку про те, що зміни необхідні, сьогодні розділяє більшість європейців, які згодні з тим, що економіка головних країн Європейського Союзу зростає дуже повільно, а населення старіє дуже швидко. Тому, щоб зберегти державу загального добробуту, необхідно не тільки сподіватися на здатність регіону створювати достатню кількість робочих місць, але й успішно брати участь в глобальній конкуренції.

Також слід виділити таку соціальну проблему Європейського Союзу, як регіональну соціально-економічну диференціацію. Так, Н. Гоффе, наводячи великий масив даних щодо рівня ВВП на душу населення в порівнянні з середньою величиною для ЄС-15, відзначає колосальний розрив цих показників як між регіонами, так і усередині окремих країн. За ними ховаються настільки ж великі відмінності в рівнях зайнятості і безробіття, рівня розвитку тіньової економіки. У свою чергу, всі ці явища тісно пов'язані з нерівністю в доступі до освіти і новітніх технологій. Так, на середземноморському побережжі Франції, в південних районах Іспанії доля осіб з низьким рівнем освіти серед вікової категорії від 25 до 65 років доходить до 45–65%. Н. Гоффе підкреслює, що можливість успішного включення в процес світового розвитку – до регіонів це відноситься тією же мірою, що і до країн, – сьогодні більше, ніж будь-коли, залежить від якості інтелектуального капіталу. Проте сформована система його формування і використання закріплює і посилює існуючу нерівність [4, с.104].

Оцінюючи механізм регулювання економічних і соціальних процесів у Європейському Союзі, можна зробити висновок, що, з одного боку, в результаті інтеграції з'явився наднаціональний рівень, на який національна держава передала деякі зі своїх функцій. З іншого – розвивається субнаціональний рівень, що відображає збільшену в умовах глобалізації роль локальних акторів, – окремих адміністративних одиниць – областей, штатів, територій, земель. На думку Н.Гоффе, "результатом цих процесів стала певна трансформація функцій національної держави в економічній, соціальній, політичній сферах. З одного боку, перехід частини цих функцій до різних міжнародних організаціями, а також до наднаціональних органів (наприклад, в рамках Європейського Союзу). З іншого – розширення сфери відповідальності субнаціональних владних

інститутів" [4, с.113]. Саме до їх компетенції частково або повністю переходить багато питань соціальної політики.

Слід зазначити, що в кожної соціальної системи Європі є три головних мети – це страхування від суспільних ризиків, допомога незаможним і перерозподіл доходів. Якщо поставити основним завданням функцію страхування (у разі, якщо в ЄС цілковито панує "бісмарківська" модель), то найбідніші і неактивні члени суспільства постраждають, а соціальне громадянство в Європі буде підірвано. Якщо ж зробити пріоритетом перерозподіл доходів, то витратні соціальні програми не отримають підтримки середнього класу і бізнесу. Тим часом така підтримка все ще значима у всіх, за винятком англосаксонського, національних варіантах соціальної політики. Тому захист сутності Європейської соціальної моделі вимагає деякого поєднання двох цих варіантів, і одночасно – протистояння тиску світової економіки.

Вочевидь, збереження принципів соціально-орієнтованого ринкового господарства може обернутися економічним застоєм і навіть кризовими явищами, що вже сьогодні можна спостерігати у ряді країн ЄС. Проте поки що немає іншого способу, який дозволив би повністю скористатися тими не лише матеріальними, але і соціальними благами, які в принципі здатне забезпечити економічне зростання. Б.Фрідман, автор книги "Моральні наслідки економічного зростання", відносить до соціальних благ появу нових можливостей, велику терпимість до відмінностей, соціальну мобільність, прихильність до принципів справедливості і демократії.

Г.Вайнштейн відзначає, що думка про позитивність економічних змін, що відбуваються в їх країні, властива більшою мірою жителям тих країн, які меншою мірою залучені до процесу європейської інтеграції. Зокрема, в таких країнах як Великобританія, що не бажає ні відмовлятися від своєї національної валюти, ні приєднуватися до Шенгенської угоди, або ж Данія, що також залишається осторонь зони євро, або ж Норвегія та Ісландія, що зовсім не входять до складу Європейського Союзу, громадяни позитивно оцінювали економічні зміни попереднього десятиліття. В той же час, в середньому по всіх західноєвропейських країнах аналогічну оцінку висловили лише 32% опитаних, а 49% дотримувалися протилежної думки, вважаючи свою країну економічно слабкішою, ніж 10 років тому [1, с.126].

Отже, європейська інтеграція, глобалізація, використання технологічних інновацій, інформатизація суспільства, що заявили про себе наприкінці XX ст. – по-новому поставили питання про співвідношення економічних, політичних процесів і соціального розвитку.

Не випадково зараз соціальну політику, разом з екологією, називають пріоритетом XXI століття. Це відчули політичні лідери, провідні представники фінансових і промислових кіл, міжнародні організації. Саме вони виявилися ініціаторами і реалізаторами таких концепцій як Концепція стійкого розвитку і Концепція загального розвитку (КЗР), де питання економічного зростання пов'язуються з соціальним розвитком і врахуванням екологічного чинника, де разом з вимогою конкурентного порядку, підкреслюється необхідність соціальної відповідальності бізнесу і держави.

На основі викладеного можна зробити висновок, що еволюція соціальної політики ЄС демонструє не лише етапи її розвитку, але і послідовне створення правової бази, здатної забезпечити втілення цієї політики в життя.

Для реалізації соціальної політики в Європейському Союзі існує складний механізм, який складався поступово і вдосконалювався впродовж півстоліття. За цей час в структурі інститутів ЄС відбувалися різноманітні зміни, але найбільш помітними виявилися трансформації структур, пов'язаних з соціальним виміром. Це цілком зрозуміло, якщо врахувати, що відбувалося оформлення соціальної політики в самостійний напрям, а сфера її компетенції постійно розширювалася.

Нові завдання, що встали перед соціальною політикою у зв'язку з розвитком інтеграції в соціальної галузі і глобалізацією, вимагали вдосконалення механізму виконавчої влади, збільшення компетенції і створення нових структур, здатних конструктивно відповісти на виклики часу.

З удосконалення процесів розбудови ЄС ці моменти знаходять відображення в перегляді його установчих документів: Маастрихтському (1992 р.), Амстердамському (199 р.), Ніццькому договорах (2001 р.), Хартії основних прав ЄС і Соціальному порядку денному, Лісабонському договорі про внесення змін до Договору про Європейський союз і Договору про заснування Європейського співтовариства, і тим самим визначають напрями розвитку соціальної політики нового тисячоліття.

Залишаючись в руслі міжнародного гуманітарного права, соціальне право ЄС відображає прагнення поглиблювати його, насичувати особливостями, зберігати досягнення в цій галузі, що вигідно відрізняють ЄС від інших регіонів світу.

1. Вайнштейн Г. И. Европейская идентичность: желаемое и реальное / Г. И. Вайнштейн // Политические исследования. – 2009. – № 4. – С. 123–134.
2. Иноземцев В. Возвращение Европы. В авангарде прогресса: социальная политика в ЕС / В. Иноземцев // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 2. – С. 3–14.
3. Сильвестров С. Н. От общего рынка к социальной Европе [Електронний ресурс] / С. Н. Сильвестров. – Режим доступу: http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/VestnikSF/1998/vestniksf75-8/vestniksf75-8110.htm.
4. Социальные источники экономического развития / [отв. ред. Ф. Э. Бурджалов]. – М. : ИМЭМО РАН, 2005. – 130 с.
5. Стрежнева М. Проблемы социальной политики в Европейском Союзе / М. Стрежнева // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 8. – С. 22–31.

В статье анализируются основные направления и механизмы осуществления социальной политики стран на пути их европейской интеграции, ее позитивные и негативные последствия относительно национальных стандартов.

Ключевые слова: *социальная политика, европейская интеграция, глобализация, безработица, социальная защита, социальное партнерство.*

In the article the basic sending and mechanisms of realization of social policy of countries is analysed to the ways of their European integration, its positive and negative consequences in relation to national standards.

Keywords: *social policy, European integration, globalization, unemployment, social defence, social partnership.*

УДК 327:477
ББК 66.4

Людмила Павлова

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАПРЯМ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ

У статті аналізується європейський напрям зовнішньої політики України як пріоритетний. Доводиться, що для України важливим залишається вироблення власних пропозицій та адаптація до нової ситуації, що склалася в європейському регіоні.

Ключові слова: *зовнішня політика, Європейський союз, співпраця.*

Важливе місце в системі зовнішньополітичних пріоритетів України посідає західний напрям зовнішньої політики. Один з провідних векторів – європейський. Європейський напрям зовнішньої політики України розуміється як встановлення і поглиблення дуже широких двосторонніх зв'язків із країнами континенту, як активна участь у виробленні майбутньої загальноєвропейської системи, співпраця з європейськими структурами тощо. О. Дергачов вважає, що Україна найбільшою мірою зацікавлена в

© Павлова Л., 2013

утвердженні власної бірегіональності і підтриманні стабільних конструктивних міжнародних відносин як у східному, так і в західному напрямках, оскільки це надає їй можливість перетворення на своєрідний геополітичний центр, міжнародний вузол комунікаційних зв'язків, який об'єднує і пов'язує народи Сходу і Заходу, Азії і Європи. При цьому автор переконаний, що альтернативи вступу України у Європейський Союз немає. Він висловлює категоричну думку про те, що "не можна бути повноцінною європейською країною, не вступивши в ЄС. Мало того, для держави географічно перебувати у Європі, але не в ЄС, означає одне – отримання офіційної оцінки як держави недемократичної, як недостатньо цивілізованого партнера" [2, с.15–17].

Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентної спроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Основними політичними вигодами послідовної європейської інтеграції є зміцнення стабільності демократичної політичної системи та її інститутів, модернізація правового поля і забезпечення прозорості національного законодавства, поглиблення культури демократії і повага до прав людини.

Євроінтеграційні перспективи будь-якої держави визначаються в першу чергу внутрішньою налаштованістю Європейського Союзу на її включення до цієї організації. Цей фактор може полегшити входження держави до європейського співтовариства, або навпаки ускладнити цей процес [4]. Зміст цього сприйняття визначається систематичним і послідовним застосуванням керівними структурами Євросоюзу в процесі його розширення регіонального підходу до держав-кандидатів на членство в ньому.

Сприйняття європейськими державами України стримує український національний проект євроінтеграції. Наша держава, знаходячись на шляху глибоких трансформаційних перетворень, потрапила до одного "пакету" дуже проблемних з огляду на перспективи єврочленства країн. Насьогодні очікування української держави не відповідають реальній ситуації та сприйняттям її євроінтеграційних претензій в Європі.

Існує багато проблем в економічній сфері, яка є основою європейської інтеграції. Кількісне збільшення ЄС об'єктивно перетворилося на каталізатор існуючих проблем. Воно загострило внутрішні суперечності, що проявилося передусім у політичній та економічній сферах. Це в свою чергу гальмує подальше поповнення ЄС новими членами. Таким чином, розширення Європейського Союзу у попередній період та пов'язані з цим проблеми, зумовили процес внутрішнього реформування організації. В.Борщевський слушно зауважує, що поглиблення "проєвропейських" настроїв часто знаходить свій вияв у беззастережному форсуванні ініціатив, пов'язаних з європейською інтеграцією України. Автор застерігає, що бездумна втрата традиційних східних партнерів і ринків збуту без адекватної їх заміни на "західному векторі" здатна серйозно підірвати конкурентоспроможність вітчизняної економіки, а сліпе продукування окремих "проєвропейських" законів, без урахування українських реалій та системного підходу до цього процесу, може лише заплутати нормативно-правову базу в економічній сфері, що також негативно позначиться на стані економіки [1, с.263–264].

Внутрішні перетворення в Європейському Союзі триватимуть і будуть ставати більш інтенсивними. Наслідком цього процесу може стати виникнення неформальних угруповань у складі декількох держав та загострення суперечностей між ними. Перспективи подальшого розвитку Євросоюзу після його розширення пов'язані з внутрішнім реформуванням та перетворенням на глобального "гравця". Серед таких перспектив можна виділити наступні: подальше збільшення кількісних параметрів існування й діяльності за рахунок прийняття нових членів; подолання наслідків глобальної економічної кризи через впровадження більш координованої та послідовної спільної

бюджетної та податкової політики; досягнення вищого рівня керованості й цілісності Євросоюзу, в тому числі і через ратифікацію Європейської Конституції; розширення своєї присутності і впливу на нові регіони; реальне проведення спільної зовнішньої політики та політики безпеки; наповнення практичним змістом Європейської політики сусідства та програми "Східне партнерство"; повноцінна адаптація нових членів; нейтралізація негативних явищ та тенденцій у політичній, економічній, соціальній сферах у кожній окремо взятій країні-члені ЄС [3].

Євроінтеграційні перспективи України в світлі нової стратегії у сфері Європейської політики сусідства залишились не до кінця визначеними. Її формат не було наповнено конкретним змістом щодо України. Водночас актуалізувався ряд важливих концептуальних та практичних питань. Наприклад, проблема уточнення "європейського статусу" України ("партнерська країна", "транзитна країна", "привілейоване сусідство"). Включення України до "Східного партнерства" означає для України наступне: Європейський Союз більш виважено підходить до амбіційних євроінтеграційних прагнень української держави та розглядає її перспективи вступу в організацію на рівні з Білоруссю, Молдовою і навіть країнами Кавказу.

Для України важливим залишається вироблення власних пропозицій, адаптація до нової ситуації, поглиблення вже існуючих механізмів двосторонньої та багатосторонньої співпраці з державами Європейського Союзу. Інтегрування України в Європу опинилося в складній системі зовнішньополітичних і внутрішньополітичних чинників, які або сприяють цьому процесові, або ускладнюють його. Основу інтегрування України зі загальноєвропейськими міжнародними організаціями становлять внутрішні економічні та політичні перетворення. Однак міжнародне становище України є невід'ємною частиною просування України до Європи. Взаємовідносини України з Росією, США, країнами Центральної та Східної Європи, розширення НАТО та ЄС, внутрішні проблеми розвитку самого ЄС ще тривалий час вирішально впливатимуть на практичну реалізацію стратегічного напряму зовнішньої політики України – інтегрування до єдиної Європи.

Проте європейський вибір України не означає зосередження всіх зусиль лише у співпраці з країнами Заходу. Це важливо, але недостатньо. Ключовою проблемою наближення до членства в ЄС є високий рівень готовності економіки до його вимог, її конкурентноздатності на світовому ринку. І для досягнення цього рівня треба не обмежуватись завданнями входження в європейський економічний простір, а якомога ширше виходити на ринки інших регіонів світу, розвивати взаємовигідне співробітництво з країнами, найбільше зацікавленими в українських товарах і технологіях. Це, насамперед, країни Азії, Африки, Латинської Америки. Така співпраця буде найкраще "працювати" на досягнення стратегічної мети.

Україна належить до Центрально-Східної Європи, тому приділяє значну увагу відносинам із державами регіону, які є своєрідним містком між Україною і Заходом. Співпраця з ними істотно розширює смугу стабільності миру довкола України, сприяє її утвердженню як впливової європейської держави. Різноманітні та тривалі взаємини України з державами регіону – важлива умова її інтегрування в європейське співтовариство й активної участі в регіональній і субрегіональній співпраці.

Становлення і розвиток відносин України з державами ЦСЄ, з огляду на низку історичних, геополітичних, культурних та інших факторів, мають свої особливості. Це, передусім, подібність соціально-економічних і політичних проблем, які доводиться розв'язувати на шляху докорінної трансформації суспільств; спільна зацікавленість у якнайшвидшому і повномасштабному залученні до європейських інтеграційних процесів; визнання тієї обставини, що, належачи географічно до згаданого регіону і беручи

безпосередню участь у перетвореннях, які відбуваються в державах ЦСЄ, Україна є серйозним чинником східноєвропейського розвитку.

Таким чином, виходячи із зазначеного, євроінтеграційні перспективи України залежать від подальшого поглиблення двосторонніх відносин України як з країнами Європейського Союзу так і державами Центральної та Східної Європи. Для України важливим залишається вироблення власних пропозицій та адаптація до нової ситуації, що склалася в європейському регіоні.

1. Борщевський В. В. Деякі аспекти економічної безпеки України в умовах інтеграції до ЄС / В. В. Борщевський // Державне управління в умовах інтеграції України в Європейський Союз: матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю (29 травня 2002 р., м. Київ) / Українська Академія держ. управління при Президентові України / В. І. Луговий (голов.ред.) – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – Т. 1. – С. 263–264.
2. Дергачов О. Нова Європа для старої України / О. Дергачов // ПіК. – 2003. – № 7. – С. 15–17.
3. Душанич Й. Пакеты антикризисных мер ведущих стран ЭС (Великобритания, Франция, Германия) [Електронний ресурс] / Й. Душанич. – К. : Вид-во НАДУ. – 2009. – Режим доступу : www.politika.rs.
4. Кустарев Л. Кемалистская Турция на пути в Европу [Электронный ресурс] / Кустарев Л. – К. : Центр учбової л-ри. – 2003. – Режим доступа: www.politcom.ru.

В статье анализируется европейское направление внешней политики Украины как приоритетное. Доказывается, что для Украины важным остается выработка собственных предложений и адаптация к новой ситуации в европейском регионе.

Ключевые слова: *внешняя политика, Европейский союз, сотрудничество.*

European trend analyzes Ukraine's foreign policy as a priority. It is proved that Ukraine remains an important developing its own proposals and adapting to the new situation in the European region.

Key words: *foreign policy, European Union, cooperation.*

УДК 321.02 (477+438)
ББК 66.4

Микола Примуш,
Юрій Коваль

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕФОРМ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

У статті розглядається досвід втілення реформ в Україні у контексті досвіду Республіки Польща шляхом розгляду предмета дослідження (реформ) крізь призму трьох авторських позицій: інституційного, інвестиційного та громадського. Авторами зроблено висновок, що, не дивлячись на те, що дві країни у процесі здійснення реформ можуть знаходитися не тільки на приблизно однаковому рівні свого розвитку, мати схожий історичний досвід, можуть показувати діаметрально різні результати в процесі реалізації абсолютно однакових реформ. Зв'язано це, на думку авторів з тим, що такий фактор, як ментальна готовність одного суспільства (Польща), та ментальна неготовність іншого (Україна) до реформування всіх сфер суспільства життя держави призводить до того, що суспільства не тільки по-різному сприймають результати реформ, але й по-різному виконують свої функції в даному процесі, наслідком чого є абсолютно різні результати в досягненні тих, чи інших реформ.

Ключові слова: *модернізація, політичні реформи, місцеве самоврядування, довіра населення, інвестиційна діяльність.*

Актуальність обраної нами теми полягає в тому, що процеси реформування економіки, політики, та соціальних перетворень взагалі, стають центральним явищем політичних виборів й навіть напрямком політичного курсу країни. Але, поза увагою дослідників, науковців, політиків залишається явище негативного досвіду у впровадженні політичних реформ, де політикам-реформаторам бракує досвіду, оскільки ініційовані ними процеси носять або теоретичний характер, або є влучним передвиборчим гаслом.

© Примуш М., Коваль Ю., 2013

В результаті виникає парадокс, коли країна знаходячись на певному етапі свого розвитку у процесі реформування втрачає весь свій реформаторський потенціал та залишається на тому ж самому етапі розвитку, на якому вона була до реформування.

Названа ситуація не є новою в політичній науці, й знайшла своє втілення ще в працях представників політичної думки Нового часу, а саме в творчості Джеремі Бентама, Алексіса де Токвіля, Едмунда Берка та інших. Так, Джеремі Бентам вважав, що реформи призводять до появи нових законів, які є злом, тому-що або дозволяють анархію, або обмежують свободу, тобто порушують принцип "гармонійного поєднання інтересів суспільства та держави" [1, с.556–559]. Алексіс де Токвіль вважав, що реформування це поява нового порядку, який може призвести до втрати принципу "рівності умов" який є гарантією стабільності суспільства [14, с.150]. Едмунд Берк вважав, що реформи це є містки між теорією, практикою та суспільними викликами у процесі реалізації будь-яких інтересів, задовольнити котрі може лише держава [2, с.52]. Марксисти у свою чергу взагалі відкидали будь-який еволюційний шлях розвитку суспільства та вважали, що єдиний шлях розвитку суспільства – це революція та встановлення влади пролетаріату [13, с.10]. Як бачимо, класики політичної науки та сучасні науковці визнають, що в політичній практиці існує таке явище, як реформування, проте чітко не визначають, чому одні й тіж самі реформи у державах, які знаходяться у відносно рівних умовах, дають діаметрально протилежні результати.

Новизна нашого дослідження полягає в тому, що аналізуючи досвід України та Польщі у процесах впровадження реформ нами здійснена спроба на практичному та теоретичному рівнях пояснити, які фактори спричинили ситуацію, що Україна та Польща мають діаметрально різні досягнення у впровадженні майже однакових реформ у політичній, економічній та соціальних сферах з врахуванням того, що Україна та Польща на початку впровадження реформ, знаходилися приблизно на однаковому етапі свого розвитку.

Процеси впровадження реформ (політичних, економічних, соціальних тощо) в Україні та Польщі здійснювалися одночасно – в кінці 80-х – на початку 90-х років XX століття, проте зараз названі держави демонструють діаметрально протилежні результати у позитивних досягненнях реформ. Так, Польщу відносять до країн з найвищими показниками в темпах економічного, політичного та інвестиційного розвитку, де природа досягнень країни не обмежується лише конкретними заходами політичних інституцій чи бюджетними витратами. Україна, як це показують рейтинги впливових світових організацій, знаходиться в списку найменш розвинутих країн світу та Європи й має такий ж самий потенціал, як країни Африки [12]. Причини позитивних зрушень в Польщі та багато в чому негативних в Україні, на нашу думку, значно глибші. Тут свою роль відіграє як минулий історичний досвід названих країн, котрий створив умови для формування певних стартових передумов, так і соціокультурний фактор, який дозволив двом суспільствам адоптуватися до процесу впровадження ринкових реформ.

Взагалі, перетворення, які здійснювали уряди Польщі та України протягом посткомуністичного періоду розвитку розглядаються багатьма дослідниками, як "шлях до демократії", а саме, акценти ними робляться тільки на ті реформи, які зорієнтовані на створення політичних інститутів за західними стандартами та зразками демократії, формування демократичних політичних інститутів за зразком та досвідом законодавства країн сталої демократії (політичних партій, громадських організацій, молодіжних рухів тощо). Однак, на думку К.Оффе, названа ситуація дає нам всі підстави розглядати зміни, що відбуваються в Польщі та в Україні, як складову світового модернізаційного процесу де панує "свідома установка держави на здійснення якісних перетворень у суспільстві з урахуванням досвіду передових країн" [10, с.11]. Тобто, названий підхід дозволяє нам одночасно розглядати логіку впровадження реформ та

перетворень одразу в декількох кутах зору. Так, за першим, який ми пропонуємо назвати "модернізаційним", пояснення реформ відбувається з двох позицій названого процесу: органічного (представлена країнами так званої сталої західної моделі демократії США, Канада, Німеччина, Великобританія, Франція), і неорганічного (країни Східної, Південно-Східної Європи та Латинської Америки) [10, с.11]. Різниця на теоретичному рівні тут полягає в тому, що країни органічного типу модернізації спочатку ініціювали зміни у духовно-ідеологічній та морально-етичній сферах (Відродження, Реформація, Просвітництво тощо), та тільки потім трансформували економічну сферу. Потім, з першими позитивними результатами економічних перетворень (нормативно-правовий захист приватної власності) виникали інститути громадянського суспільства (виконували функцію контролю за діями влади), і тільки на самому останньому етапі реформування, зміни проходили у політичній системі (інституціоналізація нового порядку). У країнах з неорганічним типом модернізації природа змін пояснюється виключно впливом зовнішніх факторів (політичні або військові конфлікти тощо), які реформують суспільство у зворотньому від органічної модернізації напрямку – спочатку реформується громадянська сфера (переважно штучні політичні інститути), потім економіка (як правило, перерозподіл державної власності між групами впливу) й на фінальному етапі реформується політична сфера (легітимація існуючого порядку групами впливу, які щойно здобули владу).

Україну та Польщу теж можна віднести до країн з неорганічним типом модернізації, оскільки перетворення в них відбуваються у всіх сферах суспільства одночасно, а це за словами Д.Ептера, свідчить, що "модернізація" в названих суспільствах "є свого роду надією на майбутнє", а оскільки реформи надходять від владних інституцій ("зверху"), та здійснюють "процес трансформації суспільства, який супроводжується формуванням політичних інститутів, соціальною мобілізацією та розширенням політичної участі, поширенням демократичних цінностей і норм, властивих розвиненим країнам, у країнах менш розвинених" [7, с.34]. Іншими словами, процес переходу до західних стандартів в Україні та Польщі починався із штучного створення посткомуністичних політичних інститутів на зразок західних, які мали відповідати вимогам та стандартам демократичної держави. Але на практиці, спільність між Україною та Польщею на цьому, на нашу думку, завершується, навіть незважаючи на те, що політична модернізація в посткомуністичних країнах взагалі, так в Україні і Польщі зокрема, відбувається за майже однаковою схемою: формування демократично налаштованих груп в суспільстві (більшість представників яких мали досвід життя в країнах Заходу), створення всередині них модернізаторської еліти (переважно націоналістичних настроїв) і наступний етап, це прихід названих груп до влади та її реалізації (якщо досвід Польщі це так звана "шокова терапія", то в Україні це "олігархізація" економічної сфери держави). Також, на нашу думку, сюди слід додати створення нових політичних інститутів та серію ризикових реформ в економіці (наприклад, стихійна приватизація держпідприємств), де реформатори намагалися відійти від планової моделі економічного розвитку до повністю ринкових відносин, проте при цьому, модернізаційний процес повністю визначався владою, а не реальними потребами в цьому суспільства. Тобто, реформи в Україні та Польщі ініціювалися та реалізовувалися виключно "зверху", і це є нонсенс, коли влада сама розробляє потреби на реформи та сама їх реалізує.

На думку польського політолога Є.Вятра "реформа зверху – це реформування політичних інститутів для представників еліти задля реалізації її інтересів, що означає фактичну відсутність в країні громадянського суспільства" [3, с.83], як наслідок, на нашу думку, така демократична категорія як контроль за владою зі сторони суспільства – або відсутня або не працює з причини відсутності певних умов (відповідного законодавства), що викликає не тільки зменшення темпів реформ, а невідомий шлях їх

подальшої реалізації. У Польщі, на відміну від України, така ситуація не була настільки насичена авторитарним історичним досвідом, оскільки в польській системі організації влади збереглися дорадянські політичні інститути: по-перше, це багатопартійна система (зауважимо, що вона мала формальний характер, проте факт її існування не заперечується), автономне селянство (у Польщі, як відомо, радянська політика колективізації зазнала параски), певну незалежність вищих навчальних закладів та політично активне академічне середовище. Названі фактори, на думку Х.Лінця та А.Степана, – свідчать проте, що "Польща була найслабшою ланкою в міжнародному ланцюгу командно-адміністративних систем і ніколи не проходила етап крайнього тоталітаризму" [15, p. 257]. Тобто, другий кут зору на проблему особливостей впровадження політичних реформ в Україні та Польщі дозволяє нам визначити, що на ментальному рівні населення Польщі було більш адаптованим до реформ, оскільки вони асоціювалися з поверненням до зруйнованої радянською владою демократії, та взагалі, польському суспільстві вдалося зберегти для більш вдалого реформування відповідні політичні інститути, а також Польщі вдалося головне – не до кінця реалізувати всередині країни радянські реформи.

Отже, третій кут зору на проблему особливостей впровадження реформ в Україні та Польщі, ми пропонуємо назвати "інституційним", оскільки він пояснює, що негативних проявів системи "реформування зверху" не вдалося уникнути ані Україні, ані Польщі. Навіть не зважаючи, як це ми з'ясували, на факт ментальної підготовки польського суспільства до необхідних реформ. Наприклад, процес прийняття Конституції України в 1996 р. та Конституції Польщі в 1997 році, на нашу думку, породив дилему: приймати закони "пакетами за максимально короткий час" чи забезпечити їх високу ефективність та якість. Прикладом цього слугує той факт, що українська конституція приймалася "за одну ніч", в той самий час, коли Польщі для цього знадобилося набагато більше часу. Названий факт ще раз доводить нашу думку з приводу того, що транзит демократії у країни, котрі не мають історичного та ментального досвіду втілення в життя європейських стандартів політики призводить до гібридизації політичної системи, й як наслідок відхилення громадянського суспільства від контролю за владою, тобто унеможливлює весь теоретичний та практичний потенціал реформ, як це відбувається в Україні.

Польщі, на нашу думку, вдалося уникнути такої ситуації вдалою судовою реформою та реформою місцевого самоврядування, що в сумі з іншими реформами поліпшили інвестиційний потенціал країни. Незважаючи на те, що судова система Польщі більш диференційована, в порівнянні з Україною, проте вона має більшу довіру у суспільстві. Так, згідно польською Конституцією "Державний трибунал, як спеціалізований орган конституційної юстиції, який вирішує справи про конституційну відповідальність посадових осіб виносить рішення про відповідальність (адміністративну, кримінальну тощо) осіб, які займають найвищі державні посади за порушення Конституції та інших законів держави" [5, с.181]. На нашу думку, цей орган було створено не для того, щоб, як за українською практикою "давати показники", а щоб викликати довіру населення до судової системи, що призвело до того, що польські громадяни стали активно втручатися у справи контролю над владою, про що також свідчить постійне зростання кількості судових позовів.

Другим, на нашу думку, важливим аспектом польського досвіду позитивного реформування, стало реформування місцевого самоврядування шляхом впровадження ідеї децентралізації, яка покликана "забезпечити поєднання в собі інституційного і особистісного початку у процесі суспільно-політичного розвитку" [5, с.181].

Саме місцеве самоврядування, на думку польських реформаторів здатне поєднати і гармонізувати інтереси кожної окремої особи і суспільства. Європейська хартія про місцеве самоврядування під цим інститутом розуміє "право і реальну здатність органів

місцевого самоврядування регламентувати значну частину місцевих справ і управляти ними, діючи в межах закону та в інтересах місцевого населення" [7].

На практиці, реформування самоврядування і в Україні, і в Польщі було відроджено за наступними принципами: "самостійності і незалежності місцевих виборчих органів у межах своїх повноважень вирішувати питання місцевого значення; економічної і фінансової самостійності території; самофінансування і самозабезпечення; оптимальної децентралізації" [5, с.181]. Проте, в Україні, згідно закону, "місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою безпосередньо або через органи місцевого самоврядування – Ради, що обираються громадянами, які проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці", в той самий час, як в Польщі місцеве самоврядування "здійснюється через гміну – основну одиницю територіального самоврядування, яка має колегіально вирішувати питання місцевого значення" [5, с.181], отже, на нашу думку, названі процеси свідчать про невизначеність соціально-економічної спрямованості і орієнтирів переходу від однієї соціально-політичної моделі до іншої, що тільки посилює негативний вплив на становлення органів місцевого самоврядування в політичній системі. Спробуємо це довести на прикладі порівняння іноземних інвестицій у Польщу та Україну за 2004 та 2011 роки. Названі терміни порівняння обрано не випадково, оскільки Польща, яка орієнтувала, на нашу думку, свої реформи задля вступу до ЄС (2004) та отримання пільгових кредитів МФВ досягла своєї мети; в свою чергу 2011 рік, як період, який максимально показує привабливість країни в очах інвесторів, особливо коли вона приймає певний захід, у нашому випадку – Євро 2012.

Таблиця 1

Прямі іноземні інвестиції в Польщі та в Україні за 2004 рік (у млрд. доларів США) [4]

	Країна	Сума інвестицій
	Польща	56,7
	Україна	42,2

Як видно з наведених нами даних, Польща на момент вступу до ЄС отримала на 14,5 млрд. доларів інвестицій більше, ніж Україна, що ще раз ілюструє те, що польська влада у процесі реформування закладала мету побудову інвестиційно привабливої країни. Так, це не означає, що Польща вже виконала свою задачу "максимум" в інвестиційній привабливості країни, як ми це вже розглядали, Польща має ще багато не вирішених проблем, але вона, знаходячись навіть в більш складному економічному становищі, змогла вийти на якісні показники протягом досить короткого часового відрізку.

Таблиця 2

Прямі іноземні інвестиції в Польщі та в Україні за 2011 рік (у млрд. доларів США) [6]

	Країна	Сума інвестицій
	Польща	68,9
	Україна	49,3

Наведені нами дані доказують не тільки факт того, що між Польщею та Україною розрив у інвестиційної привабливості країни становить вже 19,6 млрд. доларів США, а також те, що темпи збільшення інвестиційної привабливості України вкрай низькі. Якщо Польща за 7 років збільшила інвестиційну привабливість на 12,2 млрд. доларів США, то Україна, не зважаючи на активну політику впровадження нових європейських реформ, проекти Євро-2012 змогла за той ж самий час збільшити свою привабливість в

очах інвесторів тільки на 7,1 млрд. доларів США, тобто майже наполовину менше, ніж Республіка Польща.

На нашу думку, така ситуація ще раз доводить нашу тезу про те, що вдала судова система, котрій довіряє більшість населення, та ефективна система місцевого самоврядування, котра включає участь у політичних процесах більшість громадян, дозволяє останнім тільки вигравати, й питання тут не скільки в збільшені інвестицій, скільки у впевненості населення в успішності обраного політичного курсу, і саме ця впевненість й об'єднує націю та дозволяє реформаторам з однієї сторони пом'якшити негативні явища реформ (у Польщі наприклад це була вже згадувана нами "шокова терапія"), а з іншої сторони створити умови для активного залучення громадян у процес реалізації реформ (у Україні навпаки, влада спочатку обговорює реформи, а потім самостійно їх реалізує). Ключовим фактором однак, має слугувати довіра та віра населення у правильність політичного курсу. На цьому, на нашу думку, слід обмежити українським реформатором копіювання польського досвіду, оскільки, як ми це вже зазначали, на ментальному рівні польське суспільство більш підготовлене до реформ, ніж українське.

Також, слід окремо зазначити, що головною умовою успішності процесів реформування, на нашу думку, має стати створення ефективної багатопартійної системи, оскільки в сучасних політичних умовах саме політичні партії є посередниками між державою і громадянином, виконуючи за Е.Пуфлером функції "механізму самоорганізації суспільної системи, а політична боротьба між конкуруючими партіями стає рушієм розвитку, сприяючи формуванню демократичним шляхом загальнонаціональних інтересів та цілей", які дозволяють підняти рівень відповідальності за стан справ речей в державі до персоніфікованого рівня [11, с.36]. Наприклад, конституції Польщі та України з цього приводу закріплюють відповідні політичні умови, які необхідні для розвитку багатопартійності на основі одного з ключових принципів демократії, а саме добровільності і рівності громадян з метою впливу демократичними методами на формування та реалізацію державної політики та влади [8; 9].

Таким чином, аналізуючи практику впровадження реформ в України крізь призму досвіду республіки Польща, ми зробили наступні висновки. Отже, існуюча в Україні модель впровадження реформ є вертикально зорієнтованою, тобто гібридною, проте, якщо на місцевому рівні організації влади вона повністю копіює зразок влади з минулої радянської практики (що ще раз виступає одним з факторів незадовільного стану української економіки, оскільки більшість промислово розвинутих регіонів є дотаційними), то на загальнонаціональному рівні, українська влада шляхом побудови політичних інститутів громадянського суспільства дає всі підстави стверджувати, що Україна у процесі впровадження реформ зіткнулася з дилемою: чи створювати в державі ефективні громадянські інститути та делегувати їм відповідні повноваження, чи далі розвивати радянський досвід побудови жорсткої ієрархії влади, який призвів до того, що реформування призвело не до певних позитивних результатів, а до їх імітації. Навіть більш того, аналізуючи український досвід можна вести мову про існування подвійного стандарту у діяльності українських реформаторів: по-перше, це спотворення декларативної моделі влади та тієї, яка успішно функціонує в політичній реальності, тобто спотворює значну розбіжність між Конституцією як офіційним нормативно-правовим документом та фактичним станом щодо реалізації її положень на практиці. В результаті такої ситуації в Україні програють всі, оскільки залежність судової влади від певної політичної групи тиску та виконання нею репресивних функцій, незрілість громадських інститутів, які нездатні контролювати діяльність влади, й наостанок – застаріла модель місцевого самоврядування, котра не дозволяє регіонам отримати власні політико-правові ресурси вільно керувати політикою та економікою

власного регіону, призводить до повільних реформ та ще більшої незрілості політичних інститутів та суспільства в цілому.

Отже, проблеми незрілості України у реалізації реформ спричинені не стільки її комуністичним етапом розвитку (де головне, це подобатися всім), а також тим, що Україна сліпо копіює всі процеси модернізації серед яких можна назвати "вестернізацію", часткову або імітаційну модель модернізації, що не тільки не поліпшує стан справ в Україні, а навпаки, залишає нашу державу на тих самих позиціях, котрі вона мала після проголошення незалежності.

Отже, за відсутності в Україні ринкових механізмів стабільного економічного зростання, наявними розбіжностями між конституційною та реально існуючою системою політичних відносин, не виключена загроза того, що реформування набуде (якщо вже не набуло) виключно штучного характеру, а роль демократичних інститутів при цьому буде зведена лише до їх наявної функції. Для запобігання цьому не варто механічно копіювати досвід Польщі – як країни, яка вдало вирішує завдання втілення реформ за принципом "зверху" (зазначимо, що й повне ігнорування цього досвіду також є помилкою), а необхідно виробити власний, більш прийнятний шлях, який можна назвати як поліпшення інвестиційного клімату в Україні з метою побудови конкурентоспроможної держави. Але для цього потрібно не скільки воля держави, скільки розуміння у населення того факту, що українським реформаторам бракує досвіду та як результат, процес впровадження реформ є досить тривалим й не відразу приносить очікуваний результат.

1. Антология политической мысли : у 5 т. – М., 1997. – Т. 1. Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. – С. 556–559.
2. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / Э. Берк. – М., 1993. – С. 52.
3. Вятр Е. Трансформация тоталитарных и авторитарных режимов в современной демократии / Е. Вятр // Лекции по политологии. – Таллинн, 1991. – С. 73–83.
4. Гальчинський А. Іноземні інвестиції: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. – 2005. – № 36. – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/inozemni_investitsiyi_problemi_ta_perspektivi-44588.html
5. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / В. П. Горбатенко. – К., 1999. – С. 181.
6. Инвестиции в Евро-2012 на территории Польши достигли 20 млрд. евро [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rbc.ua/rus/top/show/investitsii-v-evro-2012-na-territorii-polshi-dostigli-20-mlrd-01072012184300.
7. Європейська Хартія про місцеве самоврядування – стандарт місцевої демократії для країн-членів Ради Європи // Правда України. – 1995. – 21 грудня.
8. Конституция Республики Польша от 2 апреля 1997 г., Дневник Законов от 16 июля 1997 г. ± 78, поз. 483 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm.
9. Конституція України, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, №30, ст. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254вр.
10. Оффе К. Культурные аспекты консолидации: заметки об особенностях посткоммунистической трансформации / К. Оффе // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 1998. – № 1. – С. 11.
11. Пуфлер Е. Партійна система незалежної України: особливості формування, тенденції подальшої трансформації / Е. Пуфлер // Нова політика. – 1997. – № 1. – С. 36.
12. Рейтинг инвестиционной привлекательности регионов Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.expert.ua/articles/25/0/1412/.
13. Социал-демократия сегодня. – М., 2002. – С. 8–16.
14. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке / Алексис де Токвиль ; пер. с франц. ; предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М. : Издательство "Весь Мир", 2000. – 560 с.
15. Linz L. Problems of Democratic Transformation and Consolidation – Southern Europe, South America, Post-Communist Europe / L. Linz, A. Stepan // The Johns Hopkins Press. – 1996. – P. 255–292.

В статье рассматривается опыт внедрения реформ в Украине в контексте опыта Республики Польше путем рассмотрения предмета исследования (реформ) сквозь призму трех авторских позиций: институционального, инвестиционного и гражданского. Авторами сделан вывод, что, несмотря на то, что две страны в процессе осуществления реформ могут находиться не только на приблизительно одинаковом уровне своего развития, иметь схожий исторический опыт, могут показывать абсолютно разные результаты в процессе реализации абсолютно одинаковых политических реформ. Связано это, по мнению авторов, с тем, что такой фактор как ментальная готовность одного общества (Польша) и ментальная неготовность другого общества (Украина) к реформированию всех сфер жизни государства приводят к тому, что общества не только по-разному воспринимают результаты реформ, но и по разному выполняют свои функции в данном процессе, в результате чего демонстрируют абсолютно разные результаты в достижении тех или иных реформ.

Ключевые слова: *модернизация, политические реформы, местное самоуправление, доверие населения, инвестиционная деятельность.*

The article shows the experience of reforms implementation in Ukraine in terms of Poland Republic pattern by means of (reforms) research in the light of three author's positions: institutional, investment and civil. The authors have concluded that despite of the fact that two countries implementing reforms can not only be on approximately similar level of their development and having the same historical experience, but they can show absolutely different results in the process of implementation of absolutely similar political reforms. To authors mind, it depends on the following factor – mental readiness of one society (Poland) and mental unreadiness of other society (Ukraine) in terms of reforming of all the state life spheres, that leads to the situation when the societies not only accept reforms differently, but also differently perform their functions in the given process, and consequently they show absolutely different results in achieving one or another reforms.

Key words: *modernization, political reforms, local government, population confidence, investment activity.*

УДК 327 (477)+(438)
ББК 66.3

Наталія Роїк

МІСЦЕВИЙ ПРИКОРДОННИЙ РУХ – ПОШТОВХ ДО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

У статті розглянуто особливості міграційно-візової проблеми на українсько-польському кордоні, порівняно основні аспекти впровадження місцевого прикордонного руху на українсько-польському та українсько-угорському кордонах, а також здійснено спробу дослідити вплив впровадження правил місцевого прикордонного руху на розвиток українсько-польської транскордонної співпраці.

Ключові слова*: місцевий прикордонний рух, візова політика ЄС, українсько-польська транскордонна співпраця.*

Постановка наукової проблеми. Вступ Польщі до ЄС (2004) та приєднання до Шенгенської зони (2007) поклав початок дискусії щодо виникнення нової "берлінської стіни" на українсько-польському кордоні. Такі побоювання мали право на життя, адже, новий підхід ЄС до візової політики, зокрема щодо країн Східної Європи, супроводжувався намаганням зміцнити внутрішню безпеку ЄС, захистити національні території від неконтрольованої міграції та транскордонної злочинності. Особливо гостро ці питання ставилися на українсько-польському кордоні, як найдовшому східному зовнішньому кордоні ЄС.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Питанням місцевого (малого) прикордонного руху вчені та експерти найінтенсивніше почали вивчати в контексті візової політики ЄС десь з 2009 року, тобто з часу дії правил. Серед найбільш помітних досліджень варто назвати розробки Регіональних філіалів Національного Інституту Стратегічних Досліджень у Львові та Ужгороді, які проводили відповідно В.Засадько та С.Мітряєва [4; 9; 11; 12]. Їхні дослідження є достатньо ґрунтовними, проте торкаються або ж впровадження малого прикордонного руху на українсько-польському, або ж на

© Роїк Н., 2013

українсько-угорському кордоні. Таки чином, з одного боку, існує певна кількість публікацій стосовно особливостей впровадження малого прикордонного руху, з іншого боку – наявною є недостатня кіль кількість комплексних монографічних досліджень.

При написанні статті поставлено **мету** розглянути особливості міграційно-візової проблеми на українсько-польському кордоні, порівняти основні аспекти впровадження місцевого прикордонного руху на українсько-польському та українсько-угорському кордонах, а також дослідити вплив впровадження правил місцевого прикордонного руху на розвиток українсько-польської транскордонної співпраці.

Виклад основного матеріалу. В результаті введення віз відбулося зменшення відвідувань сусідніх держав громадянами України. Зокрема у 2002 році, близько 4 млн. громадян виїхало до Польщі, а у 2004 році ця цифра скоротилася до 2 млн [1, с.352]. З розширенням ЄС порушується вільне та інтенсивне спілкування між населенням, зокрема українсько-польського, яке "вибудувалося впродовж десятиліть і завдяки чому вдалося зняти багато стереотипів, вирішити багато застарілих історичних проблем" [12, с.617]. Ця проблема торкнулася і чисельних в Україні національних меншин, зокрема польської – 144,1 тис. (за переписом 2001 року) [11, с.98]. Компактно проживаючи біля кордону, вони отримали ускладнення із спілкуванням з своїми родичами за лінією кордону. З введенням віз для українців під загрозою опинилися можливість вільного спілкування та торгівлі з прикордонними територіями Польщі. Остання завжди відігравала вважливе економічне значення для депресивних земель Польщі.

Приєднання Польщі до Шенгенських умов, де вона прийняла на себе зобов'язання встановити візи для іноземців, фактично загострило не тільки проблему транскордонної міграції, але й проблему прикордонної торгівлі. Важливість прикордонної торгівлі підтверджують результати дослідження Всесвітнього банку. Зазначено, що прикордонна торгівля, яка визначається як "потік товарів та послуг через міжнародні сухопутні кордони у зоні до тридцяти кілометрів від таких кордонів" [16], відіграє вагому роль у забезпеченні засобів існування людей у прикордонних населених пунктах. Перш за все вона "збільшує доходи осіб, що беруть участь у такій торгівлі, водночас зміцнюючи місцеве виробництво та стимулюючи надання послуг (наприклад, складських, транспортних, допоміжних послуг на місцевих ринках)" [16]. Так, прикордонна торгівля пожвавлює соціально-економічний розвиток прикордоння, впливає на підвищення прибутковості прикордонних підприємств. Зокрема, за оцінками українського уряду, на долю "човникової" торгівлі припадало "11% загального обсягу імпорту країни у 1997 році" [7]. На українсько-польських прикордонних територіях такою діяльністю займалася значна кількість населення – "від 100 до 200 тис. осіб" [9, с.86]. За словами Надзвичайного і Повноважного Посла України в Польщі П.Сардачука, висловлених під час польських європейських зустрічей у Варшаві (травень 1998 р.), "українські "човникові" торгівці кожного року інвестували в польську економіку – передусім в східних регіонах – в середньому 2,5 – 3 млрд. доларів США" [23, с.2]. Прикордонна торгівля "збільшує доходи осіб, що беруть у ній участь, водночас активізуючи місцеве виробництво та стимулюючи надання послуг (наприклад, складських, транспортних, допоміжних послуг на місцевих ринках); забезпечує доходи особам, які працюють на ринках, а також тим, що інвестують у створення ринків; знижує ціни на імпортні товари, які доступні споживачам у прикордонних зонах" [14, с.50]. Отже, транскордонна торгівля відіграє вагому роль у соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів.

Приєднання Польщі до ЄС та Шенгенської зони загострило проблему прикордонної торгівлі. Жителі прикордонних територій України, які тепер не могли потрапити до Польщі без візи, перекрили міжнародні магістралі, зокрема не пропускали автомобілі і єдиний потяг через Смільницю з Хирова у Загуж [20] та висловили чіткий намір продовжувати блокувати прикордонні пункти пропуску "Рава-Руська", "Краковець",

“Смільниця”, “Шегиня”, якщо пільговий перетин кордону не запрацює [13]. Такий протест з боку населення підштовхнув органи державної влади України та Польщі до пошуку компромісного рішення у вирішенні проблеми. Механізмом, котрий мінімізував негативні наслідки введення візового режиму став – Інститут місцевого прикордонного руху. Першою країною ЄС, яка спростила перетин кордону для українців, була Угорщина. 18 вересня 2007 року було підписано українсько-угорську угоду про місцевий прикордонний рух. Словаччина стала другою країною, яка завершила переговорний процес щодо укладання аналогічної угоди. 19-20 грудня 2007 року в Братиславі дипломатами України та Словаччини було парафовано угоду про місцевий прикордонний рух.

Угода між Україною і ЄС від жовтня 2006 року про спрощення оформлення віз містить додаток і політичну декларацію стосовно малого прикордонного руху. Режим місцевого прикордонного руху на зовнішніх сухопутних кордонах держав-членів визначений правилами Європейської комісії від 5 жовтня 2006 року, які доповнюють Шенгенську Конвенцію [6, с.246-247] На основі вищенаведених документів, були укладені угоди про перетин українсько-угорського та українсько-словацького кордонів, що полегшило перетин кордону населенню, яке проживає в п’ятидесятикілометровій прикордонній зоні. Дані ініціативи лягли в основу укладання угоди про малий прикордонний рух на українсько-польському кордоні – найдовшому з усіх зовнішніх східних кордонів країн-членів Євросоюзу.

Затяжний процес узгодження та оформлення Угоди про правила малого прикордонного руху був пов'язаний перш за все з питанням безпеки у візовій політиці. Я.Кісілевський, представник Консульського департаменту Міністерства закордонних справ Польщі, заявив: “Філософія контролю після вступу в Шенгенську зону полягатиме в усуненні всіх внутрішніх бар’єрів та посиленні контролю в рамках всієї території Шенгенської зони” [9]. Укладення Угоди українська сторона розглядала як один з найбільш ефективних інструментів пом’якшення для України негативних наслідків приєднання Польщі до Шенгенської угоди. Відсутність Угоди мала негативний вплив на і так доволі складну ситуацію на українсько-польському кордоні та у прикордонній зоні, а також стала однією з найважливіших причин виникнення у січні-лютому 2008 року протестних акцій громадян на державному кордоні та біля приміщення Генерального Консульства Республіки Польща у Львові.

Варто зауважити, що намір укласти таку Угоду українська сторона висловила під час проведення українсько-польських консультацій з консульсько-правових питань, які відбулися у Варшаві в листопаді 2006 року. У березні 2007 р. на адресу МЗС Республіки Польща була надіслана нота МЗС України з пропозицією укладення згаданої Угоди. Ця проблематика обговорювалася також під час засідання Консультаційного комітету при Президентах України та РП у Варшаві в листопаді 2007 р.

Аналізуючи зміст міжурядового договору, парафованого 4 березня 2008р. у Варшаві міністрами закордонних справ обох країн, необхідно відмітити, що документ передбачав спрощений порядок перетину кордону мешканцями прикордонних областей України і Польщі, які проживають у межах 50-км зони від спільного державного кордону. Саме навколо питання угоди про страхування здоров’я, включення до переліку з української сторони міст Львова та Дрогобича, а з польської – м. Замостя точилася найбільша дискусія. Оскільки 50 км. лінія лише перетинає ці міста, то вони не потрапили до зони повністю. Польська сторона запропонувала виключити з переліку всі ці населені пункти, оскільки їх входження до переліку пунктів поза межею 50 км прямо суперечить відповідному регламенту ЄС і не буде погоджено Єврокомісією, що заблокує укладення угоди. Враховуючи наведені аргументи, українська делегація погодилася з вказаною пропозицією. Україно-польська угода про малий прикордонний рух (вра-

ховуючи 50 км зону) включала б "понад 1545 міст України та близько 1,5 млн. осіб, а з польської сторони – 1822 міста Люблінського та Підкарпатського воєводства з 800 тис. осіб" [30].

Слід відзначити, що міжурядова угода, підписана 28 березня 2008 року Прем'єр-міністрами України Ю.Тимошенко та Польщі Д.Туском, містила ряд розбіжностей в позиціях українсько-польської сторони та Європейської Комісії. Європейська Комісія передала до Міністерства закордонних справ України застереження щодо українсько-польської угоди. Застереження стосувалися ширини прикордонної зони та порядку медичного страхування. МЗС України заперечувало можливість перегляду договору між Україною та Польщею про малий прикордонний рух. За наполяганням Європейської Комісії Україна та Польща змушені були звузити ширину прикордонної зони та підписати протокол до угоди про малий прикордонний рух щодо зменшення прикордонної смуги з 50 км до 30 км та зміни порядку медичного страхування. Протокол до міжурядової угоди підписали Надзвичайний і Повноважний Посол України у Республіці Польща О.Моцик і віце-міністр МЗС Польщі А.Кремер.

Українсько-польська угода про малий прикордонний рух, розроблена на виконання Постанови Європейського парламенту та Ради ЄС від 20 грудня 2006 року (Regulation (EC) № 1931/2006) [28], встановлює правила місцевого прикордонного руху через зовнішні сухопутні кордони держав-членів та вносить зміни до положень Шенгенської конвенції. Угода між урядом Польщі та України про засади малого прикордонного руху вступила в дію з 1 липня 2009 року й укладена з метою впорядкування та налагодження прикордонного руху.

Угодою передбачено, що мешканці прикордонної зони отримуватимуть дозволи на спрощений перетин кордону з правом перебувати в межах прикордонної зони сусідньої держави терміном до трьох місяців упродовж шести місяців з дати в'їзду. При цьому термін безперервного перебування не має перевищувати 60 днів з дати в'їзду. Умовою для отримання дозволу є "трирічний термін постійного проживання в населених пунктах прикордонної зони" [17]. Право на отримання дозволу мають також члени сімей (подружжя, діти тощо), навіть якщо вони постійно проживають у прикордонній зоні менш, ніж три роки. Польська сторона погодилася на пропозицію української сторони включити до переліку населених пунктів прикордонної зони всі поселення в межах 30 км від кордону, взявши за основу адміністративного розподілу область з українського боку та воєводство з польського.

В Угоді з Угорщиною про малий прикордонний рух від 19 вересня 2007 року фактично включені всі населені пункти в 50-кілометровій зоні по обидва боки кордону. Перебування на сусідній території дозволяється максимум 90 днів. Дозвіл на спрощений перехід кордону може отримати мешканець, який постійно проживає на прикордонній території мінімум 3 роки. Термін дії дозволу на спрощений перетин кордону становить мінімум один рік і максимум п'ять років, але не може перевищувати терміну дії закордонного паспорта [11, с.93]. У зону дії українсько-угорської угоди про малий прикордонний рух включено 384 українських та 244 угорських населених пунктів, можливість вільного пересування мають 750 тис. українців, жителів прикордонних територій [6, с.246].

Зауважимо, що Угода не тільки окреслює правила місцевого прикордонного руху між державами Договірних Сторін, але й визначає зміст "місцевого прикордонного руху", згідно з яким малим прикордонним рухом вважається регулярний перетин спільного кордону держав Договірних Сторін жителями прикордонної зони держави однієї Договірної Сторони з метою перебування у прикордонній зоні держави іншої Договірної Сторони з суспільних, культурних або сімейних причин та з обґрунтованих економічних причин, які, відповідно до національного законодавства держави іншої До-

говірної Сторони, не визнаються прибутковою діяльністю протягом періоду, який не перевищує термінів перебування, встановлених у цій Угоді [17]. А також наводиться визначення "прикордонної зони", якою є територія адміністративних одиниць держав Договірних Сторін, наведених у Додатку 1 до цієї Угоди, яка не перевищує 30 кілометрів від спільного кордону; якщо частина такої адміністративної одиниці лежить на відстані між 30 та 50 кілометром від лінії кордону, то вона все одно визнається частиною прикордонної зони [17].

Підписання Угоди про малий прикордонний рух дозволило не тільки пом'якшити негативний вплив Шенгену, але й забезпечило оптимальну організацію функціонування кордону – оновлення та осучаснення пропускних пунктів на українсько-польському кордоні, підвищення пропускної здатності українських митниць, покращення стану 4 доріг міжнародного значення. Угоди про малий прикордонний рух С.Мітряєва називає "реальною умовою регіонального розвитку та новим невикористаним резервом транскордонного співробітництва" [11, с.91]. Угода про малий прикордонний рух стала виявом розуміння реалій прикордоння.

Зважаючи на неналежний рівень конкурентоздатності прикордонних регіонів [2], спрощений перетин кордону дозволив, хоча б частково, подолати депресивність територій, посприяв розвитку туристичної галузі економіки. До прикладу, у Бещадах, Устриках Дольних до часу введення віз українці становили 90% від загальної кількості туристів [8]. Отже, Угоди позитивно вплинули на рівень безробіття та соціальної напруги, оскільки значна кількість населення залучена до прикордонної торгівлі, що сприяє покращенню життєвого рівня населення.

Помітною є взаємовигідність підписання Угоди про правила малого прикордонного руху як для Польщі, так і для України, зокрема у вирішенні питання зайнятості населення. Адже, "ефективні транскордонні взаємовідносини зумовлені, перш за все, обсягами і глибиною проникнення взаємних контактів у багатоплощинному вимірі" [21, с.1]. Тобто контактами між установами, суб'єктами господарювання, громадськими організаціями і безпосередньо між людьми. У цьому контексті варто відмітити, що прикордонний рух є виявом рівня суспільної і економічної діяльності країн.

Одним із факторів повноцінного функціонування кордону є налагоджений, постійний рух населення та належний рівень прикордонної інфраструктури. Проблема прикордонної інфраструктури має особливе значення з огляду на довжину східного кордону ЄС. Зокрема з приєднанням чотирьох з семи країн-сусідів – Польщі, Словаччини, Угорщини в 2004 році та Румунії в 2007 році до ЄС зросла загальна довжина українського кордону з Євросоюзом до 1400 км [27, с.150]. Загалом новий східний кордон ЄС тепер складає близько 5500 км, де 4200 км кордону належить новим членам ЄС [26, с.179]. Польський кордон з державами, які не є членами ЄС, складає 1185 км, з них: 232 км з Калінінградською областю, 418 км з Білоруссю і 535 км з Україною [24, с.5]. При цьому, на українсько-польському кордоні функціонує тільки 12 пунктів пропуску, з яких 6 автомобільні [15]. Прикордонна інфраструктура на українсько-польському кордоні в порівнянні з польсько-німецьким різко відрізняється. Українсько-польський кордон є найменш облаштований переходами. Відстань між прикордонними переходами на українсько-польському кордоні становить більше 50 км, а на польсько-німецькому – біля 15 км [25, с.631; 29, с.15]. На східному кордоні ЄС (кордон з Росією, Білоруссю та Україною становить 3 тис. км) функціонує 6 пунктів пропуску на кордоні з Росією, з Білоруссю – 13 , з Україною – 12, з них 6 автомобільних. Всього – 31 перехід, що на багато менше в порівнянні з польсько-німецьким та чесько-польським кордонами. Натомість на польсько-німецькому кордоні до вступу в Шенгенську зону було тільки автомобільних – 24 переходи (а всього 36), на польсько-чеському – 48 переходів, а на польсько-словацькому – 21 перехід. [24, с.15] Стан та облаштованість польсько-німецького

кордону, який довший час був західним кордоном ЄС, доводить про позитивний вплив сусідства Польщі з ЄС, а також показує, що таке сусідство сприяло розвитку прикордонних регіонів**.**

Недостатня кількість пунктів пропуску на кордоні, пропускна спроможність яких не відповідає рівню розвитку економічних та культурних відносин України з європейськими країнами, перевантаження пунктів перетину кордону на 20-50% від проектної пропускної спроможності, асиметрія розмірів та пропускної спроможності з української та польської сторін, "неефективність використання потужностей, неузгодженість програм та проектів облаштування нових МПП, неефективність "зелених коридорів" внаслідок штучного ускладнення процедури перетину кордону польською стороною після вступу Польщі до ЄС, відсутність сучасних інформаційно-комунікативних технологій документообігу та сервісної інфраструктури на території митниць і прикордонних територій з української сторони створюють значні черги на кордоні, погіршують туристичний імідж України, спричиняють труднощі перетину кордону, провокують контрабанду і корупцію" [14, с.60]. Розуміючи подібні виклики сусідства з ЄС, Україною і Польщею протягом останніх років послідовно проводиться робота щодо створення нових та реконструкції старих пунктів пропуску. Зокрема на українсько-польському кордоні планують побудувати та відкрити 3 пункти пропуску – "Грушів-Будомєж" та "Угринів –Долгобичув" та "Нижанковичі-Мальховіце". Інші три пункти пропуску – Белз-Будинін, Млинець-Бистре, Боберка-Смольник, які були запропоновані українською стороною для будівництва, відхилені Польщею через слабку дорожню інфраструктуру України. Особливо актуальним будівництво пунктів пропуску стало напередодні проведення ЄВРО – 2012. Брак достатньої кількості дорожніх, велосипедних, піших, залізничних переходів на українсько-польському кордоні утруднює прикордонну співпрацю та підсилює бар'єрність східного кордону ЄС. Отже, проблема переходів від України вимагає додаткової уваги і фінансування. Розвинута прикордонна інфраструктура сприяє регіональному розвитку і транскордонному співробітництву.

Не дивлячись на недосконаліть прикордонної інфраструктури, за 2010 р. Кількість громадян Польщі та України, що перетнули українсько-польський кордон, зросла більше, ніж удвічі, у порівнянні з попереднім роком. Пожвавлює прикордонну міграцію малий прикордонний рух. Зокрема у І кварталі 2010 року в рамках малого прикордонного руху (МПР), українсько-польський кордон перетнуло 538,7 тис. осіб, що становить 32,7% перетинів на цій ділянці кордону, що в порівнянні з IV кварталом 2009 року на 75% більше. Найбільшу кількість разів населенням кордон був перетнутий в пункті пропуску Медика, де є автомобільний і пішохідний переходи. Відсоток людей, які перетнули польсько-український кордон у рамках малого прикордонного руху декілька разів у тиждень складає – 70%, декілька разів у місяць – 22% [22, с.6]. У другому півріччі 2010 року продовжувала зростати інтенсивність транскордонної міграції, що свідчить про збільшення кількості потенційних споживачів на прикордонних територіях. У ІІІ кварталі 2010 р. українсько-польський кордон перетнули 1116 тис. поляків та 2615 тис. українців, з них 1035 (39,6%) – у межах малого прикордонного руху. Високою є частота перетину кордону українцями. Загалом за ввесь 2010 рік в рамках малого прикордонного руху прикордонники зафіксували 3,6 млн. перетинів із близько 9 млн. усіх перетинів кордону українцями [10]. У структурі громадян України, що перетнули українсько-польський кордон, 53,9% припадає на особи, що робили це кілька разів на тиждень, для громадян Польщі цей показник становить 42,4% [14, с.52–53].

Процеси, пов'язані з МПР, мають велике значення у розвитку транскордонних територій. Найбільша інтенсивність прикордонного руху, стосується території до 50 км. Варто зазначити, що в 2010 році "близько 63% витрат іноземців у Польщі залишено на

території до 50 км, відповідно 49% витрат іноземців, які перетнули кордон згідно МПР, залишено на території до 30 км" [22, с.8]. З точки зору суб'єктивності, може видатися, що МПР є корисним виключно для українців. Проте, статистика засвідчує інше – МПР є не менш корисним для Польщі, як і для України. Якщо проаналізувати видатки осіб, що перетнули українсько-польський кордон в межах МПР, то побачимо наступне.

За даними дослідження польського комітету статистики (GUS) українці в 2010 році приватно придбали у Польщі товарів на майже 800 млн. доларів (за поточним курсом) [10]. Оціночна вартість видатків іноземців у Польщі, які перетнули українсько-польський кордон у рамках малого прикордонного руху в І кварталі 2010 року становила близько 96,2 млн. злотих (це 13,8% видатків іноземців на всьому зовнішньому кордоні ЄС), що на 50,7% більше в порівнянні з останнім кварталом 2009 року. Середні видатки в розрахунку на одну особу, яка перетнула українсько-польський кордон у межах МПР складають приблизно 358 злотих. Найбільше витрачено в Польщі на будівельні матеріали – 133 злотих, побутові товари – 64 злотих, місцеві вироби – 43 злотих [22, с.7].

Якщо підсумувати, то в І кварталі 2010 року витрати українців у межах малого прикордонного руху на купівлю товарів у Польщі становили 406, 5 млн. злотих, а витрати поляків в Україні – 70, 9 млн. злотих. Імпорт в Україну з Польщі в І кварталі 2010 року склав 2 494, 1 млн. злотих, натомість експорт з України в Польщу – 882,7 млн. злотих [22, с.11]. Отже, витрати українців у Польщі і поляків в Україні у межах малого прикордонного руху становлять значну частину зовнішньоторговельного обороту обох країн.

Підписання угоди про малий (місцевий) прикордонний рух між Польщею та Україною від 28.03.2008 р., яка почала практично діяти з липня 2009 р., та запровадження карти поляка стали серйозним поштовхом для розвитку транскордонного співробітництва. Так, карта поляка наявна у 5,5% українців, що відвідують Польщу. Кількість фактів перетинів у рамках малого прикордонного руху складає 21,2% від загальної кількості перетинів українсько-польського кордону [4]. Зауважимо, що найбільшу кількість дозволів на малий прикордонний рух видає Генеральне консульство Польщі у Львові – 29703 у 2010 р. Причому у консульських установах Польщі відсоток відмов є найменшим, а саме 0,3-0,8% в 2010 році. До прикладу, більш прискіпливо у цьому напрямі працює Генеральне консульство Словаччини в Ужгороді, де видано найменшу кількість дозволів (623), а рівень відмов є найвищим (26,2%) у порівнянні з іншими консульськими установами [14, с.50]. У зв'язку з економічними вигодами МПР, найбільшою економічною активністю і обміном між громадянами України та Польщі, у березні 2011 року Міністерство закордонних справ України пропонує Польщі збільшити зону дії малого прикордонного руху з 30 до 50 км. Про це заявив посол з особливих доручень МЗС України М.Бородич під час засідання міжурядової координаційної українсько-польської ради [18]. Проте змін не відбулося – зона дії малого прикордонного руху на українсько-польському кордоні становить 30 км. Отже, важливим елементом налагодження перетину кордону було впровадження МПР, котрий допомагає все більшій кількості осіб на українсько-польському кордоні. Малий прикордонний рух сприяв налагодженню контактів між мешканцями прикордоння, що позитивно впливає на розвиток територіальних громад та прикордоння України і Польщі. Впровадження малого прикордонного руху значно вплинуло на пожвавлення прикордонного руху та прикордонної торгівлі.

Подібного очікують від Угоди про засади малого прикордонного руху між урядом Польщі і Білорусії, підписаної 12 лютого 2010 року.

Аналізуючи українсько-польську транскордонну міграцію, зокрема і в контексті МПР, бачимо одну особливість – обмежена кількість прикордонних переходів не змен-

шувала потік людей та транспортних засобів на українсько-польському кордоні, хоча мала безпосереднє значення та вплив на динаміку руху через кордони. До прикладу, німецько-польський кордон у 2005 році перетнуло майже 100 тис. осіб, тоді як українсько-польський – майже 20 тис. осіб. У 2005 році, в порівнянні з 2004 роком, на українсько-польському кордоні помітною зросла кількість перетинів кордону. В 2004 році українсько-польський кордон перетнуло 12163967 осіб, а в 2005 році – 17824836 осіб, тобто кількість перетинів кордону в 2005 році збільшилася на 146,5% [24, с.20]. У 2005 році в порівнянні з 2004 роком пасажиропотік на українсько-польському кордоні зріс на 36 відсотків, а перетин кордону транспортними засобами збільшився на 32 відсотки [5]. В обох випадках помітною є значна динаміка росту пасажиропотоку, що підтверджує активність прикордонних зв'язків та торгівлі, не дивлячись на недостатній рівень прикордонної інфраструктури. Проте ситуація змінилася із введенням віз. Якщо у 2005 році українсько-польський кордон "перетнуло 17,8 млн. осіб, а в 2006 р. – 19,5 млн. осіб, то в І половині 2007 року бажаючих відвідати Україну було 9,8 млн. осіб, що на 6,4% менше в порівнянні з 2006 роком" [3, с.36]. Тенденція росту пасажиропотоку через українсько-польський кордон збереглася і в наступні роки. Зокрема, впродовж 2010 року західну ділянку кордону перетнуло 23,5 млн. осіб, що на 1,5 млн. більше, аніж у 2009 році. Причому прикордонники підрахували, що кількість українців, які перетинали кордон у 2010 році зросла аж на 22%, а от іноземців навпаки поменшало на 8% [19]. Тільки у І кварталі 2010 року новий кордон ЄС перетнуло 1,3 млн. осіб, що на 33,0% менше в порівнянні з І кварталом 2009 року. Найбільше осіб перетнуло саме українсько-польський кордон – 62,2% (від усіх перетинів зовнішнього кордону ЄС), на половину менше перетнули кордон з Білоруссю (31,2%) і найменше – 6,6% з Росією [22, с.1]. Аналіз прикордонного руху доводить, що метою подорожей до Польщі і України є перебування саме на прикордонній території. Про це свідчать наступні факти. Зокрема середній час перебування українців у Польщі – 2,6 дні, а німців – 1,8 день, словаків – 1 день, чехів – 1 день, що впливає, відповідно і на рівень видатків іноземців в Польщі [24, с.21]. Інший підтверджуючий факт – в І кварталі 2010 року особи, перетинаючи зовнішній кордон ЄС, найчастіше (76% іноземців в Польщі і 62% поляків) проживали на території до 50 км від кордону. На території до 100 км перебувало тільки 7% осіб [22, с.7–8]. Як бачимо, введення правил малого прикордонного руху на українсько-польському кордоні пожвавило пасажиропотік та прикордонний рух.

Отже, угоди про малий прикордонний рух між Польщею та Україною, між Угорщиною та Україною, з урахуванням зауважень Європейської Комісії, можна вважати компромісним документом, який відкриває нові можливості для поглиблення співпраці між як Україною і ЄС, так і Україною і Польщею. Угода стала виявом збереження національних інтересів у сфері візової політики України. Безперечно, візова політика ЄС вплинула на українсько-польську транскордонну співпрацю. Введення віз для українців послабило рівень міжлюдських взаємин, зокрема жителів прикордоння. Підписання Угоди про правила місцевого прикордонного руху між Польщею та Україною, а також запровадження "карти поляка", стали серйозним поштовхом для розвитку транскордонної співпраці.

1. Амброзяк А. Наслідки вступу Польщі до ЄС для міграційної політики України / А. Амброзяк // Wyzwania współpracy – transgranicznej. Polska-Ukraina 2006 / [pod red.P.Bieńczak, S.Partyckiego]. – Chelm : Sowa, 2006. – С.351–356.
2. Аналітичні записки щодо проблем і подій суспільного розвитку 2008 рік. Напрями підвищення конкурентноспроможності прикордоних регіонів у контексті євроінтеграційних процесів / Регіональний філіал НІСД у Львові [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/Monitor/may/9_3.htm#_ftnref8.

3. Гук Б. До якого протоколу віднести цю справу? Чи тільки дипломатичного? [Електронний ресурс] / Б. Гук // "Наше слово". – 2008 – № 43. – 26 жовт. – Режим доступу : http://nslowo.pl/content/view/189/135/.
4. Засадко В. Вплив міграційно-візової політики ЄС на розвиток транскордонного співробітництва України та Польщі [Електронний ресурс] / В. Засадко // Аналітична записка. – Режим доступу : // http://www.niss.gov.ua/articles/279/#_ftnref1.
5. Інтерв'ю Надзвичайного і Повноважного Посла України в Республіці Польща О. Моцика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukraine-emb.pl/ukr/interview.php?id=68.
6. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції : [монографія] / Є. Кіш. – Ужгород : Поліграф центр "Ліра", 2008. – 440 с.
7. Лист Посольства України в Брюсселі від 04.03.1999р. №49/1-37/ОЗМІ// Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України, ф. 2. Міжнародні договори, оп. №6, спр. №040.
8. Логінов Я. Стратегія розвитку українсько-польського кордону і прикордонних територій: економічний, соціальний і політичний аспекти // Незалежний культурологічний часопис "Ї". Україна-Польща: перспективи кордонів. – Режим доступу : // www.ji-magazine.lviv.ua/ji-junior/loginov/loginov-ukr.htm.
9. Малий прикордонний рух: відповідь на виклики Шенгену / Матеріали міжнародного "круглого столу" експертів 18 жовтня 2007р., м.Ужгород [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/book/Uzhg2007/05.htm#a1.
10. Малим прикордонним рухом українці винесли до Польщі $270 млн [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : http://tyzhden.ua/News/22965
11. Мітряєва С. Роль Карпатського регіону у відпрацюванні нових моделей візової політики на кордоні ЄС та України / С. Мітряєва // Карпатський регіон та його роль у забезпеченні безпеки і співробітництва в Європі : матеріали Міжнар. конф., 11–12 червня 2008 р., м. Ужгород / [гол. ред. С. І. Мітряєва]. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 88–99.
12. Мітряєва С. Розширення Шенгенського простору до кордонів з Україною: наслідки та перспективи / С. Мітряєва, А. Кричевський, Ю. Мансвєтов // Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : [монографія] / за ред. Ю. Рубана. – К. : НІСД, 2008. – С. 609–618.
13. Міністр Огризко завтра рятуватиме "Рава-Руську", "Краковець", "Смільницю" та "Шегині" від облоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. zik.com.ua/ua/news/2008/0303/128157.
14. Механізми та інструменти використання переваг інтеррегіонального та транскордонного співробітництва у підвищенні конкурентноспроможності західних регіонів України. Аналітична доповідь [Електронний ресурс] / [під ред. В. І. Волошин, Т. Г. Васильців, Н. А. Мікула, В. В. Борщевський, І. Г. Бабець, В. В. Засадко, Ю. В. Мігущенко]. – Львів. – 2011. – Режим доступу: // http://lv.niss.gov.ua/content/articles/files/Zbirnuk_-294a9.pdf
15. Перелік пунктів пропуску через державний кордон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pvu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=47724&cat_id=46453.
16. Розвиток транскордонного співробітництва України в умовах розширеного ЄС. Аналітичні записки щодо проблем і подій суспільного розвитку. Грудень. 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/Monitor/Desember/11.htm.
17. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про правила місцевого прикордонного руху від 28 березня 2008 року // Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України, ф. №2. Міжнародні договори, оп. №6, спр. №5381.
18. Україна пропонує Польщі збільшити зону малого прикордонного руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : http://tyzhden.ua/News/18077
19. Українці стали активніше перетинати західний кордон [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : http://www.dw.de/українці-стали-активніше-перетинати-західний-кордон/a-14770130-1.
20. Українці заблокували прикордонний пункт Смільниця у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.novunar.com/ua/politics/20618.
21. Шаповалова О. Східна Європа в європейській системі міжнародних відносин [Електронний ресурс] / О. Шаповалова // Зовнішні справи. – 2010. – № 2. – Режим доступу до журн. : http://www.uaforeignaffairs.com/article.html?id=455.
22. Badanie obrotu towarów i usług w ruchu granicznym na granicy zewnętrznej Unii Europejskiej na terenie Polski w I kwartale 2010 roku [Електронний ресурс] / Materiał na konferencję prasową w dniu 26 maja 2010 r. – Rzeszow : Urząd Statystyczny, 2010. – С. 1–14. – Режим доступу : http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/rzesz/ASSETS_Bad_obrotu_gran_I_kw_2010.pdf.
23. Hud B. Kwestia granicy we współczesnych stosunkach ukraińsko-polskich [Електронний ресурс] / B. Hud. – Режим доступу : http://www.univ.rzeszow.pl/nauka/konferencje/rl_most/03-Hud.pdf.

24. Kawałko B. Granica wschodnia jako czynnik ożywienia i rozwoju społeczno-ekonomicznego regionów prygranicznych. Synteza [Електронний ресурс] / B. Kawałko // Strategia rozwoju Polski wschodniej do 2020 r. – Warszawa : Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2006. – listopad. – Режим доступу : http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/poziom_regionalny/strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/zespol_ds_strategii/Granica_Wschodnia_Kawalko.pdf.
25. Kawałko B. Granica wschodnia jako czynnik ożywienia i rozwoju społeczno-ekonomicznego regionów prygranicznych. Synteza [Електронний ресурс] / B. Kawałko. – Режим доступу : http://www.mrr.gov.pl/-rozwoj_regionalny/poziom_regionalny/strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/dokumenty/Documents/b3fd8a3c919b4f59a5d7b1be771706a7Kawako.pdf. – S. 621–653.
26. Kosiedowski W. Regiony Europy Środkowo-Wschodniej w procesie integracji ze szczególnym uwzględnieniem wschodniego pogranicza Unii Europejskiej / W. Kosiedowski. – Toruń. : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu M.Kopernika, 2008. – 344 s.
27. Kozlovs'kyj I. Euroregions as Instrument of European Integration for Ukraine / I. Kozlovs'kyj // Eastern Policy of the European Union: role of Poland, case of Ukraine / [Edited by Alojzy Z. Nowak, D. Milczarek, B. Hud', J. Borkowski]. — Warszawa : Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego "KART", 2008. – S. 147–165.
28. Regulation (EC) № 1931/2006 of the European parlament and of the council of 20 December 2006 laying down rules on local border traffic at the external land borders of the Member States and amending the provisions of the Schengen Convention / 30.12.2006 EN / Official Journal of the European Union. – L 405. – 22c. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.-do?uri=OJ:L:2006:405:0001:0022:EN:PDF
29. Szul R. Transformacja a rozwój obszarów przygranicznych / R. Szul // Rola granicy i współpracy transgranicznej w rozwoju regionalnym i lokalnym / [pod red. A. Mync i R. Szula]. – Warszawa : Wydawnictwo Rolewski, 1999. – S. 11–24.
30. Umowa o małym ruchu granicznym obejmie ok. 1.5 mln Ukraińców [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.puoep.org/show_news.php?id=1736.

В статье рассмотрены особенности миграционно-визовой проблемы на украинско-польской границе, сравнино основные аспекты внедрения местного приграничного движения на украинско-польской и украинско-венгерской границе, а также предпринята попытка исследовать влияние внедрения правил местного пограничного движения на развитие украинско-польского трансграничного сотрудничества.

Ключевые слова: *местное пограничне движении, визовая политика ЕС, украинско-польское трансграничное сотрудничество*.

The features of migratory-visa problem are considered on a ukrainian-polish border, the main aspects of introduction of local bordering motion are compared on ukrainian-polish and ukrainian-hungarian borders, and also an attempt to investigate influence of introduction of rules of local bordering motion on development of ukrainian-polish transbordering cooperation is carried out.

Key word: *local bordering motion, visa policy UE, ukrainian-polish transborder cooperation*.

УДК 327.33
ББК 66.4

Марія Сенич

МІЖ БЕРЛІНОМ І ПАРИЖЕМ: СПІВПРАЦЯ БОГДАНА ОСАДЧУКА І ЄЖИ ҐЄДРОЙЦЯ

Видатний український політолог і публіцист, речник польсько-українського порозуміння Богдан Осадчук протягом десятиліть був найближчим українським співробітником Єжи Ґедройця – редактора польського еміграційного часопису "Kultura", який виходив в Парижі з 1947 до 2000 року. Їх об'єднувала справа досягнення польсько-українського примирення, а співробітництво полягало у публіцистичній діяльності, пропагуванні спільних ідей, розробці різноманітних проектів і підготовці заходів, спрямованих на налагодження польсько-українського діалогу.

Ключові слова: *Богдан Осадчук, Єжи Ґедройц, польсько-українське примирення, польсько-українські відносини*

Видатний український публіцист і політолог, професор Богдан Осадчук був прихильником польсько-українського порозуміння ще з молодих років. Опинившись після війни на еміграції в Німеччині, він розпочав пошуки своїх однодумців і знайшов їх у колективі паризької "Kultury" на чолі з редактором Єжи Ґедройцем. Їхнє знайомство відбулося в 1950 р. на Конгресі Свободи культури, організованому американськими і європейськими інтелектуалами у Західному Берліні [5, с.125–126; 23]. Невдовзі після цієї зустрічі Б.Осадчук став постійним співробітником паризького часопису. У своїх спогадах він пише, що редактор завойовував прихильників своєю харизмою, гідною подиву наполегливістю і стійкістю, що у "Kulturze" знайшов те, за що боровся у розмовах зі своїми польськими колегами: за сміливість нових пропозицій, за перемогу над віковими упередженнями, за усвідомлення спільних інтересів в ім'я свободи [4, с.139; 38, s. 206]. Український публіцист цінував Є.Ґедройця як особистість, яка зуміла пробудити нове політичне мислення, особливо серед молодого покоління поляків і українців, як ініціатора і посередника у діалозі між російськими й українськими демократами на еміграції.

Б.Осадчук допоміг Є.Ґедройцю встановити контакти з українськими діячами на еміграції: Б.Левицьким, І.Багряним, І.Кошелівцем, І.Лисяком-Рудницьким, В.Витвицьким, Ю.Лавріненком. Як кореспондент провідних німецьких і швейцарських видань – "Neue Zürcher Zeitung", "Vaterland", "Die Neue Zeitung" "Der Tagesspiegel", "Morgenpost" – був головним інформатором західної громадської думки про східноєвропейські справи. Б.Осадчук часто надавав інформаційну підтримку акціям Є.Ґедройця, особливо в часи, коли радянський режим намагався різними способами підірвати вплив часопису в союзних республіках. Так, Б.Осадчук під псевдонімами Aleksander Korab та o.k. популяризував спільні ідеї, часто рецензував видання видавничого дому "Kultury", статті та декларації, що з'являлися на шпальтах паризького часопису, особливо, публіцистику Ю.Мєрошевського. Сам Є.Ґедройць у листах називав таку діяльність "publicity" для "Kultury". Професія журналіста давала Б.Осадчуку можливість присутності на різноманітних заходах, що сприяло встановленню за його посередництвом цінних для Є.Ґедройця контактів із західним і американським світом.

Початок співробітництва між редактором "Kultury" та українським публіцистом ознаменував появу у 1952 р. нової рубрики в часописі – української хроніки. У вступі до хроніки зазначалося, що вона є першою спробою представлення висловлювань українців у польсько-українських справах і має на меті знайомити польського читача з основними подіями в політичному, економічному та духовному житті України [3, с.68; 6, s.125]. Протягом довгих десятиліть Б.Осадчук був її автором. Послуговуючись в

© Сенич М., 2013

“Kulturze” псевдонімом Berlinczyk, Б.Осадчук почав також вести німецьку хроніку, аналізуючи життя по обидва боки “берлінської стіни”.

Спільною акцією на початку співпраці було також заснування німецькомовного інформаційного бюлетеня “SOF” – “Stimmen zu Osteuropäishen Fragen”, який Б.Осадчук видавав разом із берлінським кореспондентом “Kultury” Є.Продзинським на кошти Є.Ґедройця. Часопис мав інформувати німців про ситуацію у східній Європі, про еміграцію, а також про різні події в культурній сфері. Однак через фінансові труднощі “SOF” перестав виходити, проіснувавши від червня 1952 р. до січня 1953 р. [42, s.102]. Інший проект – заснування при “Kulturze” українського квартальника під редакцією Б.Осадчука, І.Кошелівця та І.Лисяка-Рудницького також не вдалося реалізувати через брак коштів [3, с.323, 325–326].

Б.Осадчук і Є.Ґедройць усвідомлювали, що успіх визвольної боротьби народів Радянського Союзу залежить від досягнення ними міжнаціонального примирення: тоталітарний режим здатний придушити виступ однієї нації, але не всезагальну революцію, влада ж завжди використовуватиме міжнаціональні конфлікти для ослаблення спільного фронту. Тому польсько-українське зближення стало їхнім спільним завданням. Вони пропагували ідеї примирення, займалися підготовкою з’їздів, проведенням спільних польсько-українських конференцій, святкуванням ювілеїв. Зокрема, вони виступили організаторами проведення другої польсько-української наукової конференції у Мюнхені у 1980 р. (перша проходила в Гамільтоні у 1977 р.) [15; 17; 20; 19; 43, s.68–70].

Б.Осадчук пропонував Є.Ґедройцю стати ініціатором переговорів між польським та українським урядами на еміграції, які у свій час зайшли в глухий кут. Є.Ґедройць намагався зацікавити Б.Осадчука співпрацею з “Голосом Америки” та керівництвом його українською секцією, що могло б принести багато користі для спільної справи [3, с.98–100].

“Kulturze” часто доводилось “пливти проти течії”, намагаючись переконати еміграцію у тривалій коекзистенції двох ворогуючих систем і неможливості визволення та повернення втрачених земель внаслідок очікуваної війни між Америкою та СРСР [3, с.109, 155–156, 163].

Другим нелегким завданням часопису було подолання міжнаціональних стереотипів, тому в ньому багато місця приділялося об’єктивному висвітленню історії українського й польського народів. В цьому контексті варта уваги гучна історія доктора Оберлендера, колишнього політичного офіцера батальйону “Нахтігаль”, якого обвинувачували у вбивстві 3 липня 1941 р. тисячі мешканців Львова, в тому числі 38-ми польських професорів. Український історик Б.Левицький доводив непричетність українського батальйону до вбивства польських професорів. Вчений стверджував, що всі фронтові частини німецької армії мали виконувати завдання суто військового характеру. Справи безпеки на окупованих територіях належали до компетенції спеціальних частин “Sicherheitsdienst”. Так як “Нахтігаль” був військовою одиницею, йому не можна було займатися справами безпеки [22, s.174, 182]. Б.Осадчук стверджував, що звинувачення українців з “Нахтігаль” у вбивстві професорів є намаганням перекласти на них відповідальність за звірства, вчинені НКВД у львівських в’язницях напередодні захоплення Львова німцями [7, s.138]. Наступ німців у червні 1941 р. на з західні терени Радянського Союзу зумовив повний хаос, працівники безпеки отримали з Москви наказ евакуювати за всяку ціну політичних в’язнів на схід. Оскільки це розпорядження неможливо було виконати в часі, розпочали акцію жорстоких розстрілів [22, s.173].

Б.Осадчук був учасником численних акцій Є.Ґедройця, він неодноразово інформував про події, що розгорталися навколо “Kultury”, у західній пресі, особливо про заходи радянської влади з метою підірвати впливи часопису в союзних республіках [3,

с.183]. В одній зі своїх статей (у швейцарській "NZZ") він назвав "Kulturę" "головним ідеологічним ворогом" режиму [3, с.311]. Є.Ґедройць видавав твори письменників, заборонених в Радянському Союзі (т. зв. "inedit"), а праці, видані в домі "Kultury", відразу ж заборонялися на території СРСР. Каралося і поширення паризького часопису. Історія знає кілька голосних судових процесів над польськими й російськими співробітниками Є.Ґедройця. Коли у 1965 р. засудили російських письменників А.Сінявського і Ю.Даніеля за те, що вони видавали свої твори в Літературному Інституті Є.Ґедройця редактор звернувся до Б.Осадчука з проханням надати цій справі якомога більшого розголосу в західній пресі [3, с.314; 42, s.88–95]. Кампанія Б.Осадчука було настільки вдалою, що західна громадськість активно виступила на захист письменників [3, с.315]. Одночасно з протестами західного світу 63 члени спілки письменників СССР, до яких приєдналося 200 представників інтелігентських осередків, звернулися з листом до XXIII з'їзду КПСС і до президій Верховної Ради СРСР і РСФСР, в якому закликали звільнити письменників.

Радянська пропаганда використовувала проти "Kultury" й тонші методи: у 1963 р. у Варшаві з'являється часопис під такою самою назвою, як і паризький – "Kultura". Довідавшись про це, Є.Ґедройць просить у листі Б.Осадчука написати повідомлення про появу іншої "Kultury" в швейцарській пресі, щоб таким чином уникнути майбутніх негативних асоціацій читачів, плутанини і підміни понять [3, 295]. Згодом у "NZZ" з'являється викривальна стаття Б.Осадчука "Kulturpolitischer Streit in Polen".

Є.Ґедройць звертався також до Б.Осадчука з проханням організувати на Заході підтримку так званого "Листа 34" [3, с.303]. Це був меморіал польських письменників до прем'єр-міністра ПНР Ю.Циранкевіча, написання якого Є.Ґедройць інспірував у 1964 р. [3, с.302]. У ньому висловлювався протест проти загострення цензури і обмежень у виділенні паперу на друк книжок і часописів, як проти явищ, що загрожують розвиткові національної культури. Замітки про меморіал з'явилися в таких відомих виданнях, як "NZZ", "Le Monde" і "Times". Акції на підтримку авторів листа організували в США, Італії, Франції [3, с.307].

У взаємовідносинах Б.Осадчука з Є.Ґедройцем не обійшлось і без конфліктів. Один з них виник із приводу співпраці з росіянами. У 1970-х роках Є.Ґедройць розпочав співробітництво з гроном російських демократів, що видавали в Парижі часопис "Континент", в той час, як Б.Осадчук з недовірливо відносився до російської еміграції. Він критикував "Континент" за замовчування проблеми русифікації народів радянського Союзу [12], вважав, що росіяни ніколи не погодяться на незалежність України. Б.Осадчук писав, що росіяни повинні чітко визначити свою позицію в справі свободи народів Радянського Союзу, і що варто звернутися до них з таким листом, згадавши позиції великих росіян, таких як Філософов і Федотов [11]. Публіцист потрактував починання Є.Ґедройця як зміну орієнтації "Kultury" на проросійську і заявляв, що не розпочне діалогу з росіянами, поки ті не визнають права України на незалежність. У листі до Є.Ґедройця він писав: "Мені часами здається, що Ви і ваші колеги просто не уявляєте, що Україна бореться на життя і смерть за такі елементарні речі, як збереження своєї національної самобутності, мови, літератури і культури. Того полякам у їх зовсім протилежній ситуації не зрозуміти. І в тому полягає фальш Солженіцинів […]. Вони знають, що їх земляки роблять, але мовчать. В цьому суть справи. Ані Кошелівець, ані я, ані ніхто інший не налагодить відносини з росіянами без чіткого засудження русифікації, декларування цілковитої солідарності в справі від'єднання України від Росії або ж встановлення стосунків, як рівний з рівним [14]".

Закиди Б.Осадчука Є.Ґедройць назвав несправедливими, і щоб переламати його зневіру у можливість порозумітися з росіянами, запропонував опрацювали проект декларації, чітко визначивши основні постулати, які повинні підписати російські інтелек-

туали. Крім того Є.Ґедройць пообіцяв узгодити з редактором "Континенту" В.Максімовим входження І.Кошелівця до складу редакції російського часопису [18].

Результатом цієї дискусії стало проголошення у 1977 році на шпальтах еміграційних часописів Декларації в українській справі – однієї з найбільших заслуг Є.Ґедройця для справи примирення. У ній представники російської, польської, чеської і угорської еміграції заявили про готовність співпрацювати з борцями за незалежність України. "...В імперській структурі СССР, – зазначалося в документі, – є два ступені підлеглості: статус "обмеженого суверенітету" в так званих "народних демократіях Центрально-Східної Європи" – і статус повної несуверенності в інкорпорованих союзних республіках. Поляки, чехи чи угорці мають незрівнянно більше можливостей для збереження своєї національної та культурної самобутності, ніж українці, білоруси, прибалтійці чи мусульманські народи. Перші підпадають під процеси совєтизації – але все ще не русифікації. Других русифікують, і то з кожним роком інтенсивніше. Проте долі і тих, і інших тісно переплетені: не буде по-справжньому вільних поляків, чехів чи угорців без вільних українців, білорусів чи литовців. І – зрештою – без вільних росіян. Без росіян, вільних від імперських амбіцій, які розвивають своє національне життя, шануючи право на самовизначення інших націй" [9; s.66-67]. За словами Є.Ґедройця, текст декларації належав перу Б.Осадчука [1, с.215; 2, с.530]. Сам же публіцист оцінив декларацію як надання проблемі визволення України міжнародного характеру, як перший крок у подоланні міжнаціональної ворожнечі й байдужості [29, s.87–88].

Пізніше розбіжності між редактором і публіцистом викликало опублікування в "Kulturze" заяви російського письменника А.Солженіцина з приводу проведення всеукраїнського референдуму в грудні 1991 року. У ній автор стверджував, що проголошення незалежності України в існуючих кордонах, які є штучними, може згубно вплинути на долі багатомільйонного російського населення і на появу певних зон напружень в майбутньому [44, s.38–39].

Б.Осадчук не міг зрозуміти, як погляди редактора могли співпадати з позицією А.Солженіцина, яку він розцінював як заклик до ревізії кордонів України або ж збереження її зв'язків з Росією. У листі до Є.Ґедройця він писав: "Боюсь, що в Україні і на еміграції постане фронт проти "Kultury". […] Ми будуємо державу не для того, щоб російський емігрант підточував її фундаменти. До цих пір російська меншина була лояльна щодо України, а тепер група російських шовіністів в Криму, Одесі, Донбасі, а також в Москві починає підбурювати цю меншину. Київ проводить найбільш ліберальну національну політику", тому побоювання А.Солженіцина абсолютно безпідставні. Обов'язком Є.Ґедройця Б.Осадчук вважав помістити в "Kulturze" також висловлювання українця з цього приводу [13]. Невдовзі в часописі з'явилася його стаття "Кацап і хахол", в котрій ідеться про протести, з якими зустрілися погляди А.Солженіцина в Україні. Б.Осадчук писав: "…росіянам важко погодитися з тим, що Україна перестала бути сферою політики Росії. Проте і […] українці не змиряться з можливістю спільного перебування в понаддержавних, але попри те спільних зв'язках. Апелювання деяких росіян до нібито спільних коренів викликає в Україні зовсім протилежний результат, ніж вони очікують. Надто багато кривд і болю назбиралося протягом 300-літньої неволі і замало чути слів визнання вини і прохань пробачити за грабунок традиції, історії, мови і людських життів, не говорячи про матеріальну руїну багатого колись краю" [25 s.95–97].

Б.Осадчук навіть хотів відмовитися від реферування розвитку ситуації в Україні в паризькому часописі [16]. Не зважаючи на все, перемогла довголітня приязнь, і в же в наступному листі Є.Ґедройць вітав Б.Осадука з незалежністю України, що, за його словами, має справді історичне значення, та радів з того приводу, що польський уряд відразу визнав українську незалежність, не оглядаючись на західні держави [21].

Саме на 1990-ті роки припав період найінтенсивнішої співпраці Б.Осадчука з паризьким часописом. За словами І.Гофман, завдяки його заангажуванню часопис в певному сенсі перетворився на хроніку народження незалежної України [10, s.169]. Б.Осадчук у своїх статтях та інтерв'ю з українськими й польськими діячами торкався актуальних питань політичного, економічного і культурного життя. Предметом його роздумів були проблеми регіональної безпеки, демократичної трансформації та польсько-українських відносин.

Б.Осадчук простежував наступництво у налагодженні польсько-українського діалогу – від еміграції до опозиції та згодом до урядів незалежних України і Польщі. Як стверджував політолог, починання паризької "Kultury" під егідою Є.Ґедройця знайшли послідовників в Америці, Канаді, Англії, Німеччині. Впродовж десятиліть справа примирення була завданням еміграційних кіл обох народів. Польсько-українське порозуміння стало тематикою наукових конференцій, інтерв'ю, опитувань. В період появи опозиції і підпільної преси ініціатива перейшла на схід, а з часом, всупереч радянським указам і обмеженням, перетнула кордони Бугу і Сяну, здобуваючи прихильників ідеї польсько-української співпраці у Львові і Києві. Історичного значення в цьому сенсі Б.Осадчук надавав конференції польсько-українських парламентаріїв в Яблонній [40, s.37]. Також публіцист вітав той факт, що до державного стерна прийшли люди, які розуміли вагу польсько-українського партнерства і що незалежна Україна, як висловився Д.Павличко, є однією з умов існування незалежності Польщі, а незалежна Польща – найважливіший сусід України [27, s.134–135]. Великі надії публіцист покладав також на створений Консультаційний комітет президентів.

На думку Б.Осадчука, в перші роки незалежності міжурядові переговори й візити запевняли у готовності до широкого розвитку двостороннього співробітництва, надавали сусідству стратегічного значення і з самого початку переконали у відсутності територіальних претензій. Так з цього приводу в інтерв'ю з Б.Осадчуком висловлювався президент України Л.Кравчук: "У нас немає жодних територіальних претензій, навпаки вважаємо, що спроби порушити status quo загрожують збереженню миру в Європі. Замість ілюзій про зміну кордонів, належало б ті кордони перетворити в мости, а національним меншинам забезпечити максимальні умови для розвитку національної і культурної самобутності" [8, s.115]. Визнання повоєнних кордонів Б.Осадчук вважав завершенням першого етапу процесу польсько-українського примирення і називав його спільним з Є.Ґедройцем історичним успіхом. Наступним етапом, на думку публіциста, мало бути створення спільної системи регіональної безпеки [36, s.102].

Якщо Є.Ґедройць не раз звинувачував польських діячів у відсутності концепції східної політики, то Б.Осадчук критикував за відсутність зовнішньополітичної доктрини українців і їх балансування між Заходом і Сходом. Він був прихильником створення в Центрально-Східній Європі об'єднання держав, що могло б заповнити той геополітичний вакуум, що з'явився після розпаду Радянського Союзу. На його думку, участь України у створенні такого союзу допомогла б зберегти її незалежність і стримувала б геополітичні амбіції Росії. Публіцист стверджував, що Україна не може допустити того, щоб східні кордони Європи опиралися на східних кордонах Польщі [34, s.114–117]. Б.Осадчук позитивно оцінював пропозиції польських і українських політиків щодо формування нової системи безпеки в регіоні: ідею НАТО-bis на Сході Л.Валенси [39, s.114], концепцію так званої "без'ядерної зони" між Росією і Німеччиною у складі України, Білорусі, Прибалтики, Польщі, Чехословаччини, Угорщини та Румунії [33, s.83], план Л.Кравчука щодо тісного партнерства у трикутнику Україна-Польща-Угорщина [35, s.110–111]. Те, що ці проекти так і не було реалізовано, публіцист вважав втраченими можливостями для країн регіону, а насамперед України. Свою роль, на його думку, зіграла також російська дипломатія, яка зуміла ізолювати Україну від

участі у формуванні європейського простору безпеки шляхом загравання з Польщею та США [26, s.91].

Публіцист критикував Польщу за пріоритетність у її політиці прозахідного курсу. Він писав: "устремління Польщі на Захід можна пояснити або почуттям слабкості, або браком відваги щодо розробки незалежної політичної доктрини створення нового ладу у Східній Європі. Сателіцтво досить сильно знищило творчу мозкову тканину необхідну для формування польських державних інтересів". Свої невтішні висновки Б.Осадчук підсилює цитатою з Б.Ґеремка. Аналізуючи польсько-українські відносини, польський історик говорив: "...нам не вдалося визначити принципи стосунків між нашими народами таким чином, щоб ці стосунки стали елементом європейської безпеки" [28, s.119–121].

На думку Б.Осадчука, ідея створення навколо України і Польщі центру притягання інших потенційно слабших партнерів виявилася "так само чужа нашим суспільствам, як колись плани Пілсудського й Петлюри. Для Польщі схід залишається незрозумілим. Поява нових держав на її східних кордонах викликала не тільки подив, але й скептицизм, та навіть недовіру, а вслід за цим тенденції ізоляціонізму", – зазначає він у одній зі статей [36, s.103–105].

Б.Осадчук нерідко критикував представників польсько-українського істеблішменту за брак ініціативи – політичної, економічної, культурної. Не зважаючи на ряд підписаних між Польщею та Україною угод, на його думку, існувало багато невикористаних чинників, насамперед економічних. Оглядаючись на останні роки, – пише Б.Осадчук – кидається в очі контраст між польсько-українськими відносинами періоду до здобуття незалежності і після. Проблема співпраці була предметом щирої та емоційної участі багатьох осіб, видань, осередків. Ейфорія незалежності остудила колишню самовідданість на користь дружби, багато дисидентів зайнялися внутрішніми справами, національний егоїзм засліпив перспективи проведення спільної політики. Можливу небажання розвивати партнерство Б.Осадчук вбачав у нездатності пост-комуністичної бюрократії до нового політичного мислення і дій у сфері східної політики. Публіцист вважав, що саме через брак еліт, особливо з українського боку, після встановлення дипломатичних відносин і підписання договору про дружбу та добросусідські відносини, все залишилось на рівні формальних кроків і пишної риторики [36, s.105–106].

"Як же вийти з глухого кута польсько-українських відносин?" – риторично запитував Б.Осадчук у одній зі своїх статей. І одночасно стверджував, що розвиток співробітництва в дусі спільних завдань на майбутнє можливий тільки тоді, коли стане спільною справою держав і суспільств, організаційних зусиль існуючих політичних сил, державних і громадських інституцій, економічних осередків, науки, мистецтва, туризму. Тобто публіцист говорив про необхідність примирення на рівні суспільств, а не тільки урядів. На його думку, потрібно було засновувати спеціалізовані установи, наприклад, Центри культури, спільні програми вивчення мов, проведення концертів, вистав, авторських вечорів. Прикладом такої співпраці міг послужити досвід французько-німецького та німецько-польського примирення [36, s.104–105].

Б.Осадчук вказував і на відсутність систематичного інформування про сьогодення сусіда, особливо в Україні, де це було пов'язано насамперед з браком коштів на утримання кореспондентів закордоном, і відчувався брак експертів з польської проблематики [30, s.108].

Важливим елементом примирення Б.Осадчук вважав подолання польсько-українських стереотипів, а в зв'язку з цим створення змішаної комісії щодо ревізії підручників з історії. На його думку, надзвичайно ускладнювали процес порозуміння, релігійна ворожнеча, затяжні конфлікти стосовно ревіндикації церковного майна та навколо цвинтаря Орлят у Львові [31, s.122–123].

Незадоволення публіциста часто викликало становище української меншини в Польщ та занедбання релігійних і культурних пам'яток. Б.Осадчук писав: "Спустошені цвинтарі, зруйновані православні церкви від Холма до Лемківщини ілюструють "неправду галасливих декларацій Риму та Ченстохови про екуменізм та співпрацю християнських церков". Українська меншина, порівняно з іншими, була найбільш позитивно налаштована до справи відродження незалежної Польщі. Ця лояльність, якої не було раніше в історії Речіпосполитої, не знайшла ні найменшої політично-правової компенсації. Навіть в угоді між державою і Костелом УГКЦ не надали рівноправності", – зазначав публіцист. "Офіційна Варшава, яка формує громадську думку, повинна пам'ятати, що права та майбутнє української меншини в Польщі та польської в Україні – це два рукави однієї і тієї ж ріки" [24, s.67].

Переломним у польсько-українських відносинах, на думку Б.Осадчука, став 1997 рік. Під час візиту президента Польщі А.Кваснєвського в Україну було підписано символічну декларацію "Про порозуміння та примирення". Ця подія співпала з появою нової конфігурації співробітництва в регіоні за участю Грузії, Азербайджану, України, Казахстану, Узбекистану та Туркменістану – так званого "кавказького коридору" для транспортування нафти через Грузію до Одеси, а звідти до кордону з Польщею. На думку Б.Осадчука, якби можна було розширити рамки співпраці на балтійські країни, Угорщину та Румунію, то вдалося б відродити концепцію балтійсько-чорноморського комплексу "Міжмор'я [37, s.141, 147]."

Сучасному стану польсько-українських взаємин наші народи найперше повинні завдячувати довголітнім зусиллям колективу "Kultury", зокрема Б.Осадчука і Є.Ґедройця. Про те, як редактор цінував українського співробітника і його вклад у справу примирення, свідчить присудження Б.Осадчукові нагороди дружби і співпраці "Kultury" (у 1984 році). Відхід з життя редактора у 2000 році був великою втратою для українського публіциста. Прощаючись з ним, він із сумом визнавав, що не стало не тільки здібного видавця і геніального редактора, але й політичного візіонера, без котрого польсько-українські відносини виглядали б сьогодні зовсім інакше. Саме йому вдалося вивести їх з безвиході на дорогу примирення й співпраці [32, s.19]. Б.Осадчук втратив в той момент і основну трибуну: "Kultura" згідно з заповітом редактора перестала виходити. 19 жовтня 2011 р. пішов з життя і сам публіцист, який був останньою постаттю легендарної епохи під назвою "Kultura".

1. Геник М. Роль "Декларації в українській справі" 1977 року в досягненні польсько-українського примирення / Микола Геник // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість : зб. наук. праць. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010–2011. – Вип. 3–4. – С. 212–221.
2. Геник М. А. Польсько-українське примирення у політичній діяльності Богдана Осадчука / Микола Геник // Гілея. – 2011. – Спецвипуск. – С. 529–535.
3. Єжи Ґедройць та українська еміграція: листування 1950–1982 років; пер. з пол. та англ. / упоряд., переднє слово і комент. Б. Бердиховської – К. : Критика, 2008. – 752 с.
4. Осадчук Б. Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті / Б. Осадчук. – К. : Смолоскип, 2001. – 356 с.
5. Осадчук Б. Єжи Ґедройц – великий поляк, видавець, редактор, основоположник польсько-українського порозуміння / Б. Осадчук // Сучасність. – 2001. – № 1. – С. 125–135.
6. BEO. Kronika polsko-ukraińska / BEO // Kultura. – 1952. – № 5 (55). – S. 125–132.
7. BEO. Oberlaender z perspektywy Berlina / BEO //Kultura. – 1960. – № 3. – S. 135–140.
8. Bohdan Osadczuk – prez. Leonid Krawczuk. Pragniemy ściłej współpracy z Polską // Kultura. – 1992. – № 1(532)–2(533). – S. 114–118.
9. Deklaracja w sprawie ukraińskiej // Kultura. – 1977. – № 5 (356). – S. 66–67.
10. Hofman I. Ukraina, Litwa, Białoruś w publicystyce paryskiej "Kultury" / Iwona Hofman. – Poznań, 2003. – 326 s.
11. Les Archives de l'Institut Litteraire á Paris. – Bohdan Osadczuk. – List B.Osadczuka do J.Giedroycia, 21.03.1975.

12. Les Archives de l'Institut Litteraire á Paris. – Bohdan Osadczuk. – List B.Osadczuka do J.Giedroycia, 01.02.1976.
13. Les Archives de l'Institut Litteraire á Paris. – Bohdan Osadczuk. – List B.Osadczuka do J.Giedroycia, 25.03.1976.
14. Les Archives de l'Institut Litteraire á Paris. – Bohdan Osadczuk. – List B.Osadczuka do J.Giedroycia, 26.05.1890.
15. Les Archives de l'Institut Litteraire á Paris. – Bohdan Osadczuk. – List B.Osadczuka do J.Giedroycia, 21.07.1980.
16. Les Archives de l'Institut Litteraire á Paris. – Bohdan Osadczuk. – List B.Osadczuka do J.Giedroycia, 11.07.1991.
17. Les Archives de l'Institut Litteraire á Paris. – Bohdan Osadczuk. – List B.Osadczuka do J.Giedroycia, 11.1991.
18. Les Archives de l'Institut Litteraire á Paris. – Bohdan Osadczuk. – List J.Giedroycia do B.Osadczuka, 17.03.1976.
19. Les Archives de l'Institut Litteraire á Paris. – Bohdan Osadczuk. – List J.Giedroycia do B.Osadczuka, 29.02.1980.
20. Les Archives de l'Institut Litteraire á Paris. – Bohdan Osadczuk. – List J.Giedroycia do B.Osadczuka, 4.06.1980.
21. Les Archives de l'Institut Litteraire á Paris. – Bohdan Osadczuk. – List J.Giedroycia do B.Osadczuka, 3.12.1991.
22. Lewickiy B. Sprawa dr.Oberlaendra / Borys Lewickiy // Kultura. – 1960. – № 1–2. – S. 171–186.
23. O współpracy z Jerzym Giedroyciem sięgającej lat 50. – opowiada Bohdan Osadczuk // Bohdan Osadczuk // Z kręgu "Kultury" // Jerzy Giedroyc // http://www.polskieradio.pl/62/648/Artykul/262029,Bohdan-Osadczuk.
24. Osadczuk B. Cóż dalej, Panowie Polacy / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1990. – № 9 (516). – S. 63–67.
25. Osadczuk B. Kacap i chachoł / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1991. – № 12 (531). – S. 94–97.
26. Osadczuk B. Klęska Ukrainy w Jałcie / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1993. – № 10 (533). – S.86 – 91.
27. Osadczuk B. Miedzy Warszawą, Wołyniem i Lwowem / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1999. – № 6 (621). – S. 134–140.
28. Osadczuk B. O Ukraine i Krymie... w Berlinie / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1995. – № 5 (572). – S. 116–121.
29. Osadczuk B. Pierwszy krok / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1977. – № 9 (360). – S. 87–89.
30. Osadczuk B. Polska i Ukraina: jak wyjść z impasu? / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1994. – № 12 (567). – S. 104–109.
31. Osadczuk B. Polska i Ukraina. Przemyskie zakłocenia przyjaźni / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1996. – № 6 (585). – S.122–123.
32. Osadczuk B. Pożegnanie z Jerzym Giedroyciem / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 2000. – № 10 (637) (585). – S. 18–19.
33. Osadczuk B. Ukraina i sąsiedzi / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1992. – № 6 (537). – S. 81–85.
34. Osadczuk B. Ukraina i sąsiedzi: łatanie dziur / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1993. – № 3 (546). – S. 113–117.
35. Osadczuk B. Ukraina między Wscodem a Zachodem / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1995. – № 4 (571). – S. 107–114.
36. Osadczuk B. Ukraina sam na sam / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1993. – № 12 (555). – S. 102–108.
37. Osadczuk B. Ukraiński maj w polityce zagranicznej / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1997. – № 7 (598)–8 (599). – S. 138–149.
38. Osadcuk B. Wyznania i zeznania ukraińskiego polonofila / Bohdan Osadczuk // Kultura. – Paryż. 1977. – № 7 (358)–8 (359). – S. 202–206.
39. Osadczuk B. Z Walęsą na Ukrainie / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1993. – № 7 (550)-8 (551). – S.107–113.
40. Osadczuk B. Zbliżenie polsko-ukraińskie / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1990. – № 6 (513). – S. 37
41. Osadczuk B. Ze Związku Sowieckiego / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1966. – № 5 (223). – S. 88–95.
42. Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk. – Wrocław : KEW, 2008. – 276 s.
43. Polsko-ukraińska konferencja naukowa w Monachium // Kultura. – 1980 (398). – № 11. – S. 68–70.
44. Sołżenicyn A. Oświadczenie / Aleksander Sołżenicyn // Kultura. – 1991. – № 11 (530). – S. 38–39.

Выдающийся украинский политолог и публицист, представитель польско-украинского взаимопонимания Богдан Осадчук на протяжении десятилетий был ближайшим украинским сотрудником Ежи Гедройца – редактора польского эмиграционного журнала "Kultura", который выходил в Париже с 1947 до 2000 года. Их объединяло общее дело достижения польско-украинского примирения, а сотрудничество заключалось в публицистической деятельности, пропаганде общих идей, разработке раз-

личных проектов и подготовке мероприятий, направленных на налаживание польско-украинского диалога.

Ключевые слова: *Богдан Осадчук, Ежи Гедройц, польско-украинское примирение, польско-украинские отношения.*

The prominent Ukrainian political scientist and publicist, the champion of Polish-Ukrainian reconciliation Bohdan Osadchuk for decades collaborated with Jerzy Giedroyc – Polish émigré, the editor of journal "Kultura" that appeared in Paris in 1947-2000. They were tied by the matter of achievement of Polish-Ukrainian reconciliation and their cooperation consisted in B.Osadchuk's contribution to "Kultura", popularization of common ideas, preparation for events, development of different projects and arranging of Polish-Ukrainian affairs.

Key-words: *Bohdan Osadchuk, Jerzy Giedroyc, "Kultura", Polish-Ukrainian reconciliation, Polish-Ukrainian relationship.*

УДК 324(477)+(438)
ББК 66.033

Христина Федорів

ЕВОЛЮЦІЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ НА ПРИКЛАДІ ВИБОРІВ ДО ПАРЛАМЕНТУ

У статті розкривається суть поняття виборчої системи, а також дослідження й характеристика еволюції виборчих систем України та Республіки Польщі.

Ключові слова: *виборча система, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, змішана виборча система, виборчий округ, виборчий бар'єр, методи обчислення Д'ондта, Сейнт-Лагю.*

Виборча система – це ключовий елемент політичної системи. Їй належить провідна роль у формуванні органів державної влади, оновленні політичної еліти, легітимації влади, а також відображення громадянських настроїв. У вузькому сенсі, це принци проведення голосів виборців в депутатські мандати, при широкому розумінні, слід враховувати і окремо розглядати підсистеми всіх рівнів проведення виборів а аналізувати виборчу систему як елемент політичної системи [1, с.4].

Одним з основних принципів розвитку демократичного суспільства є принцип виборності влади. Події останніх років у політичному просторі Польщі й України (корупційні скандали, неможливість збереження коаліційної більшості, розпуск парламенту тощо) засвідчили про необхідність перегляду як конституційних принципів побудови політичної системи цих двох країн, так і змін у виборчому законодавстві.

Проблемою дослідження виборчих систем України та Республіки Польщі займались такі дослідники й науковці: Л.Бучковський, І.Жданов, В.Мосієнко, Ю.Повинчак, Л.Харченко, також еволюцію виборчих систем ми можемо прослідкувати в нормативно-правових актах обох країн.

Відлік новітньої історії України та Польщі почався наприкінці XX ст. – у 1991 р. Україна отримала незалежність, 1989 р. у Польщі на парламентських виборах перемогла опозиційна партія і було скасовано комуністичний режим [10, с.35].

У березні 1990 року відбулися перші альтернативні вибори в історії Радянської України. Виборча система того часу, мала дві складові: перша – стосовно критерію обрання депутатів (вибори проводилися за мажоритарною системою в одномандатних округах у двох турах: у першому – для обрання була необхідна абсолютна більшість, у другому – відносна); друга – стосовно участі виборців у голосуванні.

Вибори до парламенту, що відбулися в березні 1994 року, проходили за новим законом, прийнятим на 8-й сесії Верховної Ради 18 листопада 1993 року, який: надавав право обирати всім громадянам, які досягли 18 років. "Депутатом може бути обраний громадянин України, який має право голосу, не молодший 25 років, і на день виборів

© Федорів Х., 2013

який проживав на території України не менше 2 останніх років" , обумовлював принцип "один виборець – один голос" , уперше кандидатам у депутати потрібно було подолати символічний бар'єр у вигляді збору 300 підписів виборців відповідного виборчого округу на свою підтримку.

Прийняття Конституції України 1996 року стало важливим етапом у розвитку і становленні українського виборчого законодавства. Розділ ІІІ спеціально присвячений регулюванню питань виборів та референдумів. Конституція України 1996 року не містить вказівок на виборчу систему, залишаючи це предметом регулювання спеціальними законами.

Виборча система наступних парламентських виборів, запроваджена Законом України від 14 жовтня 1997 р. "Про вибори народних депутатів" була уже змішаною, тобто 225 народних депутатів обирались за системою пропорційного представництва, інша половина – за мажоритарною. Пасивне виборче право надається громадянину України, який досяг 21 року і проживає на території України протягом останніх 5 років. Недержавне фінансування здійснюється за рахунок пожертвувань як фізичних, так і юридичних осіб. Вибори проводилися в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі, з єдиним списком кандидатів від кожної партії і з голосуванням лише за список без преференцій. Встановлювався виборчий поріг у 4 відсотки від загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні. Розподіл мандатів здійснювався за методом найбільших остач.

Мажоритарна складова виборчої системи базувалася на принципі "перший отримує мандат". Такий підхід спрощував виборчий процес, даючи змогу провести вибори в один тур.

Напередодні виборів 2002 року парламентарії також намагались змінити виборчу систему, проте вона залишилась не змінною. У новому Законі було вказано тривалість виборчої кампанії – 90 днів; склад дільничної виборчої комісії обов'язково (за наявності відповідних подань) включає по одному представнику від партії (блоку);внесення грошової застави замість збирання підписів на підтримку політичної партії (блоку) [8, с.46, 47].

Новою віхою в розвитку виборчої системи України стали парламентські вибори 2006 року, що стали першими проведеними виборами за пропорційним виборчим законом.

Новий виборчий закон був прийнятий в першому читанні на початку липня 2005 року, а остаточно 14 березня 2006 року. В ньому закріплювались такі положення як величина прохідного бар'єра (згідно з чинним Законом цей поріг встановлений на рівні 3%); голосування по загальнодержавному виборчому окрузі; "жорсткі" списки політичних партій (блоків) [6].

Позачергові вибори у вересні 2007 року проводилися на основі чинного Закону України "Про вибори народних депутатів України".

Вибори до парламенту у 2012 р., скоріше за все, відбуватимуться за новими правилами. В.Янукович в Посланні до ВРУ запропонував народним обранцям своє бачення змін, які необхідно внести до виборчого законодавства, зокрема пропонувалось підвищити прохідний бар'єр до 5%, запровадити змішану систему, передбачити участь у виборах тільки партій, без блоків, та скасувати можливість голосувати "проти всіх" [9, с.11]. 17 листопада 2011 року Верховна Рада України прийняла новий закон про "Вибори народних депутатів" , в якому зазначаються вище перелічені положення.

Що стосується Польщі то перші демократичні вибори 1989 р. відбувались за мажоритарною системою абсолютної більшості, а з 1991р. запроваджено пропорційну виборчу систему, що змінювалась тільки крізь призму методів обчислення виборів.

Початок докорінних змін у системі польського виборчого законодавства був обумовлений процесом демократизації політичної системи країни в кінці 80-х років минулого століття. 7 квітня 1989 р. приймається Закон про вибори до Сейму Польської Народної Республіки в якому зазначено, що вибори повинні були бути: загальні; рівні, прямі з таємним голосуванням, на основі переваги більшості (запроваджена мажоритарна система абсолютної більшості). Виборчим округом на виборах до Сенату була територія воєводства, на якій вибирали 2 сенаторів, винятком були Варшавське і Катовіцьке воєводства, які мали по 3 представники. Кандидатів на сенаторів могли висувати щонайменше 3000 виборців з відповідного виборчого округу.

Наступним нормативним актом, який визначав перебіг виборчого процесу на виборах депутатів Сейму, був Закон від 28 червня 1991 р. Істотною зміною, впровадженою положеннями виборчого Закону 1991 р., була заміна принципів абсолютної більшості пропорційною системою за версією Гейра-Німеєра стосовно розподілу мандатів в окрузі [2, с.79–80].

Згідно ст. 2 Закону, 391 з 460 представників обирали з окружних списків в 37 виборчих округах, які обіймали територію воєводства, які нараховували від 7 до 17 мандатів, а решту 69 – з так званих загальнопольських списків кандидатів, пов'язаних з окружними списками. Розподіл мандатів із загальнопольських списків не мав компенсаційного характеру. Його метою було привілеювання партій, які перейшли 5% бар'єр в масштабі країни чи отримали мандати у 5 і більше виборчих округах [14].

Вибори до Сенату, що відбулись у жовтні 1991 року, проводилися на основі схваленого 10 травня 1991 року нового Закону, який змінив принцип абсолютної більшості на звичайну більшість, що дозволило скасувати повторне голосування, а також змінити техніку голосування. Право висування кандидатів у сенатори, як і на виборах до Сейму, належало виборцям, політичним партіям і громадським організаціям, які створювали виборчі комітети. Кожна кандидатура повинна бути підтримана щонайменше 3000 підписів виборців, які мешкають у відповідному окрузі, а виборчий комітет міг висунути стільки кандидатів, скільки мандатів налічує виборчий округ.

Наступним нормативним актом, який регулював спосіб проведення виборів, став Закон від 28 травня 1993 року, за яким проводились чергові та дострокові вибори до парламенту 1993 р. у зв'язку з перерозподілом функцій та повноважень між Сенатом та Сеймом. Він запроваджував декілька істотних змін у порівнянні з попереднім законодавством. Головна мета полягала у зниженні політичної розпорошеності Сейму, реалізацією повинно було стати зменшення розміру округів, запровадження системи д'Хондта (d'Hondt) та обмежувального порогу [2, с.83–85].

Розпочинаючи з 1997 і аж до 2007 рр. вибори регламентуються чинною Конституцією від 2 квітня 1997, а також Законом про вибори до Сейму та Сенату Республіки Польщі від 12 квітня 2001р. за яким проголошувалась пропорційна система з підрахунком голосів за методом Сен-Лаге. Згодом, 26 липня 2002 р., були внесені поправки, щодо повернення до системи д'Хондта, отже вибори 2005, 2007 а також додаткові вибори до Сенату 2008, 2010 та 2011 рр. відбувались за цією системо обчислення голосів. 5 січня 2011 року було прийнято Виборчий Кодекс який вступив в дію 31 липня 2011 року.

На підставі діючих законів та Конституції вибори відбуваються:

До Сейму вибори призначає президент Польщі, не пізніше ніж за 90 днів до закінчення 4 років з моменту початку строку повноважень Сейму; обирають 460 депутатів на підставі окружних виборчих списків у багатомандатних округах; при розподілі мандатів враховуються виборчі списки лише тих партій, які отримали щонайменше 5% голосів у масштабі країни. Для коаліцій виборчий поріг встановлено на рівні 8%. Якщо жодна з партій чи блоків не набере вказаного вище відсотка голосів, відповідні пороги

знижуються до 3% і 5%. У багатомандатному окрузі вибирають щонайменше сім депутатів. Округ створюється в межах воєводства або його частини.

До Сенату обирають 100 депутатів на підставі більшості отриманих голосів у визначеному окрузі; від партії або блоку партій можуть балотуватися стільки кандидатів, скільки сенаторів вибирається у даному окрузі. Обраними вважаються кандидати, що набрали найбільшу кількість голосів [13].

Отже, виборча практика України показала недоліки кожної з апробованих виборчих систем. Так, застосування мажоритарної виборчої системи призвело до фальсифікацій та масштабного застосовування адмінресурсу. Пропорційна виборча система зменшила рівень фальсифікацій, однак висвітлила інші недоліки: у партійних списках з'являються некомпетентні особи; гальмується розвиток малих і середніх партій; відбувається купівля місць у партійних списках тощо.

Практика польської виборчої системи свідчить про більший рівень демократичності. Розпочинаючи з 1989 р. країна пройшла етап встановлення і злагодженого функціонування політичної системи загалом. В умовах діяльності двопалатного парламенту у зв'язку із більш тривалими та поміркованими процедурами прийняття рішень та більш адекватного представництва суспільства в органах влади, сенат доповнює представництво Сейму та регулює баланс інтересів між територіальними одиницями та соціальними верствами населення.

1. Балабан Р.В. Теорія виборчої системи / Р. Балабан. – К. : Либідь, 2007. – 112 с.
2. Бучковський Л. Трансформація Виборчого законодавства Польщі/ Л. Бучковський // Вибори і демократія. – 2005. – № 3. – С. 79–89.
3. Жданов І. Яка виборча система необхідна Україні / І. Жданов // Дзеркало тижня – 2007 – 17 листоп. – С. 1–7.
4. Закон України "Про вибори народних депутатів України" // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1998. – № 2. – С. 205–255.
5. Закон України "Про вибори народних депутатів України" // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 201–202. – 2 листоп.
6. Закон України "Про вибори народних депутатів України" // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 39–39. – С. 449.
7. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про вибори народних депутатів України" від 1.06. 2007 р. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1114-16&key=4/UMfPEGznhhnJ6.ZiCOuqvbHI4XIs80msh8Ie6].
8. Мосієнко В. Становлення та розвиток виборчого законодавства в Україні/ В. Мосієнко // Вісник ЦВК. – 2007. – № 1 – С. 44–50.
9. Поливинчак Ю. Виборчі правила, перезавантаження / Ю. Поливинчак // Україна, події, факти, коментарі. – 2011. – № 9. – С. 11.
10. Харченко Л. В. Виборча система Республіки Польща досвід для України / Л.Харченко // Стратегічні пріоритети – 2007 – № 3 – С. 35–40.
11. Przystawa J. Dlaczego konieczna jest reforma systemu wyborczego? / J. Przystawa [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.prawica.net/node/7473.
12. Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/visnyk/index.php?mID=12.
13. Режим доступу : http://www.pkw.gov.pl/gallery/22/54/43/225443/Kodeks_wyborczy_-_druk.pdf.
14. Режим доступу : http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm.

В статье раскрывается суть понятия избирательной системы, а также исследования и характеристика эволюции избирательных систем Украины и Республики Польша.

Ключевые слова: *избирательная система, мажоритарная избирательная система, пропорциональная избирательная система, смешанная избирательная система, избирательный округ, избирательный барьер, методы вычисления Дьондта, Сейнт-Лагю.*

The article reveals the essence of the concept of the electoral system, as well as research and evolution characteristics of electoral systems of Ukraine and the Republic of Poland.

Keywords: *electoral system, majoritarian electoral system, proportional system, a mixed electoral system, electoral district, the electoral methods D'ondta, Saint-Lahyu.*

УДК 342.6:342.25
ББК 66.4

Ірина Цурканова

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ТА МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У статті проаналізовано проблеми діяльності центральних та місцевих органів влади у країнах Центральної та Східної Європи і шляхи їх вирішення, які можна застосувати для поліпшення роботи різних рівнів управління.

Ключові слова: *центральні та місцеві органи виконавчої влади, уряд, реформування, державне управління.*

Постановка проблеми. Аналізуючи стан центральних та місцевих органів влади слід зазначити, що вони мають цілу низку проблем, зокрема, відповідальності уряду згідно обраної моделі політичної організації влади.

Актуальність дослідження. У статті аналізуються основні характеристики діяльності уряду країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), які зіткнулися з фінансовою кризою у 2008 році, та заходи, які вони запровадили у державному управлінні в цей період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексний аналіз дослідження з даної проблематики здійснювали такі вітчизняні вчені як В.Б.Авер'янов, О.Ф.Андрійко, Ю.П.Битяк, О.Л.Валевський, А.А.Коваленко, І.Б.Коліушко, Л.Т.Кривенко, О.Д.Крупчан, В.І.Мельниченко, В.М.Шаповал, Н.Р.Нижник, Н.Г.Плахотнюк, О.І.Сушинський, В.В.Цвєткова та інші.

Викладення основного матеріалу. На початку XXI ст. більшість країн Європейського союзу (ЄС) зіткнулися з необхідністю зменшити число працівників у державному секторі в цілях скорочення державних витрат і задоволення фінансових труднощів. Проте, рівень продуктивності в державному управлінні деяких країн безпосередньо впливає на узгодження і здійснення законодавства і політики Європейського Співтовариства, компетентність якого в поданні національних інтересів перед ЄС, дає можливість доступу до фінансової допомоги, тощо.

Адміністративний потенціал країн Центральної та Східної Європи нижчий, ніж у країнах, які приєдналися до ЄС раніше. Це і стало причиною необхідності радикально розбити систему з урахуванням людського потенціалу та здатністю адаптуватися до вільного ринку і демократії.

Кожна держава-член ЄС має свою власну культуру і традиції державного управління. У ЦСЄ в даний час широко визнається те, що кожен уряд повинен бути стабільним, а метою державного управління є здійснення своєї політики.

Однією з причин створення нової структури, наприклад, в Угорщині стала криза в системі державного управління, а саме:

– заморожування зарплат державних службовців;

– скорочення пенсійних виплат та підвищення віку виходу на пенсію до 65 років;

– спостерігалося заморожування соціальних виплат протягом наступних двох років [10, с.113].

Прикладом для України стала Латвія в якій загальна кількість державного управління зросла до 30 тис. чоловік, однак хочеться зазначити, що загальна кількість населення станом на 01.03.2011 рік становить 2 067 887 чол. (це дуже велика цифра, бо станом на цей же період загальна чисельність населення Риги складає всього лише 700 650 чол.) Таким чином, урядом Риги був запропонований пакет щодо скорочень витрат бюджету, зокрема:

– скорочення центральних органів галузевих міністерств на 30%;

© Цурканова І., 2013

– зменшення кількості державних органів та їх адміністративні витрати на 50%, за винятком тих, що фінансуються з фондів ЄС та іншими іноземними фінансовими структурами;

– призупинення навчання для державних службовців та зниження функцій, покладених на школи державного управління;

– видатки на товари і послуги держслужбовців.

Проте, у Литві Закон "Про державну службу" був прийнятий у липні 1999 року, в якому було визначено, що державне управління із спеціальним статусом формується із митників, поліцейських, слідчих, дипломатів та цивільних працівників національної служби оборони. Тоді ж ця країна прийняла жорсткий пакет економії, який забезпечував підвищення податків, скорочення заробітної плати і зниження бюджету який мав становити 3% від державного соціального Фонду безпеки країни, а також скорочення заробітної плати управлінського апарату близько 12–15%.

Якщо розглянути дане питання у Польщі, то ми можемо побачити, що в цій країні відбулося різке скорочення в державній адміністрації і ще близько 10% співробітників бюджетної сфери могли втратити свої робочі місця. Уряд скоротив видатки бюджету на 5 380 млрд. євро, і вирішив збільшити дефіцит на 6,6 млрд. євро. Антикризовий пакет в уряді містив пропозиції щодо зміни до Трудового кодексу, перш за все, підписаному у профспілок та роботодавців в середині березня. Цей пакет включає в себе гнучкі рішення, проте фінансовий стан компаній знаходиться у важкому становищі.

Зазначимо, що термін "державний службовець" з 1999 року вірно визначається у Законі про державну службу Болгарії, як слуга держави та народу.

Число болгар, які працюють в державному секторі становить близько 700 тис. осіб. Болгарська частка в загальному бюджеті праці складає близько 30%. Працівників адміністрацій складає близько 60 тис. чоловік, або 12% від загального обсягу державного сектора співробітників.

Однак, болгарський уряд заморозив зарплати та пенсії державних службовців і скоротив державні витрати на 15%, а також субсидії для місцевої влади на 10%, що призводить до втрат майже 500 млн. євро.

У Словенії ж законопроект про державну службу вже готується протягом тривалого часу. Однією з причини тривалого часу затвердження цього проекту стало те, що влада запропонувала занадто великий розмір державного обслуговування. Тепер, новий проект перебуває в розробці, пропонуючи більш обмежений розмір державних видатків на адміністрацію. В даний час державна адміністрація налічує 32 тис. цивільних службовців з них, близько 4 тис. чол. ведуть роботу місцевого самоврядування, а це майже 4% від економічно активного населення країни. Всі заходи, прийняті урядом Словенії були спрямовані на скорочення витрат державного сектора. Таким чином, заробітна плата скоротилася на 2%.

Румунія своїм Законом № 188 від 8 грудня 1999 року "Про статус державного службовця" передбачає забезпечувати стабільність державної служби, призначивши професійних державних службовців на постійну державну посаду в центральних, окружних, муніципальних або комунальних службах. Проте, там береться до уваги необхідність обмежити видатки на державне управління, але без усунення мотивації і відповідної винагороди компетентних цивільних службовців.

Починаючи з 1990 року, створення сучасної та ефективної державної адміністрації вважалося пріоритетом всіх органів влади. Тим не менш, вона не могла мобілізувати ресурси, необхідні для створення законодавчої та інституційної бази центральних та місцевих органів влади, зокрема, для ефективного здійснення реформ.

Причинами такої неможливості застосування реальних реформ в адміністрації стали:

– серйозні фінансові труднощі;

– відсутність політичної волі;

– обмежений досвід у плані альтернативних адміністративних структур;

– відсутність підготовки політиків і державних службовців для задоволення потреб і потреб пов'язаних зі швидкими змінами в політичному середовищі;

– відсутність чітких правил для персоналу в адміністративних структурах;

– неадекватне визначення обов'язків;

– порушення шкали окладів.

Реформа уряду не була пріоритетом, а, швидше централізовані методи були, в основному, занадто повільними і мали фрагментарний характер. Для раннього періоду уряду – було дуже важливим зосередитися на економічних питаннях реформ, але тільки пізніше стало ясно, що його реалізація неможлива без суспільної адміністративної реформи, яка мала затримку, і спотворення, з економічної реформи.

Румунія знаходиться в топ-10 країн з найбільшою кількістю державних службовців на тисячу жителів – майже 1,4 млн. співробітників працюють в бюджетній системі, яка являє собою третину (майже 30%) всіх працюючих в економіці, число яких в даний час складає близько 4,9 млн. чоловік.

Чисельність зайнятого населення з державного управління у Румунії в період 1990–2009 роки можна побачити на діаграмі 1.

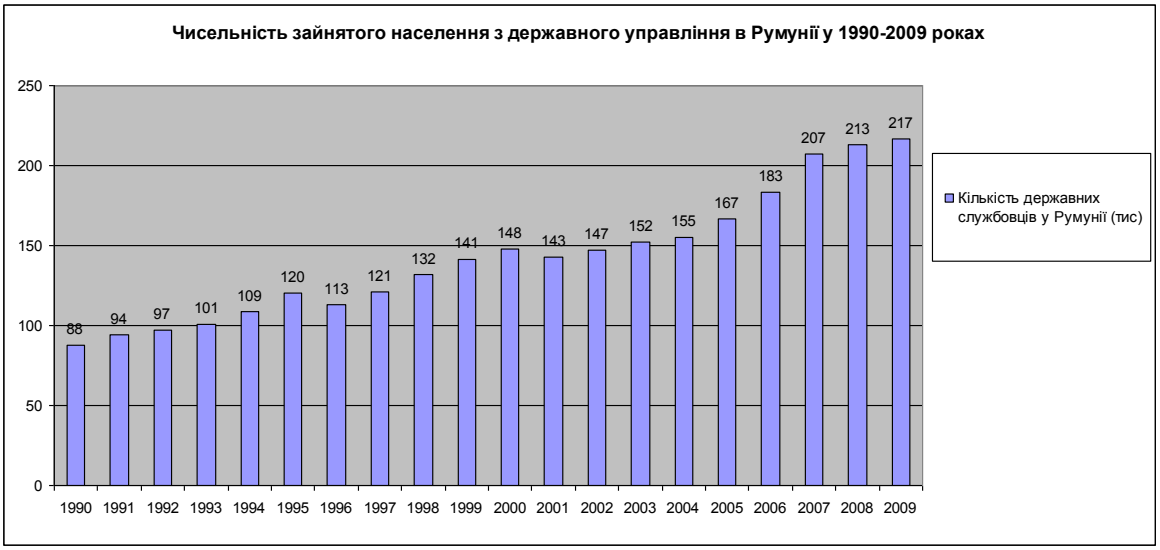

Діаграма 1. Чисельність населення зайнятого у Румунії в 1990–2009 роках
Джерело: Статистичний щорічник Румунії

З даної діаграми видно, що у період між 2004 і 2008 роками число державних службовців збільшилася на 37%. Крім того, витрати з державного бюджету робітників збільшилася з 5% ВВП в 2004 (3 млрд. євро від ВВП в 60 млрд. євро) до 8% ВВП у 2008 році (10,5 млрд. євро від ВВП 130 млрд).

На сьогоднішній день державна система Великобританії характеризується досить стабільною та ефективною, де влада приймає безпосередню участь у вдосконаленні її окремих елементів.

Модернізація системи державного управління розпочалася у 1999 році завдяки впровадженню довготривалої програми реформування державного управління, яку запропонував Тоні Блер. На той час він був прем'єр-міністром і свою працю він опублікував під назвою "Модернізація уряду". Її основною метою стало сприяння покращенню життя суспільства та бізнесу у країні.

Таким чином, уряд визначив основні завдання реформи, а саме: забезпечення комплексного підходу до розробки державної політики з орієнтацією на стратегічні цілі; досягнення високої якості державних послуг, а також створення ефективного механізму їх розподілу тощо.

Тоні Блер критикував роботу державного апарату, бо у них були відсутні сучасні підходи до вирішення багатьох питань на відміну від приватних структур. Саме тому, він запропонував п'ять пріоритетних напрямків реформування роботи органів державного управління, реалізація яких покликана підвищити її якість та ефективність:

– удосконалення методів розробки державної політики з урахуванням загальнонаціональних інтересів і стратегічних цілей;

– посилення цілеспрямованості та відповідальності за розподіл державних послуг за рахунок пильної уваги до різних соціальних груп;

– покращення якості та підвищення державних послуг, за рахунок впровадження інноваційних підходів, а також прогресивного практичного досвіду, на якому і спирається основна частина ефективності державної влади;

– використання в держуправлінні інформаційних технологій для задоволення потреб населення, а також розповсюдження послуг через електронні ресурси;

– модернізація держслужби шляхом зміни системи стимулювання службовців за рахунок впровадження вдосконалення системи оцінки показників праці, а також за рахунок широкого доступу діяльності роботи жінок, інвалідів та нацменшин.

Після того, як були запропоновані п'ять основних напрямків реформування, у 1997 році комісія по стандартам у суспільному житті рекомендувала кожному органу місцевої влади розробити свій кодекс поведінки, узявши за основу Національний кодекс [5, с.83]. Зазначимо, що у Великобританії, на відміну від України, замість Конституції основним законом є Національний кодекс.

Вже у 1998 році уряд опублікував цілу низку документів з модернізації місцевого управління. Серед основних моделей підвищення діяльності місцевих органів влади найбільшого поширення набули: "Перевага в роботі", "Знак Хартії", "Інвестиції в персонал", "Модель ISO-9000" та "Програма вдосконалення місцевого управління". Усе у купі дозволило сприяти ефективному функціонуванні органів влади в країні.

На нашу думку, більш прийнятними для України є лише дві моделі. Так, наприклад, модель "Перевага в роботі" була розроблена Європейським фондом з питань якості управління. Вона створювалася на емпіричній основі протягом 10 років в якій виділяються дев'ять елементів (критеріїв), які дозволяють всебічно оцінити діяльність місцевих установ та успіхи по впровадженню нових цінностей. Іншими словами, вивчається як діє організація (її можливості), а також, що отримано в результаті її роботи (тобто результат діяльності) [6, с.84].

Дана модель управління використовується для діагностики діяльності місцевих органів влади і дозволяє не тільки побачити їх сильні та слабкі сторони, а й прийняти міри щодо розробки впровадження покращення відповідної сфери життєдіяльності суспільства. Крім того, вона відіграє ключову роль у підвищенні ефективності роботи щодо якості послуг, які надає держава суспільству.

Наступна модель "Інвестиції в персонал" являє собою методику з ефективного вкладання грошових коштів в навчання і розвиток службовців для досягнення цілей державного управління. В основу цієї моделі входить: організація навчання індивідуального розвитку службовців; зобов'язання керівництва у співвідношенні професійного розвитку персоналу; систематичне навчання потреб співробітників у розробці відповідних документів, а також оцінка ефективності інвестицій в персонал.

Проте, перш за все, необхідно отримати інформацію про стандарти у місцевій владі, після чого проводити порівняльний аналіз та оцінювати розрив між стандартами та

реальною ситуацією на місці; по-друге, необхідно розробити план заходів з розвитку персоналу, а також його реалізації та впровадженню ефективності інвестицій в персонал.

Підводячи підсумок, хочеться зазначити, що досвід Великобританії має стати корисний для сучасної України, яка гостро потребує формування ефективно діючої системи на місцевому рівні.

Актуально проблемою в Україні є недосконаліть схеми прийняття політичних рішень, які гальмують розвиток нашої країни, саме тому доцільно буде розглянути досвід Угорщини та Чехії [9; 12]. У цих країнах підготовка проектів рішень здійснюється за допомогою спеціальних процедур безпосередніх узгоджень між підрозділами ЦОВВ. Для забезпечення оперативності роботи у Чехії такі горизонтальні міжвідомчі комунікації відбуваються переважно електронною поштою. Важливим чинником забезпечення якості політичних рішень є механізми міжвідомчої координації, яку в Угорщині здійснює Адміністрація Прем'єр-міністра (далі – АПМ) [9]. В цій адміністрації працюють вісім політичних державних секретарів, а також спеціально уповноважені уряду, які координують роботу ЦОВВ. Однак, крім того, проекти рішень, у першу чергу, аналізуються на засіданнях адміністративних державних секретарів міністерств і лише після їх схвалення, подаються на розгляд уряду. У Чехії міністерства розподілені за чотирма сферами діяльності уряду, які координують віце-прем'єр-міністри, і всі проекти рішень мають пройти перехресне узгодження міністерств відповідної сфери [12].

У контексті вирішення проблеми чіткого визначення ролі урядового апарату в системі виконавчої влади звертає на себе увагу те, що у країнах Центральної та Східної Європи простежується відповідність між функціями урядового апарату та статусом, способом призначення і звільнення його керівних осіб. АПМ Угорщини активно співпрацює з міністерствами у розробці секторної політики, перш за все, через політичних державних секретарів [9; 15]. Керівник АПМ, відповідно, є міністром, який призначається та звільняється як інші члени уряду. Політичні державні секретарі також є політичними діячами, які працюють протягом терміну призначення керівника АПМ. У Польщі та Чехії урядовий апарат виконує лише забезпечуючи функції, не втручаючись у формування політики.

На центральному рівні виконавчої влади ключове місце посідає проблема оптимальної функціональної організації, для вирішення якої в країнах ЦСЕ та Російської Федерації здійснено чіткий розподіл функцій між різними типами органів цього рівня, який закріплено, наприклад, у Чехії та Польщі у законі [3, с.13], а в Російській Федерації – в Указі Президента [7]. Таким чином, у зазначених нормативно-правових актах виокремлено різні типи функцій та визначено їх зміст. Важливо те, що систематизація і типізація функцій різних типів органів стали результатом ґрунтовного функціонального обстеження.

У Російській Федерації склад системи виконавчої влади на центральному рівні також обмежується трьома типами органів. Крім міністерств, діють федеральні служби і агентства, які є ЦОВВ, тобто за статусом близькі до вітчизняних державних комітетів України. За федеральними службами закріплені функції з контролю і нагляду, спеціальні функції в галузі безпеки і оборони, а за федеральними агентствами – функції з надання державних послуг, з управління державним майном та правозастосовні функції. Отже, спектр цих функцій, розподілений між зазначеними органами, подібний до спектра функцій, розподіленого між вітчизняними державними комітетами та урядовими органами державного управління у складі ЦОВВ [7].

Хочеться зазначити, що в жодній країні немає структур, подібних до вітчизняних ЦОВВ із спеціальним статусом і департаментів (служб) у їх складі, як в Україні.

Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом – це новий вид органів виконавчої влади, який входить до групи ЦОВВ. Особливість даного виду органів полягає, зокрема, в тому, що всі питання їх правового статусу та взаємовідносин з іншими органами мають вирішуватися шляхом прийняття законів, що визначають повноваження і порядок діяльності саме цих ЦОВВ [8].

З місцевим рівнем виконавчої влади пов'язана, передусім, проблема побудови чіткої вертикалі виконавчої влади, яка у країнах ЦСЕ є урядовою [1, с.127–133]. Воєводства у Польщі, районні державні адміністрації у Чехії та регіональні у Словаччині підпорядковані лише уряду держави, який призначає і звільняє керівників цих адміністрацій. Те саме планується зробити і в Угорщині у разі створення регіональних державних адміністрацій. У Словаччині виконавча вертикаль має продовження: регіональні уряди – районні адміністрації, в яких керівники призначаються і звільняються урядом держави за поданням керівників регіональних урядів. Ключове значення у забезпеченні таких чітких субординаційних зв'язків має Міністерство внутрішніх справ, яке спрямовує, координує і контролює діяльність державних адміністрацій. На відміну від України Голови державних адміністрацій, а в інших країнах – керівники – призначаються та звільняються за поданням відповідного міністра, погоджують із зазначеним міністерством кількість і сфери відання своїх заступників, інші кадрові питання. Ще одним важливим чинником є законодавчо закріплене розмежування повноважень керівників державних адміністрацій і ЦОВВ відносно підрозділів адміністрацій з метою включення подвійного підпорядкування [5; 9; 14; 11; 13]. Зокрема, в Польщі й Словаччині керівники, відповідно, воєводств і регіональних урядів безпосередньо керують підрозділами, що виконують загальні функції реалізації державної політики на відповідних територіях тощо, а також здійснюють лише загальний нагляд за діяльністю підрозділів, підпорядкованих ЦОВВ. Таким чином, місцеві органи підпорядковані лише відповідним ЦОВВ, а керівники державних адміністрацій не мають щодо них владних повноважень. Дуже важливим аспектом реформування системи виконавчої влади в країнах ЦСЕ стало вирішення проблем деконцентрації функцій ЦОВ, які значною мірою передані та продовжують послідовно передаватися на регіональний та місцевий рівні [2, с.19–22]. Важливим здобутком стало створення досить чіткого законодавчого механізму передачі функцій разом з відповідними повноваженнями і ресурсами. Згідно з принципами деконцентрації на центральному рівні однозначно мають залишитися функції з формування державної політики, державного регулювання і контролю. Функції з реалізації політики і адміністративно-господарського управління на відповідних територіях планується переважно передати на регіональний рівень, а більшість, управлінських послуг – на місцевий рівень.

Деконцентрацію можна розглядати як передачу прав на прийняття рішень органам, які не перебувають в ієрархічному підпорядкуванні центральним органам влади і котрі, як правило, обираються зацікавленими громадянами. "Деконцентрація – це спосіб організації владарювання всередині держави, а децентралізація – це відчуження повноважень однієї юридичної особи (держава) на користь іншої (місцевий управлінський колектив)" [4, с.118].

Перевагами деконцентрації є: по-перше, скорочення строків прийняття рішень, які сприяють ефективним адміністративним діям в державному управлінні; по-друге, вона дозволяє зблизити органи місцевих влад з громадянами для прийняття локальних рішень, які добре відомі лише на місцевому рівні.)

З двома попередніми проблемами тісно пов'язана й проблема оптимальної побудови системи місцевих органів влади. Її вирішення в Угорщині, Польщі та Чехії відбулося шляхом запровадження моделі з такими органами лише на одному рівні при двох (в Угорщині й Чехії) і навіть трьох (у Польщі) рівнях адміністративно-терито-

ріального поділу. У Польщі вже введено, а в Угорщині й Чехії планується, що цим рівнем буде регіональний [2, с.23–32, 73–74, 99–101, 127–130]. При цьому лише у Чехії стабільно існують два типи місцевих органів – це районні державні адміністрації й органи міністерств [13]. У Польщі та Словаччині постійними є лише органи виконавчої влади загальної компетенції, воєводства, регіональні уряди і районні державні адміністрації, які виконують загальні функції реалізації державної політики, управління майном, державного контролю тощо, і більшість делегованих спеціальних функцій ЦОВВ, а місцеві органи міністерств є тимчасовим явищем [4, с.24]. В Угорщині подібно до Польщі й Словаччини, також планується створити регіональні державні адміністрації, які виконуватимуть і загальні функції, і делеговані спеціальні функції ЦОВВ, ліквідувавши місцеві органи останніх [14].

Проведений аналіз дає змогу зробити наступні висновки щодо можливостей і доцільності використання розглянутого досвіду країн Центральної та Східної Європи для України. По-перше, для України позитивним досвідом є детальна регламентація діяльності системи органів виконавчої влади. По-друге, корисним при вирішенні проблем адміністративної реформи, а також побудови системи на місцевому рівні може стати приклад країн ЦСЄ. По-третє, чіткий розподіл функцій дає змогу упорядкувати органи виконавчої влади на центральному рівні та сприяти усуненню їх дублюванню у системі органів виконавчої влади.

Перспективи використання подальших досліджень залежить від впровадження діяльності та шляхів реформування системи виконавчої влади в Україні на прикладі країн Центральної та Східної Європи.

1. Аналітично-інформаційне забезпечення проблем реформування органів виконавчої влади та підвищення ефективності механізмів державного управління (світовий та вітчизняний досвід): Звіт про другий етап НДР (№ ДО 0204U006019). – К. : НАДУ, 2004. – 269 с.
2. Аналітично-інформаційне забезпечення проблем реформування органів виконавчої влади та підвищення ефективності механізмів державного управління (світовий та вітчизняний досвід): Звіт про перший етап НДР (№ ДО 0303U007755). – К. : НАДУ, 2003. – 183 с.
3. Гонцяж Я. Свобода інформації та виконавча гілка влади: Правові норми. Інституції. Процедури / Я. Гонцяж, Н. Гнидюк. – К. : Міленіум, 2002. – 245 с.
4. Карнаух В. Принципи організації публічно-владних відносин у місцевому самоврядуванні / В. Карнаух // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5 (14). – С. 118–124. – Режим доступу : // http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=44&c=904.
5. Самоврядування та територіальна організація влади в Польщі / Я. Гонцяж, Н. Гнидюк, В. Гуменюк, О. Куленкова. – К., 2001. – 184 с.
6. Садлер Дж. Повышение эффективности работы органов местной власти: опыт Великобритании / Дж. Садлер, В. Лобанов // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 2. – С. 82–86.
7. О системе и структуре федеральных органов исполнительной власти: Указ Президента Российской Федерации от 9 марта 2004 г. №314. – Режим доступу : // http://document.kremlin.ru/.
8. Указ Президента України Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні від 22 липня 1998 року N 810/98 м.Київ.
9. Gajduschek G. Hungary: overview, Wold Bank, 2002 / G. Gajduschek, J.-J. Dethier. – Режим доступу : // http://www1.worldbank.org/publicsector/civilservice/
10. Mihaela Onofrei, Dan Lupu. The dimension of public administration in central and eastern European countries in the current financial crisis. Transylvanian Review of Administrative Sciences, No. 9E/2010 pp. 109–124.
11. Nizhnansky V. Public Administration Reform in the Slovak Republic / V. Nizhnansky, G. Pilat // Management of the Process. – Режим доступу : // http://lgi.osi.hu/.
12. Regular report 1998 from the commission on Czech Republic's progress towards accession. Commission of the European communities. – Brussels, 1998. – Режим доступу : // http://www.europa.eu.int/comm/enlargment/report/.
13. Regular report 2002 on Czech Republic's progress towards accession. Commission of the European communities, Brussels, 9/10/2002, SEC(2002), 1402. – Режим доступу : // http://www.europa.eu.int/comm/enlargment/report/.

14. Szegvari P. Methods and techniques of managing decentralization reforms in Hungary // Mastering decentralization and public administration reforms in Central and Eastern Europe. Edited by Gabor Peteri. OSI/LGI, 2002. – Режим доступу : // http://lgi.osi.hu/publications/.
15. The Tasks of the Prime Minister's Office. – Режим доступу : // http://www.kancellaria.gov.hu/.

Проанализированы проблемы деятельности центральных и местных органов власти в странах Центральной и Восточной Европы, а так же пути их решения, которые можно применить для оптимизации работы различных уровней управления.

Ключевые слова: *центральные и местные органы исполнительной власти, правительство, реформирования, государственное управление.*

The problems of the central and local authorities in the countries of Central and Eastern Europe, as well as solutions that can be applied to improve the work of the various levels of government.

Keywords: *central and local government authorities, the government, reform, government administration.*

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК 329(4)
ББК 66.6

Іван Данилюк

ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У статті проаналізовано еволюцію партійних систем країн Центрально-Східної Європи, розглянуто загальні особливості та умови переходу від однопартійної системи до багатопартійності. Висвітлені чинники які впливали на становлення багатопартійності та політичного режиму загалом, а також проаналізовано специфіку партійної ідентифікації.

Ключові слова: *трансформація, перехід, еволюція, партія, партійна система, багатопартійність, політична система, соціалізм, демократія, ринкова економіка, посткомуністичні країни, країни Центрально-Східної Європи.*

Суспільно-політичний розвиток кінця XX століття засвідчив, що надзвичайно важливим є розуміння багатоманітності й особливостей периферійних проявів трансформаційних процесів, їх місця і ролі не лише у загальноєвропейському масштабі, а й у історії кожної країни. Регіон Східної і Центральної Європи не може бути тут винятком, як з урахуванням його минулого, переважно комуністичного політичного розвитку, так і з огляду на потреби і перспективи майбутнього органічного поєднання незалежного та інтегративного поступу [4, с.68].

Перехідний процес у Східній та Центральній Європі був потрійний: від диктатури комуністичної партії до багатопартійної демократії, від планової економіки, інтегрованої у РЕВ, до відкритої ринкової економіки та від федеральної республіки чи напівсуверенної держави під радянським контролем до незалежної суверенної національної держави. Усі ці процеси сформували політичний ландшафт Східної та Центральної Європи і партійну систему зокрема. Деякі з описаних суперечностей, відкритих чи перевідкритих цими подіями мали бути короткочасними, інші впродовж тривалого часу визначають політичну культуру та політику взагалі [1, с.82]. Окреслюючи трансформацію як вихідне явище 90-х років XX ст., Й.Тезінг зазначав: "… Перетворення зруйнованого соціалізму на систему демократії, ринкової економіки та соціальної справедливості – цьому процесові досі немає і не було аналогів. Подібна зміна системи – це незвична операція з елементом невизначеності. Вона охоплює фактор часу, так самояк і головне питання ідей впорядкування, визначальних для цього проекту… Слід враховувати зв'язок мислення, уявлень про цінності, поведінки та запитів людей з трудощами усього процесу" [4, с.69].

Відразу після розвалу комуністичної монопартійної диктатури, з огляду на вільний розвиток партійного життя, існували дві пересторогu:

1. Про те, що відбудеться вибух партійної системи зі створенням численних нових політичних партій, і це призведе до подрібнення і ідеологічної фрагментації суспільства з усіма проблемами для створення коаліцій більшості; (про це свідчить досвід першої німецької – Веймарської – республіки). Що виникнуть багатопартійні системи із "поляризованим плюралізмом", якщо скористатися чудовою термінологією Джованні Сарторіса.

2. Про те, що після короткого тріумфу молодих демократичних партій і громадських рухів знов домінуватиме професіональний вишкіл старих партійних еліт, але вже під новою назвою і в новій посткомуністичній "обкладинці". Якщо вони вже й не стануть більше за термінологією того ж Сарторіса "партіями-гегемонами", але все ж таки збережуть пре-домінантну роль у партійній системі [6, с.6].

Ці обидві пересторогu не виправдалися, принаймні в тому, що стосується країн – нових членів ЄС, однак, як раніше існували, так і зараз існують тенденції розвитку в обох напрямках, оскільки партійні системи й сьогодні продовжують сильно видо-

© Данилюк І., 2013

змінюватися, це демонструє, насамперед, польський, естонський, латвійський, литовський і словенський досвід, де вже розпочалася друга хвиля створення нових політичних партій [6, с.6].

Отож, політична система переважної більшості країн регіону набуває нових якісних ознак. Однією з них став перехід від однопартійності до багатопартійності [2]. Розбудова багатопартійності в Центральній Європі розпочалася з появи громадських рухів, більшість яких згодом трансформувалася в політичні партії. "Хартія 77" і Громадянський форум у Чехословаччині, Союз вільних демократів і Союз молодих демократів в Угорщині, "Солідарність" у Польщі – всі вони виступали за утвердження нових політичних цінностей, а саме – домінування громадянського суспільства над комуністичною бюрократичною державою [3, с.153].

Різні варіанти способів переходу та характеру посткомуністичної політики мають своє джерело в історії країни. Лише Польська об'єднана робітнича партія та Угорська соціалістична робітнича партія моли політичну уяву і волю для того, щоб вступити в переговори з опозицією, демонструючи таким чином свої демократичні (чи прагматичні) нахили ще до початку зміни режиму. В обох випадках необхідними передумовами були наявність опозиції, з якою можна було вступити в переговори, та різних видів реформістського досвіду, для того щоб дорости до самосвідомості і впевненості в собі, необхідних для усвідомлення невідворотності далекосяжних політичних змін [1, с.15]. Тим режимам, які не мали демократично налаштованої опозиції, що мала реальне значення (Балканські країни, включаючи Румунію, та колишній Радянський Союз), бракувало як сильного стимулу до реформи так і партнера у переговорах, коли змін уже не можна було більше уникати [1, с.64].

Для посткомуністичних країн можна говорити і про особливу специфіку становлення в них партійних систем. Перш за все, слід відмітити, що на відміну від країн Західної Європи, де процес партійного будівництва відбувався знизу, в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) все відбувалося навпаки – згори до низу. Тобто, спочатку відбувається інституційне оформлення еліт (груп інтересів), а потім створюються умови для виникнення і інституціоналізації політичних партій. Звідси і констатація дослідниками низького рівня політичної участі в країнах демократії "третьої хвилі" [5].

При дослідженні східноєвропейських партійних систем важливо акцентувати увагу на особливостях, визначених, зокрема, Г.Голосовим. Йдеться про те, що для характеру партійної системи в цілому важливо, наскільки впливовою є "партія-спадкоємиця" стосовно партії, що перебувала при владі в комуністичний період. Там, де "партія-спадкоємиця" залишається сильною, з високою підтримкою на виборах (як було, наприклад, в Болгарії в 1990-х роках), вся партійна система вибудовується довколо ставлення до комуністичного минулого, персоніфікованого цією партією. У випадку, коли вплив "партії-спадкоємиці" незначний або вона переходить на реформаторські позиції (Чехія, Угорщина), то відбувався перехід до нової партійної системи. А це система, у якій конкурують праві консерватори і соціалісти, а ліберальний сектор з більшим чи меншим успіхом виконує роль противаги між цими двома ідеологічними силами [3, с.152].

У нових націях Східної та Центральної Європи, зокрема в державах колишнього Радянського Союзу та колишньої Югославії, націоналізм, тобто національна незалежність та звільнення від московського чи белградського правління, був вирішальним каталізатором перетворень [1, с.79]. З'явилися нові політичні та культурні протиріччя між націоналістичними традиціоналістами й "космополітичними" модернізаторами, між антикомуністами та спадкоємцями старого режиму, а також між переможцями і переможеними процесу трансформації. В такому безладі виборці й партії мали значні труднощі в налагодженні зв'язків одні з одними, що призвело до слабкої партійної ідентифікації та мінливої виборчої поведінки [4, с.68].

Прямий електоральний зв'язок між партіями та виборцями залишається двоїстим. Партії часто змінюють свої орієнтації та суперечать проблемам електорату. Існує велика невідповідність між, з одного боку, культурно й ідеологічно визначеною символічною політикою, що покладається на традиційне самовизначення (державність, релігія, територія) та здійснюється субкультурними елітами й інтелектуальними колами, і, з другого боку, найбільш настійними потребами, що їх відчуває населення трансформованих суспільств. Таким чином, якщо програмні документи та виборчі кампанії і можуть містити ясні соціал-демократичні контури, це не обов'язково має якесь відношення до реальної політики партії в уряді. За існуючих обставин видається, що партії не здатні запропонувати яскраві зразки представництва інтересів і визначити значущі політичні альтернативи за умов обмежень переходу до ринкової економіки та зовнішнього тиску. У відповідь вони мають тенденцію повертатися до культурних (ідентифікаційних) проблем для того, щоб вирізнити себе. Такі дії призводять до підвищення відносин "друг-ворог" у політичній конкуренції та політичній культурі і до погіршення компетентності у вирішенні проблем через публічну політику та переговори [1, с.94–95]. Тому у політичному житті країн Центрально-Східної Європи мали місце такі явища, як надзвичайно нестабільні результати виборчих кампаній і слабкі урядові коаліції, що змінювали одна одну з неймовірною швидкістю. І перше, й друге – наслідки нетерплячості електорату, який не надавав другого шансу неуспішним урядам й одночасно з легкістю схилявся до популістських рухів [6, с.5].

Перші троє виборів проілюстрували тяжіння до націоналізму та ліберальних ринкових сил у Центральній Європі та силу перейменованих комуністів Східній і Південній Європі [1, с.12]. Посткомуністичні партії, завдяки своїй історичній спадщині, виявилися на початках найстабільнішими й найкраще організованими, в той час як молоді демократичні партії часто були позбавлені солідної партійної і членської структур [6, с.5]. Мали місце й такі негативні явища як расистські та ксенофобські позиції, які можна віднайти у широкому спектрі політичних утворень: від комуністів (серед них і російських) – до націоналістичних партій у Чехії (республіканці), Словаччини (Національна партія), Угорщині (Угорська партія правди і життя), Румунії ("Romania Mare") тощо [1, с.93].

В цілому в постсоціалістичних країнах переважають об'єднання рухів і партій, недостатньо вкорінених у соціальних структурах і досить розмитих в ідейно-політичному плані. Тому вони є надто динамічними структурами – об'єднуються, розпадаються, створюють різні коаліції тощо. Це не дає можливості парламентам діяти [2].

У балканських країнах парламентаризація політичного життя різко знижена: парламенти ослаблені, їх авторитет незначний. Партії воліють діяти поза парламентом, оскільки недостатньо адаптовані до вимог парламентської демократії. При цьому, правлячі партії не бажають ділитися владою з іншими політичними силами, а опозиційні партії – визнавати результати виборів і діяти згідно з визначеними парламентськими процедурами. За таких обставин функціонування парламенту ускладнюється, опозиція часто уповільнює його роботу. Така ситуації спостерігається, зокрема, у Сербії та Хорватії, де сильна президентська влада є головним чинником слабкості парламенту [2].

Проблема, однак, полягає в тому, що всі демократичні сили, на початках, залишалисяся відносно слабкими в цих країнах, за винятком Македонії та Литви, де реформовані комуністи значною мірою відігравали провідну роль у політиці переходу та національного будівництва [1, с.81].

Слід зазначити, що життєздатна партійна система й фундаментальні структури демократії можуть розвиватися лише тоді, коли вирішено протиріччя щодо створення політичної спільноти, а більшість претендентів на лідерство демонструє справжню прихильність до демократії. Нині Угорщина, Польща, Чехія, Литва можуть розглядатися як

демократичні країни, що мають досить розвинені партійні системи. Наслідком виборів там було формування відносно стабільних урядів, які досить успішно протистояли раннім викликам демократизації. Партії виявилися спроможними об'єднувати різні сили, що виникали в результаті розпаду антикомуністичних рухів, і виступати основними агентами управління конфліктами й забезпечення демократичних інституційних перетворень [2].

Ще однією важливою проблемою політичного життя країн Східної і Центральної Європи є те, що плюралізм політичних цінностей і позицій призвів до поляризації суспільства. Посилювалися етнічні, релігійні, класові відмінності. Результатом цього стали громадянські війни (Югославія), боротьба за незалежність та утворення нових держав (Чехія і Словаччина), де демократизація була дуже обмеженою. Саме тому роль партій і партійних еліт у вирішенні конфліктів була там незначною [2].

Адже, багато нових націй, які швидко реформувалися, зосередилися на політичних та економічних реформах більше, ніж на національному будівництві, хоча права меншин, мовні питання, відносини з колишньою панівною владою та проблема кордонів все ще відігравали провідну роль у політиці перетворень. Чим скоріше ці проблеми вирішувалися, тим скоріше країна могла зосередитись на економічних реформах. Сили, що піклувалися про відділення від старих центрів були дуже різні: інколи більш ліберальні (Балтійські країни, Словенія), інколи більш авторитарні (Словаччина, Хорватія), проте здебільшого консервативні. Соціал-демократичні цінності стали більш привабливими, коли швидкі реформи принесли економічний спад, зростаючу соціальну нерівність та незахищеність або коли авторитарне правління викликало палкіше бажання демократії [1, с.80].

З огляду на вище зазначене, можна стверджувати, що процес розбудови багатопартійної системи в країнах Центральної і особливо Східної Європи (включаючи й Україну) пов'язаний, насамперед, з структуруванням електорату. Через невизначеність соціальної бази утруднюється процес ідеологічної ідентифікації окремої партії та партійної системи в цілому [2]. Політичні партії змушені обирати не групову, а конфліктну стратегію (в основі конфлікту – протиріччя світоглядних принципів старої і нової політичної систем). І це цілком зрозуміло. В період трансформації ідеологічні й аксіологічні конфлікти переважають економічні, правові тощо [3, с.155].

На конфігурацію партійної системи цього регіону суттєво впливає тип політичного режиму, традиції, що існують у нових державах – так звані домінуючі в суспільствах соціально-політичні поділи. Існування у кожній з держав різних однаково сильних соціальних конфліктів, які поділяють суспільство вздовж лінії розмежування, і є соціальною основою формування багатопартійної політичної системи. Перевага культурно-територіальних та ідеологічних протиріч у Східній і Центральній Європі підпорядковує собі та створює образ соціально-економічних протиріч [4, с.68–69].

Описаний вище процес економічної та соціальної трансформації створив величезну різноманітність потенційних виборців… На Заході соціальні класики розвиваються в тісному зв'язку з певними партіями, відповідно до моделі "заморожених протиріч" Ліпсета-Роккана [1, с.101]. Фундатори теорії соціально-політичних поділів С.Ліпсет і С.Роккан розглядали становлення та розвиток партійних систем країн Заходу у тісному зв'язку з революційними перетвореннями і суперечностями, що виявлялися між центром і периферією, між державою і церквою, між містом і селом, між власниками і робітниками. Відтак, у політичній науці крім інституційного існує і соціетальний (кліважний) підхід до трактування сутності еволюції партійних систем. Цей підхід презентує партійні системи як відображення соціетальних конфліктів чи структур політичної конкуренції, що склалися між різноманітними групами населення [5].

З огляду на те, що кліваж відображає глибокий чи перманентний конфлікт і стійкі соціальні розколи, зрозуміло, що у суспільстві в стадії трансформації не може бути кліваж них структур, що детермінують стабільні партійні системи [5]. На думку М.Даудерштадта, А.Геррітса і Д.Д.Маркуса, у Східній і Центральній Європі подібні зв'язки є недорозвиненими. Багато протиріч, стикаючись між собою, до деякої міри перекривають вплив один одного на поведінку виборців. Ті, хто програв чи виграв від реформ, наприклад, не збігаються безпосередньо з працею і капіталом і часто голосують за одну і ту саму партію. Ідеологічні цінності та культурні протиріччя сплутують цю картину навіть ще більше [1, с.101].

За версією східноєвропейських дослідників кліважні структури посткомуністичних країн можна класифікувати за чотирма типами:

1. Історичні – успадковані від комуністичного режиму.

2. Перехідні – з'являються, а потім зникають в період демократичної консолідації (президент-парламент, центр-регіон).

3. Потенційні – відображають ключові конфлікти в посткомуністичному суспільстві (праця-капітал, європейська-євразійська інтеграція).

4. Актуальні – з'являються в процесі розвитку посткомуністичних суспільств (держава-ринок, бідні-багаті) [5].

Г.Голосов, узагальнюючи різноманітні авторські підходи, виділяє сім проблемних вимірів, які співвідносяться з конфліктними лініями С.Ліпсета і С.Роккана. Це наступні виміри: культурно-етнічний, релігійний, соціально-економічний, зовнішньополітичний, постматеріальний, вимір "місто–село" та вимір "підтримки режиму" [5].

Зауважимо, що модель С.Роккана і С.Ліпсета наголошує на розвитку нових форм політичної ідентифікації внаслідок трансформації саме західного суспільства, а політичне значення соціополітичних поділів змінюється – погляди партійної конкуренції в межах політичної системи повинні революціонізувати. Особливість цього "заморожування" полягає не в тому, що окремі партії Центральної і Східної і Європи застигли у своєму самовизначенню, а в тому, що "самі протиріччя, як політичні альтернативи, у якому партії можуть зміцнювати своє місце знаходження" [4, с.69].

Одночасно можна констатувати, що соціальних розмежувань існує багато в кожному суспільстві, але не всі вони в процесі власної еволюції можуть перетворитися на соціально-політичні. Головним індикатором, який засвідчує перетворення того чи іншого соціального розмежування, представленого відповідними групами, на соціополітичний поділ, є виникнення зв'язку між групою та політичною партією або іншим політичним інститутом, який буде представником інтересів цієї групи. Другим індикатором, повинен бути часовий вимір – тривалість існування соціополітичного поділу. Отже, про наявність у суспільстві соціально-політичного поділу можемо говорити лише тоді, коли означений зв'язок є тривалим у часі [5].

Модель багатопартійності, що формується на теренах країн Центральної і Східної Європи, зумовлена, і не в останню чергу, процессами євроінтеграції. Разом з тим, неоднозначність цих процесів породжує ймовірність політичного конфлікту між партіями, налаштованими на інтеграцію, і партіями, що скептично до неї ставляться. Відтак посилюється конкурентний чинник партійного розвитку, який базується на поляризації електоральної думки і в результаті позначається на структурі партійної системи в цілому. У зв'язку з цим партійні ландшафти Центральної і Східної Європи лишаються й досі нестабільними. Крім того, остаточно не подолано ймовірність появи антидемократичних сил чи повернення старих авторитарних структур [3, с.156].

Аналіз партійних систем країн Центральної і Східної Європи висвітлює надзвичайно суперечливу картину: тут діють партії дуже різної ідеологічної спрямованості, існують дуже неоднорідні організаційні структури. Всі вони перебувають на етапі

інституційної перебудови та соціальної невизначеності. (Тому на тлі високої непостійності виборців слід очікувати подальших якісних і кількісних змін партійної розбудови). Здебільш політичні партії країн Центральної і Східної Європи умовно називають "транзитними партіями". Йдеться, насамперед, про партії, які виникли або змушені були змінювати засади свого існування на етапі переходу від недемократичних режимів до плюралістичної демократії [2].

Варто вказати на ще один чинник, який істотно впливає на особливості багатопартійності у регіоні. Йдеться про вплив організаційних стандартів європейських партій (партій європейського типу, тобто тих, що мають фракції у Європарламеті). Це, з одного боку, організаційна та програмова західноєвропейська традиція, а з іншого – створення транснаціональних угруповань. При цьому відчутним є їх прагнення утвердитися у своїй національній політичній системі, а також отримати підтримку ззовні, від панєвропейських партій [3, с.155–156].

Якщо спробувати класифікувати все розмаїття форм політичних партій, то можна виокремити принаймні чотири їх типи [2]:

1. Посткомуністичні (здебільш соціалістичні партії і старі комуністи, як, наприклад, у Чехії чи Словаччині).

2. Нові партії, серед яких слід розрізняти партії першого і другого покоління. Партії першого покоління утворювалися з опозиційних рухів – на кшталт польської "Солідарності". Вони часто ставали переможцями перших демократичних виборів як, наприклад, Угорський демократичний форум, і відображали широкий спектр противників комунізму. До таких партій можна віднести "Фідец" в Угорщині, ODS у Чехії, "Isamaaliit" в Естонії і Словенську народну партію та Християнсько-демократичний рух у Словаччині. У другій хвилі до таких партій долучилися "РесПубліка" в Естонії, "Новий час" у Латвії, Громадянська платформа в Польщі, Словацький демократичний і Словацький християнський союз тощо.

3. Традиційні партії, які за комуністичного режиму були заборонені або ж існували в межах дозволених партійних блоків. Такі партії часто мали релігійні джерела, як, наприклад, християнські демократи у Литві, або Християнсько-демократичний союз у Чехії (існує і на сьогодні), або Партія малих фермерів в Угорщині (вже не існує). Ці партії мають тенденцію до старіння або переживають не найкращі часи через внутрішні конфлікти.

4. Здебільш популістські партії, як правило, націоналістично налаштовані, з відвертим небажанням інтегруватися в європейські структури. Зазвичай вони називають себе "незалежними", і, як засвідчує польський досвід із "Самообороною" або Лігою польських родин, спираються на підтримку понад чверті виборців [2].

Ці чотири партійні типи відрізняються з огляду на їх організацію та інфраструктуру. Новоутворені партії, які виникли з громадських ініціатив і опозиційних рухів, дослідники здебільш називають протопартіями, "агентськими" партіями, партіями "таксі" і навіть партіями "ліфтами" [2].

К. Джанда виокремлював наступні типи партій в країнах Центрально-Східної Європи:

1. Партії масових демократичних рухів ("Солідарність" в Польщі, "Громадянський форум" в Чехії, "Саюдіс" в Литві, "Союз демократичних сил в Болгарії", "Фронт національного порятунку в Румунії" і т. д.).

2. Партії – залишки комуністичних партій.

3. Відновлені довоєнні партії (ліберальні, консервативні, селянські).

4. Етнічні партії (угорські партії в Румунії, Словакії).

5. Релігійні партії.

6. Партії західних політичних цінностей (феміністичні, захисту оточуючого середовища тощо).

7. “Екзотичні” партії (партії шанувальників пива) [5].

Отже, перехідний процес в країнах Центрально-Східної Європи мав свою специфіку, яка полягала: по-перше, у трансформації політичної системи, суть якої полягала у побудові демократичного суспільства та переході до багатопартійної системи; по-друге, у зміні економічної моделі та переходу до ринкової економіки; по-третє у здобутті суверенітету та незалежності.

1. Даудерштадт М. Драматичний перехід: соціал-демократія у Східній та Центральній Європі / М. Даудерштадт, А. Геррітс, Д. Маркус ; пер. з англ. – К. : Основні цінності, 2000. – 232 с.
2. Меркотан К. Багатопартійність як чинник трансформації політичної еліти в Центрально-Східній Європі / К. Меркотан. – Режим доступу : // http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=74&c=1745.
3. Меркотан К. Трансформація європейських партійних систем: уроки для України / К. Меркотан // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3 – С. 147–159.
4. Монолатій І. Конфігурація партійних систем країн Східної і Центральної Європи: трансформація соціал-демократії та демократичної лівиці / І. Монолатій // Вісник Прикарпатського національного університету. Політологія. – 2006. – Вип. І – С. 67–75.
5. Остапець Ю. Еволюція партійних систем в умовах трансформації соціальних і політичних структур: методологія дослідження / Ю.Остапець. – режим доступу : // http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_11/Ostapec.pdf.
6. Феен Г.-Й. Розвиток партійних систем у посткомуністичних країнах ЄС / Г.- Й. Феен. – Режим доступу : // http://www.kas.de/wf/doc/kas_10201-1522-2-30.pdf?070302141356.

В статье проанализирована эволюция партийных систем стран Центрально-Восточной Европы, рассмотрены общие особенности и условия перехода от однопартийной системы к многопартийности. Освещены факторы которые влияли на становление многопартийности и политического режима в целом, а также проанализирована специфика партийной идентификации.

Ключевые слова: *трансформация, переход, эволюция, партия, партийная система, многопартийность, политическая система, социализм, демократия, рыночная экономика, посткоммунистические страны, страны Центрально-Восточной Европы.*

In this article is analysed the evolution of party systems in the Central and Eastern Europe, considers general features and conditions of the transformation from one-party system to a multiparty system. Finding out the factors that influenced the formation of a multiparty political system and political regime in general and it is also analysed the specific of party identification.

Keywords: *transformation, transition, evolution, party, party system, a multiparty system, political system, socialism, democracy, market economy, post-communist countries, the countries of Central and Eastern Europe.*

УДК 329
ББК 66.3

Ольга Матієшин

РОЛЬ ІДЕОЛОГІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ

У статті розглядаються ідеологічні основи політичних партій українського суспільства. Наведено окремі положення з програмних документів партій для відображення їх основного сенсу створення і діяльності. Визначено роль ідеології у діяльності впливових українських політичних партіях сучасності.

Ключові слова: *ідеологія, політична ідеологія,ідеологічні основи, політична партія, програма політичної партії.*

Однією з важливих основ розвитку кожної держави, звичайно, є ідеологія. В свою чергу, ідеологія – сукупність ідей, гасел та концепцій. Сьогодні ідеологія стала ключовим елементом організації суспільного й політичного життя. Поряд з поняттям "ідеологія" поступово утворилося нове поняття "політична ідеологія" – система ідей, поглядів та уявлень на політичне життя, що відображає інтереси різних класів, суспільства в цілому та політичних партій України. Тобто, ідеологія є необхідною складовою створення та існування держави, а також, є підґрунтям для формування суспільно-політичних рухів. Таким чином, вона може відображати не тільки інтереси держави в цілому, а й деякої окремої групи людей, яка має свою точку зору на перебіг подій, що відбуваються у суспільному та політичному житті України. Особливої значимості такі події набувають в період виборів, зміни владної еліти, коли основним елементом спілкування з суспільством є ідеологія політичної партії.

Актуальність статті полягає в тому, що сучасні політичні партії в своїй діяльності широко використовують ту чи іншу ідеологію, в тому числі і політичну, саме як засіб єднання своїх членів, а також прагнуть до поширення своєї ідеології серед населення. Ідеологія – це основний фактор становлення партійності сучасного типу, оскільки, прихильність до будь-якої ідеології відрізняє партії від профспілок, суспільних рухів і об'єднань за інтересами. Важливо й те, що різноманітність ідеологічних напрямів є базою для появи різних партій – демократичних, соціалістичних, ліберальних, комуністичних, анархістських, консервативних, тощо.

В даній статті досліджуються ідеологічні основи українського суспільства, пов'язані з сутнісними засадами діяльності політичних партій, в тому числі під кутом зору здійснення ними політико-ідеологічної роботи. Зазначений напрямок досліджували такі науковці: Олег Агарков, Денис Богуш, Анатолій Волинський, Ігор Миклащук, Ірина Овчар, Олександр Сисарєв.

Мета статті полягає в з'ясуванні ролі ідеологій в діяльності політичних партій України, оскільки постійній дискусії піддається питання про шляхи та умови формування ідеологічної основи політичних партій, про наявність спільних та відмінних рис між ідеологією та передвиборчою програмою тієї чи іншої політичної сили, про міжпартійну схожість самих програм, про невиконання задекларованих у них ідей.

Разом з тим місце ідеології у житті партій є змінним: ще М.Дюверже говорив, що ідеї й програми відіграють помітну роль на ранній стадії існування партій (причому ступінь їхнього впливу залежить від того, чи складаються партії на основі парламентських об'єднань чи "зовнішніх" стосовно останніх організацій), надалі вага "ідеологічного фактору" обумовлена головним чином типом організаційної будови партії [4, с.20–37].

На сьогодні дослідники не мають єдності поглядів щодо побудови ідеологічної структуризації політичних інтересів. Зокрема, Ф.Кирилюк вважає, що сучасний ідеологічний спектр складається з шести частин: комунізм, соціал-демократія, лібералізм,

© Матієшин О., 2013

консерватизм, націоналізм і фашизм. К.Гаджієв, поділяючи ідеологічний спектр на п'ять ідеологій (лібералізм, консерватизм, соціал-демократія, марксизм і тоталітаризм, зазначає, що реально конкурентними нині є лише лібералізм, консерватизм і соціал-демократія. В.Бебик провідними політичними доктринами називає лібералізм, неолібералізм, консерватизм, неоконсерватизм, соціалізм, соціальну демократію, анархізм і тоталітарні доктрини (комунізм, фашизм, сіонізм) [1, с.127–128]. В.Пугачов і А.Соловйов говорять лише про чотири типи ідеологій (лібералізм, консерватизм, соціалізм і фашизм) [3, с.75].

Проголошення незалежності України також пов'язане з відстоюванням певних ідейних принципів, які заклали основу української ідеології. Спектр політичних партій незалежної України, а разом з ним партійної ідеології, на сьогодні визначається такими трьома напрямами:

– соціалістично-комуністичний (Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Прогресивна соціалістична партія України, Селянська партія України та ін.). Партії цього спрямування зорієнтовані переважно на пріоритет колективних форм власності й господарювання в економіці, розвиток міждержавних стосунків, зокрема інтеграційних процесів у межах СНД;

– центристський (Народно-демократична партія України, Соціал-демократична партія України (об'єднана), Партія Регіонів, Партія зелених України, Народна партія України, Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина" тощо). Визначаючи самоцінність незалежності України, ці партії зосереджують увагу на проблемах соціально-економічного розвитку, реалізації прав громадян;

– націонал-демократичний (Народний союз "Наша України" (з липня 2009 р. у Міністерстві Юстиції перереєстрована на Політичну партія "Наша Україна"), Народний Рух України, Республіканська партія України, Християнсько-демократична партія України, Конгрес українських націоналістів і т.д.). Побудова держави за національною ознакою, вихід України з СНД, антиросійські настрої – основні програмні вимоги цих партій [13, с.31–32].

У сучасній Україні (станом на 01.10.2012 року) офіційно зареєстровано Міністерством юстиції України 202 політичні партії, які охоплюють увесь спектр ідеологій, однак по-різному їх сповідують, відображають і реалізують, мають аж ніяк не однаковий статус, авторитет, рівень впливу на процеси структуризації українського суспільства, на громадян загалом.

Для того, щоб відобразити інтереси певної верстви чи класу, політична партія може в готовому вигляді присвоїти певну ідеологію або сама вплинути на її становлення. На основі обраної ідеології пишуться партійні програмові документи, де формулюються цілі, для втілення яких політичну партію створено. Отже, ідеологія стає інструментом боротьби за державну владу в суспільстві.

Аналіз програм українських партій яскраво засвідчує, що їх дуже складно класифікувати за ідеологічною належністю. Усі вони – за демократію, за народ, всезагальний добробут і т. д. Це, у свою чергу, призводить до незавершеної ідеологічної структурованості українського суспільства, що сприяє збереженню низького рівня політичної культури серед населення й значним маніпуляціям під час коної передвиборної кампанії.

Прикладом незавершеної ідеологічної структурованості українського суспільства можна вважати той факт, що для участі в парламентських виборах 2006 року 11 політичних партій було зареєстровано Міністерством юстиції України 25 березня 2005 року – майже за добу до того, коли, відповідно до закону, вони ще мають право брати участь у виборах до Верховної Ради. Ці політичні партії за своєю назвою, програмними засадами взагалі неможливо ідентифікувати з будь-якою ідеологією [5, с.22].

Політично-ідеологічне позиціонування на сьогодні охоплює наступні виміри: "влада-опозиція" та "праві-ліві". В період 2005–2009 років складно було розташувати політичні сили на вістях влада-опозиція, тому що Президентом був Віктор Ющенко, а Прем'єр Міністром, – то Віктор Янукович то Юлія Тимошенко. І було, наприклад, незрозуміло, – Партія регіонів у владі чи в опозиції?

На сьогоднішній момент вже є чітке позиціонування: Партія регіонів при владі, з кадровими "вкрапленнями" Сильної України та Комуністичної партії України. Лівий спектр більше займають КПУ та Партія регіонів з практично соціалістичними гаслами та спробами регулювати економіку. Більше правих та ліберальних ідей проголошує Сергій Тигіпко і вся ця ідеологічна "солянка"працює разом в Уряді. В опозиційному таборі Батьківщина займає лівий фланг з мінімально центристськими і навіть іноді правими ідеями, а правий фланг займає Фронт Змін і Свобода.

Визначення саме ідеологічних основ політичних партій в Україні є доволі складним завданням. Ми нижче подамо окремі положення з програмних документів партії для інформаційного забезпечення зроблених висновків. Зводяться вони до того, що на сьогоднішній день у партій практично відсутня стійка ідеологія, яка могла б дозволити побачити стратегічні мотиви діяльності партії та вирізняти одну політичну силу від іншої не лише за назвою чи атрибутивними гаслами, а за принципами суспільної діяльності.

Партія регіонів.

Політична партія констатує ліберальні і соціал-демократичні пріоритети розвитку соціальної держави в Україні, не маючи певної ідеологічної артикуляції. Причому найбільш виражена ліберальна позиція у соціальній і політичній сферах, в економіці переважає соціал-демократична модель, що пов'язана із ширшими правами втручання держави. Основні ціннісні політичні ідеологеми: "партія народу, стабільного розвитку", "становлення середнього класу", "політичний центризм", "демократія", "свобода", "прагматизм", "розвиток національних фінансово – промислових груп", "підготувати та реалізувати перспективну загальнонаціональну програму створення нових робочих місць та забезпечення повної зайнятості населення", "надання духовній і культурній політиці стратегічного державного значення, що має на меті забезпечення високого рівня загальнокультурного розвитку країни", "розбудови політики соціальної згоди і довіри". У соціальній політиці даний політичний суб'єкт дотримується ліберальної моделі соціальної держави – це рівність умов доступу до суспільних благ, значний вплив інститутів громадянського суспільства і встановлення мінімальних стандартів споживання [7].

Партія ВО "Батьківщина".

Партія оголошує себе "всенародною центристською партією нової суспільної ідеології, що органічно поєднує соціальну солідарність із захистом індивідуальних прав і свобод людини". Вона має переважно соціал-демократичні і ліберально-демократичні ціннісні політико-ідеологічні орієнтації. Причому в політичній сфері це встановлення парламентаристської демократії, а в економічній – регуляторна політика класичної кейнсіанської, шведської моделі соціал-демократії. Утім, слід зазначити, що в сфері соціальної політики переважає ліберальна модель розвитку, що може передбачати нову неоліберальну модель поєднання принципів соціал-демократичного становлення і ринкової економіки зі значним впливом держави. Основні ціннісні ідеологеми: "демократична партія реформаторського спрямування", "створення суспільства соціальної справедливості і добробуту", "державна солідарність громадян", "створення громадянського суспільства", "парламентаризм" [8].

Партія "Свобода".

Обстоює націоналістичну ідеологію (75% висловлювань) радикального типу. Основне завдання вбачає у радикальних політичних реформах. Обстоюється національний протекціонізм і суверенітет. Основні ідеологеми: "захист українців", "соціальна справедливість", "національна справедливість", "люстрація влади", "захист життєвого простору", "збереження ідентичності", "європейський україноцентризм" [9].

Партія Народний союз "Наша Україна".

Партія національної і ліберально – демократичної орієнтації спрямована на формування національної соціальної держави. Національно – демократичний імператив зосереджений на економічних і соціальних пріоритетах. Основні ціннісні політичні ідеологеми: "партія європейського типу", "справедливе суспільство", "добробут для кожного", "держава для людини". Можна відмітити популістський характер і декларацію ідеології. У соціальній політиці політична сила орієнтована на захист національних інтересів за рахунок капіталу, що спрямований на службу національній державі. Це відображає модель становлення соціальної держави кейнсіанського типу (у Західній Європі сформованої в 50–60-х рр. XX ст.), що поєднує посилення ринку в соціальному секторі і роль держави в функціонуванні економічної сфери [11].

Комуністична партія України.

Партія має певний ідеологічний напрям, застосовуючи популістські засоби реалізації власних ціннісних політико – ідеологічних пріоритетів. Артикулює поруч із радикальними комуністичними ідеями революційного перетворення суспільного життя ідеї "оновлення" економічної політики, де поряд з суспільною власністю має місце власність приватного капіталу. Саме тому, незважаючи на ідеологічну наповненість, як символічний капітал вона є популістською, орієнтованою на людей "радянських", а тому виступає як ренегат власної ідеології. Основні ідеологеми: "соціалізм – наша мета", пролетарський інтернаціоналізм", "рішуча зміна політичного курсу", "державна монополія". У соціальній політиці пріоритет надається державі [10].

Таким чином, в Україні ідеологічні чинники відіграють значну роль у політичній боротьбі політичних партій за владу. Для виборців ідеологія є важливою, адже її наявність та сильна артикуляція полегшує здійснення демократичного вибору. Цей чинник у перспективі спонукатиме партії до врахування необхідності більш чіткої артикуляції ідеологем, та відповідної їх теоретичної розробки для ідеологічної ідентифікації. В Україні на сьогоднішній день представлені ідеології лібералізму, соціал-демократії, комунізму, консерватизму тощо.

Ідеологія "всеосяжних" партій або легітимізує підтримку влади, або легітимізує опозиційну політичну діяльність. В Україні зберігається партійна система поляризованого плюралізму, де присутні політичні партії сильної політичної артикуляції. Причому, як свідчать дані соціологів, в українському суспільстві переважають егалітаристські та патерналістські ціннісні орієнтири, що становлять собою підґрунтя для розвитку соціального популізму та корпоративізму. Найбільші шанси трансформуватися сьогодні у "всеосяжну" партію має Партія регіонів. Після президентських виборів 2010 року ця політична сила володіє 80% посад у системі місцевої виконавчої влади, більшістю у порівнянні з іншими політичними силами в системі органів місцевого [12].

Отже, можна зробити висновок, що ідеологія в політичних процесах посідає визначальне місце, оскільки, кожен політичний рух, група, навіть держава прагнуть мати політичну оцінку дійсності в теоретичній формі, програму політичного розвитку на перспективу. Для того, щоб наукова теорія політичної ідеології була ефективна, вона повинна відповідати реаліям в країні і світі, спиратись на факти і висновки, які випливають з вивчення цієї реальності суспільними науками. Це ж стосується і конкретних теорій та доктрин, які входять до ідеології, а вірно сформульовані теорії, доктрини,

гіпотези слугують теоретичною підвалиною організаційних і пропагандистських стратегій та дій.

Найдієвішим засобом перетворення волі індивідів на колективну волю, забезпечення участі громадян у формуванні політики держави є саме політичні партії. Кожна політична партія має власні ідеологічні засади, систему норм і цінностей, соціальну базу,зорієнтовану на конкретні соціальні групи.

Прийнято вважати, що основою для функціонування політичних партій є ідеологічні засади, саме тому програмні положення багатьох з них ґрунтуються на існуючих політичних ідеологіях. У сучасному розумінні політична ідеологія – це система поглядів щодо основних принципів організації суспільства, його цінностей та місця в ній людини. Програми політичних партій є викладом цілей та завдань цієї партії, а також шляхів їх досягнення. Ця складова політичної партії є головною, оскільки відображає основний сенс створення і діяльності політичної партії.

Партія, що не має своєї програми й ідеології, не може бути повноцінною політичною партією, оскільки позбавлена будь-якого політичного сенсу. Власне ідеологія є основоположною ознакою при визначенні більшості назв партій, загалом її сутності і тих принципів, на основі яких розробляється політична платформа. Тому ідеологія виступає однією із базових характеристик діяльності будь-якої політичної партії.

Політична ідеологія – це те, що декларується і прописується у програмних документах партії, а оскільки ідеологію використовують як засіб єднання членів партії, то необхідно детально аналізуючи законотворчу роботу кожної політичної сили загалом та окремо її представників. Причому акцент слід робити не на тому, що планується здійснити певною політичною партією в майбутньому, а на тому, які дії вже зроблені і в рамки якої ідеології вони вписуються. Чималу роль у формуванні політичної ідеології відіграє гра слів, їх перестановка та часове використання.

За таких умов для більшості політичних партій України характерна відсутність чітких позитивних змістовних програм. А саме змістовність партійної доктрини визначає доступність та зрозумілість для громадян рішень, позицій і планів партії, зрештою, привабливість партійних позицій. Такі програми і сьогодні залишаються “дефіцитними”, тому більшість людей орієнтується не на партію, її програму, а на особистість. Звичайно, що цей фактор гальмує процес становлення сильних і дієвих політичних партій.

Таким чином, для сучасного політичного спектра України характерна ідейно-політична невизначеність, яка посилюється частою невідповідністю назв і програмових положень партій їх реальній тактиці і стратегії.

1. Агарков О.Особливості політико – ідеологічних орієнтацій суб’єктів соціально – політичного маркетингу / О. Агарков // Освіта регіону. – 2012. – № 1. – С. 126–131 с.
2. Богуш Д. Майбутнє ідеології українських партій / Д. Богуш // Журнал “Українська правда”. Електронний ресурс. – Режим доступу : http://blogs.pravda.com.ua/authors/bogush/4d77a0039cff4/.
3. Волинський А. Ідеологічна структуризація суспільних політичних інтересів/ А. Волинський // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5. – С. 71–81.
4. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже ; [пер. с фр.]. – М. : Академический проект, 2005. – 514 с.
5. Миклащук, І. М. Проблема становлення ідеологій у програмовій і практичній діяльності українських політичних партій / І. М. Миклащук // Віче. – 2007. – № 12. – С. 21–23.
6. Овчар І. В. Партійна і політична ідеологія українського суспільства: межі дотичності та протиставлення / І. В. Овчар // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_31/Gileya31/P7_doc.pdf.
7. Передвиборна програма Партії регіонів // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.partyofregions.org.ua/news/event/5018ed00c4ca42cc440002a0.
8. Програма ВО “Батьківщина” // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://batkivshchyna.te.ua/?page=prog.

9. Програма ВО “Свобода” // Електронний ресурс. – Режим доступу : **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**.
10. Програма КПУ // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.kpu.ua/programmakpu/.
11. Програма Народного союзу “Наша Україна // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.razom.org.ua/documents/443/.
12. Сисарєв О. В. Ідеологічні основи політичних партій в Україні, перспективи розвитку партійної системи / О. Сисарєв // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://intkonf.org/sisarev-ov-ideologichni-osnovi-politichnih-partiy-v-ukrayini-perspektivi-rozvitku-partiynoyi-sistemi/.
13. Щедрова Г. П. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні : навч. посібн. / Г. П. Щедрова, Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан та ін. – К. : Либідь, 2008. – 440 с.

В статье рассматриваются идеологические основы политических партий украинского общества. Приведены отдельные положения из программных документов партий для отражения их основного смысла создания и деятельности. Определена роль идеологии в деятельности влиятельных украинских политических партиях современности.

Ключевые слова: *идеология, политическая идеология, идеологические основы, политическая партия, программа политической партии.*

The article examines the ideological foundations of political parties in Ukrainian society. An individual provisions of the policy documents of parties to display their basic sense of creation and activity. The role of ideology in the influential Ukrainian political parties today.

Keywords: *ideology, political ideology, ideological foundations, political party, political party program.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абрамчук Наталія – фахівець ІІ категорії Навчально-методичного центру політичних та євроінтеграційних досліджень, аспірант кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Бабіцька Вікторія – здобувачка Львівського національного університету імені Івана Франка.

Березовська-Чміль Олена – кандидат політичних наук, фахівець І категорії Навчально-методичного центру політичних та євроінтеграційних досліджень Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Боднарчук Олег – аспірант кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Бучин Микола – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Національного університету "Львівська політехніка".

Бялоблоцький Збігнев – (Кутно, Республіка Польща)

Венгринюк Лідія – аспірант кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Вонсович Сергій – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і соціології Кам'янець – Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Габльовська Іванна – студентка V курсу спеціальності "Політологія" Прикарпатського національного університет імені Василя Стефаника.

Гавриш Тетяна – студентка IV курсу спеціальності "Політологія" Прикарпатського національного університет імені Василя Стефаника.

Ґеник Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Доцяк Ігор – кандидат політичних наук, директор Центру соціальних досліджень Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доцент кафедри політології.

Данилюк Іван – студент V курсу спеціальності "Політологія" Прикарпатського національного університет імені Василя Стефаника.

Кедик Василь – аспірант кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Климончук Василь – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор Навчально-методичного центру політичних та євроінтеграційних досліджень.

Ключкович Анатолій – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Ужгородського національного університету.

Коваль Юрій – кандидат політичних наук, асистент кафедри політології Донецького національного університету.

Кравців Тетяна – студентка IV курсу спеціальності "Політологія" Прикарпатського національного університет імені Василя Стефаника.

Красівський Орест – доктор історичних наук, професор Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Кривенко Соломія – здобувачки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Криворучко Наталія – аспірант кафедри міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Липчук Оксана – кандидат політичних наук, викладач кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лодин Павло – студент IV курсу спеціальності "Політологія" Прикарпатського національного університет імені Василя Стефаника.

Ломака Іванна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Максимець Богдан – кандидат політичних наук, асистент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Матвієнків Світлана – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Матієшин Ольга – студентка V курсу спеціальності "Політологія" Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мислюк Юлія – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мінєнкова Наталія – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Донецького національного університету.

Міщук Мар'яна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Монолатій Іван – доктор політичних наук, професор кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Нагорняк Тетяна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Донецького національного університету.

Наумкіна Світлана – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Нечипоренко Юлія – аспірант кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Олійник Сергій – аспірант кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Онопко Олег – аспірант кафедри політології Донецького національного університету.

Павлова Людмила – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Примуш Микола – доктор політичних наук, завідувач кафедри політології Донецького національного університету.

Роїк Наталія – аспірант кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Сагайдак Олександра – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка.

Сенич Марія – аспірант кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Стефурак Михайло – аспірант кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
Федорів Христина – аспірант кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
Цурканова Ірина – аспірант кафедри соціології та політології Національної металургійної академії України.
Чальцева Олена – кандидат і історичних наук, доцент кафедри політології Донецького національного університету.
Штерн Валерій – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ВИМОГИ

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету,
журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.
2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файла латинськими буквами має відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститися в одному файлі.
3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервала, шрифт "Times New Roman Cyr", кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, ліве – 2,5 см, праве – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).
4. Малюнки подаються в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.
5. Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.
6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім'я, прізвище; жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською мовою;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які опирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;
- список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року;
- резюме й ключові слова російською та англійською мовами.

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вичитана й підписана автором(ами).
8. У цілому до "Вісника" необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Наталія Абрамчук, Олександра Сагайдак. Перспективи імплементації європейського досвіду регіональної політики в умовах України…… 3

Олена Березовська-Чміль. Теоретичні та прикладні аспекти дослідження соціально-політичної трансформації в Україні…….. 9

Олег Боднарчук. Вплив комунікативних технологій на формування політичного дискурсу ЗМІ……. 12

Микола Бучин. Правовий аналіз демократичних принципів виборів: зарубіжний досвід та українські реалії……... 20

Сергій Вонсович. Дескрипція засад політичної транзитології…….. 26

Василь Кедик. Когнітивний потенціал новинного веб-сайту як чинник неформальної політичної освіти студентської молоді…… 32

Василь Климончук. Загальноєвропейські політичні цінності та перспективи їх реалізації в Україні……... 38

Іванна Ломака. Теоретико-методологічні аспекти політичної трансформації та модернізації в сучасній Україні…….. 43

Богдан Максимець. Методологічні аспекти дослідження електоральної діяльності українських національно-демократичних партій…….. 49

Світлана Матвієнків, Тетяна Гавриш. Роль ЗМІ в реалізації інформаційної політики…… 56

Наталія Мінєнкова. Специфіка "демократичного транзиту" в Україні у контексті процесів системної трансформації…….. 63

Тетяна Нагорняк. Імідж збройних сил України – вектор політичного реформування країни у контексті її національного брендингу…….. 66

Юлія Нечипоренко. Специфіка конституціоналізму постсоціалістичних країн…….. 68

Сергій Олійник. Європейський досвід побудови соціальної держави та соціальна доктрина церкви…… 71

Олег Онопко. Мілітарна політична міфологія і "європейська армія"……. 77

Михайло Стефурак. Взаємодія влади і опозиції під час виборчого процесу на Галичині……. 81

Олена Чальцева. Институциональные возможности формирования государственной стратегии в переходных государствах (на примере Украины)……. 85

Валерій Штерн. Шляхи модернізації політичної системи сучасної України…….. 91

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Лідія Венгринюк. Соціальна пам'ять та її вплив на трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи…….. 95

Оксана Липчук, Іванна Габльовська. Захист прав етнонаціональних меншин як вимога до країн-кандидатів на вступ до ЄС…….. 101

Іван Монолатій. Політична участь етнічних акторів у Центрально-Східній Європі: приклад Галичини і Буковини у габсбурзьку добу……... 109

ГЕОПОЛІТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Збігнев Бялоблоцький. Урядові кабінети та їх наслідки в контексті становлення політичної системи Молдови (1991–2001 рр.)…….. 119

Микола Ґеник. "QUO VADIS?": українсько-польське примирення у пост-біполярний період…….. 130

Ігор Доцяк. Реформа місцевого самоврядування в контексті євроінтеграції України

Анатолій Ключкович. "Дефіцит демократії" в Словаччині у 1994–1998 рр. і реакція європейської спільноти……

Орест Красівський. Східна політика ЄС і Україна……

Соломія Кривенко, Вікторія Бабіцька. Розвиток громадянського суспільства і його передумови в Україні та Польщі……. 136

Наталія Криворучко. Координація співпраці в ЄС: методологічний аспект……. 142
Юлія Мислюк, Павло Лодин. Моделі політичної модернізації країн Центрально-Східної Європи…… 148
Мар'яна Міщук, Тетяна Кравців. Взаємовідносини України-ЄС: погляд крізь призму ЗМІ…….. 155
Світлана Наумкіна. Сучасна політика європейської інтеграції у соціальному вимірі……. 160
Людмила Павлова. Європейський напрям зовнішньої політики України: проблеми та перспективи співпраці…… 169
Микола Примуш, Юрій Коваль. Особливості впровадження реформ в Україні у контексті досвіду Республіки Польща……... 175
Наталія Роїк. Місцевий прикордонний рух – поштовх до розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва…….. 179
Марія Сенич. Між Берліном і Парижем: співпраця Богдана Осадчука і Єжи Гєдройця…… 184
Христина Федорів. Еволюція виборчої системи України та Республіки Польщі на прикладі виборів до парламенту…… 187
Ірина Цурканова. Аналіз діяльності центральних та місцевих органів влади у країнах Центральної та Східної Європи……... 194
204

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ 212
Іван Данилюк. Еволюція партійних систем країн Центрально-Східної Європи…….. 216
Ольга Матієшин. Роль ідеології у діяльності сучасних політичних партій України….

Відомості про авторів…….. 224
231

238

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНСТИТУТЫ И ПРОЦЕССЫ

Наталия Абрамчук. Перпективы имплеиентации европейского опыта региональной политики в условиях Украины…….. 3

Елена Березовская-Чмиль. Концептуальные аспекты исследования социально-политических изменений в Украине…… 9

Олег Боднарчук. Влияние коммуникативных технологий на формирование политического дискурса СМИ…….. 12

Николай Бучин. Правовой анализ демократических принципов выборов: зарубежный опыт и украинские реалии……..... 20

Сергей Вонсович. Дескрипция оснований политической транзитологии…….. 26

Василий Кедик. Когнитивный потенциал новостного веб-сайта как фактор неформального политического образования студенческой молодежи……... 32

Василий Климончук. Общеевропейские политические ценности и перспективы их реализации в современной Украине…… 38

Иванна Ломака. Теоретические аспекты политической трансформации и модернизации в современной Украине…….. 43

Богдан Максимец. Методологические аспекты исследования электоральных деятельности украинских национально-демократических партий……. 49

Светлана Матвиенкив,Татьяна Гаврыш. Роль СМИ в реализации информационной политики…… 56

Наталия Миненкова. Специфика демократического транзита в Украине в контексте процессов системной трансформации…….. 63

Татьяна Нагорняк. Имидж вооруженных сил Украины – вектор политического реформирования страны в контексте ее национального брендинга……. 66

Юлия Нечипоренко. Специфика конституционализма постсоциалистических стран… 68

Сергей Олийник. Европейский опыт построения социального государства и социальная доктрина церкви……. 71

Олег Онопко. Милитарная политическая міфологія и “европейская армия”…… 77

Михаил Стефурак. Взаимодействие власти и оппозиции во время избирательного процесса на Галичине……... 81

Олена Чальцева. Институциональные возможности формирования государственной стратегии в переходных государствах (на примере Украины)…….. 85

Валерий Штерн. Пути модернизации политической системы современной Украины……... 91

ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ И ЭТНОГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ

Лидия Венгрынюк. Социальная память и ее влияние на трансформационные процессы в странах Центрально-Восточной Европы…… 95

Оксана Лыпчук, Иванна Габльовська. Защита прав этнонациональных меньшинств как требование к странам-кандидатам на вступление в ЕС……. 101

Иван Монолатий. Политическое участие этнических акторов в Центрально-Восточной Европе: пример Галичины и Буковины в габсбургскую эпоху…… 109

ГЕОПОЛИТИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Збигнев Бялоблоцкий. Правительственные кабинеты и их последствия в контексте становления политической системы Молдовы (1991–2001 гг.)…… 119

Николай Геник. “QUO VADIS?”: Украинско-польское примирение в пост-биполярный период…… 130

Игорь Доцяк. Реформа местного самоуправления в контексте евроинтеграции Украины……... 136

Анатолий Ключкович. “Дефицит демократии” в Словакии в 1994–1998 гг. и реакция европейского сообщества……... 243

Орест Красивский. Украина в контексте восточного измерения политики ЕС…...

Соломия Кривенко, Виктория Бабицка. Развитие гражданского общества в Украине и Польше…….. 142

Наталия Криворучко. Координация сотрудничества Украина – ЕС: методологические основы……. 148

Юлия Мыслюк, Павло Лодын. Модели политической модернизации стран Центрально-Восточной Европы……... 155

Марьяна Мищук, Татяна Кравцив. Взаимоотношения Украина-ЕС: взгляд сквозь призму СМИ…… 160

Светлана Наумкина. Современная политика европейской интеграции в социальном измерении…… 169

Людмила Павлова. Европейское направление внешней политики Украины: проблемы и перспективы сотрудничества…… 175

Николай Примуш, Юрий Коваль. Особенности внедрения реформ в Украине в контексте опыта Республики Польши…….. 179

Наталия Роик. Местное приграничное движение – толчок к развитию украинско-полского трансграничного сотрудничества……. 184

Мария Сенич. Между Берлином и Парижем: сотрудничество Богдана Осадчука с Ежи Гедройцем……... 187

Кристина Федорив. Эволюция избирательной системы Украины и Республики Польша на примере выборов в парламент…….. 194

Ирина Цурканова. Анализ деятельности центральних и местных органов власти в странах Центральной и Восточной Европы……. 204

ИССЛЕДОВАНИЯ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ 212

Иван Данилюк. Эволюция политических систем стран Центральной и Восточной Европы……. 216

Ольга Матиешын. Роль идеологии в деятельности современных политических партиях Украины……

Сведения об авторах…….. 224

231

238

CONTENTS

POLITICAL INSTITUTES AND PROCESSES

Nataly Abramchuk. Prospects of implementation of the european experience of regional policy in Ukraine…… 3

Olena Berezovska-Chmil. Conceptual approaches of the study of social and political changes in Ukraine…….. 9

Oleg Bodnarchuk. Impact of communication technologies on the formation of political discourse in the media……. 12

Mikola Buchyn. Legal analysis of democratic principles of elections: foreign experience and Ukrainian realities…….. 20

Sergij Vonsovuch. Descriptions principles of political transitology…… 26

Vasil Kedyk. The cognitive potential of a news website as the factor of students informal political education…… 32

Vasilij Klimonchuk. European political values and perspectives of their implementation in modern Ukraine……... 38

Ivanna Lomaka. Theoretical aspects of political transformation and modernization in modern Ukraine…… 43

Bogdan Maksymets. Methodological aspects of the study of electoral activities of Ukrainian national-democratic parties…… 49

Svitlana Matviyenkiv, Tetiana Havrysh. The role of mass-media in the information politics realization…… 56

Nathaly Minenkova. The peculiarities of democratic transit in Ukraine in the frame of the system's transformation…… 63

Tatiana Nagornyak. The image of the armed forces of Ukraine – vector of political reforms in the context of national branding…… 66

Yulia Nechyporenko. Specificity of post-socialist countries constitutionalism……. 68

Sergij Olijnuk. The European experience of the welfare state and the social doctrine of the church……. 71

Oleg Onopko. The military political mytholigy and "european army"……. 77

Michael Stefurak. Interaction between government and opposition during the election process in Galicia……. 81

Olena Chalceva. Institutional capacity building of the State strategy in transient States… 85

Valery Stern. Through modernization of the political system of modern Ukraine……. 91

ETHNICAL POLITOLOGY AND ETHNICAL STATE STUDIES

Lidia Vengyniuk. Social memory & its impact on transformation's processes in Central-East Europe…… 95

Oksana Lypchuk, Joanna Hablovska. Protection of Ethnic Minorities as a requirement for the candidate countries for accession to the EU……. 101

Ivan Monolatii. Political participation of ethnic actors in Central and Eastern Europe: the case of Galicia and Bukovina in the Habsburg era…… 109

GEOPOLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

Zbigniew Byaloblotskyy. Government offices and their implications in the context of the formation of the political system of Moldova (1991–2001)…… 119

Nicholas Genyk. "QUO VADIS?": Ukrainian-Polish reconciliation in post-bipolar period……... 130

Igor Dotsyak. Local government reform in the context of European integration of Ukraine…… 136

Anatilij Klyuchkovych. "Lack of democracy" in Slovak Republic 1994–1998 years and the reaction of the european community…… 142

Orest Krasivskyy. Ukraine in the context of the eastern dimension of EU policy…… 148

Solomiia Kryvenko, Viktoriia Babicka. The development of civil sosiety in Ukraine and Poland……

Natalia Kryvoruchko. Coordination of cooperation Ukraine – EU: methodological principles…….... 155
Yulia Myslyuk, Pavlo Lodyn. Model of political modernization of countries of Central and Eastern Europe…….. 160
Marianna Mischyk, Tatiana Kravtsiv. Ukraine-EU relation the view through a prism of media…… 169
Svitlana Naumkina. Modern politics of european integration in the social dimention… 175
Ljudmila Pavlova. Europe's foreign policy of Ukraine: Problems and prospects of cooperation……... 179
Mikola Prymush, Yrij Koval. Peculiarities of reforms implementation in Ukraine in the context of Poland Republic pattern…… 184
Natalia Roik. Local bordering motion is a push to development ukrainian-polish transborder cooperation…… 187
Marija Senych. Between Berlin and Paris: Bogdan Osadchuk's and Jerzy Giedroyc's cooperation……... 194
Krystyna Fedoriv. Evolution of the electoral system in Ukraine and the Republic of Poland the example of parliamentary elections…… 204
Irina Tsurkanova. Analysis of the central and local governments in Central and Eastern
Europe……..... 212

RESEARCH OF YOUNG SCIENTISTS

Ivan Danyluk. The evolution of party systems in Central and Eastern Europe…… 216
Olga Matieshin. The role of ideology in modern political parties in Ukraine……..

Information about authors…….. 224
231

238

Наукове видання

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ПОЛІТОЛОГІЯ
Випуск 6–7
2013

Видається з 2006 р.

В авторській редакції

Головний редактор *Василь ГОЛОВЧАК*
Комп'ютерна верстка *Лідія КУРІВЧАК*

Друкується українською мовою
Реєстраційне свідоцтво КВ № 435

Підп. до друку 04.04.2013. Формат 60x84/$_8$. Папір офсет.
Гарнітура "Times New Roman". Ум. друк. арк. 28,9. Тираж 100 пр. Зам. № .

Видавець і виготовлювач
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. С.Бандери, 1, тел. 71-56-22
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2718 від 12.12.2006.